

BSI Series

Iadine Degryse
Benjamin Wayens
Chantal Kesteloot
Dennis De Vriese
Matthijs Degraeve (red.)

BRUSSELE PLAATSNAMEN

Uitdagingen van vroeger en nu

BRUSSELSE PLAATSNAMEN

Uitdagingen van vroeger en nu

Eerdere publicaties in de BSI Series

Brussel in een België met vier Gewesten? Uitdagingen, kansen en vooruitzichten

Dirk Moors, Anneloes Vandenbroucke, Iadine Degryse, Simon Boone (red.), 2024. ISBN 978-94-6165-380-2

Bruxelles dans une Belgique à quatre régions ? Défis, opportunités et prospectives

Dirk Moors, Anneloes Vandenbroucke, Iadine Degryse, Simon Boone (dir.), 2024. ISBN 978-2-8004-1892-6

De Vijfhoek voorbij. Au-delà du Pentagone

Het metropolitane stadscentrum van Brussel. Le centre-ville métropolitain de Bruxelles

Aniss M. Mezoued, Sofie Vermeulen, Jean-Philippe De Visscher (eds.), 2020 (ISBN 978-2-8004-1723-3)

Towards a Metropolitan City Centre for Brussels

Sofie Vermeulen, Aniss M. Mezoued, Jean-Philippe De Visscher (eds.), 2020 (ISBN 978-90-5718-517-5)

Bedrijfswagens en duurzame mobiliteit. Analyse en uitdagingen

Anneloes Vandenbroucke, Aniss M. Mezoued, Joost Vaesen (dir.), 2019 (ISBN 978-90-5718-882-4)

Voitures de société et mobilité durable. Diagnostic et enjeux

Anneloes Vandenbroucke, Aniss M. Mezoued, Joost Vaesen (dir.), 2019 (ISBN 978-2-8004-1657-1)

Companies and sustainable mobility. The company car debate and beyond - Take home messages

Anneloes Vandenbroucke, Aniss M. Mezoued, Joost Vaesen (dir.), 2019 (ISBN 978-90-5718-880-0)

BSI Series

BRUSSELSE PLAATSNAMEN

Uitdagingen van vroeger en nu

Iadine Degryse
Benjamin Wayens
Chantal Kesteloot
Dennis De Vriese
Matthijs Degraeve (red.)

Deze publicatie werd ook in het Frans uitgegeven bij Les Editions de l'Université de Bruxelles: Iadine Degryse, Benjamin Wayens, Chantal Kesteloot, Dennis De Vriese, Matthijs Degraeve, *Les noms de lieux à Bruxelles. Enjeux passés et présents*. Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 2026, ISBN 978-2-8004-1944-2.

2026 Universitaire Pers Leuven / Leuven University Press / Presses Universitaires de Louvain. Minderbroedersstraat 4, B-3000 Leuven (Belgium).

Alle TDM-rechten (tekst- en datamining) zijn voorbehouden.

© Selectie en redactie: Iadine Degryse, Benjamin Wayens, Chantal Kesteloot, Dennis De Vriese, Matthijs Degraeve, 2026

© Individuele bijdragen: de respectievelijke auteurs, 2026

Dit boek is uitgegeven met de Creative Commons Attribution CC BY-NC-ND 4.0

Details over Creative Commons licenties op <http://creativecommons.org/licenses/>.

De referentie naar het boek moet de volgende informatie bevatten: Iadine Degryse, Benjamin Wayens, Chantal Kesteloot, Dennis De Vriese, Matthijs Degraeve (red.), *Brusselse plaatsnamen. Uitdagingen van vroeger en nu*. 2026. Leuven: Universitaire Pers Leuven. (CC BY-NC-ND 4.0)

Alle afbeeldingen zijn uitdrukkelijk uitgesloten van de CC BY-NC-ND 4.0-licentie die van toepassing is op de rest van deze publicatie. Voor hergebruik moet toestemming worden gevraagd aan de houders van de auteursrechten.

Omslag

Ontwerp cover: Thierry Julliaud

Illustratie cover: © Iadine Degryse, 2025

ISBN 978 94 6270 518 0 (Paperback)

ISBN 978 94 6166 761 8 (e-PDF)

ISBN 978 94 6166 762 5 (e-Pub)

<https://doi.org/10.11116/9789461667625>

D/2026/1869/21

NUR: 693, 901

INHOUDSOPGAVE <

Lijst van afkortingen.....	9
Voorafgaande opmerkingen	11
Voorwoord. Toponymie, <i>lieu de mémoire</i> en historisch studieobject <i>Harold Bérubé</i>	13
1 Voorbij de anekdote: Voor een critical turn in de studie van de Brusselse toponymie <i>Iadine Degryse, Benjamin Wayens, Chantal Kesteloot, Matthijs Degraeve en Dennis De Vriese</i>	17
2 Een taxonomie voor de geografische patronen van Brusselse straatnamen <i>Benjamin Wayens, Iadine Degryse, Hugo Colicchia en Chantal Kesteloot</i>	37
3 Focus. ‘Drèves’ en ‘chaussées’, generiek... maar zo specifiek! <i>Marion Alecian</i>	67
Deel 1 – Toponymie: plaatsen benoemen en in kaart brengen	75
4 De herziening van straatnamen in de Brusselse agglomeratie (1849-1854): modaliteiten, inhoud en reactie op een hervorming van de straatnamen <i>Christophe Loir</i>	77
5 Focus. De evolutie van de wetgeving over straatnamen <i>Chantal Kesteloot</i>	95
6 Voorstelling van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie. Een interview met Pierre Van Nieuwenhuysen	99
7 Standaardisatie van toponiemen op topografische kaarten <i>Jeanne Henrion</i>	111
8 De namen van haltes van het openbaar vervoer in Brussel: regels, praktijken en uitdagingen <i>Frédéric Dobruszkes</i>	121

9	Focus. Kleine Brusselse stations en toponymie: een kwestie van mobiliteit... en zichtbaarheid! <i>Alix Sacré</i>	137
10	Vorbij het straatnaambord: dialoog tussen odonymie en herdenkingsvoorzieningen in de Brusselse ruimte <i>Brice Prince</i>	143
11	Focus. De toe-eigening van plaatsnamen en openbare ruimtes door de inwoners: voorbeelden uit Molenbeek <i>Sven Steffens</i>	157
Deel 2 – Een historische stempel op de hedendaagse stad		163
12	Toponiemen en de cartografie van de middeleeuwse parochies van Brussel: methodologische uitdagingen <i>Marie Tielemans</i>	165
13	Focus. Een kwestie van bronnen <i>Chantal Kesteloot</i>	177
14	Brussel, stad van makers en bouwers <i>Matthijs Degraeve</i>	181
15	Focus. Toponymie in tuinvijken: de band met de natuur, het onderwijs en de ideale stad <i>Alix Sacré</i>	195
16	Kunst op straat: kunst en kunstenaars in de Brusselse straatnamen <i>Laurence Brogniez, Tatiana Debroux, Valérie Dufour en Christine Dupont</i>	201
Deel 3 – Toponymie in het middelpunt van politieke en maatschappelijke debatten		223
17	Van de straat naar het museum: straatnaamborden, getuigen van hun tijd <i>Bérengère De Laveleye</i>	225
18	Focus. De Dinantstraat of Beierenstraat, restanten van een 'vreemde' vorst in de Spaanse Nederlanden <i>Yves Huybrechts</i>	235
19	Heeft de oorlog de naam van mijn straat veranderd? Oorlogen en straatnamen: de Brusselse case <i>Chantal Kesteloot</i>	237

20	Waar zijn de vrouwen? Infografie over vrouwen in de straatnamen van het Brussels Gewest <i>Iadine Degryse en Chantal Kesteloot</i>	251
21	De dekolonisatie van de openbare ruimte in het Brussels Gewest: beleid, overheden en activisten <i>Yasmina Zian</i>	271
22	Focus. Het koloniale verleden van Etterbeek <i>Chantal Kesteloot en Romain Landmeters</i>	289
23	(Re)ageren tegen gecontesteerde gedenktekens: Brusselse straatnamen als case <i>Iadine Degryse</i>	295
	Lijst van kaarten, tabellen en afbeeldingen.....	315
	<i>Personalia</i>	319

LIJST VAN AFKORTINGEN <

AOCMW	Archieven van het OCMW (Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn) van Brussel
ARAU	Atelier de recherche et d'action urbaines
ASB	Archief van de Stad Brussel
BCB	Bulletins Communaux (Gemeentebleden) van Brussel
BCUS	Brussels Centre for Urban Studies
BHG	Brussels Hoofdstedelijk Gewest
BISA	Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse
BRU	Brussel-Stad
Cegesoma	Studiecentrum Oorlog en Maatschappij
CERIA-COOVI	Centrum voor Onderricht en Opzoekingen der Voedings- en chemische Industrieën (CERIA in het Frans)
CIVA	Centre International pour la Ville et l'Architecture
CMCLCD	Collectif Mémoire coloniale et lutte contre les discriminations
CNRTL	Centre national de ressources textuelles et lexicales
CRTD	Commission royale de toponymie et de dialectologie
EBxl	Netwerk voor Brusselse studies van de ULB
ELS	Elsene
EVE	Evere
FNRS	Fonds National de la Recherche Scientifique
FWO	Fonds Wetenschappelijk Onderzoek – Vlaanderen
GAN	Ganshoren
GPC	Gemengde participatieve commissie (gemeente Etterbeek)
Hisciwab	Histoire et sciences in Watermaal-Bosvoorde
IGEAT	Institut de gestion de l'environnement et d'aménagement du territoire (ULB)
ISPOLE	Institut de recherche en sciences politiques Louvain-Europe (UCLouvain)

IVPR	Inclusie en Vertegenwoordiging in de Publieke Ruimte (onderzoeksproject)
KCML	Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen
KCTD	Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie
KIK	Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
KOE	Koekelberg
MGI	Militair Geografisch Instituut
MIVB	Maatschappij voor het Intercommunaal Vervoer te Brussel
MMC	Mondes modernes et contemporains (ULB)
MOL	Sint-Jans-Molenbeek
MoMuse	Gemeentelijk museum van Sint-Jans-Molenbeek
NGI	Nationaal Geografisch Instituut
NMBS	Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen
NMGWW	Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken
OUD	Oudergem
PBM	Personen met beperkte mobiliteit
RA	Rijksarchief
RTBF	Radiotélévision belge de la Communauté française
RWDM	Racing White Daring Molenbeek
Sabena	Société Anonyme Belge d'Exploitation de la Navigation Aérienne
SLW	Sint-Lambrechts-Woluwe
TEC	Transport en commun (exploitant in het Waalse en Brussels Gewest)
UCL	Université catholique de Louvain-la-Neuve
UKK	Ukkel
ULB	Université libre de Bruxelles
UNGEGN	United Nations Group of Experts on Geographical Names
VCT	Vaste Commissie voor Taaltoezicht
VS	Verenigde Staten
VUB	Vrije Universiteit Brussel
VZW	Vereniging zonder winstoogmerk
WB	Watermaal-Bosvoorde

VOORAFGAANDE OPMERKINGEN <

De auteurs van dit boek willen iedereen bedanken die heeft meegewerkt aan de totstandkoming ervan: het Brussels Studies Institute (BSI), het netwerk voor stadsstudies van de ULB (EBxl), het centrum voor stadsstudies van de VUB (BCUS), het Cegesoma en het Koninklijk Belgisch Genootschap voor Geografie (Société Royale Belge de Géographie).

De inhoud van de hiernavolgende hoofdstukken valt uitsluitend onder de verantwoordelijkheid van de auteurs.

Met uitzondering van de bijdragen van Degraeve en Huybrechts werden de oorspronkelijke bijdragen in het Frans geschreven. De vertalingen zijn van de hand van Matthijs Degraeve en Dennis De Vriese, met dank voor de eindredactie aan Glenn Geeraerts, Leuven University Press.

Om het lezen te vergemakkelijken, wordt in dit boek soms de mannelijke vorm gebruikt, maar dit is geenszins discriminerend bedoeld. De mannelijke vorm wordt gebruikt als neutraal genus om zowel vrouwen als mannen of non-binaire personen aan te duiden.

VOORWOORD. <

TOPONYMIE, LIEU DE MÉMOIRE EN HISTORISCH STUDIEOBJECT

Harold BÉRUBÉ
(Universiteit van Sherbrooke, Canada)

De moderne stad is een ruimte die verzadigd is met toponiemen. Namen van straten, lanen, boulevards en pleinen bestaan naast die van metrostations en bushaltes die vaak naar die straatnamen verwijzen. En dan hebben we het nog niet eens over namen van de wijken en gemeenten waar ze in liggen. Aan deze lijst kunnen nog tal van andere stedelijke ruimtes worden toegevoegd, te beginnen met parken en begraafplaatsen. Voor wie de stad verkent, zijn het allemaal herkenningspunten die helpen om de weg te vinden in een complexe omgeving. Voor de stadsbewoner zijn het ook namen waaraan men uiteindelijk gehecht raakt en die bepaalde aspecten van het stadsleven gaan vertegenwoordigen. Ze roepen associaties op met prestige of ellende, amusement of handel, rust of drukte. De namen kunnen ons ook herinneren aan onze eigen geschiedenis: aan plekken waar we hebben gewoond of vaak kwamen en aan de kleine en grote gebeurtenissen die er plaatsvonden. Achter deze toponiemen gaan vaak verwijzingen schuil – plaatsen, functies, personen – waarvan we de oorspronkelijke betekenis een beetje uit het oog zijn verloren. Deze toponiemen weerspiegelen namelijk de keuzes van degenen die in het verleden de macht hadden om deze onderdelen van de openbare ruimte een naam te geven. Voor hedendaagse politieke actoren, gekozen als dragers van een openbaar ambt, blijft toponymie een kwestie van macht... maar ook een complexe administratieve kwestie die dagelijks moet worden beheerd. En vooral sinds enkele decennia staat de toponymie centraal in belangrijke spanningen tussen verschillende politieke actoren. Activisten van verschillende achtergronden willen toponiemen herzien, terwijl andere om diverse redenen de toponymische status quo willen behouden. Maar hoe zit het met universitaire onderzoekers? Hoe gebruiken zij de toponymie? Hoeveel aandacht besteden zij eraan?

We moeten erkennen dat onderzoekers die in de academische wereld werkzaam zijn, vrij weinig aandacht besteden aan dit studieobject. Toponymie wordt meestal behandeld door publiekshistorici die zich bezighouden met de studie van een wijk. Of door journalisten die – althans bij gebrek aan controversie – het als een

relatief onschuldig onderwerp voor een entertainend artikel beschouwen. Lokale overheden zijn er vaak alleen in geïnteresseerd voor puur administratieve doeleinden, waarbij ze een inventaris opmaken van deze benamingen om ze beter te kunnen beheren. Deze toponymische registers zijn dan ook vaak terug te vinden in de archieven van grote steden. In de volgende pagina's en hoofdstukken stellen Iadine Degryse, Benjamin Wayens, Chantal Kesteloot, Dennis De Vriese en Matthijs Degraeve ons voor om dit studieobject serieus te nemen en het te onderzoeken als een rijke verzameling van lieux de mémoire die op een originele manier verschillende aspecten van de geschiedenis van een stad kunnen belichten. De uitstekende publicatie die hieruit voortvloeit, is een sprekend bewijs van de relevantie van dit onderzoek.

Brusselse plaatsnamen. Uitdagingen van vroeger en nu is een waardevolle bijdrage aan de studie van de geschiedenis en het geheugen van de Belgische hoofdstad, maar ook aan die van de stedelijke toponymie in het algemeen. Het project is gebaseerd op een indrukwekkende inspanning om een uitgebreide inventaris op te stellen van de odoniemen (straatnamen) van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en begint bovendien met een eerste overkoepelende analyse van deze enorme hoeveelheid informatie. In de vijftien hoofdstukken bieden een twintigtal medewerkers uit historische en praktische milieus een kruisbestuiving van perspectieven die uiterst vruchtbaar blijkt te zijn. Dit stelt hen in staat om een indrukwekkende diversiteit aan historische vragen aan te pakken, maar ook en vooral om beter te begrijpen hoe de Brusselse toponymische 'apparatuur' vroeger functioneerde en hoe ze dat vandaag nog steeds doet.

Deze diversiteit aan perspectieven maakt het niet alleen mogelijk om een rijk en complex beeld te schetsen van de geschiedenis van de Brusselse toponymie, maar ook en vooral om het volledige potentieel van een kritische geschiedenis van de toponymie te illustreren. Dit leidt de auteurs natuurlijk naar de machtsverhoudingen die aan de basis liggen van dit vermogen om de openbare ruimtes van de stad een naam te geven. Het boek brengt bovendien duidelijk de enorme spanningen aan het licht die bestaan tussen enerzijds het verlangen en de macht om elementen van de openbare ruimte te benoemen, en de ongelooflijke praktische complexiteit hiervan in een metropool in een geografische zowel als demografische expansie. De wens tot rationalisering en modernisering die zich vanaf de negentiende eeuw manifesteerde, wordt gedwarsboomd door de grote verscheidenheid aan toponiemen, de diversiteit aan gevallen en gebruiken, en de vele inconsistenties die het gevolg zijn van een woelige geschiedenis. En dan hebben we het nog niet eens over de impact van de stedelijke context, waarin de geschiedenis van de stad gekenmerkt wordt door periodes van expansie waarin er meer vraag is naar nieuwe toponiemen. Maar ze kent ook momenten waarop deze stadsgroei en dus ook de vraag naar toponiemen stilvalt, waardoor het risico ontstaat dat de toponymische ruimte verzadigd raakt omdat nieuwe toponymische elementen toegevoegd worden in respons op maatschappelijke eisen. Uit dit boek blijkt trouwens dat de Brusselse bevolking zelden iets te zeggen heeft over het formele toponymiebeleid van

de overheid, maar dat zij zich toch de toponiemen eigen maakt en soms de vorm en het concrete gebruik ervan kan bepalen. En daarnaast zijn er natuurlijk groepen die het toponiemenbeleid van de stad of bepaalde specifieke plaatsnamen actiever betwisten.

De hoofdstukken die aan deze herinneringsconflicten zijn gewijd, geven een goed beeld van de verscheidenheid aan eisen die naar voren worden gebracht, maar twee fundamentele stromingen keren stevast terug. Zo is er de wens om een einde te maken aan de ondervertegenwoordiging van vrouwen in deze toponymische wereld. Daarnaast is er een gelijkaardige drang om de publieke ruimte en haar namen te dekoloniseren. Brussel is als case bijzonder vruchtbaar om deze herinneringsconflicten te bestuderen, aangezien ze een weerspiegeling zijn van de lange en complexe geschiedenis van een stad die aanzienlijk ouder is dan het land waarvan zij de hoofdstad is. De toponymie laat ons toe om de complexiteit van deze stedelijke samenleving te onderzoeken, en het belang te appreciëren van de materiële veranderingen die de stad in de afgelopen anderhalve eeuw heeft ondergaan. Daarnaast werpt ze ook een nieuwe blik op de zware erfenis van de herinnering aan het Belgische kolonialisme, met name in Congo, de impact van de twee wereldoorlogen op de stad en haar inwoners en tot slot ook de spanningen – met name van taalkundige aard – die bestaan tussen de verschillende gemeenschappen in België. Het is dus duidelijk dat *Brusselse plaatsnamen*, met haar solide en rijkgevulde hoofdstukken en kortere, verklarende teksten, een ambitieuze verkenning biedt van de geschiedenis van Brussel aan de hand van zijn toponymie, vanaf de middeleeuwen tot de meest recente controverses.

Als we ons realiseren dat de auteur van dit voorwoord een historicus van Canadese afkomst is, zullen we ook begrijpen – althans dat hoop ik – dat dit werk een overtuigende uitnodiging is om een kritische wending te nemen in de studie van de toponymie in het algemeen, door meer kruisverbanden te leggen die een beter begrip van dit studieobject mogelijk maken. Want de trans-Atlantische blik die ik op de Brusselse toponymie werp, roept bij mij een gevoel van *déjà vu* op dat het potentieel van dergelijke vergelijkingen bevestigt. Zo ligt er ongeveer 5.500 kilometer ten westen van Brussel een andere metropool – Montréal – die niet vrij is van politieke, sociale en taalkundige spanningen die weerspiegeld worden in haar toponymie. In november 1987 werd de Boulevard Dorchester, een belangrijke oost-westas in het hart van de stad, oorspronkelijk vernoemd naar de Britse gouverneur van de provincie Québec tussen 1768 en 1778, omgedoopt tot de Boulevard René-Lévesque. Dit was een eerbetoon aan de onafhankelijkheidsgezinde premier van Québec, die van 1976 tot 1985 in functie was en enkele weken eerder was overleden. In 2019 werd de Rue Amherst, genoemd naar een Britse generaal die een centrale rol speelde in de pogingen om de First Nations in de achttiende eeuw te vernietigen, omgedoopt tot Rue Atateken, een Mohawk-term die 'broederschap' betekent. In maart 2025 stelde het project *Montréal, ville de femmes*, geïnspireerd door een gelijkaardig initiatief in New York, een alternatieve metrokaart voor van de metropool Québec. Als eerbetoon waren hierop waren elk van de 68 stations van het netwerk hernoemd

naar een vrouwelijke figuur. Enkele maanden later sloten de autoriteiten zich in zekere zin bij het project aan door de uitbreiding van een van de metrolijnen aan te kondigen en drie van de vijf nieuwe stations te vernoemen naar vrouwen. Elk van deze wijzigingen in de toponymie van Montreal heeft voor controverses gezorgd, verschillende groepen en actoren gemobiliseerd en verschillende reacties en antwoorden van de betrokken autoriteiten uitgelokt. Hoewel sommige details verschillen, zal de lezer van dit boek misschien niet verbaasd zijn te ontdekken dat de scenario's van de ene en de andere metropool vergelijkbaar zijn.

Zowel in Montreal als in Brussel bestaan oude en recente toponiemen naast elkaar, weerspiegelen ze veranderende dynamieken en voeden ze complexe controverses. Hoewel toponymie noodzakelijkerwijs een weerspiegeling is van de specifieke kenmerken van elke samenleving, van elke stad, zijn er vergelijkbare dynamieken aan het werk. Daarom is het boek dat u in handen hebt vooral een oproep naar meer transnationale studies over dit onderwerp, om het lokale en het globale met elkaar te verbinden, zoals voorgesteld door de samenstellers. Maar het is in de eerste plaats een uitnodiging om een kritische wending te nemen in de studie van de toponymie, om ze te beschouwen als een object van geschiedenis en herinnering dat het mogelijk maakt om op een originele manier een reeks bredere historische processen te begrijpen. Zo werpt een studie van toponiemen nieuw licht op de uitbreiding en transformatie van de stedelijke ruimte, bevolkingsevoluties, transformaties van wijken, de evolutie van een samenleving en haar herinneringsmatrix, en de machtsverhoudingen die deze factoren doorkruisen. Kortom, het is een werk dat een belangrijke basis legt voor verder onderzoek, in Brussel en daarbuiten!

VOORBIJ DE ANEKDOTE: VOOR EEN CRITICAL TURN IN DE STUDIE VAN DE BRUSSELSE TOPONYMIE

Iadine DEGRYSE (FRESH/FNRS, ULB, UCLouvain),
Benjamin WAYENS (ULB),
Chantal KESTELOOT (Cegesoma/Rijksarchief),
Matthijs DEGRAEVE (FWO, VUB),
Dennis DE VRIESE (VUB)

'Plaatsnamen zijn alomtegenwoordig, zonder zouden we nergens geraken' (Dorion, 2023, p. 15, onze vertaling). Dit citaat herinnert ons op een vrij evidente manier aan de belangrijkste functie van plaatsnamen: ruimtelijke oriëntatie. Toponymie (gedefinieerd als de studie van plaatsnamen) is immers ontstaan uit de elementaire behoefte van mensen om zich op een bepaald grondgebied te oriënteren aan de hand van duidelijke en gedeelde namen van herkenningpunten. Hoewel ze dikwijls verwijzen naar direct waarneembare elementen (waterlopen, valleien, bruggen...) kunnen toponiemen ook een gebeurtenis, feit, datum of persoon eren die geen direct verband houdt met de plaats in kwestie. Deze observatie roept verschillende vragen op: waarnaar (of naar wie) verwijzen toponiemen, wie bedenkt ze, wie legt ze officieel vast, wie geeft ze vorm? De studie van toponymie valt dus onder verschillende disciplines, afhankelijk van de gekozen invalshoek. Dit boek zal daaruit verschillende aspecten belichten.

De literatuur over plaatsnamen in Brussel heeft vaak een recreatieve en lokale invalshoek, zoals blijkt uit bepaalde (Franstalige) titels: 'chanson des rues' (Francis et al., 1975 e.v.), 'anecdotique' (d'Osta, 1986), 'insolite' (Lebouc, 2008a), 'petite et grande histoire' (Falkenback & Falkenback, 2013)... Dankzij het waardevolle werk van deze onderzoekers hebben deze publicaties de toponymie een groot lokaal historisch belang gegeven. Ze vormen een micro-lokale benadering die gedurende

meerdere decennia een indrukwekkende hoeveelheid empirische kennis heeft opgebouwd over de Brusselse toponymie, haar oorsprong en haar evolutie.

Het doel van dit boek is echter om dankzij een regionale en kritische benadering van de Brusselse toponymie verder te gaan dan deze microlokale of anekdotische benadering. Door een kritische en politieke benadering toe te voegen aan bestaande studies, wordt het mogelijk om het lokale en het globale met elkaar te verbinden en op die manier zowel historische inzichten als hedendaagse debatten te voeren.

Diverse studies hebben recent aangetoond dat toponiemen gezien kunnen worden als een reflectie van het stedelijk beleid rond openbare ruimte en herinnering. Toponymie wordt op die manier een rijk interdisciplinair studiegebied dat licht werpt op historische, sociale en politieke kwesties uit het heden en verleden. Met het huidige Brussels Hoofdstedelijk Gewest en zijn negentien gemeenten als studiegebied (ook in historisch opzicht) behandelt dit boek verschillende aspecten van toponymie: collectieve herinnering, machtsdynamieken, transformaties van de stedelijke ruimte en de symbolische vraagstukken die er vorm krijgen. We hebben een twintigtal auteurs uitgenodigd om hun benadering en praktijk van de Brusselse toponymie voor te stellen, waarmee heel wat verschillende perspectieven worden samengebracht. Deze collectieve publicatie slaat zo een brug tussen verschillende actoren in de stad die zich bezighouden met de Brusselse toponymie: onderzoekers aan universiteiten of archieven, leden van culturele instellingen, instellingen die het gebruik van plaatsnamen in kaart brengen en 'normaliseren', overheidsadministraties die de regels voor plaatsnamen trachten te harmoniseren, collectieven en verenigingen uit het maatschappelijk middenveld die bepaalde keuzes in vraag stellen of zelfs aan de kaak stellen, enzovoort. Dit boek is dus zowel bedoeld voor onderzoekers als voor praktijkbeoefenaars en liefhebbers van de stad. Het wil de brug slaan tussen de academische wereld en overheidsinstanties en instellingen die in Brussel actief zijn, maar ook de inwoners van de stad. Er blijven uiteraard invalshoeken te verkennen, blinde vlekken aan te pakken en Brusselse bijzonderheden te verdiepen. We hebben er een aantal gepresenteerd in de vorm van kaders onder de titel 'Focus', waarin nieuwe ideeën worden aangeboord of al gepubliceerd onderzoek samengevat. Deze opzet maakt het mogelijk een dialoog op gang te brengen en om even stil te staan bij andere plaatsnamen in de stad.

De hier voorgestelde analyses dragen bij tot een nieuw begrip van de Brusselse openbare ruimte en het gebruik ervan. In die zin sluiten sommige hoofdstukken van dit boek volledig aan bij de critical turn in de toponymie die sinds de jaren 1980 rond andere steden is gegroeid en die verder gaat dan de klassieke benadering van de studie van plaatsnamen. Om ook met de studie van de Brusselse toponymie voorbij het anekdotische te gaan, moeten we echter eerst begrijpen hoe plaatsnamen helpen om zich in de stad te oriënteren, hoe de autoriteiten bestaande

(*bottom-up*) praktijken formaliseren, en hoe plaatsnamen politieke actoren in staat kunnen stellen om (*top-down*) een bepaald discours, waarden en personen te promoten. Daarvoor spreken we, afhankelijk van het feit of ze voortkomen uit het gebruik van de bevolking of uit een beslissing van de overheid, van volkstoponymie of besluitvormingstoponymie. Beide benaderingen tonen aan dat plaatsnamen in de stedelijke geschiedenis zowel als in de opkomst en de manifestatie van de moderne natiestaat een cruciale rol speelden. Ook vandaag nog worden sommige plaatsnamen betwist, maar ook fel verdedigd en beschermd. De formalisering van plaats- en straatnamen kan evenmin los worden gezien van overheidsinspanningen om een grondiger inzicht te krijgen en controle te verwerven over de stedelijke ruimte en samenleving. Door plaatsnamen op te leggen die verwijzen naar de geschiedenis van een plaats en het collectieve geheugen, verkregen ze een inherent politieke en sociale lading die niet zelden een rol zou gaan spelen in bredere debatten en sociale conflicten.

Hoewel toponymie op die manier een steeds centralere plaats inneemt in politieke, sociale, culturele en economische analyses van stedelijkheid en stadsgeschiedenis, concentreren deze studies zich in de praktijk vaak op het specifieke domein van de odonymie. Deze term verwijst in het bijzonder naar de namen van openbare wegen die worden gebruikt door autoverkeer, voetgangers, fietsers of het openbaar vervoer: straten, boulevards, rotondes, passerelles, dreven, pleinen, steegjes, enzovoort. Odonymie staat centraal in stedelijke analyses over de hele wereld die zich buigen over de politieke, sociale en herinneringsdynamiek op lokaal niveau. Maar de studie van politieke toponymie gaat verder dan die van odoniemen. Het omvat ook de namen van bus- en metrohaltes, woonwijken en blokken, winkels, hotels, restaurants, voetbalstadions of theaters, galerijen, enzovoort. Deze plaatsnamen komen niet altijd voor op wegenkaarten en soms zijn er ook verschillen tussen de officiële versie en de online versie op applicaties zoals Google Maps of Waze. De spelling ervan is niet altijd uniform, de vertaling ervan leidt tot discussies en ze vormen een centraal aandachtspunt in pogingen tot harmonisatie en normalisatie. Toponiemen kunnen bijgevolg worden opgelegd door verschillende overheidsinstanties, ze kunnen afkomstig zijn van gebruikers van een wijk, maar kunnen ook het voorwerp zijn van commerciële commodificatie.

Odonymie, toponymie... Enkele referentiepunten

- **Odonymie:** studie van de namen van wegen (inclusief spoorwegen, fietspaden en voetpaden). Deze studie kan zich richten op de generieke aspecten (ook wel 'betekenisgevers' genoemd: straat of laan, plein of park, boulevard of steenweg) zowel als op de specifieke aspecten (ook wel 'betekenisdragers' genoemd: de geëerde persoon, de herdachte gebeurtenis...).
- **Toponymie:** studie van de namen die in het algemeen aan een plaats worden gegeven. Deze namen kunnen mondeling zowel als schriftelijk worden toegekend aan een wijk, groene ruimtes, woningen, gebouwen (scholen, zwembaden, stadions, luchthavens...), enzovoort. De band tussen een naam en de ruimte kan worden onderverdeeld in twee categorieën:
 - **Klassieke, volks- of gebruikstoponymie:** het toponiem verwijst naar een gemeenschappelijk referentiepunt (de kerk, de markt, het gemeentehuis, enzovoort). Er is een direct verband tussen de toponiem en de plaats. Ze komen vaak voor in de mondelinge overlevering en bestaan soms al eeuwenlang.
 - **Kritische, politieke, besluitvormende, creatieve, herdenkings- of symbolische toponymie:** het toponiem wordt gekozen en opgelegd door de overheid (een parochie, landheer, gemeente, regio...). Er is niet noodzakelijkerwijs een direct verband tussen de plaatsnaam en de plaats die de naam krijgt. Ze vallen onder het symbolische of herdenkingslexicon. Ze zijn bedoeld om te getuigen, te onderwijzen of te inspireren. 'Ze verwijzen naar de tijd en niet naar de ruimte' (Bouvier, 1999, p. 304, onze vertaling).

'Terwijl de klassieke toponymie de samenstelling, betekenis en verandering van plaatsnamen bestudeert [...], bestudeert de politieke toponymie de sociale, economische en culturele aspecten van de keuze en het gebruik ervan' (Giraut & Houssay-Holzschuch, 2023, p. 5, onze vertaling).

Ook andere termen worden vaak geassocieerd met de studie van plaatsnamen, zoals **antroponiemen** (namen van personen), **patroniemen** (familienamen van personen), **onomastiek** (de studie van eigennamen), **taxonomie** (de wetenschappelijke opmaak van classificaties) en **etymologie** (de analyse van de oorsprong van een naam en de evolutie ervan). **Endoniemen** zijn namen die zijn bedacht door mensen die op de betreffende plaats wonen en die naam ervan hebben bepaald. **Exoniemen** zijn daarentegen namen die zijn toegekend door mensen van buiten die plaats (bijvoorbeeld door het endoniem in hun eigen taal te vertalen).

Wat de openbare ruimte betreft, bestaan er nuttige concepten zoals **semiotiek** (de studie van tekens in al hun vormen en uitingen) en **city-text** (alle teksten in een stedelijke openbare ruimte, met name borden en bewegwijzering). **Neotoponymie** verwijst naar het creëren van nieuwe plaatsnamen door het creëren van nieuwe plaatsen of door het vervangen van een oude naam (herbenoeming). Ten slotte verwijst de **toponomascope** naar het geheel van 'plaatsnamen, hun taalgebruik en hun weergave in bewegwijzering, adressering, cartografie, nomenclaturen, databases, discoursen, praktijken, enzovoort' (Giraut & Houssay-Holzschuch, 2023, p. 4, onze vertaling).

Woordenlijst opgesteld op basis van:

Bouvier, J.-C. (1999). Odonymes d'agglomération entre l'écrit et l'oral. *Nouvelle revue d'onomastique*, 33(1), 303-310.

Giraut, F., & Houssay-Holzschuch, M. (eds.). (2023). *Politiques des noms de lieux, dénommer le monde*. ISTE Editions.

1 > VAN CARTOGRAFISCHE FUNCTIE TOT POLITIEK INSTRUMENT

Hoewel muurschilderingen al sinds de oudheid in bepaalde Romeinse steden zijn geobserveerd en het geven van namen aan het landschap nog ouder is, worden sinds het ancien régime namen van heiligen of grote persoonlijkheden geëerd door de toponymie, die daarmee haar strikt utilitaire of beschrijvende karakter verloor. Het was ongetwijfeld tijdens de Franse revolutionaire periode (1795-1814) dat toponymie het meest op grote schaal werd ingezet voor politieke en herdenkingsdoeleinden (Milo, 1997). De verfransing van Brussel en zijn straatnamen ontwikkelde zich vanaf het einde van de achttiende eeuw. Na de Belgische Revolutie van 1830 werd Brussel gepromoveerd tot hoofdstad van de nieuwe staat en kwam het terecht in het centrum van politieke en identitaire spanningen tussen katholieken en liberalen, en tussen Franstaligen en Nederlandstaligen. De formalisering van namen en het aanbrengen van straatnaamborden raakte in het midden van de negentiende eeuw algemeen ingeburgerd. Dat gebeurde vanuit een nood aan rationalisering van de stedelijke ruimte die voortkwam uit de industrialisering en de stedelijke groei die ermee gepaard ging. Herinrichtingen, uitbreidingen en grote transformaties gingen gepaard met een proactieve toponymie die tot doel had de steden en hun symbolen te moderniseren (De Beule et al., 2017). In de negentiende eeuw verschenen nieuwe herinneringsreferenties: de natiestaat en zijn grondleggers, mythische helden, waarden, gebeurtenissen en personen, maar ook symbolische en abstracte referenties (bloemen, sterren...) die geen verband hielden met het grondgebied (Milo, 1997). In Brussel, net als elders, werd de toponymie een instrument van de lokale overheden om de stedelijke ruimte te markeren en te

organiseren, en zo het stadsleven te controleren. Vanaf de negentiende eeuw werden deze veranderingen gedocumenteerd in waardevolle werken (de Chênedollé, 1853; Bochart, 1857). Volkstoponymie werd zo alsmaar meer geconfronteerd met een besluitvormende en herdenkende toponymie, wat soms leidde tot het ‘overschrijven’ en vervangen van bestaande plaatsnamen, tot aanpassingen en verzet daartegen (Bouvier, 1999).

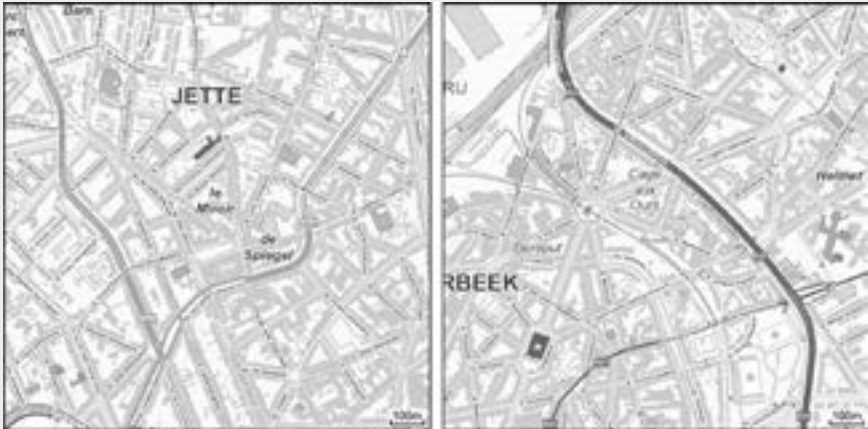
Het Spiegelplein (Jette) en de Berenkuil (Schaarbeek). Twee voorbeelden van overlapping tussen beslissings- en volkstoponymie, tussen betwisting en institutionele overname

Het Spiegelplein is wellicht bekend in heel het noordwesten van Brussel. Toch heet het plein vandaag officieel ‘Koningin Astridplein’. Er is geen enkel plakkaat dat het Spiegelplein aanduidt, maar in de volksmond is deze naam blijven bestaan. Rond de vijftiende eeuw stond er in de buurt van het plein een herberg Spiegelhuys. Zo noemden de omwonenden deze plek ‘de Spiegel’. De aanleg van het plein zelf werd in 1906 gepland en het kreeg aanvankelijk de naam Spiegelplein. Maar in het voorjaar van 1936 brachten de gemeentelijke autoriteiten hulde aan de toen enkele maanden overleden koningin Astrid door het plein naar haar te vernoemen (*Le Peuple*, 2 maart 1936). De bevolking voelde zich echter wellicht meer verbonden met de oorspronkelijke naam dan met de overleden koningin en bleef deze plek Spiegelplein noemen, wat tot op vandaag zo is gebleven. Het Nationaal Geografisch Instituut (NGI), dat bij zulke tegenstrijdigheden het gebruik boven de officiële naam laat prevaleren, blijft ‘Spiegel’ op zijn kaarten vermelden. Aangezien de Maatschappij voor Intercommunaal Vervoer in Brussel (MIVB) verkoos om dezelfde logica te volgen, kunnen gebruikers van het openbaar vervoer uitstappen bij de halte Spiegel (aan de andere kant van het plein is er ook een halte Koningin Astrid). Hier komt de dubbele toponymie de gebruikers van de MIVB zelfs ten goede, omdat zo verwarring tussen de twee haltes wordt voorkomen. Op het Koningin Astridplein is een brasserie Le Miroir gevestigd (die in 2024 is gesloten), evenals een supermarkt Miroir en een frituur ‘du Miroir’. Ten slotte wordt dit toponymische feit ook in de digitale toponymie opgenomen. Toepassingen zoals Google Maps hebben het volksgebruik opgenomen en verwijzen bij de zoekterm ‘Spiegelplein’ door naar het Koningin Astridplein. In dit voorbeeld stuit het beleid van de overheid op hevig verzet en hardnekkig gebruik, waardoor andere actoren (het NGI, de MIVB en particuliere commerciële actoren) zijn overgestapt op het lokale gebruik in plaats van de officiële naam.

Hetzelfde geldt voor de Berenkuil in Schaarbeek, die in 1878 zo werd genoemd door schepen Henri Berger (1835-1911), die ontevreden was over een stedenbouwkundig project van burgemeester Guillaume Kennis (1839-1908) dat hem niet beviel. Hij gaf het de bijnaam ‘de Berenkuil’ (*Cage aux Ours*),

verwijzend naar een dierentuin die hij net had bezocht in Bern. Tot op vandaag kennen veel Brusselaars de Berenkuil (en associëren er misschien nog steeds een negatief beeld mee), terwijl maar weinig mensen weten waar het officiële Verboekhovenplein zich bevindt. Bovendien is deze naam verkeerd gespeld op zowel de plakkaten op het plein als op de tram- en bushaltes van de MIVB: de Belgische schilder heette Eugène Verboekhoven (1798-1881). Tegelijkertijd is er geen halte 'Berenkuil' op het netwerk van de MIVB, die hier heeft gekozen voor de officiële naam in plaats van het gangbare gebruik, zonder dat bekend is op basis van welke criteria deze verschillende keuzes zijn gemaakt. Op de kaarten van het NGI is de Berenkuil ook vermeld (hier als Bereput, zie de bijdrage van Henrion in dit boek), volgens de interne criteria van het NGI: het gebruik krijgt voorrang. De populaire toponymie van de plaats en Google Maps verwijzen ook naar 'Berenkuil', evenals winkeliers en kraampjes (een winkel Cage aux ours en een snackbar La Cage).

➤ **Kaart 1.1. De wijk Spiegel in Jette en Berenkuil in Schaarbeek.**

Bron: NGI, TopoMapView, online geraadpleegd in januari 2025. Grafische bewerking: *Société Royale Belge de Géographie*, Quentin Rombaix.

In het midden van de negentiende eeuw onderging Brussel, net als veel andere Europese steden, een modernisering van het bestuur en meer bepaald van het postwezen, wat leidde tot talrijke ingrepen in de toponymie. In 1851 en 1853 startte de stad Brussel een ingrijpende hervorming van haar straatnamen. De namen van de wegen werden gemoderniseerd, dubbele namen werden geschrapt en verwijzingen die als te oud werden beschouwd, werden vervangen. Niettemin overleefden veel plaatsnamen deze periode van verandering.

Aan het einde van de negentiende eeuw breidde Brussel zich verder uit, niet enkel ruimtelijk maar ook qua invloedssfeer. Het werd de hoofdstad van een koloniaal rijk in Congo, en na het Verdrag van Versailles (1919) ook in het huidige Rwanda en Burundi, ook al hebben deze laatste twee landen nauwelijks invloed gehad op

de toponymie van de hoofdstad. De Belgische kolonisatie van Congo had wel een grote invloed op de Brusselse straatnamen. Door de bevolkingsgroei werden nieuwe wijken gebouwd en straten aangelegd die een naam moesten krijgen. Er bleven ook dubbele namen bestaan die in verschillende gemeenten van de hoofdstad voorkwamen. Vanaf de oprichting van de Burgemeestersconferentie in 1874 werd getracht de straatnamen tussen de gemeenten te harmoniseren. De uiteindelijke beslissing bleef niettemin voorbehouden aan de gemeentelijke overheid, die op dit gebied over een grote autonomie beschikte.

Tegelijkertijd kende Brussel een sterke stedelijke groei, net als veel andere steden in de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw, wat leidde tot een aanzienlijke nood aan nieuwe officiële toponiemen en odoniemen (Leblicq, 1982). Na de Eerste Wereldoorlog werden er wegen aangelegd en vernoemd naar helden uit het recente conflict. Er werden ook veel straatnamen gewijzigd om verwijzingen naar de vijand en zijn bondgenoten uit te wissen. Na de Tweede Wereldoorlog werd Brussel de zetel van verschillende transnationale (Europese en mondiale) instellingen. In de loop van zijn geschiedenis werd Brussel op deze manier beïnvloed door endogene en exogene migratiestromen en door imperialistische en internationalistische aspiraties. Vervolgens vertraagde de bevolkingsgroei van de hoofdstad echter. De territoriale uitbreiding kwam tot stilstand, onder meer door de afschaffing van de taalbevraging bij de tienjaarlijkse volkstellingen in 1961, het conclaaf in Hertoginnedal in 1963 (het aantal Brusselse gemeenten wordt vastgelegd op 19) en de oprichting van het nieuwe Brussels Hoofdstedelijk Gewest in 1989, die elk bijdroegen aan het vastleggen van de taalgrens die Brussel afbakende.

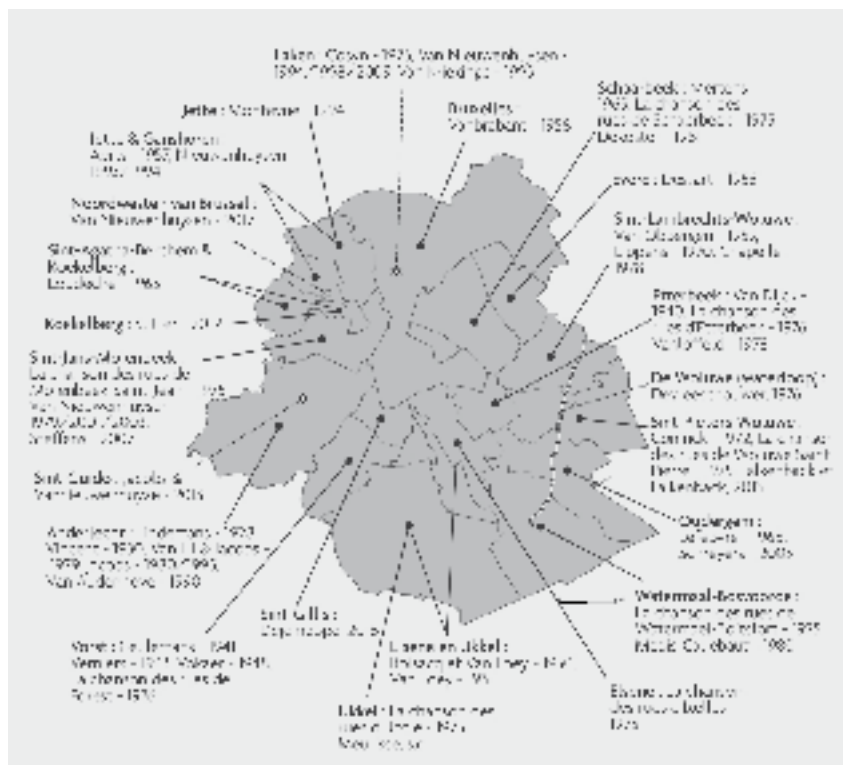
Naamsveranderingen waren niet altijd even populair. In de loop der tijd protesteerde de bevolking, in Brussel maar ook elders, tegen de administratieve gevolgen van deze veranderingen. Na de Tweede Wereldoorlog wilden de centrale autoriteiten een herhaling van de golf van veranderingen na 1918 voorkomen en gingen ze zich meer inmengen. De gemeenten werden voortaan onderworpen aan strengere regels. De criteria voor het kiezen van een straatnaam werden vastgesteld door de minister van Binnenlandse Zaken (bijvoorbeeld in 1972: 'namen van levende personen mogen nooit in aanmerking worden genomen') en naamswijzigingen werden ontmoedigd. In 1981 werden de regels van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, die geraadpleegd moest worden, aangescherpt. Een geëerde persoon moest bijvoorbeeld al vijftig jaar overleden zijn, maar aangezien de procedure raadgevend bleef, werd ze verre van nageleefd. Sommige van deze criteria gelden nog steeds, hoewel er ook nieuwe ontwikkelingen zijn geweest. Aangezien er echter weinig nieuwe ruimtes waren om een naam te geven, werd de Brusselse toponymie nog nauwelijks vernieuwd in de jaren 1980. Om desondanks nog steeds nieuwe referenties in de openbare ruimte van de hoofdstad te kunnen blijven opleggen, gingen overheden dan maar zelf nieuwe mogelijkheden creëren en gaven ze namen aan rotondes en kruispunten, tot zelfs aan paden in het midden van een laan toe (Kesteloot, 2012). Om geen ontevredenheid bij de bevolking te wekken, kregen vooral plaatsen zonder bewoning een naam. Bij gebrek aan nieuwe straten om te benoemen, werd soms zelfs een grote straat in twee delen gesplitst en raakte de stedelijke odonymie geleidelijk verder verzadigd.

2 > ONDERZOEK NAAR BRUSSELSE PLAATSNAMEN

In Brussel, net als in veel andere steden over de hele wereld, is de studie van de toponymie het onderwerp geweest van talrijke publicaties. In de twintigste eeuw werden plaatsnamen bestudeerd vanuit een encyclopedische benadering, waarbij namen werden verzameld, categorieën werden gecreëerd en geprobeerd werd ze te classificeren, net als verzamelaars dat doen. Na de Tweede Wereldoorlog werd er nieuw werk verricht om de toponiemen van een gebied op te lijsten, te inventariseren, te classificeren, hun oorsprong te zoeken en ze te beschrijven, zonder specifieke aandacht voor de politieke strijd aan de basis van het naamgevingsproces. In Brussel vertegenwoordigden Bernaerts en Kervyn de Marcke ten Driessche deze benadering. Zij publiceerden de eerste verkennende typologieën (1951), die al snel werden gevolgd door diverse woordenboeken (d’Osta, 1986, 1989; Jespers, 2005, 2020; Lebouc, 2008b).

Tegelijkertijd concentreerde de studie van de toponymie zich op de taalkundige en historische oorsprong van namen, waarbij meestal werd gekozen voor het microlokale niveau (microtoponymie). Deze benadering, die in het interbellum opkwam, bestaat nog steeds.

- > **Kaart 1.2. Selectie van werken die een gemeentelijke of microlokale benadering hebben gevolgd.**

Bron: auteurs. Grafische bewerking: Société Royale Belge de Géographie, Quentin Rombaux, 2025.

Vanaf de jaren 1980 bogen tal van onderzoekers over de hele wereld zich over de naamgevingsprocessen, waarbij ze veel verder gingen dan de taalkunde en de etymologie. Het leidde tot een 'critical turn' in deze wetenschap (Rose-Redwood et al., 2010). Toponymie en het vaststellen van officiële namen werden steeds meer beschouwd als een middel waarmee autoriteiten een gemeenschappelijke identiteit en waarden konden uitdrukken en opleggen (Rusu, 2021). Tegelijkertijd was er belangstelling voor de polysemie van plaatsnamen, in het bijzonder voor de betwisting van officiële namen en de rol van meertaligheid (Berg en Vuolteenaho, 2009; Syrjälä, 2025). De studie van toponymie werd steeds complexer en de identitaire, politieke en sociale aspecten ervan namen een steeds grotere plaats in binnen het onderzoek dat op dit gebied wordt verricht.

Hoewel de internationale literatuur deze critical turn al sinds de jaren 1980 kent, wordt Brussel vanuit dit perspectief nauwelijks bestudeerd. D'Osta buigt zich weliswaar over verdwenen straten (1979) en raakt daarmee aan de inrichting van de stad, maar tegelijkertijd werd in tal van studies over de hele wereld de toponymie van bijvoorbeeld Groenland, Centraal- en Zuid-Afrika, Iran, Israël en Oceanië op uitgesproken kritische wijze geanalyseerd. De sociale hegemonie en het culturele imperialisme in het hart van het naamgevingsproces werden er in vraag gesteld. Er werd gekeken naar het verzet van weinig of niet vertegenwoordigde groepen die toponymie gebruiken als een strategie om zichtbaarheid te verkrijgen of zelfs om sociale onrechtvaardigheden uit het verleden te herstellen (Rose-Redwood et al., 2010). In de jaren 1990 begon men de 'toponymische onzichtbaarheid' van bepaalde groepen te onderzoeken, steeds verankerd in de recente ontwikkelingen van 'subalterne studies', wat leidde tot (nog steeds onvoltooide) bewegingen van herstel en toponymische herzieningen (Giraut & Houssay-Holzschuch, 2023). Sinds het midden van de jaren 2000 is dit onderzoeksgebied zich meer bewust geworden van zichzelf en streeft het ernaar methodologische en theoretische grondslagen te ontwikkelen (Giraut & Houssay-Holzschuch, 2023, p. 8).

Voor Brussel heeft diepgaand onderzoek naar het middeleeuwse verleden nieuwe onderwerpen aan het licht gebracht, zoals dierenamen (Vannieuwenhuyze, 2007), de ruimtelijke spreiding van middeleeuwse vervuiling (Deligne et al., 2010) en het wegennet (Vannieuwenhuyze, 2013). De analyse van de Brusselse toponymie werd zo steeds diverser en diepgaander, en de critical turn is recent zichtbaar geworden in studies over volkstoponymie (Steffens, 2007), koloniale sporen (Catherine, 2006; Goddeeris, 2016; Jacobs, 2018; Kesteloot, 2024), metrostations (Dobruszkes, 2010), sporen van de Eerste en Tweede Wereldoorlog (Van Ypersele, Debruyne en Kesteloot, 2015; Kesteloot, 2012, 2024) en de plaats van vrouwen (Ouali et al., 2021). Deze studies stellen vragen bij de besluitvormingsprocessen, de nagestreefde doelstellingen en de maatschappelijke dynamiek die daarbij tot uiting komt. Ze bevestigen dat ook in Brussel de toponymie een belangrijk politiek, identiteits- en herinneringsinstrument is. Er zijn echter nog tal van invalshoeken die moeten worden onderzocht om het bestaande onderzoek uit te breiden en te verdiepen.

De uitdagingen van vertalingen in de Brusselse odonymie

Terwijl de verschillen tussen officiële en populaire plaatsnamen niet uniek zijn voor Brussel, heeft deze stad wel een extra kenmerk: haar tweetaligheid. Plaatsnamen worden namelijk vertaald in het Frans en het Nederlands, wat tal van uitdagingen met zich meebrengt, net als in andere meertalige regio's en steden in de wereld (Québec, Barcelona, Almaty, Bern, Lausanne, Donetsk, Dublin, Luxemburg...).

Van misverstanden tot onenigheid

Het bestaan van twee plaatsnamen in Brussel (een in het Frans en een in het Nederlands) kan een kans zijn voor onderzoek in de toponymie. Een simpele blik op de vertaalde versie van een plaatsnaam kan namelijk snel twijfel wegnemen. In het Frans zou de Rue du Croissant bijvoorbeeld kunnen verwijzen naar de maansikkel, het islamitische symbool, het ontbijtbroodje... De Nederlandse versie – Halvemaanstraat – maakt meteen duidelijk dat het om een verwijzing naar de maansikkel gaat. De Rue du Niveau, gelegen in de directe omgeving van een school, kan in het Frans doen vermoeden dat het gaat om een verwijzing naar onderwijsstructuren. In werkelijkheid verwijst het naar het instrument waarmee vlakke constructies worden gebouwd, wat opnieuw wordt verduidelijkt door de Nederlandse versie (Waterpasstraat).

Soms leidt deze tweetaligheid tot een uitwisseling tussen de talen met merkwaardige resultaten. Neem bijvoorbeeld de vijver en de laan van de Verdronken Kinderen in het Zoniënwoud. Deze weg heeft geen tragisch verhaal, maar verwijst naar de kinderen van een zekere heer Verdroncken, eigenaar van een molen of een vijver (afhankelijk van de versie). Zijn achternaam werd letterlijk vertaald naar het Frans ('les enfants noyés') en vervolgens opnieuw naar het Nederlands (de verdronken kinderen) (Leefmilieu Brussel, 2011). In dit voorbeeld heeft de vertaling het begrip van de plaatsnaam niet bevorderd en heeft het zelfs geleid tot het ontstaan van een macabere volkslegende.

Andere gevallen maken het mogelijk om het dagelijks leven van een plaats te bestuderen aan de hand van de naam, de vertaling, de evoluties en de verschuivingen in betekenis. De Bruidsstraat (Rue de la Fiancée) is het resultaat van een verwarring tussen 'Bruit' (vuilnis) en 'Bruid'. Rond 1400 werd op deze plek een vuilstortplaats aangelegd, die tot het begin van de zeventiende eeuw bleef bestaan. De Vruntstraat (Rue de l'Amigo) vindt zijn oorsprong in de 'Vrunte', een gevangenis die in 1522 in de straat werd gevestigd. Tijdens de Spaanse periode in Brussel (1555-1713) begrepen de Spanjaarden dat er 'vriend' stond en vertaalden ze Vruntstraat naar Rue de l'Amigo. Het komt echter ook voor dat de uitwisseling tussen het Frans en het Nederlands de verwarring nog vergroot, met name wanneer een fout in de ene taal algemeen aanvaard is en de andere taal, in plaats van vast te houden aan de

oorspronkelijke en juiste versie, zich uiteindelijk aanpast en de fout herhaalt. Zo werd de zeventiende-eeuwse ‘Wilde Wouter straete’ vertaald als Rue du Bois Sauvage, wat dan opnieuw vertaald werd naar het Nederlands als Wildewoudstraat.

Dit soort fouten is niet altijd anekdotisch. In Sint-Joost-ten-Node verwijst de Vier-September-Dagenlaan naar de eerste protesten tegen het Hollandse bewind in 1830, die plaatsvonden in september. Dat komt echter minder sterk tot uiting in de Boulevard des Quatre Journées. De Franstalige uitdrukking is er minder nauwkeurig waardoor de betekenis ervan wellicht niet meer algemeen begrepen wordt. De in 1937 aangelegde Avenue de l’Université verbindt de ULB met de begraafplaats van Elsene, maar werd in het Nederlands vertaald als Hogeschoollaan.

De analyse van het tweetalige karakter van de Brusselse toponymie biedt dus een dubbele kans. Enerzijds kan de vertaling van de toponymie meer duidelijkheid geven over de betekenis ervan. Anderzijds kan de analyse van de vertalingen aanleiding geven tot vragen over de maatschappelijke dynamiek tussen Franstaligen en Nederlandstaligen in Brussel.

Een analyse van vertaalfouten: verkenning en methodologische benaderingen

Om de uitdagingen van de vertaling van toponiemen te analyseren, kunnen twee methodologische benaderingen worden gevolgd. De eerste bestaat uit een systematische analyse van de huidige officiële plaatsnamen in het Frans en het Nederlands. Voor het schrijven van deze focus hebben we in de onymische database (Degryse et al., 2025) 32 plaatsnamen geïdentificeerd waarvoor een verschil tussen de Franse en de Nederlandse naam is vastgesteld. Er zou een systematische analyse kunnen worden uitgevoerd om de officiële plaatsnamen in elke taal te vergelijken en de verschillen te selecteren, wat de hier onderzochte kwesties zou verfijnen.

Een tweede benadering is gebaseerd op de Archieven van de Stad Brussel (ASB), die beschikken over een fonds met talrijke archieven uit de negentiende en twintigste eeuw: herziening van bepaalde vertalingen, claims, verzoeken om tweetalige lijsten uit verschillende periodes, interventies van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, enzovoort. Een grondige analyse van deze documenten zou een waardevol diachronisch perspectief bieden op de eisen, keuzes en discussies rond de tweetaligheid van de toponymie van Brussel.

De studie van vertalingen in de Brusselse straatnamen gaat dus verder dan louter taalkundige curiositeiten. Ze kan een sleutel zijn om de relaties tussen Franstaligen en Nederlandstaligen in Brussel te onderzoeken sinds de oprichting van de natiestaat die op twee taalgemeenschappen is gebaseerd, maar ook om het gebruik van volkstaal tegenover officiële taal te onderzoeken. De analyse van de uitdagingen achter de vertalingen van Brusselse straatnamen past bijgevolg goed in het onderzoek naar de Brusselse identiteit en de evolutie ervan.

3 > BIJDRAGE EN ORIGINALITEIT

Waarom is Brussel dan zo bijzonder dat we er een boek aan hebben gewijd? Op het kruispunt van deze verschillende trends neemt Brussel een unieke positie in. Hoewel er geen vaste internationale norm bestaat, behoort de stad nog steeds tot de meest diverse ter wereld. In 2024 vertegenwoordigden de inwoners van Brussel 185 nationaliteiten (BISA, 2025) en spraken ze (ten minste) 104 verschillende talen (Saeys, 2024). Tegelijkertijd wordt Brussel gekenmerkt door een officiële tweetaligheid tussen het Nederlands en het Frans. De meertaligheid wordt ook bevorderd door de aanwezigheid van een breed scala van internationale instellingen. Het toenemende gebruik van het Engels drukt eveneens een stempel op de Brusselse openbare ruimte. Als hoofdstad heeft Brussel met zijn toponymische landschap bovendien een centrale rol gespeeld bij de vorming van de natie in de negentiende eeuw en voor de legitimering van de koloniale overheersing door België (John, 2023; Goddeeris, 2020). Juist om deze reden wordt de stad, net als andere hoofdsteden, steeds vaker gekenmerkt door hevige protesten rondom plaatsnamen, zoals we zullen zien in deel 3 van dit boek. Terwijl veranderingen in plaats- en straatnamen dikwijls op ideologische, economische en praktische weerstand stuiten, wordt de stad ook steeds vaker geconfronteerd met symbolen of figuren waarmee zij geen band meer heeft of die door bepaalde sociale groepen steeds meer als problematisch worden beschouwd.

Het concept van deze publicatie is in eerste instantie gebaseerd op een systematische aanpak voor het hele Gewest. Uitgaande van een uitgebreide inventaris van de officiële plaatsnamen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, verzameld via de BruGIS-interface, werd elke straatnaam geclassificeerd, gelabeld, beschreven, geanalyseerd en, indien mogelijk, gedateerd. Dit is een werk in voortdurende ontwikkeling. Het aldus samengestelde corpus is uitgegroeid tot een database met ongeveer 5.200 straatnamen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (Degryse et al., 2025), die vrij toegankelijk is via de website <https://ebxl.be/les-outils/toponymie>. Er werden drie hoofdcategorieën gedefinieerd: utilitaire en beschrijvende namen, symbolische namen en herdenkingsnamen. Deze macrocategorieën werden vervolgens onderverdeeld in tientallen subcategorieën, zoals we in detail zullen zien in het hoofdstuk geschreven onder leiding van Benjamin Wayens. De op deze

manier geproduceerde gegevens vormen de basis voor de kwantitatieve en kwalitatieve analyses die in dit boek worden gepresenteerd.

Onze systematische regionale aanpak werd versterkt door de integratie van verschillende benaderingen die tot nu toe vaak als afzonderlijk werden beschouwd: historische, ruimtelijke, geografische, cartografische, sociale en sociologische perspectieven. Door diverse actoren op verschillende niveaus bij elkaar te brengen, introduceert dit boek intersectionele analyses van de Brusselse toponymie.

Het eerste hoofdstuk is geschreven door Benjamin Wayens (ULB), Iadine Degryse (FNRS, ULB, UCLouvain), Hugo Colicchia (ULB) en Chantal Kesteloot (Cegesoma/Rijksarchief), die de odonymische database en de verschillende mogelijkheden ervan voorstellen. Uit de analyse van deze database blijkt dat meer dan de helft van de Brusselse odonymie utilitair en beschrijvend van aard is. Verwijzingen naar de natuur, het reliëf, de topografie en de bestemming van de wegen blijven centraal staan in de Brusselse odonymie, wat ook de primaire functie ervan is: gemakkelijk de weg vinden aan de hand van opvallende elementen, zelfs als sommige van die elementen vandaag niet meer bestaan. Nadat waterlopen zijn overdekt, opmerkelijke bomen zijn verdwenen, commerciële, agrarische of industriële activiteiten zijn veranderd en de verstedelijking van de stad heeft geleid tot het egaliseren en vervormen van het reliëf, is de straatnaamgeving soms de laatste herinnering aan een verdwenen verleden, oftewel een 'indicator van menselijke bezigheden en evoluties in het milieu' (Giraut & Houssay-Holzschuch, 2023, p. 5, onze vertaling). Het hoofdstuk wordt gevolgd door een 'Focus' van Marion Alecian (ARAU) over twee specifieke generieke termen in Brussel: de dreven en de steenwegen, waarbij de nadruk niet op de betekenisdragers ligt, maar op de betekenisgevers. Wat zijn de bijzonderheden van dreven? Wat kenmerkt een steenweg? Waarom zijn deze twee betekenisgevers specifiek voor Brussel?

In dit boek worden langere analytische hoofdstukken afgewisseld met deze kortere 'Focus'-artikels, die de lezer kan herkennen aan hun kaders. Deze verklarende bijdragen concentreren zich op een specifiek aspect van Brusselse plaatsnamen dat niet verder wordt uitgediept in het boek. Zo openen ze mogelijke nieuwe perspectieven, wegen om te verkennen, onderzoek om te verdiepen... Ze komen soms ook terug op onderzoek dat in het verleden al is gepubliceerd om de belangrijkste argumenten en conclusies ervan te presenteren. In de loop van dit boek worden diepgaande wetenschappelijke bijdragen afgewisseld met deze focusartikels, die ademruimte en inspiratie bieden.

Na deze inleiding zijn de verschillende bijdragen in dit boek onderverdeeld in drie delen, die elk een ander aspect behandelen van de veelzijdige relatie tussen plaatsnamen en de stedelijke ruimte in het verleden en het heden. Elk deel boort een nieuwe laag aan van de structurele dynamieken van macht en ongelijkheid die bepalen wat wel (en wat niet) in de openbare ruimte wordt weergegeven. Het boek begint in deel 1 met een beschrijving van de actoren en mechanismen die bepalend zijn voor de toekenning van plaatsnamen in de stad. Aangezien in het

verleden sommige actoren meer gewicht in de schaal konden leggen dan andere bij de keuze van plaatsnamen, heeft dat geleid tot een sterkere vertegenwoordiging van bepaalde personen, groepen en waarden, terwijl andere relatief afwezig bleven. In deel 2 wordt daarom gedetailleerd onderzocht hoe de huidige plaatsnamen deze fundamentele historische dynamieken en het langetermijnverleden van de stad weerspiegelen. Deze historische over- en ondervertegenwoordiging heeft in het verleden en ook steeds vaker in de laatste jaren geleid tot betwistingen, conflicten en debatten over de Brusselse plaatsnamen, niet het minst omdat de toe-eigening van de stad en de openbare ruimte grotendeels verloopt via de namen die aan bepaalde plaatsen in de stad worden verleend. Het boek eindigt dan ook, in deel 3, met een analyse van voornaamste onderwerpen waarbij plaatsnamen het terrein vormen van debatten en sociale en politieke conflicten.

Concreet beschrijven de bijdragen in het eerste deel de methodologie die wordt gebruikt voor het toekennen van plaatsnamen in Brussel. Christophe Loir (ULB) analyseert de omstandigheden van een grootschalige herziening van de Brusselse straatnamen in het midden van de negentiende eeuw. Chantal Kesteloot (Cegesoma/Rijksarchief) herinnert vervolgens in een 'Focus' aan de verschillende actoren die betrokken zijn bij de besluitvorming en de evolutie van het wetgevend kader in de huidige processen. Wie beslist, hoe wordt er beslist, en wat zijn de verschillende stappen? De Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, een essentiële actor in dit proces, wordt voorgesteld door een van haar vooraanstaande leden, Pierre Van Nieuwenhuysen. Jeanne Henrion (NGI) presenteert vervolgens de methodologie en de werkzaamheden van het Nationaal Geografisch Instituut in het kader van zijn opdracht om toponiemen te standaardiseren: welke toponiemen verschijnen op de officiële kaarten van het NGI? In welke taal? Met welke spelling? Hoe neemt het NGI beslissingen wanneer het gebruik evolueert en afwijkt van het officiële toponiem? Wat zijn de belangrijkste uitdagingen waarmee het NGI wordt geconfronteerd in het geval van de Brusselse toponymie? In dit hoofdstuk neemt Jeanne Henrion ons mee achter de schermen van een federale instelling die een cruciale rol speelt in de toponymie en zich soms aansluit bij of afwijkt van de gemeentelijke logica. Frederic Dobruszkes (FNRS, ULB) belicht de werking van een andere centrale institutionele speler in de Brusselse toponymie: de Maatschappij voor Intercommunaal Vervoer van Brussel (MIVB). Met haar 806 tram-, metro- en bushaltes staat de MIVB centraal in de toponymische praktijken van de stad en haar gebruikers. Hoe worden daar de beslissingen genomen? Wat is de relatie tussen de MIVB en de gemeenten? Welke toponiemen waren het voorwerp van conflicten of betwistingen tussen deze verschillende machtsniveaus? Wie beslist uiteindelijk over de naam van een halte en waarom wordt er geen raadpleging georganiseerd zoals dat op gemeentelijk niveau wel het geval is? In het verlengde van deze redenering vult Alix Sacré (ARAU) dit beeld aan in een 'Focus' waarin ze de namen van Brusselse stations en hun overeenstemming met die van de MIVB (of het gebrek daaraan) onderzoekt. Hoe komen de NMBS en de MIVB (of de TEC en De Lijn) tot overeenstemming? Wat zijn de verschillen in de keuzes die worden gemaakt om een intraregionaal station aan te duiden? Deze twee bijdragen geven op

deze manier een beeld van de plaatsnaamkeuzes in de context van het openbaar vervoer in Brussel. Brice Prince (ULB) gaat vervolgens in op de omgeving en de vele toepassingen die de impact van straatnaamborden versterken: symbolische en verklarende borden, toponiemen van wijken, woonwijken, winkels en snackbars. Hoe verovert de naam van een straat zijn directe omgeving en breidt hij zich soms uit tot bijvoorbeeld een heel kruispunt? Ten slotte neemt Sven Steffens (Gemeentelijk Museum van Sint-Jans-Molenbeek (MoMuse)) ons mee in een 'Focus' waarin hij de volkstoponymie van Molenbeek onderzoekt om de verschillen tussen officiële namen en de herinterpretatie ervan door de gebruikers van een wijk te verkennen. Hoe hebben de inwoners van Molenbeek zich hun toponymie toegeëigend, gewijzigd, verkort of hervormd?

Het tweede deel van dit boek is gewijd aan de historische sporen die de toponymie tot op heden in de stad heeft achtergelaten. In het eerste hoofdstuk presenteert Marie Tielemans (ULB, Rijksarchief) het gebruik van toponiemen om de middeleeuwse parochies van Brussel in kaart te brengen. Deze nieuwe methodologie levert relevante resultaten op en zorgt voor een cruciale bijdrage aan de historiografische discussies over het grondgebied van de parochies. Het potentieel van de studie van toponiemen wordt op deze manier in het bijzonder geïllustreerd. Bijkomende bronnen worden toegelicht door Chantal Kesteloot (Cegesoma/Rijksarchief). Ze presenteert in een 'Focus' een gids voor iedereen met interesse in de studie van plaatsnamen: Welke bronnen bestaan er? Waar zijn ze te vinden? Welke hulpmiddelen zijn er? Matthijs Degraeve (FWO, VUB) bespreekt vervolgens een groep actoren, namelijk de makers en bouwers van Brussel, en de plaats die hen is toebedeeld in de straatnamen van de stad. We maken kennis met arbeiders en vaklui die ondervertegenwoordigd zijn in de straatnamen, terwijl ze een essentiële rol hebben gespeeld in de bouw van de stad, maar ook met speculatieve ondernemers die een soms twijfelachtig eerbetoon hebben gekregen. Alix Sacré (ARAU) analyseert vervolgens in een 'Focus' de straatnamen van de tuinvijken die aan het begin van de twintigste eeuw zijn ontstaan. Daarbij was niet enkel het model van stedelijke ontwikkeling maar ook de straatnaamgeving bedoeld om de arbeidersklasse en gezinnen op te voeden door middel van paternalistische waarden en benaderingen. Laurence Brogniez (ULB), Tatiana Debroux (ULB), Valérie Dufour (FNRS, ULB) en Christine Dupont (ULB, Huis van de Europese Geschiedenis) presenteren ten slotte een groep die sterk vertegenwoordigd is, met iets minder dan 10% van de Brusselse straatnamen: die van de kunstenaars. De namen die verband houden met muziek, beeldende kunst en literatuur worden voorgesteld en ontleed: wanneer zijn ze gekozen, welke stromingen vertegenwoordigen ze, wie wordt net niet vermeld, en wat zegt dat over de identiteit van bepaalde wijken of gemeenten?

In het derde en laatste deel van dit boek gaan we dieper in op de discussies rond odonymie en toponymie. Berengère de Laveye (Museum van de Stad Brussel) stelt ons de aanpak voor van het museum, gevestigd op de Grote Markt van Brussel, dat onder meer straatnaamborden verzamelt die zijn verwijderd vanwege een spelfout of een naamsverandering. Deze borden worden zo getuigen van hun tijd en maken

het mogelijk om hedendaagse bewegingen zoals de feminisering en dekolonisatie van de Brusselse openbare ruimte tastbaar te documenteren. We blijven in de buurt van de Grote Markt met Yves Huybrechts (Universität Paderborn), die in een 'Focus' een blik biedt op de politieke machtsverhoudingen na het bombardement van Brussel in 1695, en meer bepaald op de stempel die landvoogd Maximiliaan Emanuel van Beieren op Brussel wilde drukken, wat leidde tot de aanleg van de Beierenstraat. Na de Eerste Wereldoorlog was deze Duitse stempel op de stad niet langer gewenst en leidden de nieuwe machtsverhoudingen tot een naamsverandering naar Dinantstraat, een voorbeeld van hoe weerstand en politieke spanningen de creatie van een herdenkingsplaats kunnen verhinderen. Chantal Kesteloot (Cegesoma/Rijksarchief) onderzoekt vervolgens soortgelijke vormen van politieke druk die in de twintigste eeuw werden uitgeoefend door de impact van de oorlogen op de Brusselse straatnamen te bekijken: Hoe hebben de Eerste en Tweede Wereldoorlog hun stempel gedrukt op de Brusselse openbare ruimte? Welke verwijzingen zijn weggehaald, welke zijn toegevoegd? Hoe hebben de gemeenten zich georganiseerd om overeenkomstige namen tijdens en na deze oorlogen te vermijden? Vervolgens nemen Iadine Degryse (FNRS, ULB, UCLouvain) en Chantal Kesteloot (Cegesoma/Rijksarchief) de Brusselse straatnamen onder de loep vanuit een genderperspectief. In een infografie tonen ze hoeveel namen van vrouwen en mannen er zijn, wanneer ze zijn ontstaan en welk profiel ze hebben. We gaan verder met Yasmina Zian (ULB), die ons meeneemt in haar ervaringen in de werkgroep over de dekolonisatie van de Brusselse openbare ruimte, die in 2020 door het Brussels Hoofdstedelijk Gewest is opgericht. In dit hoofdstuk combineert de historica haar analyse met haar ervaring om een voorstelling te geven van de uitdagingen van de dekolonisatie van de openbare ruimte, de belangrijkste betrokken actoren, de obstakels en de huidige stand van zaken. Vervolgens komen Chantal Kesteloot (Cegesoma/Rijksarchief) en Romain Landmeters (UCLouvain) aan bod in een 'Focus' gewijd aan hun ervaring in de gemeente Etterbeek binnen de Gemengde Participatieve Commissie (GPC) inzake de koloniale sporen in deze gemeente. Op basis van een voorstelling van de opdrachten en doelstellingen, de organisatie, obstakels en resultaten van deze commissie, trekken deze twee historici lessen uit dit initiatief. We sluiten dit boek af met een bijdrage van Iadine Degryse (FNRS, ULB, UCLouvain) over omstreden straatnamen. Aan de hand van verschillende recente voorbeelden worden diverse strategieën geïllustreerd die worden toegepast om deze kwesties aan te pakken, zoals het verdedigen van de status quo, het aanbrenge van symbolische plakaten of het aanpassen van plaatsnamen.

> CONCLUSIE

De individuele bijdragen in dit boek belichten vanuit verschillende disciplinaire perspectieven telkens een specifieke Brusselse casus. Toch worden ook verschillende overkoepelende thema's aangesneden, waardoor ze bijdragen tot een beter begrip van Brussel. Ze identificeren bijvoorbeeld bredere dynamieken met

betrekking tot *top-down*- en *bottom-up*-naamgevingsprocessen (zie met name Zian, Henrion, Steffens, Huybrechts en Kesteloot). Ook meertaligheid, vertaalproblemen en parallelle identiteiten komen in verschillende bijdragen aan bod. Ze gaan op hun eigen manier in op de vraag hoe kan worden bepaald welke namen 'aanvaardbaar' zijn voor toponymische objecten, wie er achter deze beslissingen zit, welke criteria worden gehanteerd om een persoonlijkheid te eren, en door wie deze criteria zijn geformaliseerd (Van Nieuwenhuysen, Henrion). Nog enkele andere hoofdstukken bekijken tot slot hoe deze keuzes worden ontvangen, gepercipieerd en geïnterpreteerd bij de gebruikers van de openbare ruimte (Steffens, Dobruszkes, Brogniez et al., Prince).

Op deze manier onderstrepen de in dit boek uiteengezette pistes het belang van een uitbreiding en verdieping van een kritische analyse van de Brusselse toponymie. De diverse beschikbare bronnen en archieven, de veelheid aan actoren die op dit gebied betrokken zijn en de talrijke mogelijke perspectieven pleiten voor een wetenschappelijke en interdisciplinaire benadering. Door enkele van deze actoren en benaderingen samen te brengen, biedt dit boek een eerste overzicht van de resultaten die een dergelijke analyse kan bieden.

> BIBLIOGRAFIE

BERG, L., & VUOLTEENAHO, J. (2009). *Critical Toponymies. The Contested Politics of Place Naming*. Routledge.

BERNAERTS, A., & KERVYN DE MARCKE TEN DRIESSCHE, R. (1951). *Les noms de rues à Bruxelles. Leur histoire, leur signification, leur sort*. De Visscher.

BOCHART, E. (1857). *Bruxelles ancien et nouveau : dictionnaire historique des rues, places, édifices, promenades, etc., précédé d'un Résumé historique de la Ville et de ses Faubourgs*. Uitgegeven door de auteur.

BOUVIER, J.-C. (1999). Odonymes d'agglomération entre l'écrit et l'oral. *Nouvelle revue d'onomastique*, 33(1), 303-310.

BOUVIER, J.-C. (2020). Des « toponymoides » aux toponymes. Quelques réflexions sur l'émergence des toponymes. In M. Tamine (red.), *Circulations linguistiques dans les noms propres : Onomastique occitane* (pp. 131-145). L'Harmattan.

LEEFMILIEU BRUSSEL. (2011). *La réserve naturelle des Enfants Noyés : Un vallon humide de la forêt de Soignes*. Leefmilieu Brussel. https://document.environnement.brussels/opac_css/doc_num.php?explnum_id=4146.pdf

CATHERINE, L. (2006). *Wandelen naar Kongo*. EPO.

DE BEULE, M., PÉRILLEUX, B., SILVESTRE, M., & WAUTY. (2017). *Bruxelles, histoire de planifier : Urbanisme aux 19e et 20e siècles*. Mardaga Urbanisme et patrimoine-Service public régional de Bruxelles.

DE CHÊNEDOLLÉ, C. (1853). *Les rues de Bruxelles débaptisées par ses édiles en l'an III, l'an VI, l'an VII de la République et débaptisées par leurs successeurs dans les ans de grâce 1806, 1851 et 1853* (2de editie met appendix). Drukkerij Devroye.

DE COSTER, C., & HERMENAULT, L. (2025). Antwerpen. Straatnamen maken de wereldstad: van Engelse handelaren tot Zaha Hadid. In N. Bouras, J.-H. Furnée, H. Greefs, M. van der Heijden, & A.-L. Van Bruaene (red.), *Wereldsteden van de Lage Landen: Stadsgeschiedenis van Nederland en België* (pp. 277-284). Atlas Contact.

DEGRYSE, I., WAYENS, B., KESTELOOT, Ch., COLICCHIA, H., VAN UYTVANCK, C., REGNIER, N., DUJEU, A., OTJACQUE, R. (2025). *Odonymische database van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (versie 1) [dataset]*. EBxl. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17986015>

DOBROUSZKES, F. (2010). Baptiser un grand équipement urbain : Pratiques et enjeux autour du nom des stations de métro à Bruxelles. *BELGEO* (1-2), 229-240. <https://journals.openedition.org/belgeo/7103>

DORION, H., & HALLÉ, M. (2023). *La toponymie : Une science, un vocabulaire, une gestion*. Septentrion.

D'OSTA, J. (1979). *Les rues disparues de Bruxelles*. Rossel.

D'OSTA, J. (1986). *Dictionnaire historique et anecdotique des rues de Bruxelles*. Legrain.

D'OSTA, J. (1989). *Dictionnaire historique des faubourgs de Bruxelles*. Legrain.

FALKENBACK, P., & FALKENBACK, P. (2013). *Petite et grande histoire du nom des rues de Woluwe-Saint-Pierre*. In eigen beheer uitgegeven.

FRANCIS, J., CABRERA, J., & NOLS, R. (1975). *La chanson des rues de Schaerbeek*. Louis Musin Editeur.

GIRAUT, F., & HOUSSAY-HOLZSCHUCH, M. (red.). (2023). *Politiques des noms de lieux, dénommer le monde*. ISTE Editions.

GODDEERIS, I. (2016). Square de Léopoldville of Place Lumumba?: De Belgische (post)koloniale herinnering in de publieke ruimte. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 129(3), 349-372. <https://doi.org/10.5117/TVGESCH2016.3.GODD>

GODDEERIS, I. (2020). Mapping the Colonial Past in the Public Space A Comparison between Belgium and the Netherlands. *BMGN – Low Countries Historical Review*, 135(1), 70-94. <https://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.10783>

Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse (BISA). (2025). *Mini-Bru. La Région de Bruxelles-Capitale en chiffres, 2025*. Perspective.Brussels. https://ibsa.brussels/sites/default/files/publication/documents/Mini-Bru_2025_FR.pdf

JACOBS, T. (2018). Empreintes du Congo belge dans l'espace public bruxellois. *Bruxelles en mouvement*, 297, 13-16. <https://www.ieb.be/Empreintes-du-Congo-belge-dans-l-espace-public-bruxellois>

JESPERS, J.-J. (2005). *Dictionnaire des noms de lieux en Wallonie et à Bruxelles*. Racine.

JESPERS, J.-J. (2020). *Dictionnaire des noms de lieux. Bruxelles & Province du Brabant wallon*. Racine.

JOHN, S. (2023). *Medievalism in Nineteenth-Century Belgium: The 1848 Monument to Godfrey of Bouillon*. Boydell and Brewer.

KESTELOOT, Ch. (2012). Toponymie et mémoire de la Seconde Guerre mondiale. Les noms de rues à Bruxelles. *Revue Belge d'Histoire Contemporaine*, XLII(2-3), 108-137. https://www.journalbelgianhistory.be/fr/system/files/article_pdf/007_Kesteloot_Chantal_2012_2_3.pdf

KESTELOOT, Ch. (2024). L'histoire au bout de la rue. Le passé dans l'espace public bruxellois. *Passés futurs*, 13. <https://www.politika.io/fr/article/lhistoire-au-bout-rue-passe-lespace-public-bruxellois>

LE PEUPLE (1936, 2 maart). Place Reine Astrid, à Jette. *Le Peuple*, p. 4.

LEBLICQ, Y. (1982). L'urbanisation de Bruxelles aux XIXe et XXe siècles (1830-1952). In *Crédit communal de Belgique* (red.), *Villes en mutation XIXe-XXe siècles* (p. 335-394). Crédit communal de Belgique.

LEBOUC, G. (2008a). *Histoire insolite des rues de Bruxelles*. Racine.

LEBOUC, G. (2008b). *Des rues et des hommes à Bruxelles*. Racine.

MILO, D. (1997). Le nom des rues. In Nora, P. (red.). *Les lieux de mémoire* (Vol. 2, pp. 1887-1918). Gallimard.

OUALI, N., & LANNOY, P. (2020). Matérialité de l'espace urbain et égalité des sexes : Mesures et enjeux de l'odonymie bruxelloise. *Géographie et cultures*, 115, 157-179.

OUALI, N., LANNOY, P., DESAMOURY, V., GUILLEAUME, S., MAYNÉ, F., MERVILLE, S., ODIER, C., & THÉBAUX, A. (2021). Les femmes dans le nom des rues bruxelloises. *Topographie d'une minorisation. Brussels Studies*, 154.

- ROSE-REDWOOD, R., ALDERMAN, D., & AZARYAHU, M. (2010). Geographies of toponymic inscription: New directions in critical place-name studies. *Progress in Human Geography*, 34(4), 453-470.
- ROSE-REDWOOD, R. S. (2008). From number to name: Symbolic capital, places of memory and the politics of street renaming in New York City. *Social & Cultural Geography*, 9(4), 431-452.
- RUSU, M. (2021). Street naming practices: A systematic review of urban toponymic scholarship. *Onoma*, 56, 269-292.
- SAEYS, M. (2024). *Taalbarometer 5* [Factsheet]. BRIO Brussel (VUB).
- STEFFENS, S. (2007). La toponymie populaire urbaine hier et aujourd'hui. *Brussels Studies*, 9. <http://journals.openedition.org/brussels/441>
- SYRJÄLÄ, V. (2025). Names, naming, and multilingualism in the linguistic landscape. In J. Gorter & J. Cenoz (red.), *The handbook of linguistic landscapes and multilingualism* (pp. 177-191). John Wiley & Sons.
- VAN YPERSELE, L., DEBRUYNE, E., & KESTELOOT, Ch. (2015). *Brussel. De oorlog herdacht (1914-2014)*. La Renaissance du Livre.
- VANNIEUWENHUYZE, B. (2007). The study and classification of medieval urban toponymy: The case of late medieval Brussels (13th-16th centuries). *Onoma*, 42, 189-211. <https://hdl.handle.net/11245.1/334446d1-f7c4-487c-84f3-0codc9059883>
- VANNIEUWENHUYZE, B. (2013). Alle wegen leiden naar Brussel: Bestemmingstoponymie als kapstok voor de studie van het historische wegenet. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie*, LXXXV, 195-270.

EEN TAXONOMIE VOOR DE GEOGRAFISCHE PATRONEN VAN BRUSSELSE STRAATNAMEN

Benjamin WAYENS (ULB), Iadine DEGRYSE (FRESH/FNRS, ULB, UCLouvain), Hugo COLICCHIA (ULB) en Chantal KESTELOOT (Cegesoma/Rijksarchief)

Hoewel er tal van manieren zijn om de Brusselse straatnamen te analyseren, biedt een taxonomische benadering geheel nieuwe perspectieven. Door ze te structureren en te classificeren volgens een hiërarchie van criteria wordt het zoeken en navigeren in de informatie vereenvoudigd, met name door het standaardiseren van de woordenschat die de inhoud beschrijft. Door de informatie te ordenen in categorieën en subcategorieën met een logische samenhang en hiërarchie, kunnen ook analyses per categorie worden ontwikkeld, wat de deur opent naar algemene conclusies. Door de criteria te groeperen, ontstaat ook de mogelijkheid om kaarten op te stellen, aangezien het dan mogelijk is om, naast het eenvoudig lokaliseren van gegevens in de ruimte, de geografische spreiding te analyseren van objecten met gemeenschappelijke kenmerken. Ten slotte maken de groeperingen in categorieën het mogelijk om plaatsnamen te tellen, wat de weg vrijmaakt voor een kwantitatieve benadering van de odonymie.

Door alle Brusselse straatnamen te bekijken aan de hand van twee parameters – categorisering en spatialisering – kunnen we hele grondgebied van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest analyseren vanuit het oogpunt van zijn odoniemen, waardoor een geografie ontstaat van de wijze waarop de stedelijke ruimte wordt benoemd. Door de ruimtelijke spreiding van de straatnamen te onderzoeken, stellen we structuren, regelmatigigheden en contexten vast die licht werpen op, of op zijn minst vragen oproepen over de manier waarop ze tot stand zijn gekomen. Deze brede en systematische benadering van de Brusselse odonymie maakt het

mogelijk om de verschillende thematische benaderingen in bestaande analyses in een ruimere context te plaatsen.

In dit hoofdstuk zullen we eerst toelichten hoe we de categorisering van de Brusselse straatnamen hebben opgebouwd en hoe ze is toegepast op alle wegen in het Gewest. Vervolgens zullen we statistische en cartografische analyses presenteren om te illustreren welke rijkdom, relevantie en doeltreffendheid ze bevatten voor het begrijpen van de logica achter de straatnamen zowel als de stedenbouw in Brussel.

We tonen hier niettemin slechts een deel van het potentieel van deze ruimtelijke taxonomische benadering. Het onderzoeksinstrument voor Brusselse straatnamen dat we hebben ontwikkeld, is bedoeld om via een open online toegang door iedereen te worden gebruikt, om er eigen criteria voor groepering en visualisatie op toe te passen en om er eigen analyses op los te laten.¹ Bij dit alles draagt men bovendien bij aan de verbetering van de kwaliteit van de gegevens door correcties of verbeteringen aan te brengen in de database met straatnamen.

1 > DE CLASSIFICATIE VAN STRAATNAMEN

De eerste stap van dit project was het ontwikkelen van een classificatie van alle straatnamen in het stedelijk gebied van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Het doel is om het perspectief op de odonymie te verbreden, door ons niet alleen te concentreren op de namen van personen of bepaalde gebeurtenissen (oorlog, kolonisatie...). Hoewel deze thematische benaderingen bijzonder waardevol zijn omdat ze het belang van de odonymie in de politieke logica van een gebied aantonen, laten ze een groot deel van de odonymie buiten beschouwing, namelijk dat deel dat niet past in de benadering in kwestie. Wat vertellen straatnamen die verwijzen naar bloemen of bomen? Welke sporen van het landelijke verleden en de landbouwproductie blijven dankzij de odonymie bewaard? Hoe wordt een landschap dat vandaag (deels) verdwenen is, beschreven door namen die verwijzen naar het reliëf, de geologie van de bodem, de vorm van de straat of de aanwezigheid van water?

Op basis van deze vragen drong de noodzaak zich op om een uitgebreide database met straatnamen aan te leggen. Algemeen bestaat deze uit een lijst van straatnamen (opgelist op basis van de algemene betekenisgevers) die in de ruimte kunnen worden gelokaliseerd, en een interpretatie van de specifieke betekenisdrager in de straatnaam. Deze interpretatie maakt het mogelijk om de odoniemen in verschillende categorieën en subcategorieën in te delen.

1 De database met straatnamen is toegankelijk via de website: <https://ebxl.be/les-outils/toponymie>

1.1 De samenstelling van een wegenlijst

Om de lijst op te stellen, zijn we vertrokken van alle straatnamen die zijn opgenomen in de UrbIS-database. Dat zijn de officieel erkende straten die voorkomen op de officiële kaarten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Al snel bleek dat er soms een verrassend verschil bestond tussen de officiële odonymie (die van UrbIS) en diegene die daadwerkelijk te zien is op het terrein of op commerciële online tools, zoals Google Maps. Er is soms een verschil in de spelling van de officiële naam in UrbIS en die op de straatnaamborden (of soms is er zelfs een verschil tussen specifieke straatnaamborden). Soms worden nieuwe wegen en straatnamen met veel bombarie aangekondigd, met toespraken en ceremonies ingehuldigd, online geregistreerd, maar niet altijd onmiddellijk of officieel ingevoerd in UrbIS, wat de vraag oproept of ze formeel wel echt bestaan?

We hebben er daarom voor gekozen om ons niet enkel te concentreren op de officiële wegen van het Brussels Gewest, maar ook de 'officieel' ingehuldigde straatnamen die (nog) niet in UrbIS voorkwamen handmatig toe te voegen.

We hebben op die manier een database samengesteld met iets meer dan 5.099 unieke odoniemen die wegen aanduiden. Daaraan zouden we 183 namen van groene ruimtes kunnen toevoegen, wat neerkomt op een totaal van 5.282 odoniemen in het Brussels Gewest. In dit hoofdstuk focussen we echter specifiek op de namen van wegen zonder groene ruimtes om de ruimtelijke reikwijdte van verschillende types odoniemen te kunnen analyseren.

1.2 De classificatie van Brusselse wegen

Elk odoniem werd geregistreerd met zijn huidige Franstalige en Nederlandstalige versie, de gemeente(n) waarin het zich bevindt en zijn geografische coördinaten.

De eerste classificatie die vrij rechtstreeks werd afgeleid, is die van de generieke betekenisgevers, met name het type weg (straat, laan, plein, enzovoort). Hiervoor hebben we ons gebaseerd op de Franstalige benaming, waarbij geen woorden hoefden te worden opgesplitst (in tegenstelling tot het Nederlands). De Franstalige benaming is ook iets gedetailleerder, aangezien het onderscheid tussen *boulevard* en *avenue* in het Nederlands niet bestaat (beide soorten worden gegroepeerd onder de term 'laan'). Deze keuze wordt ook gerechtvaardigd door het besluitvormingsproces voor het aanleggen of hernoemen van een weg, dat lange tijd uitsluitend in het Frans plaatsvond; de Nederlandse benaming werd op basis daarvan vertaald.

Vervolgens hebben we een boomstructuur van interpretatieve categorieën opgesteld, volgens een dubbele inductieve en deductieve benadering. Op basis van de wetenschappelijke literatuur (Bernaerts & Kervyn de Marcke ten Driessche, 1951; d'Osta, 1986; Bouvier, 1999) hebben we deductief twee hoofdtypen opgesteld: odoniemen die symbolisch 'beladen' zijn (herdenkings- en politieke odoniemen) en

odoniemen die verwijzen naar een utilitair of functioneel element (gebruiksodoniemen). Binnen deze twee macrocategorieën hebben we een reeks categorieën en subcategorieën opgesteld: verkozen politici, landeigenaren, Eerste Wereldoorlog, enzovoort voor de eerste categorie; fauna en flora, herberg, landbouw- of industriële productie, enzovoort voor de tweede.

Vervolgens hebben we deze boomstructuur op elke straatnaam afzonderlijk toegepast. We werden regelmatig geconfronteerd met ononymieën die in geen enkele categorie pasten of die de noodzaak aantoonde om onze categorisering te verfijnen. We hebben onze structuur dan systematisch aangepast, ditmaal op inductieve wijze, voordat we opnieuw begonnen met het classificeren van de odoniemen, en dit totdat we een volledige categorisering hadden. Het was de bedoeling om te vermijden dat we een categorie 'overige' of 'varia' moesten aanmaken, waarin vanwege hun eenvoud een aantal odoniemen onvermijdelijk terecht zouden kunnen komen. Door heen en weer te schakelen tussen de deductieve opbouw van onze boomstructuur en de inductieve verfijning ervan, konden we geleidelijk een vrij gedetailleerde boomstructuur ontwikkelen, waarmee we alle 5.099 wegen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in 21 categorieën en 76 subcategorieën konden indelen.

Uiteindelijk bleek dat de indeling in twee macrocategorieën niet erg bruikbaar was voor de naam van een reeks wegen die een naam droegen die noch herdenkend, noch puur utilitair-beschrijvend was. Een derde categorie, die onder de abstracte symboliek valt en weinig verwijzingen naar het collectieve geheugen bevat, omvat dus de categorieën die niet in de twee voorgaande categorieën thuishoren. Het gaat om namen die verband houden met de kosmografie, de natuur (zonder verband met de locatie van de straatnaam) of vrije tijd, maar ook verwijzingen naar waarden, deugden of regio's in Europa of de rest van de wereld. In veel gevallen bevinden deze straatnamen zich in thematisch gegroepeerde wijken: bloemenwijken, sterrenbeelden, tuinwijken...

De volledige database van de Brusselse wegen is op deze manier geclassificeerd, met uitzondering van een veertigtal wegen waarvoor geen betrouwbare interpretatie kon worden gegeven, wat minder dan 1% van het totaal vertegenwoordigt.

Aan elke straatnaam werd een van de drie macrocategorieën toegekend (utilitair-beschrijvend, symbolisch of herdenkingsgericht) en een of twee (sub)categorieën. In sommige gevallen kan een straatnaam namelijk meerdere interpretaties hebben, vooral wanneer het om persoonsnamen gaat. Sommige persoonlijkheden werden bijvoorbeeld bekend om hun industriële activiteiten en hun politieke engagement, of om hun militaire deelname aan het IJzerfront tijdens de Eerste Wereldoorlog en aan de koloniale veroveringen onder leiding van koning Leopold II. In die gevallen kon de straatnaam tot twee categorieën krijgen, zonder dat dit een hiërarchie tussen beide impliceerde. Soms zou er ook een derde categorie kunnen worden toegevoegd. Om ons oorspronkelijke doel (kwantificeren en in kaart brengen) te behouden, hebben we ons beperkt tot twee categorieën en geprobeerd

de eigenschappen te selecteren die het meest representatief waren voor het eerbetoon. Hierbij kunnen er evenwel verschillen in interpretatie optreden.

Er werden een aantal gemeentelijke archieven geraadpleegd, evenals het fonds van de straten van het Archief van de Stad Brussel. Afhankelijk van de gemeenten en de periodes varieert de kwaliteit van de informatie sterk. Dit onderzoek werd aangevuld met andere werken, voornamelijk publicaties zoals die van Aimé Bernaerts en Roger Kervyn de Marcke ten Driessche over de straatnamen in Brussel (1951), de *Dictionnaire d'histoire de Bruxelles* (Jaumain, 2013), de *Dictionnaire historique des faubourgs de Bruxelles* (d'Osta, 1989), het artikel 'Baptiser un grand équipement urbain : pratiques et enjeux autour du nom des stations de métro à Bruxelles' (Dobruszkes, 2010), de verschillende publicaties uit de reeks *La Chanson des rues* onder redactie van Francis (acht boeken gepubliceerd in 1975 en 1976), de verschillende brochures van Brusselse gemeenten *à la carte* (uitgegeven door de Directie Monumenten en Landschappen) en de *Dictionnaire des femmes belges aux XIXe et XXe siècles* (Gubin et al., 2006), evenals de verenigingen voor lokale geschiedenis en hun publicaties.

Er werden ook monografieën over specifieke gemeentes geraadpleegd voor Anderlecht (Van Audenhove, 1990), Elsene (Gonthier, 1960), Jette (Monteyne, 1994), Koekelberg (Sutter), Laken (Van Krieking, 1995; Van Nieuwenhuysen, 1998), Sint-Gillis (Bernier, 1904), Ukkel (Meurisse, 1986) en Sint-Pieters-Woluwe (Lacroix, 2012; Falkenbach, 2013).

Er werd ook veel gebruikgemaakt van websites, voornamelijk de inventaris van het bouwkundig erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (monument.heritage.brussels), de nationale biografie van België (online op de website van de Académie Royale de Belgique), de Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer (online op kaowarsom.be) en de websites van de Brusselse gemeenten. Voor Watermaal-Bosvoorde was de website Hisciwab.be een waardevolle bron. Thematische websites zoals bel-memorial.org en 1914-1918.be hebben veel informatie opgeleverd over verwijzingen naar de Eerste en Tweede Wereldoorlog. Ook websites van gepassioneerde individuen waren nuttig, met name de website [Reflexcity \(reflexcity.net\)](http://Reflexcity.net), de blog van Alain Lefebvre in Oudergem (urba.be, die echter niet meer raadpleegbaar is), ebru.be, bruxellesanecdotique.skynetblogs.be en humoeurs-bruxelloises-brussels-zwanze.com.

Bij gebrek aan systematisch onderzoek in de gemeentearchieven (en zonder de zekerheid dat dit duidelijkheid zou scheppen over de bedoeling van de eerbetoon), is het mogelijk dat voor bepaalde straatnamen, die in één of twee categorieën zijn ingedeeld, een deel van hun achtergrond buiten beschouwing blijft. Om de traceerbaarheid van het classificatieproces te garanderen hebben we (met uitzondering van de meest triviale gevallen) een korte beschrijving toegevoegd wanneer de straatnaam in een macrocategorie werd geplaatst en vervolgens een (of twee) subcategorie(ën) kreeg. Ongeveer driekwart van de straatnamen kreeg zo'n beschrijving.

1.3 Het dateren van de naamgeving

Vervolgens hebben we geprobeerd de datum van invoering voor elke straatnaam te documenteren. Deze bijzonder relevante informatie kon voor ongeveer 57% van de database worden ingevuld, maar de nauwkeurigheid varieert: sommige straatnamen hebben de precieze datum van het besluit van de gemeenteraad, andere die van de inhuldiging van de straatnaam. Deze twee data kunnen enkele maanden of zelfs enkele jaren uit elkaar liggen. Wanneer het jaar bekend was, maar niet de precieze datum, werd systematisch 1 januari ingevoerd. In sommige gevallen kon de datum waarop de straatnaam voor het eerst verscheen niet duidelijk worden achterhaald, maar kon wel een periode worden vastgesteld, bijvoorbeeld tussen de data van twee kaarten waarop te zien is dat de naam is verschenen, of aan de hand van de eerste vermelding van de betreffende straat in de almanakken van Brussel (online te raadplegen op de website van het Archief van de Stad Brussel). Sommige odoniemen kregen zo een chronologische periode toegewezen die overeenstemt met hun verschijning. Sommige odoniemen konden niet precies worden gedateerd, maar sommige aanwijzingen lieten wel toe om ze vóór een bepaald jaartal te situeren in de tijd.

Hoewel de datering van deze benamingen uiterst waardevolle informatie is voor iedereen die geïnteresseerd is in ononymie, kon deze uiterst tijdrovende taak niet voor de hele database worden uitgevoerd. Toch kon meer dan de helft van de Brusselse ononymie worden gedateerd en vormt ze in dat opzicht zowel een werk dat moet worden voortgezet als informatie die ook in dit stadium al bijzonder rijk is.

Voor deze tweede fase werd meer gebruikgemaakt van gemeentelijke archieven. Dit geldt voor de archieven van de gemeenten Anderlecht, Etterbeek, Evere, Elsene, Sint-Gillis, Schaarbeek, de stad Brussel en Sint-Lambrechts-Woluwe. Ten slotte hebben we ook het toponymiefonds van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (KCML, Urban.Brussels) doorgenomen.

1.4 Het kwantificeren van het grondgebied

Aangezien de analyse van de database van de Brusselse straatnamen van meet af aan een kwantitatieve benadering voor ogen had, werd de oppervlakte van elk van de betrokken wegen berekend op basis van cartografische lagen op UrbIS. Hierdoor konden niet alleen tellingen worden uitgevoerd op basis van het aantal keer dat een type straatnaam voorkomt, maar ook op basis van hun territoriale voetafdruk op de openbare ruimte. Hieruit kunnen ook indicatoren worden afgeleid, zoals het aandeel van een categorie in het totale aantal straatnamen, het aandeel in de totale oppervlakte van de wegen of de gemiddelde oppervlakte van de straatnamen van een bepaald type of een bepaalde categorie.

1.5 Taxonomie van de Brusselse straatnamen: een eerste synthese

De eerste versie van de taxonomische classificatie van Brusselse odoniemen en de bijbehorende database werd in juli 2025 voltooid. Ze wordt beschreven en gekarakteriseerd aan de hand van enkele beschrijvende gegevens in tabel 2.1.

- **Tabel 2.1.** Onderverdeling van de Brusselse straatnamen in macrocategorieën (kolom 1), categorieën (kolom 2) en subcategorieën (kolom 3). De frequenties worden uitgedrukt in aantal wegen, hun aandeel (%) in het totale aantal wegen en hun aandeel (%) van de totale straatoppervlakte, met name de oppervlakte die door deze wegen wordt ingenomen. De laatste kolom geeft de gemiddelde omvang weer van de wegen in elke macrocategorie, categorie en subcategorie (in hectare).

Macro-categorie	Categorie	Subcategorie	Frequentie (#)	Frequentie (%)	Oppervlakte (%)	Gemiddelde omvang (ha)
Utilitair- beschrijvend			1253	24.6%	30.6%	0.7
	Verbinding en mobiliteit		374	7.3%	15.7%	1.1
		Bestemming	145	2.8%	11.1%	2.1
		Lokaliteit ('lieu-dit')	169	3.3%	3.6%	0.6
		Transportmiddel	25	0.5%	0.4%	0.4
		Transportinfrastructuur	35	0.7%	0.6%	0.4
	Fysiek		153	3.0%	3.1%	0.6
		Geologie	10	0.2%	0.1%	0.3
		Hydrologie	73	1.4%	1.8%	0.7
		Morfologie	47	0.9%	0.8%	0.5
		Reliëf	23	0.5%	0.4%	0.4
	Economisch leven		362	7.1%	6.0%	0.4
		Handel en ambacht	60	1.2%	0.8%	0.4
		Beroepen	71	1.4%	0.6%	0.2
	Landbouw, veeteelt en bosbouw	152	3.0%	3.0%	0.5	
	Industriële productie	79	1.5%	1.6%	0.5	
	Bebouwde omgeving	352	6.9%	5.7%	0.4	
	Burgerlijke en institutionele gebouwen	207	4.1%	3.0%	0.4	
	Militaire gebouwen	17	0.3%	0.3%	0.5	
	Religieuze gebouwen	128	2.5%	2.4%	0.5	
Symbolisch		1129	22.1%	14.9%	0.4	
	Kosmografie en natuur	777	15.2%	9.3%	0.3	
	Astronomie en luchtvaart	53	1.0%	0.9%	0.5	
	Fauna en flora	624	12.2%	6.9%	0.3	
	Mineralogie	26	0.5%	0.3%	0.3	

Macro-categorie	Categorie	Subcategorie	Frequentie (#)	Frequentie (%)	Oppervlakte (%)	Gemiddelde omvang (ha)
		Mythologie	32	0.6%	0.5%	0.4
		Tijd, klimaat en eenheden	42	0.8%	0.7%	0.4
	Waarden en deugden		125	2.5%	1.6%	0.3
	Regio's		144	2.8%	2.6%	0.5
		In België	23	0.5%	0.3%	0.3
		In Europa	93	1.8%	1.8%	0.5
		In de wereld	28	0.5%	0.4%	0.4
	Sport, vrije tijd, jacht		81	1.6%	1.4%	0.5
Herdenkingsgericht			2692	52.8%	54.1%	0.5
	Folklore		21	0.4%	0.2%	0.2
	Historische referenties		120	2.4%	2.9%	0.6
		Prehistorie	2	0.0%	0.1%	0.8
		Gallo-Romeinse periode	27	0.5%	0.6%	0.6
		Middeleeuwen	15	0.3%	0.2%	0.4
		Bourgondische Nederlanden	19	0.4%	0.3%	0.4
		Spaanse Nederlanden	24	0.5%	0.6%	0.7
		Oostenrijkse Nederlanden	10	0.2%	0.2%	0.6
		Franse periode	21	0.4%	0.7%	1.0
		Hollandse periode	2	0.0%	0.0%	0.6
	Belgische staat		231	4.5%	8.3%	1.0
		Revolutie en onafhankelijkheid	78	1.5%	2.3%	0.8
		Instellingen en overheden	31	0.6%	0.5%	0.4
		Dynastie	82	1.6%	4.7%	1.5
		Leger	15	0.3%	0.3%	0.6
		Adel	25	0.5%	0.4%	0.5
	Eerste Wereldoorlog		187	3.7%	4.5%	0.7
		Leger	54	1.1%	1.5%	0.7
		Burgers	51	1.0%	0.8%	0.4
		Plaatsen	40	0.8%	0.8%	0.6
		Politiek	12	0.2%	0.4%	1.0
		Feestelijkheden	14	0.3%	0.7%	1.3
		Verzetsleden	15	0.3%	0.3%	0.6
	Tweede Wereldoorlog		180	3.5%	2.4%	0.4
		Leger	25	0.5%	0.7%	0.7
		Burgers	55	1.1%	0.4%	0.2
		Plaatsen	6	0.1%	0.2%	0.9
		Politiek	2	0.0%	0.0%	0.4
		Feestelijkheden	5	0.1%	0.1%	0.3

Macro-categorie	Categorie	Subcategorie	Frequentie (#)	Frequentie (%)	Oppervlakte (%)	Gemiddelde omvang (ha)
		Verzetsleden	81	1.6%	1.1%	0.4
	Buitenlandse relaties		73	1.4%	1.5%	0.6
		Expedities	10	0.2%	0.1%	0.2
		Kolonisatie	43	0.8%	0.8%	0.5
		Dekolonisatie	3	0.1%	0.0%	0.2
		Opbouw van de EU	13	0.3%	0.3%	0.7
		Wereldtentoonstellingen	4	0.1%	0.3%	2.2
	Religie		94	1.8%	1.3%	0.4
		Religie	1	0.0%	0.0%	0.0
		Gemeenschappen	36	0.7%	0.5%	0.4
		Heiligen en pausen	49	1.0%	0.7%	0.4
		Feestelijkheden	8	0.2%	0.1%	0.3
	Lokale notabelen		912	17.9%	17.3%	0.5
		Lokale persoonlijkheden	122	2.4%	1.6%	0.4
		Lokale verkozenen	451	8.8%	10.0%	0.6
		Ondernemers en industriëlen	83	1.6%	1.9%	0.6
		Mecenassen	31	0.6%	0.3%	0.3
		Grootgrondbezitters	173	3.4%	2.9%	0.4
		Schoolonderwijs	20	0.4%	0.3%	0.4
		Clerus	32	0.6%	0.4%	0.4
	Belgische persoonlijkheden		94	1.8%	3.3%	0.9
	Buitenlandse persoonlijkheden		29	0.6%	1.4%	1.3
	Wetenschappers en onderzoekers		119	2.3%	2.4%	0.5
	Architectuur		36	0.7%	0.5%	0.4
	Kunst en cultuur		480	9.4%	6.7%	0.4
		Kunst en cultuur	3	0.1%	0.2%	1.4
		Onderwijs	1	0.0%	0.0%	0.2
		Beeldhouwkunst, gravures, juwelen	45	0.9%	0.6%	0.4
		Beeldende kunsten	169	3.3%	2.1%	0.3
		Muziek	91	1.8%	1.4%	0.4
		Literatuur	140	2.7%	2.3%	0.4
		Podiumkunsten	6	0.1%	0.1%	0.3
		Film	25	0.5%	0.1%	0.1

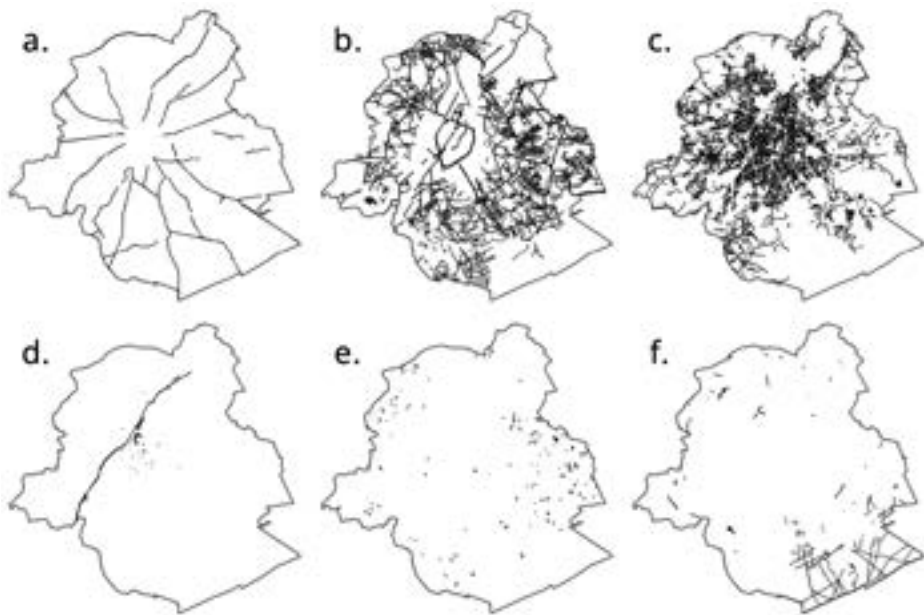
Bron van de ruwe data: Degryse, I., Wayens, B., Kesteloot, Ch., Colicchia, H., Van Uytvanck, C., Regnier, N., Dujeu, A. & Otjacque, R. (2025). *Odonymische database van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (versie 1)* [dataset]. EBxl. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17986015>. Berekeningen, statistische verwerking en tabellering: netwerk van Brusselse studies van de Université libre de Bruxelles (EBxl).

2 > VAN STEEG TOT STEENWEG: GEOGRAFIE VAN GENERIEKE BETEKENISGEVERS

Generieke betekenissegevers benoemen de verschillende soorten wegen op basis van hun morfologie, functie, gebruik en positie in de hiërarchie van het stedelijke verkeersnetwerk. Daardoor heeft elk van hen een vrij typische geografie. In Québec helpt een gids met generieke termen bij het nemen van publieke beslissingen over de keuze tussen een *avenue* of een *boulevard*, een *route* of een *rue*... (Commission de toponymie du Québec, 2017). In België beveelt de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie aan om uit te gaan van de definities in een woordenboek, zoals Le Robert (Mariage, 2022). Om hierin verder te gaan, stellen we enkele elementen voor om de verschillende generieke aanduidingen te onderscheiden.

In een historische context van verkeer tussen steden verwijst de steenweg (kaart 2.1) naar een weg die is aangelegd om verplaatsingen over land over middellange of lange afstanden te vergemakkelijken. In België verwijst deze term klassiek naar een verharde, vaak met stenen geplaveide weg die stedelijke centra met elkaar verbindt. In Brussel verschenen ze vanaf de middeleeuwen, voornamelijk als handelsassen. Ze lopen uit van de Vijfhoek, die de middeleeuwse omwalling uit de vijftiende eeuw aangeeft, en dragen meestal de naam van hun bestemming. Naarmate de stad groeide werden ze geleidelijk aan geïntegreerd in het stedelijk weefsel. Met uitzondering van de Ninoofsesteenweg die van latere datum is, onderscheiden ze zich in het wegennet door hun dikwijls kronkelige tracé dat getuigt van hun oorsprong die dateert van vóór de stedenbouwkundige uitlijningsprincipes van de negentiende eeuw (zie de focus van Marion Alecian in dit boek en het artikel van Hubert et al., 2017).

- > **Kaart 2.1.** Geografie van de generieke betekenisgevers van de wegen in Brussel: (a) steenwegen; (b) lanen (*avenues* en *boulevards*); (c) straten; (d) kaaien en gangen (*impasses*); (e) gaardes (*clos*) en (f) dreven en wegen (*sentiers*).

Bron van de ruwe data: Degryse *et al.*, 2025. Cartografie: netwerk van Brusselse studies van de Université libre de Bruxelles (EBxl).

De term 'laan' (*avenue*) verwijst oorspronkelijk naar een met bomen omzoomde weg die naar een belangrijk gebouw leidde (zie bijvoorbeeld de definitie in het lexicaal portaal van het Franse Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales, CNRTL). Vanaf de achttiende eeuw werden lanen belangrijke stedelijke wegen die het stadscentrum verbonden met de periferie of met belangrijke punten in het stedelijk weefsel (pleinen, stations, parken, monumenten). Ze hadden vaak een sterke symbolische en landschappelijke dimensie en combineerden hun verkeersfunctie dan ook dikwijls met een representatieve rol. Door hun breedte waren ze van meet af aan geschikt voor multimodaliteit (voetpaden en rijbanen, later vaak aangevuld met openbaar vervoer).

Het Franse woord *boulevard* is afgeleid van het Nederlandse 'bolwerk', dat verwijst naar een beschermend bouwwerk en, bij uitbreiding, naar een bastion of vestingsmuur (lexicaal portaal van het CNRTL). Vanaf de zeventiende en vooral de achttiende eeuw, toen de vestingmuren overbodig werden, creëerde de ontmanteling van deze bolwerken ruimte voor prestigieuze, vaak halfronde en met bomen omzoomde promenades rondom historische centra (Demey, 2013).

De lanen (kaart 2.1.b) benadrukken in het stadscentrum dus de locatie van de oude stadsomwalling (de Vijfhoek), maar ook grote stedenbouwkundige ingrepen die

bovenop het bestaande stedelijke weefsel zijn aangebracht, zoals de centrale lanen in het centrum die werden aangelegd naar aanleiding van de overkapping van de Zenne, de Keizerinlaan naar aanleiding van de Noord-Zuid spoorwegverbinding of de Louizalaan (Dessouroux, 2008). In de tweede kroon, die voornamelijk in de twintigste eeuw werd verstedelijkt, vormen lanen de primaire assen van een netwerk met van meet af aan geplande verkeersstromen. Deze prestigieuze assen, die een zekere waardeverhoging van de grond met zich meebrachten, zijn vooral aanwezig in het oosten van het Gewest, een gebied dat al lang de voorkeur geniet van de stedelijke elites (Vandermotten, 2014). In het westen zijn deze grote wegen zeldzamer. De Leopold II-laan en de Koninginnelaan verbinden evenwel het stadscentrum met enkele wijken in het noordwesten die met een meer elitaire logica zijn ontworpen: de wijk rond de nationale basiliek van Koekelberg en de wijken ten noorden en ten westen van het koninklijk domein van Laken. Er is ook een concentratie van lanen in het westen van Anderlecht, met name in de wijk die in de jaren 1950 en 1960 door burgemeester Joseph Bracops (1900-1966) werd gepland ivoor de ontwikkeling van een 'park system', een stedenbouwkundig model dat woongebieden en groene ruimtes met elkaar verbond (Leloutre, 2017).

De 'straten' (kaart 2.1.c) vormen het gewone wegennet van het stedelijk weefsel. Hoewel ze minder breed zijn en dus een minder uitgesproken gemiddelde oppervlakte hebben (gemiddeld 0,35 hectare tegenover 1,0 hectare voor lanen en boulevards), vormen de straten toch het grootste deel van het wegennet in het oudste verstedelijkte deel van de stad (de Vijfhoek en voorsteden van de eerste kroon). Het is logisch dat ze, vanwege hun beperktere omvang en minder prestigieuze karakter, proportioneel meer aanwezig zijn ten westen van de vijfhoek, waar de meeste volks- en middenklassewijken zich bevinden (Vandermotten, 2014).

Kaart 2.1.d geeft een overzicht van de kaaien en gangen. De kaaien benadrukken de as van het kanaal dat Brussel met Antwerpen en Charleroi verbindt, maar ook, in het noordwesten van de Vijfhoek, de locatie van de voormalige dokken van de haven van Brussel, die in de tweede helft van de negentiende eeuw werden gedempt. De gangen, die in de zeventiende en achttiende eeuw al wijdverspreid waren, kenden in de negentiende eeuw een aanzienlijke groei in Brussel. Deze periode werd gekenmerkt door een toenemende industrialisatie, die leidde tot een massale trek van het platteland naar de Belgische hoofdstad. Door de massale toestroom van nieuwkomers moesten snel en efficiënt huisvestingsmogelijkheden worden gevonden. In deze context zetten grondeigenaars, met het oog op financiële winsten door vastgoedspeculatie, hun grond om in woningen voor arbeiders (Gaiardo, 2000). Van de honderden gangen die er op het hoogtepunt van de industrialisatie van Brussel waren, zijn er in 2025 nog ongeveer vijftig over, voornamelijk in de Vijfhoek; andere zijn straten geworden.

In de Brusselse context verwijst de term 'gaarde' (kaart 2.1.e) naar een afgesloten woonwijk, meestal een doodlopende straat, die is ontworpen om doorgaand verkeer te beperken en een rustige leefomgeving te bevorderen. De benaming 'gaarde' is in de tweede helft van de twintigste eeuw in de Brusselse toponymie

opgenomen, met name in de woonwijken met eengezinswoningen. Deze term wordt dan ook vaak gebruikt in de randwijken of geplande verkavelingsgebieden van Sint-Lambrechts-Woluwe, Sint-Pieters-Woluwe, Oudergem of Ukkel in het oosten, en Ganshoren en Jette in het westen.

Een dreef is een berijdbare weg omzoomd met bomen, meestal gelegen in een natuurlijke of semi-natuurlijke omgeving, zoals een bos, een park of een wandelgebied (zie de focus van Marion Alecian in dit boek). Dreven liggen vaak aan de rand van de stad, met name in het zuidoosten, in het Zoniënwoud en het Terkamerenbos. Hoewel ze in een bos gelegen zijn, kregen deze wegen toch een naam. Samen met de paden (*sentiers*), die in tegenstelling tot wat gebruikelijk is op het platteland eveneens een naam kregen, vormen ze zeldzame markeringen van overblijvende land- en bosbouwgebieden (kaart 2.1f).

Ondanks deze duidelijke definities kan een blik op de algemene betekenisgevers van de Brusselse straatnamen ook enkele verrassingen aan het licht brengen... Terwijl men op basis van bijvoorbeeld de oppervlakte vrij eenvoudig kon bepalen of een nieuwe weg een straat dan wel een laan moest worden, koos men soms voor de term 'laan' omdat die meer prestige uitstraalde, hoewel een 'straat' meer op zijn plaats zou zijn. Zo is de Jean Charlierlaan in Oudergem vernoemd naar een korporaal uit de Tweede Wereldoorlog en is ze... 20 meter lang. Het is de kortste laan van heel Brussel. Een ander voorbeeld: hoewel iedereen weet hoe een rotonde eruitziet en waarin ze verschilt van een kruispunt, zaaien enkele Brusselse voorbeelden twijfel. In Oudergem is er een rotonde die Sint-Annakruispunt heet. Wie kan raden dat er op het Louis Steensplein in Laken ook een rotonde ligt? En het Europelein in Sint-Lambrechts-Woluwe? U raadt het al... Ook een rotonde. Bij de keuze tussen een straat of een ander type weg zijn er soms ook wat twijfels. In Sint-Agatha-Berchem bijvoorbeeld vinden we een Groendreefstraat, wat kan wijzen op de moeilijkheid om te kiezen tussen straat en dreef. De hoofdprijs gaat echter naar de stad Brussel, met haar prachtige 'Laanbrugstraat'.

3 > DRIE GROTE CATEGORIEËN VAN STRAATNAMEN IN BRUSSEL

De namen van wegen van het utilitair-beschrijvende type verwijzen naar elementen die verplaatsingen en oriëntatie in de stad faciliteren (bestemming, plaatsnaam, transportmiddelen en -infrastructuur). Ze maken 25% van de gevallen en 31% van het wegennet van het Gewest uit (tabel 2.1). Sommige van deze wegen zijn erg lang (met name de steenwegen), waardoor hun gemiddelde oppervlakte (0,7 ha) groter is dan die van de 'symbolische' (0,4 ha) of 'herdenkingsgerichte' (0,5 ha) macrocategorieën. De cartografie van de utilitair-beschrijvende odoniemen (kaart 2.2.a)

laat een vrij homogene dekking van de regio zien, en vormt daardoor vooral een logisch raster van structureerende assen waardoor men zich gemakkelijk kan oriënteren. Opvallend is ook de dichtheid van dit soort wegen in de Vijfhoek. Dit gebied heeft nog steeds een grotendeels middeleeuws en weinig gepland wegennet. De straatnamen zijn er een erfenis van een tijdperk waarin de bevolking grotendeels analfabeet was, en worden dan ook gekenmerkt door het gebruik van herkenningpunten die direct waarneembaar zijn in het landschap.

- **Kaart 2.2. Geografie van de drie macrocategorieën van odoniemen in Brussel: (a) ‘utilitair-beschrijvend’; (b) ‘herdenkingsgericht’; (c) ‘symbolisch’.**

Bron van de ruwe data: Degryse et al., 2025. Cartografie: netwerk van Brusselse studies van de Université libre de Bruxelles (EBxl).

Herdenkingsgerichte odoniemen, die verwijzen naar historische periodes of gebeurtenissen en personen uit verschillende sociaal-professionele groepen, komen het meest voor in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Ze vertegenwoordigen 53% van de gevallen en 54% van het grondgebied (tabel 2.1). Ze komen bijna overal voor (kaart 2.2.b), maar zijn het meest dominant in de ‘eerste kroon’ van Brussel: de gebieden met straten die werden aangelegd (en dus benoemd) tussen de tweede helft van de negentiende eeuw en de jaren 1930, de periode bij uitstek waarin vele herdenkingsstraatnamen werden toegekend.

De symbolische benamingen verwijzen naar ideeën, concepten, waarden of een sfeer en vormen een nogal heterogene groep. Deze typologie omvat 22% van de gevallen (tabel 2.1). Omdat de gemiddelde lengte ver onder het gemiddelde ligt, vertegenwoordigen ze echter slechts 15% van het wegennet. Het minder belangrijke karakter van deze wegen zou nog kunnen worden versterkt door hun verspreiding over de stad en hun vaak secundaire of tussenliggende karakter (kaart 2.2.c). Ze zijn echter vaak gegroepeerd in wijken, vaak verkavelingen, en er is dikwijls een lokaal thema dat ze gemeenschappelijk hebben, gaande van de bloemenwijk in Schaarbeek tot de progressieve waarden van de tuinwijken in Anderlecht. Deze namen dragen dan ook bij tot de identiteit van de wijk, of het nu gaat om de promotie van vastgoedbezit of om het modernisme ervan te benadrukken. Deze ‘thematische’ wijken benadrukken ook de snelheid van de verstedelijking in de negentiende eeuw, waarbij behoefte was aan een groot aantal straatnamen. In een complexer politiek landschap dat minder gedomineerd werd door de burgerlijke elites werd daarbij vooral gekeken naar politiek ‘neutrale’ straatnamen.

4 > UTILITAIR-BESCHRIJVENDE STRAATNAMEN: STRUCTUUR, ONDERGROND EN ACTIVITEITEN VAN DE STAD

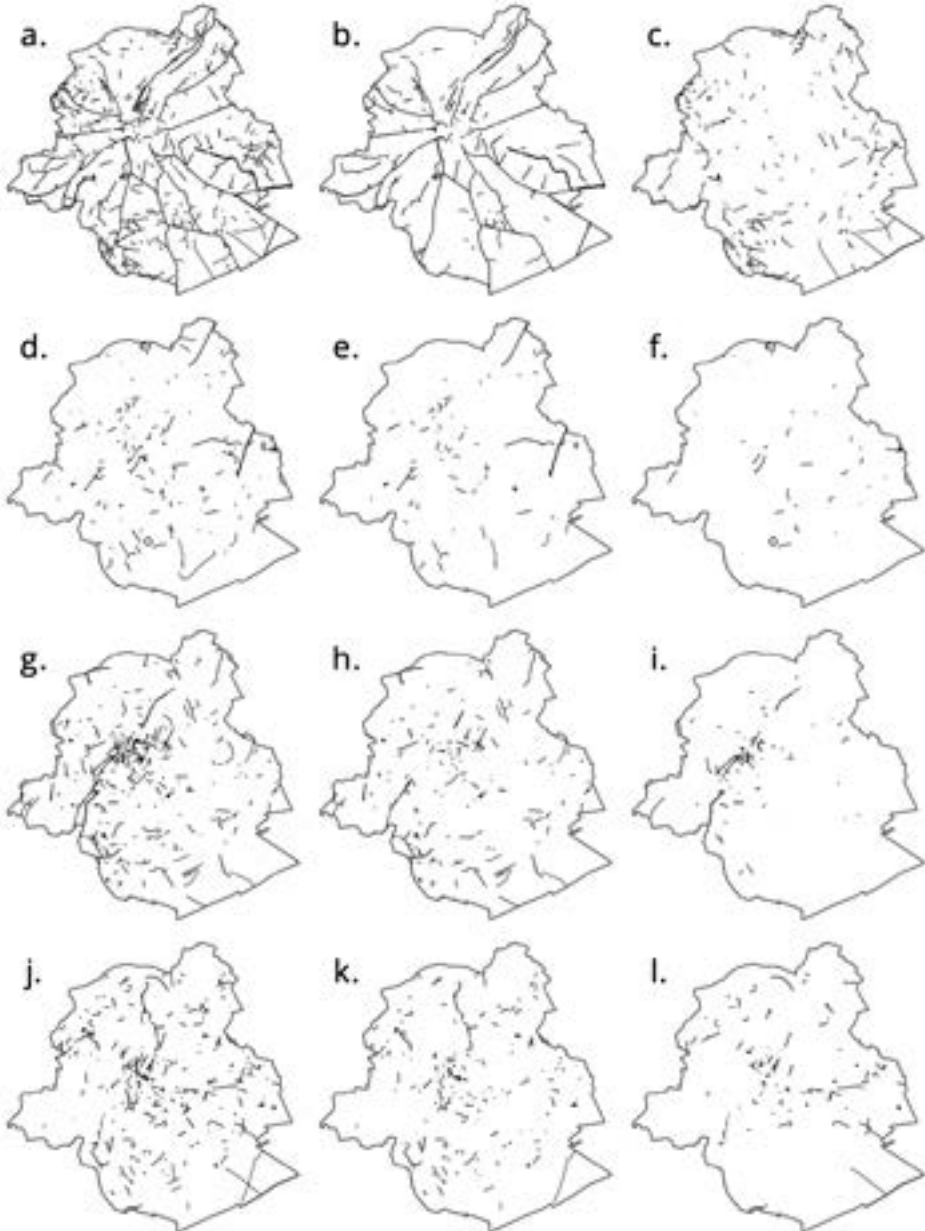
Binnen de categorie utilitaire-beschrijvende straatnamen verwijst de voornaamste subcategorie op het vlak van oppervlakte (11%) naar het faciliteren van het verkeer (kaart 2.3.a) door het aanduiden van een bestemming, een plaatsnaam (*lieu-dit*) of in mindere mate een vervoersmiddel (zoals de Akenkaai, verwijzend naar aak-schuiten of *péniches*) of verkeersinfrastructuur (zoals de Viaductstraat of Tweestationsstraat). De subcategorie 'bestemming' is bijzonder belangrijk, zowel wat betreft oppervlakte als wat betreft de structurering van de stedelijke ruimte (kaart 2.3.b). Ze tekent logischerwijs het radiale patroon van de wegen, maar bevat ook belangrijke intrastedelijke verbindingen zoals de Oudergemaal of de Sint-Agatha-Berchemselaan. De plaatsnamen (*lieux-dits*) komen vooral voor in de tweede kroon (kaart 2.3.c) en bevatten vaak het achtervoegsel -veld of -bos, waardoor ze vooral op het rurale verleden van het gebied wijzen.

Verwijzingen naar fysieke kenmerken zoals geologie, hydrografie, reliëf of morfologie van de plaats maken 3% van de straatnamen uit. Om de geografische spreiding (kaart 2.3.d) te begrijpen, moet men inzoomen op de bestaande of verdwenen hydrografie (kaart 2.3.e) zoals de Vaartdijk, Woluwedal, Roodebeeklaan en Broekstraat, en op de morfologie van het wegennet (kaart 2.3.f), zoals de Kortestraat, Ringlaan, Sterreplein (Rond-point de l'Étoile), Panoramalaan en Grensstraat.

De talrijke utilitaire en beschrijvende verwijzingen in de categorie 'economisch leven' vormen 7% van het totaal (kaart 2.3.g). Ze zijn enerzijds kenmerkend voor de voormalige industriële as langs het kanaal (kaart 2.3.i). Anderzijds komen verwijzingen naar de landbouwproductie (kaart 2.3.h) vaak voor in de tweede kroon, waar ze stammen uit de tijd dat dit nog een landelijk gebied was, maar ook in de Vijfhoek, waar ze verwijzen naar de locatie van markten, georganiseerd per product, volgens een middeleeuwse logica. In de Vijfhoek wordt de verwijzing naar economische activiteiten versterkt door de aanwezigheid van talrijke straten die naar beroepen zijn vernoemd.

Er zijn ook veel utilitaire en beschrijvende verwijzingen naar gebouwen (7% van de gevallen), waarbij civiele gebouwen (4%) de overhand hebben op religieuze gebouwen (2,5%). De subcategorie van civiele gebouwen wordt gekenmerkt door talrijke plaatsen die verband houden met de elite en de macht. We zien er een dubbele vestigingslogica, met straten in het stadscentrum en in de tweede kroon, waar talrijke kastelen en kasteelboerderijen te vinden zijn. Ook zorginstellingen komen voor in deze categorie (gasthuizen, ziekenhuizen, weeshuizen...) met een vrij gelijkaardige geografische spreiding. Verwijzingen naar religieuze gebouwen zijn vooral te vinden in het stadscentrum (opnieuw een erfenis van het ancien régime) en in de buurt van enkele grote oude kloostervestigingen (Sint-Denijs in Vorst, de abdij van

- > **Kaart 2.3.** Geografie van de categorieën en subcategorieën van utilitair-beschrijvende straatnamen in Brussel: (a) verkeer; (b) waarvan bestemming; (c) waarvan plaatsnaam (*lieu-dit*); (d) fysiek; (e) waarvan hydrografie; (f) waarvan morfologie; (g) economisch leven; (h) waarvan landbouw, veeteelt en bosbouw; (i) waarvan industriële productie; (j) bebouwing; (k) waarvan civiele bebouwing; (l) waarvan religieuze bebouwing.

Bron van de ruwe data: Degryse *et al.*, 2025. Cartografie: netwerk van Brusselse studies van de Université libre de Bruxelles (EBxl).

Terkameren, Rood Klooster, Hertoginnedal, Dielegem, enzovoort). Verwijzingen naar religieuze gebouwen zijn zeldzamer in de historisch liberale of socialistische gemeenten Sint-Jans-Molenbeek, Ukkel en Anderlecht (met uitzondering van Sint-Guido). Ganshoren en Jette zijn dan weer gemeenten met een landurige christendemocratische meerderheid. Verwijzingen naar religieuze gebouwen hebben er niet alleen betrekking op lokale parochies, maar ook op recentere uitingen van het katholicisme in de politieke en openbare ruimte (basiliek, Heilig Hart, reproductie van de Lourdesgrot...) naar aanleiding van de encycliek *Rerum Novarum* (1891) van paus Leo XIII (Deligne, 2005).

5 > HERDENKINGSNAMEN: VAN LOKALE HERINNERING TOT NATIONAAL VERHAAL

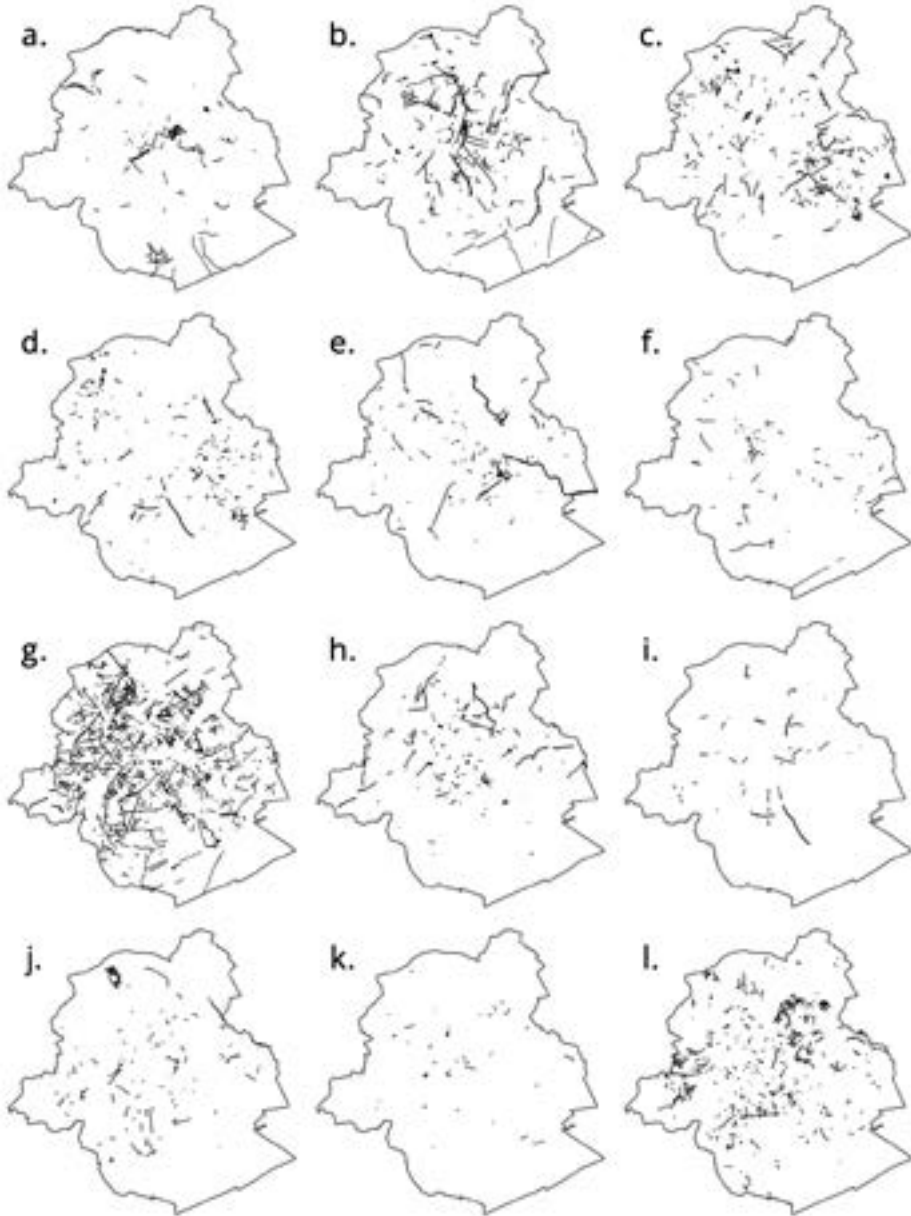
Herdenkingsgerichte straatnamen verwijzen op verschillende manieren naar het collectief geheugen, waaruit ze bepaalde elementen selecteren en promoten.

2,4% van de straatnamen bevatten expliciete verwijzingen naar historische periodes vóór de onafhankelijkheid van België. Deze wegen zijn in Brussel duidelijk gegroepeerd volgens thematische clusters (kaart 2.4.a).

De verwijzingen naar de prehistorie bestaan bijvoorbeeld uit de Tumulidreef in het Zoniënwoud. De Gallo-Romeinse periode (kaart 2.5.a) is vertegenwoordigd door verwijzingen naar de (dappere) stammen van *Gallia Belgica* van de omgeving van het Jubelpark tot aan het Ambiorixplein. Ze passen in een nationalistische logica die enigszins anachronistisch was, maar regelmatig werd toegepast. We onderscheiden ook de Romeinsesteenweg die de regionale grens in het noordwesten afbakt. Ook andere 'gouden eeuwen' van een Belgische natiestaat die toen nog niet bestond werden gehuldigd met straatnamen in de wijken ten oosten van de Vijfhoek, die kort na de onafhankelijkheid werden verstedelijkt: de Bourgondische periode (kaart 2.5.b, met name de Gulden-Vlieslaan); de periode van de Spaanse Nederlanden en de godsdienstoorlogen (kaart 2.5.c, Keizer Karelstraat, Eedgenotenstraat...); en de Oostenrijkse periode (Jozef II-straat, Maria-Theresiastraat...). In Ganshoren vinden we ook namen die verwijzen naar de middeleeuwen (Vrijdommenstraat, Keuredreef...), maar vooral naar de Spaanse Nederlanden. Ze liggen logischerwijs aan de weg naar Gent, de geboorteplaats van Karel V, naar wie de laan is vernoemd die de snelweg naar Vlaanderen ontsluit.

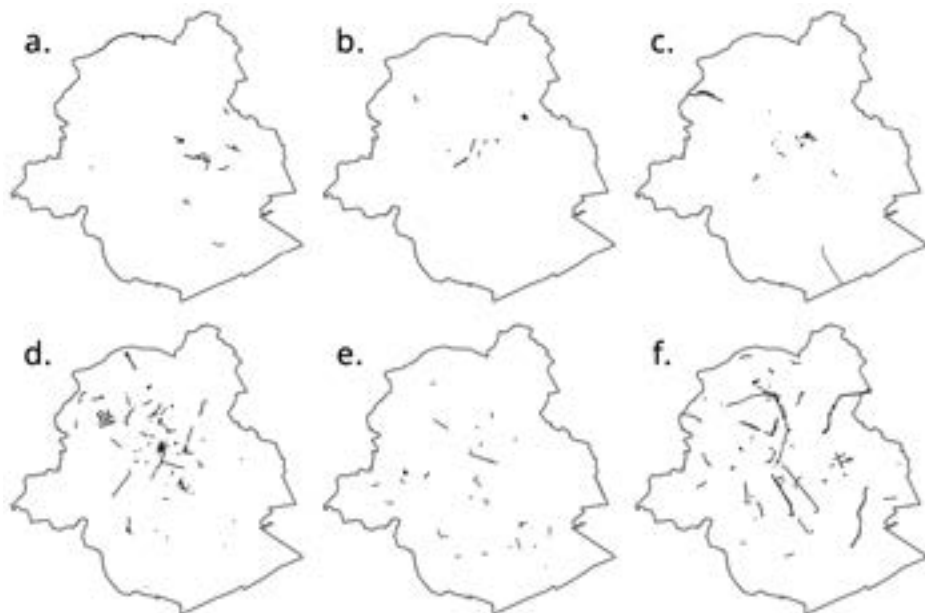
De verwijzingen naar verschillende periodes uit de geschiedenis van de gebieden die vandaag België vormen, kunnen samen met de verwijzingen naar België als staat (4,5% van de gevallen, kaart 2.4.b) worden gezien als een poging om het nationale verhaal via de straatnamen in de ruimte te verankeren. Deze verankering is verre van anekdotisch. Wanneer we de verwijzingen naar oorlogen uit de twintigste eeuw en politieke persoonlijkheden buiten beschouwing laten, verwijst immers 6,9% van de straatnamen en 12,8% van de totale wegoppervlakte naar dit nationale verhaal.

- > **Kaart 2.4.** Geografie van de categorieën en subcategorieën van herdenkingsgerichte straatnamen in Brussel: (a) historische periodes vóór 1830; (b) Belgische staat; (c) Eerste Wereldoorlog; (d) Tweede Wereldoorlog; (e) buitenlandse relaties; (f) religie; (g) lokale notabelen; (h) Belgische persoonlijkheden; (i) buitenlandse persoonlijkheden; (j) wetenschappers; (k) architectuur; (l) kunst en cultuur.

Bron van de ruwe data: Degryse et al., 2025. Cartografie: netwerk van Brusselse studies van de Université libre de Bruxelles (EBxl).

- > **Kaart 2.5.** Geografie van de subcategorieën van straatnamen die voortkomen uit het nationale verhaal: (a) Gallo-Romeinse periode; (b) Bourgondische Nederlanden; (c) Spaanse Nederlanden; (d) revolutie en onafhankelijkheid; (e) instellingen; (f) dynastie.

Bron van de ruwe data: Degryse *et al.*, 2025. Cartografie: netwerk van Brusselse studies van de Université libre de Bruxelles (EBxl).

De benamingen die verband houden met de Belgische staat bevinden zich voornamelijk in een boog die zich uitstrekt van het noordwesten, vanaf het plateau van de basiliek van Koekelberg en de Heizel (waar de honderdste verjaardag van de onafhankelijkheid werd gevierd) tot de Louizalaan, via het Jubelpark en het oostelijke deel van de Vijfhoek (de wijk van het Koninklijk Paleis). De odoniemen die verwijzen naar de Belgische revolutie en de onafhankelijkheid (1,5% van de gevallen, kaart 2.5.d) zijn vooral geconcentreerd in het noordoosten van de Vijfhoek, met name in de wijken rond het Martelaarsplein en het Barricadenplein, in de Leopoldswijk, in Sint-Joost-ten-Node (Rogierplein) of in Schaarbeek (Chazallaan, Brabançonnelaan...), en rond het plateau van de Basiliek van Koekelberg. Deze namen houden verband met het urbanisatieproces van de stad en de geleidelijke ontwikkeling van wat vroeger de 'voorsteden' (*faubourgs*) werden genoemd. Directe verwijzingen naar staatsinstellingen komen veel minder vaak voor (0,6% van de gevallen). Ze vallen ook minder op in de openbare ruimte, aangezien ze verspreid liggen (kaart 2.5.e) en vaak klein zijn (gemiddeld 0,4 ha). Het zijn dan ook vooral verwijzingen naar de monarchie die hun stempel drukken op de Brusselse ruimte, vooral in het noorden en het oosten, in straatnamen die zijn toegekend aan grote wegen (gemiddeld 1,5 ha), die bijna 4,7% van de wegen in Brussel uitmaken. Dit

belang wordt nog versterkt door het feit dat het vaak gaat om grote assen die het verkeer structureren en een zeker prestige moesten uitstralen (kaart 2.5.f).

Ook de straatnamen die verband houden met de twee wereldoorlogen nemen een niet te verwaarlozen plaats in, met 3,7% van de straatnamen die verband houden met de Eerste Wereldoorlog en 3,5% met de Tweede Wereldoorlog. Voor beide conflicten ligt de geografie van de betrokken wegen eerder in de periferie (kaart 2.4.c en 2.4.d). Dit kan worden verklaard door de tijdsperiode: het zijn vooral de wegen die in de jaren 1920 en in de jaren 1940 of 1950 zijn aangelegd en dus hun naam hebben gekregen toen de tweede kroon volop in ontwikkeling was. Wanneer we kijken naar de oppervlakte van de wegen is de Eerste Wereldoorlog (4,5% van het gebied) duidelijk meer aanwezig in het straatbeeld dan de Tweede Wereldoorlog (2,4%). Er zijn ook meer lanen die naar de Eerste Wereldoorlog zijn vernoemd, met name naar de veldslagen en Belgische militairen die onder meer aan het IJzerfront betrokken waren. Met uitzondering van de Montgomery-rotonde, de (herdoopte) Stalingradlaan, de Generaal de Gaullelaan en de Louis Schmidtdaan, werden na de Tweede Wereldoorlog vooral lokale persoonlijkheden geëerd (strijders, verzetsstrijders, slachtoffers...). Dat gebeurde bovendien voornamelijk in secundaire straten, kruispunten, pleintjes, rotondes of bruggen, aangezien het hoofdwegenet op dat moment al was aangelegd en benoemd (zie de hoofdstukken van Chantal Kesteloot en Brice Prince over de Eerste en Tweede Wereldoorlog in de Brusselse straatnamen).

De categorie die verwijst naar de buitenlandse relaties van België (1,4% van alle straatnamen, kaart 2.4.e) heeft voornamelijk betrekking op de kolonisatie (0,8%) en in zeer beperkte mate op de dekolonisatie (0,2%). Het koloniale verleden komt vooral tot uiting in de militaire component ervan, met name in de kazernewijk in Etterbeek en Schaarbeek via de Generaal Wahislaan (zie de hoofdstukken van Yasmina Zian en van Chantal Kesteloot en Romain Landmeters). Om het koloniale karakter van straatnamen volledig te kunnen evalueren, moeten wellicht ook straten worden geïntegreerd uit andere categorieën of subcategorieën (Belgische en buitenlandse notabelen, ondernemers en industriëlen, expedities, werelddelen). Enkel zo kunnen we rekening houden met de verschillende componenten van het koloniale systeem (zie de onlinecursus 'BrOOC - Bruxelles Décryptée' van Jaumain, S., Vaesen, J. & Wayens, B., Sectie 3). Verwijzingen naar werelddentoonstellingen zijn zeldzaam of worden eerder geassocieerd met andere componenten, zoals de herdenking van de onafhankelijkheid van België. Niettemin is de Werelddentoonstellingslaan (verwijzend naar 1958) een belangrijke structurerende as in het noordwesten van Brussel. Ten slotte zijn verwijzingen naar de Europese eenwording verrassend zeldzaam (amper 0,3% van de straatnamen) in een stad die toch een van de belangrijkste zetels van de instellingen van de EU is. Dit kan mogelijk gedeeltelijk worden verklaard door het feit dat de ruimte al erg verzadigd was toen de Europese instellingen werden opgericht.

Wegen die rechtstreeks naar religie (voornamelijk katholicisme) verwijzen, vertegenwoordigen amper 1,8% van de straatnamen. Ze komen vooral voor in het historische centrum (kaart 2.4.f). In veel gevallen dragen deze straatnamen een lokale verwijzing, ofwel naar een lokale religieuze gemeenschap (0,7%), zoals de begijnen of de missionarissen van Scheut (ook opgenomen in de subcategorie 'kolonisatie'), of naar een patroonheilige (1,0% van de gevallen heeft een hagiografisch karakter) die verband houdt met de activiteiten of de plaats, zoals Sint-Hubertus voor de jacht in het Zoniënwoud en Sint-Job in Ukkel. Voor deze categorie vermengt het herdenkingsaspect zich dus wellicht vaak met het utilitair-beschrijvende aspect.

Verwijzingen naar lokale notabelen vormen de meest voorkomende categorie in de Brusselse odonymie (17,9% van de straatnamen, gevolgd door kosmografie en kunst, zie hieronder). Ze zijn vrij gelijkmatig verdeeld over het regionale grondgebied (kaart 2.4.g), met als opvallende uitzondering de Koninklijke wijk en de uitbreiding ervan richting het Jubelpark, waar nationale (meer dan lokale) verwijzingen de boventoon voeren. Lokale verkozenen vormen veruit de meest vertegenwoordigde subcategorie (8,8% van de straatnamen) en dit meestal op belangrijkere wegen, die 10,0% van de oppervlakte van het wegennet uitmaken. Ook (andere) lokale persoonlijkheden komen veel voor in de straatnamen (2,4% van de gevallen), maar zij kregen over het algemeen kleinere wegen toegewezen. Ook zij hadden soms een band met het politiek leven in de gemeente. Enkele hoge ambtenaren, zoals gemeentesecretarissen, werden immers ook met een straatnaam geëerd.

Ook ondernemers en industriëlen (1,6% van de straatnamen) kregen een eerbetoon. Dat gebeurde vooral in de industriële as in de vallei die vandaag nog steeds wordt gemarkeerd door het kanaal. Er zijn ook talrijke verwijzingen naar grootgrondbezitters (3,4% van de straatnamen), met name in het zuiden en westen van de regio. Uiteraard sluiten deze laatste twee categorieën elkaar niet uit, maar het is interessant om te zien dat in het westen, dat van oudsher industrieel is, vooral de ondernemersfunctie wordt benadrukt, terwijl in het zuidoosten, dat van oudsher verbonden is met de Brusselse elite, eerder de link met grootgrondbezit wordt gelegd. Mecenassen (0,6% van de straatnamen) en de lokale geestelijkheid (0,4%) vervulden de verwijzingen naar lokale notabelen. De subcategorie 'schoolonderwijs' is beperkt (0,6% van de vermeldingen), maar interessant omdat ze eraan herinnert dat tot het begin van de twintigste eeuw schooldirecteuren en zelfs onderwijzers in de nog landelijke gemeenten vaak nog tot de lokale notabelen behoorden.

Persoonlijkheden die bekend staan om hun nationale (politieke) rol komen vrij weinig voor in de Brusselse straatnamen (1,8%), hoewel ze soms naar wegen met een grote oppervlakte verwijzen (gemiddeld 0,9 ha). Ze zijn vaak ook sterk lokaal verankerd. Vooral straatnamen in het noorden van het Gewest worden gekenmerkt door deze persoonlijkheden, met name door ministers van de katholieke partij uit de late negentiende eeuw, zoals Paul de Smet de Naeyer, Charles Woeste of Auguste Lambermont (kaart 2.4.h). Vrij logisch en in overeenstemming met

de dominante politieke meerderheden zijn de verwijzingen in Anderlecht eerder liberaal (Jules Bara, Paul Janson) of socialistisch (Joseph Wauters). De Paul Hyman-slaan en de Émile Vanderveldelaan zijn de twee belangrijkste wegen die verwijzen naar liberale of socialistische persoonlijkheden. Ze bevinden zich verrassend genoeg in het oostelijke deel van de stad, in Sint-Lambrechts-Woluwe, wat evenwel verklaard kan worden door de nabijheid van de tuinvijken (zie het hoofdstuk van Alix Sacré) en door de nieuwe gemeentelijke meerderheden die tussen de twee wereldoorlogen ontstonden.

Buitenlandse persoonlijkheden vertegenwoordigen slechts 0,6% van de straatnamen, maar worden over het algemeen geassocieerd met belangrijke wegen (gemiddeld 1,3 ha): de Simon Bolivarlaan in de Noordwijk, de Jean Sobieskilaan in Laken, de Paul Deschanellaan in Schaarbeek, de Winston Churchilllaan in Ukkel en de Franklin Rooseveltlaan ten oosten van het Zoniënwoud (kaart 2.4.i).

Verwijzingen naar wetenschappers en onderzoekers komen vrij vaak voor (2,3% van de straatnamen). Hoewel enkele straten rond de hoofdcampus Solbosch van de ULB zijn vernoemd naar onderzoekers, ligt de grootste concentratie rond het Brugmannziekenhuis in het noordwesten van Brussel (kaart 2.4.j). Er zijn ook proportioneel veel straten vernoemd naar wetenschappers in Anderlecht (deels in verband met de voormalige veeartsenijschool) en in Ukkel (in de wijk van de Koninklijke Sterrenwacht). Hetzelfde patroon is in mindere mate waarneembaar in Sint-Joost-ten-Node (rond de voormalige locatie van de Sterrenwacht en de Kruidtuin) of in Molenbeek (de Houzeau de Lehaiestraat en Vandermaelenstraat, die de vermaarde cartograaf eerde).

Straten die verwijzen naar architecten en meer in het algemeen naar architectuur zijn vrij zeldzaam in Brussel (kaart 2.4.k). Enkele emblematische figuren uit de Brusselse stedenbouw zijn niettemin geëerd met een straatnaam: Louis-Joseph Montoyer (die neoklassieke gebouwen ontwierp), Joseph Poelaert (Congreskolom, Sint-Katelijnekerk, Onze-Lieve-Vrouwekerk van Laken, Justitiepaleis) of Victor Horta en Henri Jacobs (art nouveau).

Er zijn bijzonder veel straatnamen die verwijzen naar kunst en cultuur. Met 9,4% van de straatnamen komt deze categorie binnen de herdenkingsstraatnamen net na lokale notabelen en op de derde plaats van alle categorieën samen. Beeldende kunst (3,3% van de straatnamen), literatuur (2,7%) en muziek (1,8%) domineren ruimschoots. In twee gebieden van de oostelijke eerste kroon, die vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw werd verstedelijkt, zijn er bijzonder veel verwijzingen naar kunst (kaart 2.4.l): enerzijds Schaarbeek en een deel van de gemeente Brussel-stad, van de Navezstraat tot het Jubelpark, en anderzijds Sint-Gillis, het westen van Elsene en het noorden van Ukkel en Vorst. Het gaat hier vaak om directe verwijzingen naar kunstenaars, waaronder ook lokale artiesten. De tweede kroon, die recenter is verstedelijkt, bevat ook talrijke verwijzingen naar kunstenaars, maar niet altijd naar lokale persoonlijkheden. Ze zijn over het algemeen recenter en vaak georganiseerd in thematische wijken: filmacteurs ten westen van

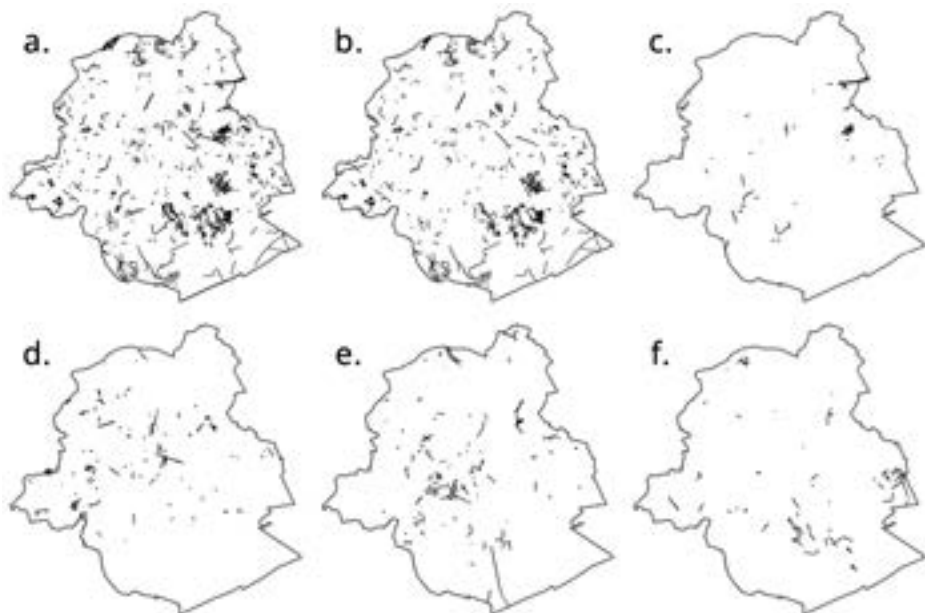
Jette, impressionistische schilders in Evere, musici of klassieke auteurs in Anderlecht en componisten in Ganshoren. Deze odoniemen worden uitgebreid behandeld in het hoofdstuk van Brogniez et al. in dit boek.

6 > SYMBOLISCHE ODONIEMEN: STEDELIJKE GROEI EN THEMATISCHE WIJKEN

Symbolische odoniemen zijn ‘weinig beladen’, niet-herdenkingsgericht. Ze maken gebruik van namen die op het eerste gezicht geen sterke politieke, ideologische, religieuze of historische connotatie hebben. Het zijn met andere woorden (zogenaamd) neutrale namen, in die zin dat ze geen conflicten, gevoelige herinneringen of maatschappelijke discussies oproepen.

Verwijzingen naar de kosmografie en meer in het algemeen naar de natuur voldoen vrij goed aan deze definitie en komen zeer vaak voor. Deze categorie omvat 15,2% van de straatnamen en komt daarmee net na de verwijzingen naar lokale persoonlijkheden (17,9%). Dit type benaming werd echter vaak gegeven aan secundaire wegen, zoals blijkt uit de geringe gemiddelde oppervlakte (0,3 ha). De geografische ligging is ook overwegend perifeer (kaart 2.6.a), meestal gesitueerd in de tweede kroon, die vooral na de Tweede Wereldoorlog werd verstedelijkt. In nieuwe woonwijken kozen projectontwikkelaars of gemeenten vaak voor neutrale namen, mogelijk om controverses te vermijden of gewoonweg bij gebrek aan inspiratie. Verwijzingen naar fauna en flora komen er dan ook bijzonder vaak voor (12,2%) en sluiten niettemin vrij goed aan bij het recente landelijke verleden en het vaak groenere karakter van deze delen van de stad (kaart 2.6.b). In vele woonwijken zijn de straatnamen thematisch gegroepeerd: bloemen in Laken, Schaarbeek of Anderlecht, vogels in Sint-Pieters-Woluwe of Watermaal-Bosvoorde, bomen in Ukkel... In deze categorie vinden we ook enkele verwijzingen naar dieren voor jacht of kleinschalige kweek (konijnen, hazen, kippen, fazanten). Opvallend is dat er ook enkele verwijzingen naar dieren of planten te vinden zijn in het stadscentrum, een gebied dat vooral gedomineerd wordt door utilitair-beschrijvende straatnamen. Hier verwijzen de symbolische straatnamen indirect naar functies of symbolen die in de bebouwing aanwezig zijn. Net als verwijzingen naar mineralogie (de wijk van de edelstenen in Schaarbeek), mythologie, tijdsreferenties en andere eenheden (zoals de wijk van de maanden van het jaar in Sint-Lambrechts-Woluwe of de seizoenen in Elsene), komen verwijzingen naar astronomie en bij uitbreiding naar lucht- en ruimtevaart veel minder vaak voor. Deze laatste onderscheiden zich echter door hun verband met bestaande of vroegere infrastructuren: de observatoria van Sint-Joost en Ukkel (maar niet de Sterrenbeeldenwijk in Sint-Lambrechts-Woluwe) of de Luchtschipstraat en de Raketstraat in de buurt van het voormalige vliegveld van Evere.

- > **Kaart 2.6.** Geografie van de categorieën en subcategorieën van symbolische odoniemen: (a) kosmografie en natuur; (b) fauna en flora; (c) astronomie en luchtvaart; (d) waarden en deugden; (e) regio's en plaatsen; (f) sport, vrije tijd en jacht.

Bron van de ruwe data: Degryse *et al.*, 2025. Cartografie: netwerk van Brusselse studies van de Université libre de Bruxelles (EBxl).

Verwijzingen naar Belgische of buitenlandse regio's komen relatief vaak voor (2,8% van de straatnamen). De Belgische plaatsen die hier worden vermeld, hebben weinig connotaties en grenzen soms aan een utilitair-deductieve logica, zoals de Oostendestraat die uitkomt op de Gentsesteenweg. Hetzelfde geldt voor de Luxemburgstraat tegenover het gelijknamige station in de Leopoldswijk. Als waren ze een uitnodiging om te reizen, concentreren de straten die verwijzen naar Europese plaatsen zich bij het Zuidstation aan de kant van Sint-Gillis en zelfs tot in Elsene. Enkele straatnamen die verwijzen naar Zuid-Amerikaanse landen liggen langs de Franklin Rooseveltlaan, die vroeger de Natiënlaan heette en nabij een van de locaties van de Wereldtentoonstelling van 1910 was gesitueerd (kaart 2.6e).

Sport en vrije tijd (1,6% van de vermeldingen) vormen ook een thema dat in bepaalde Brusselse wijken terugkomt, met name rond de stadions van de Heizel, Anderlecht, Neerpede en Vorst of in de buurt van de sportcentra van Evere en Sint-Lambrechts-Woluwe. De recreatieve functie van het Zoniënwoud wordt benadrukt door sport- en paardensportgerelateerde straatnamen, met name door de nabijheid van de renbaan van Bosvoorde. Ten slotte zijn er talrijke verwijzingen naar de jacht die zich uitstrekken van het Zoniënwoud tot in Etterbeek.

Waarden en deugden (2,5% van de straatnamen) zijn ethische, morele of sociale principes die als positief en voorbeeldig worden beschouwd. In de odonymie lijkt het gebruik ervan te weerspiegelen dat men een bepaalde visie op het algemeen belang wilde promoten. Humanistische en progressieve verwijzingen zijn zeer aanwezig in Anderlecht, met name in de tuinvijken (kaart 2.6d). In het oosten van de Vijfhoek en in de Leopoldswijk worden de waarden van de jonge liberale Belgische staat benadrukt: wetgeving, handel, wetenschap, industrie en vrede en eendracht. Het begrip vooruitgang kreeg een plaats in de Noordwijk, het vertrekpunt van de eerste spoorlijn op het continent.

7 > SAMENVATTING EN CONCLUSIE

Door een systematische taxonomische benadering toe te passen op het volledige wegennet van het Gewest, zorgt dit hoofdstuk voor een belangrijke methodologische stap in de analyse van de Brusselse stedelijke odonymie, die tot nu toe werd gedomineerd door monografische, thematische of meer lokale benaderingen. Door een gedetailleerde classificatie van de straatnamen te combineren met hun ruimtelijke ligging en er een maatstaf voor hun ruimtelijke impact aan te koppelen, hebben we een uniek analyse-instrument ontwikkeld voor de meeste naamgevingslogica's die de Brusselse stedelijke ruimte structureren. De aanpak is gebaseerd op een uitgebreide database van 5.099 odoniemen (exclusief groene ruimtes), die zijn ingedeeld in 21 categorieën en 76 subcategorieën. Het biedt een nieuwe kijk op de stad, op het snijpunt van geografie en stadsgeschiedenis, waarbij de geografische benadering van de odonymie een aanvulling vormt op het bestaande historische onderzoek.

De analyse van de generieke betekenisgevers (straat, laan, boulevard, gaarde, gang...) brengt enkele specifieke geografische kenmerken aan het licht, afhankelijk van de morfologie en de functie van de wegen. Het onderzoek werd aangevuld met een analyse van drie macrocategorieën van odoniemen: herdenkingsgerichte straatnamen, utilitair-beschrijvende straatnamen en symbolische straatnamen.

De herdenkingsgerichte namen, die 52,8% van de straatnamen en 54,1% van de oppervlakte van het wegennet vertegenwoordigen, weerspiegelen een sterke ambitie om collectieve herinneringen in het stedelijk landschap te verankeren. Ze verwijzen naar lokale persoonlijkheden (17,9% van de straatnamen), kunst en cultuur (9,4%), wereldconflicten (7,2%) of de Belgische nationale geschiedenis (6,9%). Hun ruimtelijke spreiding vertoont verschillende territoriale logica's: nationale politieke persoonlijkheden kenmerken het noorden van de stad, terwijl kunstenaars geconcentreerd zijn in de wijken van de oostelijke eerste kroon. Lokale verkozenen en notabelen zijn alomtegenwoordig, maar industriëlen worden eerder in de buurt van het kanaal in de verf gezet en grootgrondbezitters in het zuidoostelijke kwadrant (het meest sociaal bevoorrechte). Verwijzingen naar het nationale verhaal zijn vooral te vinden in de wijken die vlak na de onafhankelijkheid werden

geürbaniseerd en waar macht werd geconcentreerd. Tot slot heeft de Eerste Wereldoorlog meer sporen nagelaten in de straatnamen dan de Tweede Wereldoorlog.

De utilitair-beschrijvende odoniemen, die 24,6% van de straatnamen en 30,6% van het gebied uitmaken, structureren de verkeersassen en functionele oriëntatiepunten van de stad. Ze verwijzen naar bestemmingen, plaatsnamen, fysieke kenmerken of economische activiteiten. Hun geografische ligging benadrukt de middeleeuwse sporen in de Vijfhoek, het radiale stratenpatroon, de oude havendokken, de industriegebieden langs het kanaal en de sporen van het landelijke verleden in de tweede kroon. Deze vaak oude namen getuigen van een logica van oriëntatie en gebruik en zijn overgeërfd uit een tijdperk waarin de toponymie onmiddellijk begrijpelijk moest zijn voor een grotendeels ongeletterde bevolking.

Ten slotte vertegenwoordigen symbolische odoniemen 22,1% van het totaal aantal gevallen, maar slechts 14,9% van het totale oppervlak. Ze worden vaak geassocieerd met secundaire wegen of recente thematische wijken en verwijzen naar de natuur, de kosmografie, waarden en deugden, vrije tijd of regio's in de wereld. Hun perifere verspreiding en hun geringe gemiddelde oppervlakte weerspiegelen een meer hedendaagse tendens naar neutraliteit of op zijn minst naar depersonalisering in de keuze van plaatsnamen, met name in de naoorlogse woonwijken. Deze namen dragen niettemin bij tot de opbouw van een lokale identiteit, in overeenstemming met de stedenbouwkundige of ideologische ambities van de projectontwikkelaars en de gemeentelijke overheden, alsook met het rustige en groene karakter van de plaatsen.

Een dergelijke systematische analyse van de odonymie van het Brussels Gewest maakt het ook mogelijk om enkele meer algemene vaststellingen te doen, die wellicht ook buiten Brussel van toepassing zijn.

Terwijl de discussies over omstreden herinneringen zich concentreren op bepaalde thema's of persoonlijkheden (Vaesen et al., 2024), worden straatnamen in realiteit gekenmerkt door een grote diversiteit aan benamingen en thema's. Dit kan het debat ook verbreden, want zelfs utilitair-beschrijvende en symbolische straatnamen onthullen elementen van het palimpsest van stedelijke politiek: natuurlijke factoren en industriële sporen die bepaalde risico's blootleggen, de relatie met de natuur, (voor)stadslandbouw, het structurerende belang van infrastructuur, de diversiteit van stedelijke functies (van productie tot vrije tijd), de instrumentalisering van geschiedenis en verschillende vormen van herinnering... Ook wat ontbreekt, is veelzeggend: de geringe aanwezigheid van vrouwelijke figuren, de bijna anekdotische verwijzingen naar de Europese integratie of zelfs naar het federalisme, naar internationale functies of naar de culturele diversiteit van Brussel. Het grote belang van (lokale politieke) persoonlijkheden onderstreept daarentegen het belang van het gemeentelijke niveau, in die mate dat regelmatig verkozenen met een bescheiden staat van dienst werden geëerd: talrijke gemeenteraadsleden die geen andere functies hebben bekleed, hebben bijvoorbeeld een straatnaam in het

Brussels Gewest. Dit houdt ongetwijfeld verband met het besluitvormingsproces, dat de gemeenten een belangrijke rol toekent in de keuze van straatnamen.

Dit weerspiegelt overigens het op zijn zachtst gezegd verouderde karakter van de Brusselse straatnamen. Door de verzadiging van de stedelijke ruimte moeten ze grotendeels worden geïnterpreteerd aan de hand van elementen en referentiekaders die dateren van vóór de tweede helft van de twintigste eeuw. Via de dateringsgegevens van de straatnamen, die voor ongeveer 40% van de database nog moet worden toegevoegd, zal deze kwestie verder kunnen worden onderzocht.

Ten slotte levert het gebruik van een groot corpus aan data ook enkele belangrijke methodologische observaties op, waarvan we er hier drie opsommen.

Ten eerste is de noodzaak om elementen in verschillende categorieën in te delen verre van anekdotisch, in het bijzonder voor historische figuren die onder verschillende categorieën vallen. De volgende stap in de analyse zal, opnieuw vanuit een gedeeltelijk thematisch perspectief, wellicht bestaan uit het flexibeler koppelen van bepaalde straatnamen aan bepaalde categorieën. Zo kan bijvoorbeeld de bijdrage van verschillende types actoren aan de kolonisatie of aan het politieke en sociale leven in het algemeen nog worden verfijnd. Er zullen wellicht ook bepaalde herclassificaties of multiclassificaties moeten worden uitgevoerd om rekening te houden met meerdere betekenissen van een straatnaam, bijvoorbeeld om de link tussen mythologie en astronomie beter te beheren, of om de topografische logica van plaatsnamen (*lieux-dits*) beter te interpreteren aan de hand van hun Nederlandstalige achtervoegsels.

Ten tweede blijkt de kwantificering van de oppervlakte van de wegen zeer nuttig om het hiërarchische karakter van de verschillende types straatnamen te benadrukken. Terwijl vorsten, stichtingsmythen of buitenlandse persoonlijkheden grote lanen kregen toegewezen, verwijzen veelal kleine straten naar vogels en de natuur...

Ten derde benadrukken de thematische wijken zowel als het structurerende effect van eerste en tweede kroon van de Brusselse verstedelijking op de straatnaamgeving, dat niet alleen rekening moet worden gehouden met de naam van de weg, maar ook met die van de naburige wegen en hun ligging in de agglomeratie om de logica van de straatnaamgeving goed te begrijpen. Een contextuele benadering is dus onontbeerlijk, aangezien het stedelijk landschap en de straatnamen op een verrassend coherente manier met elkaar verbonden zijn.

Al deze resultaten maken het mogelijk om de stadsgeschiedenis van Brussel te lezen aan de hand van de straatnamen, waarbij collectieve herinnering, gebruik en symboliek met elkaar zijn verbonden. Andere pistes blijven nog te verkennen: zo zal de correlatie met de politieke meerderheden nog andere trends aan het licht brengen, net als een analyse van de diversiteit van de actoren die bij het besluitvormingsproces betrokken waren.

Aangezien dit hoofdstuk slechts een eerste analyse biedt, zullen feitelijke fouten en interpretaties ongetwijfeld nog moeten worden gecorrigeerd. Maar de online beschikbaarheid van deze database en de vrije toegang ertoe vormen een bijdrage aan het stedelijk onderzoek en de kennis van het Brusselse grondgebied, en zijn tegelijkertijd een garantie voor transparantie en reproduceerbaarheid. De database biedt onderzoekers, instellingen en burgers een evolutief instrument dat zich leent voor verkenning, kritiek en collaboratieve verrijking. Ze is niet perfect, maar kan door iedereen worden verbeterd en iedereen kan er gebruik van maken.

Op deze manier creëert dit project ruimte voor meer systematisch, vergelijkend, (geo)historisch of sociaal-politiek onderzoek naar naamgevingspraktijken in de openbare ruimte, en benadrukt het tegelijkertijd het belang van odonymie als drager van betekenis, macht en identiteit in het stedelijk landschap.

> BIBLIOGRAFIE

BERNAERTS, A., & KERVYN DE MARCKE TEN DRIESSCHE, R. (1951). *Les noms de rues à Bruxelles. Leur histoire, leur signification, leur sort*. De Visscher.

BERNIER, F. (1904). *Saint-Gilles-lez-Bruxelles, Monographie, Histoire et description illustrées*. P. Weissenbruch.

BOUVIER, J.-C. (1999). Odonymes d'agglomération entre l'écrit et l'oral. *Nouvelle revue d'onomastique*, 33(1), 303-310. <https://doi.org/10.3406/onoma.1999.1349>

Commission de toponymie du Québec. (2017). *Guide des termes génériques*. Gouvernement du Québec. https://toponymie.gouv.qc.ca/ct/pdf/20170324_guide-des-termes-generiques.pdf

DELIGNE, C. (2005). Bruxelles et ses lieux de culte : une lecture géographique du religieux dans la ville. In C. Deligne & J.-M. Duvosquel (red.), *Bruxelles, ville religieuse ?* (pp. 45-72). Archief van de Stad Brussel.

DEGRYSE, I., WAYENS, B., KESTELOOT, Ch., COLICCHIA, H., VAN UYTVANCK, C., REGNIER, N., DUJEU, A., OTJACQUE, R. (2025). *Odonymische database van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest* (versie 1) [dataset]. EBxl. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17986015>.

DEMEY, T. (2013). *Bruxelles, des remparts aux boulevards. Sur les traces de dix siècles de mutation*. Badaeux.

DESSOUROUX, C. (2008). *Espaces partagés, espaces disputés. Bruxelles, une capitale et ses habitants*. Université Libre de Bruxelles & Ministère de la Région de Bruxelles-Capitale.

DOBRUSZKES, F. (2010). Baptiser un grand équipement urbain : Pratiques et enjeux autour du nom des stations de métro à Bruxelles. *BELGEO*, 229-240. <https://doi.org/10.4000/belgeo.7103>

D'OSTA, J. (1989). *Dictionnaire historique des faubourgs de Bruxelles*. Paul Legrain.

FALKENBACK, P., & FALKENBACK, P. (2013). *Petite et grande histoire du nom des rues de Woluwe-Saint-Pierre*. Uitgegeven in eigen beheer.

FRANCIS, J., CABRERA, J., & NOLS, R. (1975). *La chanson des rues de Schaerbeek*. Louis Musin.

FRANCIS, J., CABRERA, J., & PERSOONS, F. (1975). *La chanson des rues de Woluwe-Saint-Pierre*. Louis Musin.

FRANCIS, J., DEFOSET, L., POUPKO, J.-P., & CABRERA, J. (1976). *La chanson des rues d'Etterbeek*. Louis Musin.

FRANCIS, J., PAYFA-FOSSÉPREZ, A., & CABRERA, J. (1975). *La chanson des rues de Watermael-Boitsfort*. Louis Musin.

- FRANCIS, J., POUPKO, J.-P., CABRERA, J., DEMUYTER, A., MUNDELEER, G., & DE GHELDERODE, M. (1975). *La chanson des rues d'Ixelles*. Louis Musin.
- FRANCIS, J., POUPKO, J.-P., CABRERA, J., LEPAFFE, J., & DEGROEVE, A. (1976). *La chanson des rues de Forest*. Louis Musin.
- FRANCIS, J., POUPKO, J.-P., CABRERA, J., & OFFELEN, J. V. (1975). *La chanson des rues d'Uccle*. Louis Musin.
- FRANCIS, J., POUPKO, J.-P., MACTHENS, E., & CABRERA, J. (1975). *La chanson des rues de Molenbeek-Saint-Jean*. Louis Musin.
- GAIARDO, L. (2000). *Impasses de Bruxelles*. Brussel: Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest & Stad Brussel. (Brussel, Stad van kunst en geschiedenis; 27).
- GONTHIER, A. (1960). *Histoire d'Ixelles*. Le folklore brabançon.
- GUBIN, É. (dir.). (2006). *Dictionnaire des femmes belges : XIXe et XXe siècles*. Racine.
- HUBERT, M., CORIJN, E., NEUWELS, J., HARDY, M., VERMEULEN, S., & VAESEN, J. (2017). Du « grand piétonnier » au projet urbain : atouts et défis pour le centre-ville de Bruxelles. *Brussels Studies* (115). <https://doi.org/10.4000/brussels.1551> [bsi.brussels]
- JAUMAIN, S. (2013). *Dictionnaire d'histoire de Bruxelles*. Prosopon.
- LACROIX, G. (Dir.). (2012). *Woluwe-Saint-Pierre : Histoire et terroir*. Aparté.
- LELOUTRE, G. (2017). Le Park System d'Anderlecht : Construction d'un espace public pour la couronne verte de Bruxelles. *Bruxelles Patrimoines* (22-23), 114-129.
- MALLAH, A. (2025). Présentes mais invisibles : les femmes dans la toponymie parisienne. *Annales de géographie*, 764(4), 76-101. <https://doi.org/10.3917/ag.764.0076>
- MARIAGE, F. (2022). *Guide pratique des noms de voies publiques en Belgique francophone*. (Commission royale de toponymie et dialectologie / Section wallonne). https://www.toponymie-dialectologie.be/wp-content/uploads/2022/05/VPB_guide-voies-publiques-web_compressed-2.pdf
- MEURISSE, R. (1986). *Découvrez Uccle : une mosaïque de rues et places*. R. Meurisse.
- MONTEYNE, A. (1994). *L'origine des noms des rues de Jette*. Jette.
- SUTTER, D. (2012). *KOEKELBERG Au fil du temps... Au coeur des rues...* (Drukker).
- VAN AUDENHOVE, J. (1990). *Les rues d'Anderlecht*. Cercle d'Archéologie, Folklore et Histoire d'Anderlecht.
- VAESEN, J., JAUMAIN, S., DEGRYSE, I., JACOBS, D., & WAYENS, B. (2024). Du QR code au déboulonnage. La mise en débat des symboles d'un passé contesté dans l'espace public bruxellois. *Brussels Studies*, 197. <https://doi.org/10.4000/12lwt>
- VAN KRIEKINGE, D. (1995). *Essai de toponymie laekenoise*. (Laken).
- VAN NIEUWENHUYSEN, P. (1998). *Toponymie van Laken* [doctoraatsproefschrift in de Germaanse filologie]. Université Catholique de Louvain.
- VANDERMOTTEN, C. (2014). *Bruxelles, une lecture de la ville. De l'Europe des marchands à la capitale de l'Europe*. Éditions de l'Université de Bruxelles.

FOCUS. ‘DRÈVES’ EN ‘CHAUSSÉES’, GENERIEK... MAAR ZO SPECIFIEK!

Marion ALECIAN (ARAU)

Twee regionale termen hebben hun stempel gedrukt op het Franstalige Belgische en Brusselse taal- en wegenpatrimonium. De meer dan 70 *drèves* (drevén) en 36 *chaussées* (steenwegen) die het Brusselse grondgebied bedekken, zijn verre van anekdotisch en verwijzen naar een geografie en een geschiedenis die weliswaar enigszins buiten de grenzen van Brussel reiken, maar die ook een heel specifieke kant van het stedelijk patrimonium van Brussel onthullen. We stellen daarom voor om de kwalificaties of betekenissen even terzijde te laten en ons te concentreren op een specifieke tak van de toponymie, namelijk de studie van *betekenisgevers*, *nominale constituenten* of zelfs zeer specifieke *generieke* termen, die onze taal en de geschiedenis van onze stad en regio duidelijk evenzeer hebben verrijkt.¹

1 > EEN BIJZONDERE TOPONYMIE EN WEGENPATRIMONIUM

Naast de vaststelling dat er termen zijn die eigen zijn aan een regionale geografie, verdienen de *drèves* en *chaussées* misschien een gezamenlijke analyse, en dat is waar dit artikel op focust. Verhard, bebost en rechtlijnig: dat zijn

¹ De *betekenisgever* verwijst hier naar het type weg en de *betekenisdrager* onderscheidt deze laatste. Als we als voorbeeld de Chaussée de Gand nemen, is *chaussée* de betekenisgever, een algemene term die het type weg categoriseert, en *de Gand* de betekenisdrager, of de kwalificatie, die er zijn eigen identiteit aan geeft.

in de eerste plaats de twee belangrijkste historische kenmerken van deze twee soorten verkeersaders, die hun vorm kregen en zich ontwikkelden in de zeventiende en achttiende eeuw. Vanuit een meer dynamisch perspectief zijn de functies van de *drèves* en *chaussées* op een grotere schaal ook zeer vergelijkbaar. Ze hebben een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van steden en dorpen en dragen vandaag de dag nog steeds bij aan een sterke identiteit. Ze vormen zelfs echte herkenningspunten en assen voor de plaatsen die ze doorkruisen. Ten slotte spelen *drèves* en *chaussées* een centrale rol in het hart van de stad, maar illustreren ze ook vaak de grenzen van de verstedelijking van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Er bestaat overigens een overvloed aan literatuur over andere betekenisgevers, bijvoorbeeld over de oorsprong van de *boulevards* en *avenues* met hun kenmerkende eigenschappen. Om deze en veel andere redenen is het tijd om de specifieke kenmerken van onze *drèves* en *chaussées*, met hun lange geschiedenis, te onderzoeken en opnieuw onder de aandacht te brengen. Zo kunnen we ontdekken hoe ze op subtiële wijze kunnen bijdragen aan de studie van het wegenpatrimonium, maar ook aan die van de evolutie van de toponymie, in het Frans zowel als in het Nederlands.

2 > KRUISENDE WEGEN...

Laten we even stilstaan bij de gemeenschappelijke kenmerken van dreven en steenwegen zodat we hen beter kunnen definiëren en begrijpen. Dit onderstreept immers het belang van een gezamenlijke historische benadering. Terwijl de term *chaussée* zowel in het Frans als in het Nederlands (steenweg) als een belgicisme wordt geïdentificeerd, is het woord 'dreef' in het Nederlands niet specifiek Vlaams, maar wordt het in Franse woordenboeken als belgicisme opgenomen.² Naast eenvoudige *belgicismen* geven we er hier de voorkeur aan de benaming *regionalisme* te gebruiken om deze twee betekenisgevers te karakteriseren, die nauw verbonden zijn met de geschiedenis van de gebieden die ze doorkruisen. Laten we hier een citaat aanhalen waarin de *drève* wordt genoemd als een regionale bijzonderheid die de trots op het taalkundig erfgoed benadrukt:

┌ *Drève is geen Frans woord, maar iedereen in dit land gebruikt het: voilà une drève charmante. Maar wat zou er mis mee zijn om het te verfransen? Het is niet belachelijk en klinkt niet vreemd in de oren, maar hebben wij Belgen het talent en het recht om een taal te verrijken? (Poyart, 1811, p. 192)*

De *drève* wordt meestal beschreven als een met bomen omzoomde laan, soms vergelijkbaar met lanen, soms met bospaden, of zelfs met het historische model van de Franse *cours*. We merken terloops op dat sommige dreven in het Nederlands *allées* in het Frans zijn, zo is de Groendreef is bijvoorbeeld de *Allée verte*. Maar sommige *chaussées* worden in het Nederlands dan weer niet als 'steenweg', maar als 'laan' aangeduid.³

In België verwijst de term *chaussée* zowel naar een categorie straten als naar het centrale deel van de weg. In Frankrijk verwijst *chaussée* uitsluitend naar het centrale of 'gewelfde' deel van de straat, maar niet naar een specifiek type weg. Bovendien brengt de etymologische studie van het woord *chaussée* (en zijn Nederlandstalige tegenhanger 'steenweg') ons bij een ander specifiek kenmerk: een verharde, stevig geplaveide weg. Deze schematische classificatie is echter in de praktijk niet zo eenduidig en verklaart waarom we dreven en steenwegen hier samen bespreken. Hoewel *drèves* duidelijk worden geassocieerd met bomen, waren er ook bomen langs de kant van de *chaussées* beboomd; hoewel *chaussées* duidelijk worden geassocieerd met het idee van een stevige weg, waren *drèves* soms ook geplaveid. Schilderijen, ansichtkaarten en historische kaarten getuigen hiervan. De kaarten van Ferraris laten bijvoorbeeld de belangrijkste kenmerken en historische markeringen van de *drèves* en *chaussées* zien: de rijen bomen enerzijds en hun functie als verbindingsweg met een stad of met een andere plaats anderzijds.⁴

3 > ... AAN DE RAND VAN HET BOS,

Als we nu eens een iets minder theoretische blik op Brussel werpen, is een omweg naar het Zoniënwoud een *must*. In de geschiedenis van dit bos was de toponymie ervan onlosmakelijk verbonden met de dreven die erdoorheen liepen en hun essentiële functie. Maar ook de *chaussées* hebben tot vandaag een bepalende impact (Roland, 2012). Eerder onderzoek naar de evolutie van het Zoniënwoud rond 1900 biedt ons een heel pittige passage over de lokale populariteit van het woord *drève*. Dit blijkt uit het archief van de krant *Le Peuple*, en meer specifiek uit de editie van 28 september 1904. De episode die in dit historische werk wordt vermeld, past hier perfect om de verbondenheid te onderstrepen van dreven als erfgoed met hun landschappelijke folklore:

- 3 Deze vraagstukken rond vertalingen kunnen in dit artikel niet systematisch worden geanalyseerd.
- 4 De taalkundige studie van het woord *drève* of dreef zou een goede aanvulling kunnen zijn op de cartografische studie, aangezien de lettercombinatie 'dr' zowel in het Frans, het Engels als het Nederlands het rechte karakter en het begrip rechtlijnigheid ('droit', 'direct', 'drive'... 'dreef') benadrukt.

┌ De waarschuwing was duidelijk met de plaatsing van de wegwijzers. Het volk had het nieuws gelezen in *La Chronique*. “De bosbouw dienst heeft zopas het woord ‘drève’ van alle wegwijzers in het Zoniënwoud laten verwijderen en dit mooie, mysterieuze en klinkende woord laten vervangen door het vulgaire ‘avenue’.

Een collega bekritiseert dit ongelukkige initiatief van de administratie scherp en betreurt niet zonder reden het “vandalisme dat zich vrijelijk uit in de valleien en hoge bossen van dit prachtige stukje land”. De journalist verwarde de vervanging van het woord met de aantasting van het bos, de schade aan de bosbestanden en de schending van de esthetiek van het landschap. Door deze overdrijving werd de toepassing van een tekst die bedoeld was om de taalkundige twist te sussen, omgezet in een uiting van onderdanigheid: het woord “drève” was Brabants, het woord “avenue” was neutraal, Frans en Engels!” (Corvol, 2005, p. 8., nadruk van de auteur).

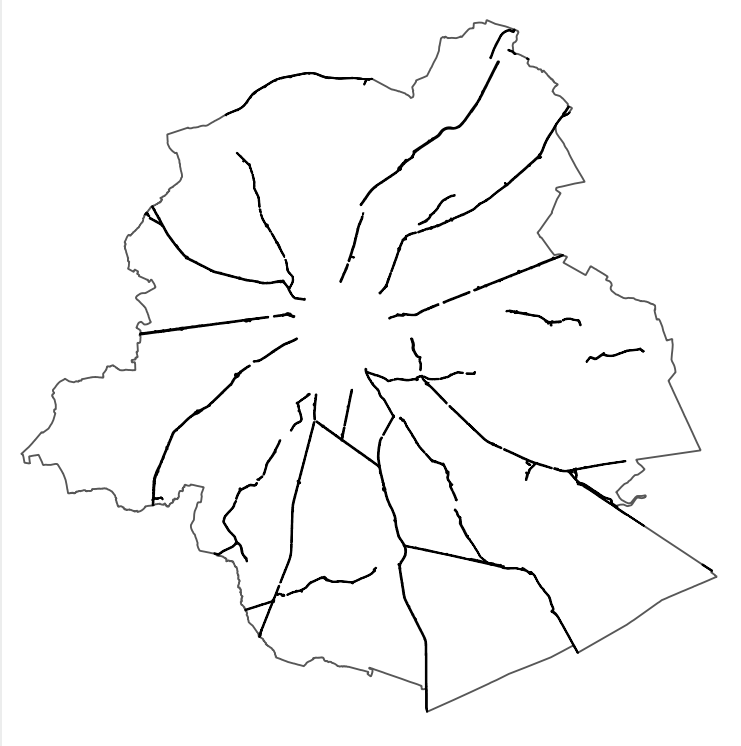
└

4 > ... EN DIE UIT ELKAAR GAAN

Na deze pogingen tot verzoening richten we onze aandacht op enkele scheidslijnen die ons in staat stellen de specifieke kenmerken van deze twee generieke termen te verduidelijken, waarbij we vooral benadrukken welke kenmerken de twee types wegen van elkaar onderscheiden.

Hoewel de historische diepgang en het erfgoedbelang van de Brusselse *chaussées* de belangrijkste redenen zijn waarom het ARAU er verschillende studies aan heeft gewijd, is deze categorie wegen ook interessant vanwege haar sociale en stedelijke functies in Brussel, en de ambities om ze zowel materieel als immaterieel te rehabiliteren (Alecian, 2019; Sacré, 2020). Zonder de inhoud van deze studies volledig te herhalen, willen we hier vooral wijzen op het commerciële en productieve gebruik van de *chaussées*. Ze vormen immers een rijk en veelzijdig gebouwenbestand dat gekenmerkt wordt door een sterke functionele diversiteit, terwijl de *drèves* enkel betrekking hebben op beboste wandelgebieden of, voor de later aangelegde of hernoemde dreven, uitsluitend op woonwijken. Wat de specificiteit van de openbare ruimte van de *chaussées* betreft, werd het concept van *exterior space* overgenomen en verder uitgewerkt. Hierdoor kunnen de *chaussées* worden gecategoriseerd als structurerende assen met verscheidene historische rollen, waaronder het creëren van verbindingen en samenhang tussen verschillende wijken (in Brussel) of verschillende steden (op kleinere schaal). De *chaussées* concentreren op hun tracé verschillende levendige kernen, buurtwinkels, ontmoetings- en uitgaansgelegenheden, enzovoort.

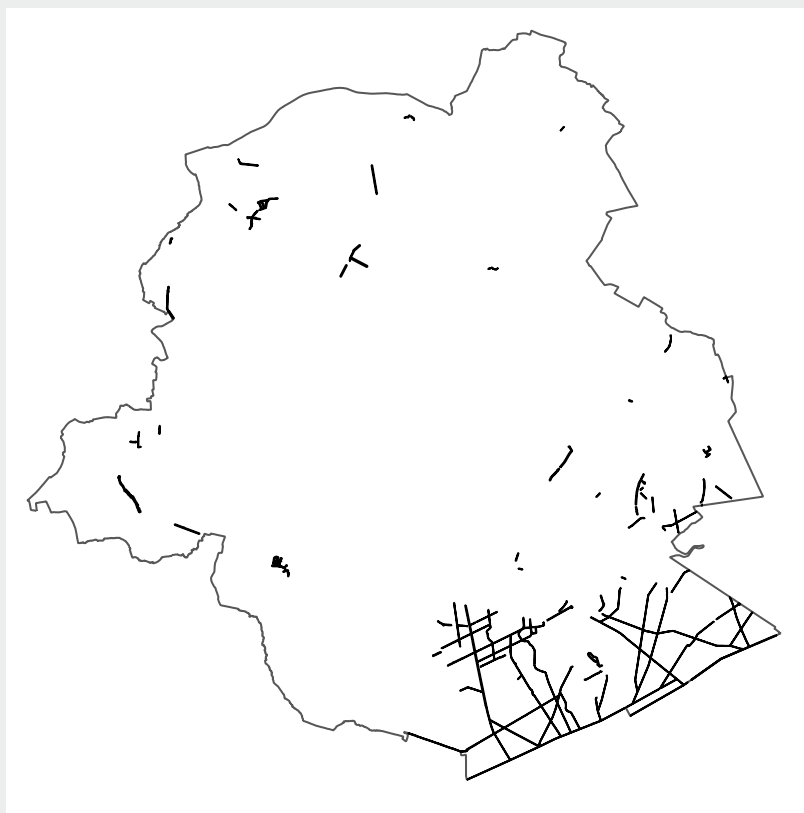
> Kaart 3.1. De *chaussées* in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Bron van de ruwe data: Degryse et al., 2025. Cartografie: Netwerk van Brusselse studies van de Université libre de Bruxelles (EBxl).

Het historische belang van de dreven leidt ons naar andere wegen, die sterk verschillen naargelang de verkeersassen. Voor de oudste dreven leidt de typologie van een 'boomrijke laan die naar een kasteel of een plaats gaat' ons enerzijds naar hun functie als wandelpad of zelfs pelgrimspad, en anderzijds naar de rol die ze speelden in het onderhoud van en de toegang tot een bosgebied. Hoewel de ARAU ook de functie van het wandelen en het vervoer op de *chaussées* belichtte, te voet of met de tram, is dit toch veel minder belangrijk geworden (zeker vandaag) in vergelijking met andere vervoermiddelen. We kunnen dus concluderen dat *chaussées* veelal 'naar buiten kijken', terwijl de *drèves* meer naar binnen in de stad gericht zijn.

> Kaart 3.2. De *sentiers* en *drèves* in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Bron: réseau des études bruxelloises de l'Université libre de Bruxelles (EBxl), ononymische database, 2025.

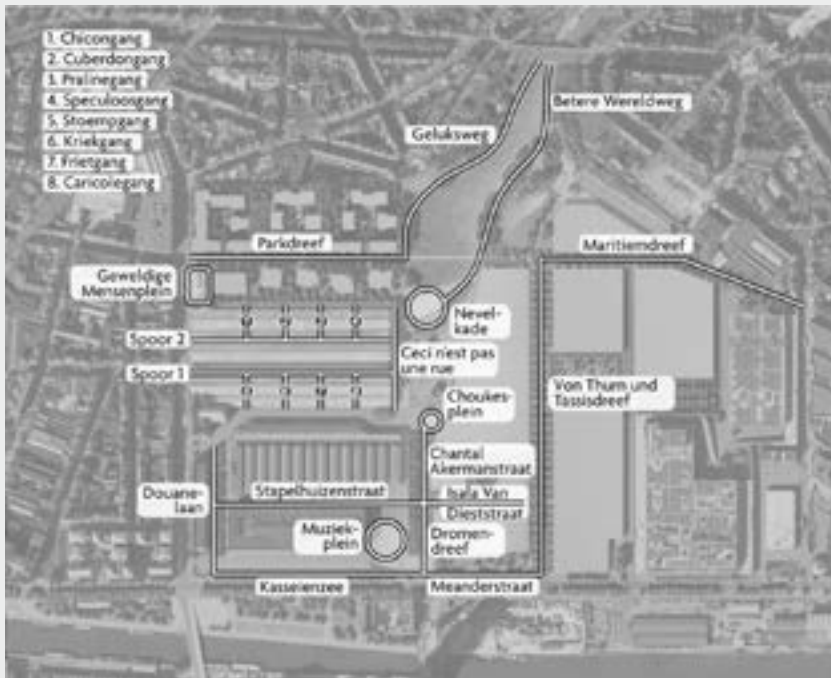
De dreven hebben inderdaad het grote voordeel dat ze zo pittoresk zijn. Zonder al te lang stil te staan bij de Drève Pittoresque (Schilderachtige Dreef, aan de rand van het Gewest in het zuiden van Ukkel), die vandaag misschien niet de meest pittoreske van allemaal is, nemen we de bundel *La chanson des rues d'Uccle* erbij, die door deze dreef te vermelden enkele algemene kenmerken van de beeldvorming bevestigt: 'Het is een laan. Ze is pittoresk (het schilderen waard). Waarom dan niet de "drève pittoresque"? Ga er eens kijken, het is een charmante wandeling.' (Francis, 1975, p. 107). Hoe interessant deze wandeling ook is, de keuze van deze kwalificatie laat duidelijk zien in hoeverre men deze typologie van straten kan of wil koppelen aan een landschappelijke folklore.

Een iets noordelijker gelegen dreef biedt ongetwijfeld een interessantere en meer veelzeggende case om het historische en folkloristische belang van dreven te illustreren. De Sint-Annadreef en de pelgrimstocht die er plaatsvond, zijn namelijk het onderwerp geweest van minutieus onderzoek en uitgebreide monografieën, onder andere in verband met de Groendreef (Allée Verte) (zie bijvoorbeeld Huart, 2022).

Deze symbolische betekenis en de evocatieve kracht van de *drèves* ontbreken duidelijk bij de *chaussées*, ongetwijfeld omdat het gebruik ervan veel dieper verankerd is in het Brusselse stadsleven. Daar komt nog bij dat de historische analyse van de dreven een enorme bijdrage kan leveren aan de geschiedenis van de bomen en zelfs vandaag nog onze kennis kan verrijken over de bomenrijen en de planten die je er kunt aantreffen.

Terwijl de typische dreef, in de vorm van een met bomen omzoomde weg, geleidelijk aan uit het steeds meer verstedelijkte Brusselse landschap verdween, bleven de *drèves* populair bij de naamgeving van straten in de tweede helft van de twintigste en in de 21ste eeuw. We denken hierbij vooral aan de straten van de Messidor-tuinwijk in Vorst, die in 1954 het pittoreske karakter van de dreven gebruikte om de herinnering aan een oude wijngaard op te roepen (bijvoorbeeld via de Tastevin-, Wijnpers-, Tros- en Fustendreef). Maar we denken ook aan de namen van vier gloednieuwe verkeersaders van Tour & Taxis: Parkdreef, Maritiemdreef, Von Thurn und Tassisdreef en Dromendreef. De *drèves* hebben dus een groot voorrecht verworven, namelijk dat hun namen voor altijd behouden blijven. De toekomst zal waarschijnlijk geen nieuwe *chaussées* naar Brussel brengen, maar de meeste zullen hun bestaande en historische roem waarschijnlijk behouden!

- **Kaart 3.3; De nieuwe *drèves* van het gerenoveerde terrein van Tour et Taxis, juli 2018.**

Bron: website van de Stad Brussel, verspreid door de pers op 7 juli 2018. Grafische bewerking: Quentin Rombaux, Société Royale Belge de Géographie

> BIBLIOGRAFIE

- ALECIAN, M. (2019). Les Chaussées bruxelloises, paysage et patrimoine à redécouvrir. *Bruxelles Patrimoines*, 32, 132-145.
- CORVOL, A. (2005). Mutations et enjeux en forêt de Soignes : les années 1900. *Journal forestier suisse*, 145, 279-287. <https://doi.org/10.3929/ethz-a-005960815>
- CROKAERT, H. (1967). Les chemins d'Uccle au temps jadis. *Le Folklore brabançon*, 173, 13-66. <https://www.echarp.be/fb/fb173.pdf>
- DEGRYSE, I., WAYENS, B., KESTELOOT, Ch., COLICCHIA, H., VAN UYTVANCK, C., REGNIER, N., DUJEU, A., OTJACQUE, R. (2025). Odonymische database van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (versie 1) [dataset]. EBxl. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17986015>.
- FRANCIS, J. (1975). *La Chanson des rues d'Uccle*. Louis Musin.
- HUART, S. (2022). La fabrique (péri-)urbaine de l'Allée Verte à Bruxelles (XVIe - fin du XIXe siècle) Lieu de promenade et d'expérimentation urbanistique. *Studia Bruxellae*, 14(1), p. 9-154. <https://doi.org/10.3917/stud.014.0009>
- LECLERCQ, C. ET CAMPANELLA, B. (2017). Bruxelles racontée par ses arbres - Aperçu historique du patrimoine dendrologique bruxellois. *Bruxelles Patrimoines*, 23-24. <https://patrimoine.brussels/liens/publications-numeriques/versions-pdf/articles-de-la-revue-bruxelles-patrimoines/numero-23-24/article-23-24-2>
- MARIAGE, F. (coordination) (2022). *Guide pratique des noms de voies publiques en Belgique francophone*. CRTD. https://www.toponymie-dialectologie.be/wp-content/uploads/2022/05/VPB_guide-voies-publiques-web_compressed-2.pdf
- OPDE BEECK, E. (1973). *L'Evolution des travaux publics en Belgique*. <https://www.vliz.be/imisdocs/publications/ocrd/157808.pdf>
- POYART, A.-F. (1811). *Flandricismes, wallonismes et expressions impropres dans la langue française*. J. Tarte. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50840f/f206.item>
- ROLAND, L. C. (2012). Quand les arbres cachent la ville. Pour une analyse conjointe de la forêt de Soignes et du fait urbain. *Brussels Studies*. <https://doi.org/10.4000/brussels.1098>
- SACRÉ, A (2020). *Les Chaussées bruxelloises. Essai de typologie et étude de cas* (mémoire de master, Université Catholique de Louvain). https://www.arau.org/content/uploads/2020/12/MEMOIRE-A.SACRE-Les-chaussees-bruxelloises.-Essai-de-typologie-et-etude-de-cas_compressed.pdf

TOPONYMIE: PLAATSEN BENOEMEN EN IN KAART BRENGEN

In dit eerste deel worden de actoren en mechanismen onderzocht die bepalend zijn voor de toekenning van plaatsnamen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, met andere woorden: wie beslist en hoe? Aan de hand van een reeks complementaire bijdragen belichten we verschillende methodologische aspecten van de beslissing over plaatsnamen. We bekijken het besluitvormings- en wetgevingskader van de toponymie, zowel in het verleden als vandaag, waarbij bijzondere aandacht wordt besteed aan de rol van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie (KCTD) en het Nationaal Geografisch Instituut (NGI). Twee bijdragen onderzoeken de rol van de openbaarvervoermaatschappijen, de MIVB en de NMBS, bij de uitdagingen van plaatsnaamgeving in verband met stedelijke mobiliteit. Ze tonen aan dat plaatsnamen niet op zichzelf staan, maar in dialoog staan met hun omgeving. Soms worden ze ook expliciet verduidelijkt en versterkt door zogenaamde ‘versterkende voorzieningen’: andere gedenktekens in de omgeving van een straatnaam die daarmee in dialoog staan. Ook deze dialogen komen in dit deel aan bod. Ten slotte gaan we in op een zelden belicht aspect van de toponymie, namelijk de manier waarop plaatsnamen van onderop vorm krijgen in het mondelinge gebruik, of in de zogenaamde ‘volkstponymie’.

DE HERZIENING VAN STRAATNAMEN IN DE BRUSSELSE AGGLOMERATIE (1849-1854): MODALITEITEN, INHOUD EN REACTIE OP EEN HERVORMING VAN DE STRAATNAMEN

Christophe LOIR (ULB)¹

1 > INLEIDING

In de geschiedenis van de naamgeving van openbare wegen vormen momenten waarop de nomenclatuur wordt herzien – het wijzigen van een straatnaam is een ingrijpende gebeurtenis – belangrijke mijlpalen die vanuit historisch oogpunt een uitstekend observatiepunt vormen voor de studie van het beleid van de autoriteiten en de ontvangst daarvan door de bevolking. Wetenschappelijk onderzoek heeft het belang van dit soort analyse al aangetoond voor Parijs en Barcelona (Bourillon 2012; Bourillon 2016; Michonneau 2001).

In Brussel werd een dergelijke herziening van de ononiemen – dat wil zeggen: de namen van verkeerswegen – al in het midden van de negentiende eeuw ondernomen. Deze herziening, die in 1849 van start ging, resulteerde in de publicatie van twee besluiten (respectievelijk op 17 juni 1851 en 4 mei 1853) die betrekking hadden op meer dan zeshonderd straatnamen in de Brusselse agglomeratie.

¹ De auteur wil Virginie Coumans (Archief van de Stad Brussel), Bérangère de Laveleye (Museum van de Stad Brussel) en Bram Vannieuwenhuyze (Universiteit van Amsterdam) hartelijk bedanken voor hun hulp.

Ondanks de omvang en het belang van deze operatie en het feit dat Brussel ze bijzonder vroeg ondernam, is deze herziening van de straatnamen nog nooit wetenschappelijk onderzocht. Toch is een nauwkeurige analyse mogelijk van de verschillende fases, modaliteiten, motieven en reacties erop dankzij de rijke documentatie: de besluiten zelf, de voorbereidende documenten die bewaard worden in het Archief van de Stad Brussel in het fonds van de straten (AVB, FR, 1-2, 3-8, 436-447), de notulen van de vergaderingen van de gemeenteraad van de stad Brussel (*Bulletins communaux de Bruxelles*, BCB), de eigentijdse pers – systematisch doorzocht via het portaal BelgicaPress – en de werken die in het kielzog van deze herziening zijn gepubliceerd (Bochart 1853-1857; de Chênedollé 1851, 1853).

Het doel van dit artikel is dan ook om de geschiedenis van het Brusselse straatnaambeleid te bestuderen aan de hand van de herziening van de straatnamen in Brussel tussen 1849 en 1854. Waarom werden deze besluiten genomen? Wat was hun inhoud? Waarom vormden ze een keerpunt? Hoe werd deze herziening door de bevolking ontvangen? Kunnen we deze herziening van de nomenclatuur beschouwen als een hervorming van de straatnaamgeving?

2 > DE FASES VAN DE HERZIENING

2.1 Een ministerieel initiatief in verband met de hervorming van de posterijen

Het initiatief voor de herziening kwam van de minister van Binnenlandse Zaken, die door de minister van Openbaar Vervoer op de hoogte was gebracht van de bezorgdheid van de Administratie van Spoorwegen, Post en Telegrafie. Deze meldde praktische problemen veroorzaakt door het bestaan van identieke benamingen voor zowel straten in Brussel als in de aangrenzende gemeenten (ASB, FR, doos zonder nummer, brief van de provinciale griffier aan de gouverneur van de provincie Brabant aan het college van burgemeester en schepenen van Brussel, 25 juli 1849). In dit verzoek, dat op 25 juli 1849 door de gouverneur van Brabant aan het gemeentebestuur van Brussel werd voorgelegd, werd aangegeven dat, in overleg met de aangrenzende gemeenten, maatregelen nodig waren.

Dit verzoek vloeiende voort uit de ingrijpende hervorming van de organisatie van de postdiensten in België, die enkele maanden eerder was ingezet. In navolging van recente voorbeelden in Engeland en Frankrijk en om communicatie het handelsverkeer te vergemakkelijken, was het vooraf frankeren van post door de afzender algemeen ingevoerd. Dit ging gepaard met de invoering van de postzegel in plaats van betaling bij ontvangst, maar ook met een verlaging van de tarieven en een aanzienlijke toename van het postvolume, met name in wijken die tot dan toe nauwelijks bediend waren, wat de postdienst voor grote uitdagingen stelde. In deze context was het snel en nauwkeurig lokaliseren van de woonplaats van ontvangers,

voornamelijk door de vermelding van de straatnaam en huisnummer, van cruciaal belang voor de bezorging van post (Van der Hertten, 1996).

Hoewel de postale hervorming van 1849 aan de basis lag van het proces van herziening van straatnamen, verklaart zij op zichzelf niet de omvang van deze herziening, die zich niet beperkte tot het schrappen van homoniemen.

2.2 Een gunstige context voor een herziening van straatnamen

Naast de verplichtingen die deze hervorming van postdiensten met zich meebracht, kunnen vier andere factoren de omvang van de besluiten van 1851 en 1853 verklaren: de toenemende kritiek op straatnamen in de pers en in historische en praktische literatuur, de aanbevelingen van de *Conseil central de Salubrité publique* op dit gebied, de toename van het aantal specifieke verzoeken van omwonenden om de naam van hun straat te wijzigen en een grootschalige operatie om straatnaamborden te vernieuwen.

Sinds het einde van de jaren 1820 was in de pers steeds meer kritiek gekomen op de inconsistentie van bepaalde straatnamen en fouten op straatnaamborden. Deze kritiek had vooral betrekking op de namen van oude straten, die vaak wisselden door hun wortels in evoluerende tradities (*gebruiksnamen*), terwijl de namen van recente straten, d.w.z. straten die sinds het begin van de negentiende eeuw waren aangelegd en benoemd, het resultaat waren van een officieel besluit van het gemeentebestuur (*besluitsnamen*)². In de negentiende eeuw wekte de geschiedenis van de straatnamen een groeiende belangstelling bij het publiek en gaf aanleiding tot een reeks werken (gidsen, almanakken, wegwijzers, kronieken, woordenboeken), waaronder die van Pierre-Joseph Brunelle (1765-1848) en Jacques-Albin-Simon Collin de Plancy (1794-1881), twee erudiete polygrafen, wier werk voor Brussel een belangrijke mijlpaal vormde (Brunelle, 1829; Brunelle, 1833; Collin de Plancy, 1834). Ze beperkten zich niet tot het verstrekken van historische informatie, maar oordeelden ook kritisch over bepaalde benamingen (dubbele benamingen, fouten, onbeduidende benamingen, de zeldzaamheid van benamingen die verwezen naar nationale of lokale glorie). Ze hekelden ook de verwarring tussen 'officiële' en 'volkse' benamingen:

┌ *Veel straten in Brussel hebben nog geen officiële naam, we hebben ze de volksnaam moeten geven. Andere, met een officiële naam, zijn alleen bekend onder hun volksnaam* (Brunelle, 1829, p. 3). ┘

² Ik neem het onderscheid tussen *gebruikstoponiemen* en *beslissingstoponiemen* over van Bouvier; Guillon, 2001, 10.

Deze auteurs riepen op om bepaalde bestaande straatnamen te corrigeren, te wijzigen of zelfs te schrappen, maar met de nodige voorzichtigheid gezien hun historische waarde en hun functie als herinnering aan hun omgeving:

┌ *Het zonder dringende reden wijzigen van straatnamen betekent vaak dat de historicus, die in de loop der eeuwen zal schrijven, niet meer kan aangeven waar een historische instelling zich bevond (Brunelle, 1829, p. 22).* ┘

In 1838 kwam de *Conseil central de Salubrité publique* van Brussel, die de gemeentelijke autoriteiten adviseerde over hygiënekwesties in ruime zin, tot een soortgelijke conclusie over tekortkomingen in de straatnamen en riep hij op tot een herziening:

┌ *met zorgvuldige behoud van alle straatnamen die herinneren aan een gebeurtenis, een naam of een herinnering die min of meer rechtstreeks verband houdt met de geschiedenis van de stad of het land (Ducpétiaux, 1838, p. 116).* ┘

Tegelijkertijd kwamen er steeds vaker verzoeken om naamswijzigingen van ontevreden omwonenden, zoals de twee petitie van eigenaren en huurders van de Rue des Épingles (Spellekensstraat) om de naam van hun straat te wijzigen, die volgens hen geassocieerd werd met een vroeger beruchte plek. Het verzoek werd niet ingewilligd, maar de opgegeven redenen geven een goed beeld van wat er op het spel stond bij een naamsverandering, met name de impact op 'de waarde van het vastgoed' (AVB, FR, petitie van de eigenaren en huurders van de Rue des Épingles aan de burgemeester en schepenen van Brussel, 20 november 1840 en 24 september 1841).

Bovendien maakte een operatie om de straatnaamborden in Brussel vanaf begin 1850 te vernieuwen en te systematiseren de herziening van de straatnamen nog urgenter. Voordat de nieuwe borden konden worden geplaatst was het immers noodzakelijk om alle namen die erop moesten komen vast te leggen en te valideren.

Kortom, los van het belang voor de post leek een herziening van de straatnamen in het midden van de negentiende eeuw wenselijk, zelfs noodzakelijk, om een relatief onsamenhangend straatnamenlandschap te rationaliseren. Het moet opgemerkt worden dat de redenen hiervoor minder politiek dan praktisch van aard waren, namelijk stedelijke oriëntatie, rationalisering en het vastleggen van straatnamen in het kader van de plaatsing van straatnaamborden³.

3 Om een kaart van de Brusselse agglomeratie ten tijde van de herziening van de straatnamen raadplegen, zie: *Plan cadastral de la ville de Bruxelles dressé d'après les documents officiels en te vertu d'une autorisation du gouvernement : dédié à Mr Ch. De Brouckère, bourgmestre gravé par De Lahoeze, 1850* (Koninklijke Bibliotheek van België, Kaarten en Plannen) [Online]<https://opac.kbr.be/LIBRARY/doc/SYRACUSE/18408586>

2.3 De voorbereidende werken en het eerste besluit op agglomeratieniveau (1849-1851)

Het ministeriële verzoek dwong de Brusselse autoriteiten dus tot het aanpakken van een probleem waarvan ze zich al jaren bewust waren, maar dat ze nog niet serieus hadden aangepakt door er de nodige tijd en middelen aan te besteden. Het moet gezegd worden dat dit een enorme opgave was. Van de eerste conferentie tussen de burgemeesters van alle gemeenten van de agglomeratie in oktober 1849 tot de publicatie van het supplement bij de besluiten in januari 1854 zouden meer dan vier jaar verstrijken. Deze duur is niet uitzonderlijk voor een dergelijke herziening, zoals blijkt uit het voorbeeld van Barcelona, waar men dertien jaar nodig had (Michonneau, 2001).

Het gemeentecollege was destijds de instantie die bevoegd was voor de naamgeving van wegen en het was het college van de stad Brussel dat de operatie coördineerde op het niveau van de agglomeratie. Deze agglomeratie bestond uit de hoofdstad en de aangrenzende gemeenten: Schaarbeek, Sint-Joost-ten-Node, Elsene, Sint-Gillis, Anderlecht en Sint-Jans-Molenbeek. De belangrijkste Brusselse actoren waren Charles de Brouckère (burgemeester van 1848 tot 1860), Auguste Blaes (schepen van Openbare Werken van 1848 tot 1855) en André-Napoléon Fontainas (schepen van Onderwijs en Schone Kunsten van 1848 tot 1860).

Het werk bestond er eerst in om de benamingen van alle wegen nauwkeurig te inventariseren en vervolgens deze lijsten tussen de gemeenten te vergelijken om doublures op te sporen. Vervolgens onderhandelde men over elk geval om te bepalen welke gemeente het homoniem zou behouden en welke gemeente het zou moeten wijzigen. In de archieven getuigen de briefwisseling tussen de gemeenten van de moeilijkheid van de taak: de vele versies van lijsten met doorhalingen, toevoegingen, correcties en opmerkingen verklaren dan ook waarom dit zolang duurde (ASB, FR, doos zonder nummer en doos 1-2).

Toen gemeentelijk archivaris Alphonse Wauters (1817-1898) en secretaris van de Academie voor Schone Kunsten Alexandre Henne (1812-1896) in oktober 1849 via de pers vernamen dat er een herziening aan de gang was, stelden zij de burgemeester voor om 'op onbaatzuchtige wijze [...] een volledig overzicht van de straatnamen' te maken (SAV, FR, zonder nummer, brief van Alphonse Wauters en Alexandre Henne aan de burgemeester van Brussel, 26 oktober 1849). Ze herinnerden eraan dat zij de auteurs waren van de *Histoire de la Ville de Bruxelles* (3 delen, 1845), een beroemd en erudiet werk en het eerste wetenschappelijke boek over de geschiedenis van Brussel. De burgemeester nam het voorstel graag aan en drie maanden later leverden de twee historici het resultaat van hun werk in de vorm van tabellen met drie kolommen (huidige namen, voorgestelde namen, opmerkingen) met 153 benamingen. Ze legden hun methode uit: foutieve vertalingen en 'belachelijk afgekorte' benamingen corrigeren, namen die als 'ongepast' of 'absurd'

werden beschouwd vervangen, maar ook nieuwe straatnamen voorstellen die putten uit de lokale of nationale geschiedenis:

┌ *We vonden dat we zoveel mogelijk namen moesten voorstellen die verband hielden met historische herinneringen, beroemde personen of oude families. Wanneer dat niet mogelijk was, stelden we namen voor die herinnerden aan een glorieuze gebeurtenis voor ons vaderland (ASB, FR, zonder nummer, brief van Alphonse Wauters en Alexandre Henne aan de burgemeester van Brussel, 9 februari 1850).* └

Hoewel hun werk niet letterlijk werd overgenomen, lijkt het toch te hebben bijgedragen tot de totstandkoming van de besluiten van 1851 en 1853 en heeft het ongetwijfeld meegewogen op de keuze om zich niet te beperken tot enkel het schrappen van dubbele namen. Deze studie getuigt ook van de opkomst, in de context van de herziening van de nomenclatuur, van 'geheugenexperts' (*experts de mémoire*, een uitdrukking overgenomen uit Michonneau, 2001, 165), personen die op basis van hun expertise – in dit geval op historisch gebied – bepalen wat het waard is om in het geheugen te worden bewaard en wat niet.

Op 17 juni 1851 wordt een eerste besluit op het niveau van de agglomeratie gepubliceerd dat voornamelijk, maar zoals we zullen zien niet uitsluitend, gericht was op de door de regering gevraagde afschaffing van homoniemen.

2.4 De voortzetting van de Brusselse herziening en de publicatie van een tweede besluit (1851-1854)

Hoewel het besluit van 1851 tegemoetkwam aan de vraag om de benamingen in de agglomeratie te homogeniseren door homoniemen te schrappen, was het in het specifieke geval van de stad Brussel, waar het aantal oude straten uiteraard veel groter was dan in de aangrenzende gemeenten, niet mogelijk om de volledige erfenis van oude straatnamen te corrigeren. De Brusselse autoriteiten hadden weliswaar geprobeerd enkele wijzigingen aan te brengen in het eerste deel van het besluit van 1851 (zie verder), maar wegens de omvang van de taak en het ongeduld van de gouverneur kon de volledige herziening niet worden voltooid. Daardoor waren er vanaf de publicatie van het besluit van 1851 veel kritische stemmen in de pers over het onvolledige karakter van deze herziening, die opriepen om de herziening voort te zetten. Bovendien maakte Brussel een expansie door met de annexatie van de Leopoldwijk (wet van 7 april 1853), en zoals al aangetoond voor Parijs en Barcelona (Bourillon 2012; Michonneau 2001) leidt de integratie van nieuwe gebieden er vaak toe dat autoriteiten de straatnaamgeving herzien.

Deze voortzetting van het beleid van de Brusselse autoriteiten leidde iets minder dan twee jaar later tot een tweede besluit (4 mei 1853), dat zich ditmaal uitsluitend beperkte tot het Brusselse grondgebied zelf, met inbegrip van de Leopoldwijk. Dit

tweede deel van de herziening bouwde voort op de inhoud van het besluit van 1851 en vulde het aan met enkele bijkomende samenvoegingen van delen van wegen en met de schrapping van homoniemen. De belangrijkste en vrijwel ongeziene maatregelen waren echter de rectificaties van benamingen, de rationalisering van de typologieën van wegen en het toekennen van namen aan bestaande wegen die nog geen naam hadden gekregen (voornamelijk gangen).

Omdat er nog steeds verschillende lacunes waren, volgde enkele maanden later (29 januari 1854) een beperkter aanvullend besluit met slechts vier benamingen van nieuwe wegen, één naamswijziging en één herstel van een naam die vóór het besluit van 1853 aan een gang gegeven was (BCB, 1854, pp. 31-32).

Dit werk bleef niet beperkt tot het opstellen van besluiten, aangezien de wijziging van straatnamen ook tal van praktische gevolgen had. De autoriteiten moesten straatnaamborden bijwerken, soms de nummering van gebouwen wijzigen en erover waken dat het publiek en verschillende instanties op de hoogte werden gebracht, zoals hypotheekkantoren, belastingdiensten, distributiekantoren, de burgerlijke stand, de administratie van de *Hospices et Secours*, politie, post- en spoorwegadministratie, vrederechters, rechtbanken, enzovoort.

3 > DE INHOUD VAN DE HERZIENING

3.1 Het besluit van 17 juni 1851

Het besluit van 17 juni 1851 (ASB, FR, 1-2) dat zowel Brussel als de zes aangrenzende gemeenten betrof, had betrekking op in totaal 218 straatnamen, waarvan bijna de helft in de hoofdstad lag: Brussel (101), Schaarbeek (30), Sint-Joost-ten-Node (26), Sint-Jans-Molenbeek (23), Anderlecht (19), Elsene (15) en Sint-Gillis (4). Als we kijken naar de nomenclatuur van alle wegen die in 1851 voor hetzelfde gebied werd gepubliceerd (de Chênedollé, 1851, pp. 87-128), waren er destijds 1.119 wegen, wat betekent dat het besluit betrekking had op 19% van de straatnamen.

Als reactie op het verzoek van de minister was het eerste principe dat aan het begin van de preambule werd genoemd het schrappen van homoniemen. We merken op dat de strijd tegen homonymie ook een van de belangrijkste aandachtspunten was bij de herziening van de straatnamen in Barcelona (Michonneau, 2001) en Parijs (Bourillon 2012).

Het tweede principe, eveneens in de preambule vermeld en specifiek het onderwerp van artikel 2, was het samenvoegen van opeenvolgende delen van wegen die in de praktijk samen één enkele verkeersweg vormden, onder één naam. De benamingen Nieuwstraat, Boterstraat, Naamsestraat, Wetstraat, Miniemenstraat en Koningsstraat werden voortaan uitgebreid naar de verschillende wegen die, hoewel ze in het verlengde van deze verkeersaders lagen, vroeger eigen benamingen hadden. Het toepassen van dit principe vereiste ook een nieuwe nummering

van de gebouwen. In het geval van de Koningsstraat, die voortaan drie gemeenten doorkruiste (Brussel, Sint-Joost-ten-Node en Schaarbeek), luidde dit het doorlopen in van huisnummers over gemeentelijke grenzen.

Uit de analyse van de andere naamswijzigingen in het besluit kunnen vier andere principes worden afgeleid die de keuze lijken te hebben bepaald, zonder dat ze noodzakelijkerwijs systematisch op de hele bestaande nomenclatuur zijn toegepast: het inkorten van benamingen door het schrappen van bijvoeglijke naamwoorden (bijvoorbeeld *grote, kleine, oude, nieuwe, lange, korte*), de beperking van het aantal mogelijke algemene termen om het type weg te kwalificeren (*allée, passage, plaine, ruelle* worden vervangen door de algemene term *impasse*), de wijziging van benamingen die als ongepast werden beschouwd (bijvoorbeeld Rue des Rats-Morts in Rue des Rats, Rue Sale-Ruelle in Rue des Brasseurs) en, in het geval van *impasses*, het schrappen van odoniemen die verwijzen naar een familienaam, meestal de achternaam van de eigenaars van het terrein waarop deze wegen waren aangelegd om toegang te geven tot verkavelingen binnen het blok.

3.2 Het besluit van 4 mei 1853

Het besluit van 4 mei 1853 is alleen van toepassing op het grondgebied van de stad Brussel, met inbegrip van de Leopoldwijk, die een maand eerder was geannexeerd. In de geest van het besluit van 1851 werden de maatregelen echter genomen in overleg met de aangrenzende gemeenten.

Het besluit had betrekking op 393 straten. Het schrappen van homoniemen, dat in 1851 nog niet volledig was voltooid, werd voortgezet (33 gevallen), net zoals de hergroepering van weggedeelten onder één naam (44 wegen onderworpen aan 20 hergroeperingen). Ook de rationalisering van de algemene termen voor secundaire wegen werd voortgezet (58 gevallen), ditmaal met de vaststelling van een regel:

┌ Art. 6. Openbare wegen die worden aangeduid met de naam *ruelles*, krijgen de naam *rues*. (Zie tabel A bij dit besluit.)

Openbare wegen die worden aangeduid met de namen allée, cour, porte en plaine, krijgen de naam impasse of gang: wegen met meer dan één uitgang krijgen de naam rue. (Zie de tabellen B, C en D in de bijlage bij dit besluit.)
(ASB, FR, 1-2). ┘

Artikel 2, innovatiever en verregaander dan het vorige besluit, stelde een reeks correcties van oude straatnamen voor (20): het herstel van afgekorte namen (de Rue des Quatre Fils krijgt weer de naam Rue des Quatre Fils Aymon), de correctie van onjuiste vertalingen (de Rue en de Impasse de la Pierre Plate kregen weer de naam Plattestein), de vastlegging van wisselende namen (zoals de Zwarte

Lievrouwstraat, soms aangeduid als Quai-aux-Tourbes, die definitief de eerste naam kreeg), de wijziging van bepaalde algemene termen die niet onder de hierboven genoemde regel vallen (de wegen die de naam hadden behouden van de markten die er tot voor kort werden gehouden, werden voortaan voorafgegaan door de algemene term 'straat', zoals de Marché aux Herbes (Grasmarkt), die voortaan Rue du Marché aux Herbes genoemd werd), de verkorting van benamingen die te lang werden geacht (zoals de Impasse de la Noix non épluchée, die wordt afgekort tot Impasse de la Noix) en de vervanging van benamingen die ongepast werden geacht (Impasse des Morts werd Impasse du Beffroi).

Naast de naamswijzigingen maakten de autoriteiten van de publicatie van dit besluit gebruik om nieuwe openbare wegen en recente voorzieningen een naam te geven (16 gevallen): twee verkeersaders die het verlengstuk vormden van bestaande straten krijgen dezelfde naam, zeven van deze nieuwe benamingen verwijzen naar een voorziening in de buurt (bijvoorbeeld de Rue de la Gendarmerie langs de kazerne van de Rijkswacht), één benaming verwijst naar het koningshuis aan de rand van de Koningswijk (Troonplein), een andere verwijst naar de particuliere onderneming die belast is met de inrichting van een wijk (Place de la Société civile, die herinnert aan de rol van de Société civile pour l'Aggrandissement et l'Embellissement de Bruxelles in de Leopoldwijk). Geïnspireerd door het moderne eretitelstelsel (Loir, 2019) brengen vijf namen hulde aan historische figuren (de schilder Brueghel en de architect Guimard) of recent overleden personen (baron de Gendt de Lenghentier, filantroop en stichter van het nieuwe blindenhuis dat aan de straat grenst, en de legergeneraals Charles Joseph Evers en Jean-Baptiste Dumonceau, wier namen naast de kazerne van de Gendarmerie staan).

Maar het belangrijkste aspect van het besluit van 1853 is de toekenning van een naam aan de 'gangen, lanen, binnenplaatsen en woonwijken' die zich hadden vermenigvuldigd zonder een naam te krijgen (222 gevallen). We herinneren eraan dat dit type wegen in 1851 al twee wijzigingen had ondergaan: de vervanging van de namen die verwezen naar de achternaam van de eigenaar en de rationalisering van de algemene termen (exclusief gebruik van de term *impasse*). Deze aandacht voor de benaming van gangen is te verklaren door het beleid om de binnenste delen van de blokken, die vaak weinig hygiënisch waren, te saneren en door de wil van de stad om het openbaar gezag te doen gelden over deze door particulieren aangelegde wegen. Van de 222 gekozen nieuwe benamingen kan het overgrote deel als 'neutraal' worden beschouwd (gerelateerd aan fauna, flora, beroepen, enzovoort); slechts elf onderscheiden zich door het feit dat ze verwijzen naar deugden (Matigheid, Plicht, Vriendschap, Gebed, Trouw, Vroomheid, Tribunaal, Kracht, Orde, Moederschap, Hoop). Deze hadden waarschijnlijk een educatieve functie voor de arme klassen die er woonden.

4 > DE REACTIE OP DE HERZIENING

4.1 Kritiek in kranten en boeken die in de nasleep van de herziening werden gepubliceerd

Er verschenen talrijke krantenartikels over de besluiten tot herziening van de straatnamen, en in het bijzonder over dat van 1851. Sommige journalisten beperkten zich tot een samenvatting van de inhoud van herziening, of zelfs een letterlijke publicatie ervan. Anderen prezen het initiatief en het intercommunale overleg, maar betreurden het onvoltooide karakter ervan en wezen op de tekortkomingen (bijvoorbeeld *L'Indépendance belge*, 28 juli 1851; *L'Observateur belge*, 31 juli 1851).

Maar de kritiek kwam ook tot uiting in twee officiële publicaties, namelijk een verzameling officiële bronnen en een stratenboek, waarvan de publicatie rechtstreeks verband hield met de herziening.

De auteur van de verzameling (eerste editie in 1851 en tweede bijgewerkte editie in 1853) is de bibliofiel en schrijver Charles Auguste de Chênedollé (1797-1862). In plaats van enkel de besluiten te publiceren zoals de journalisten, vulde hij deze aan met een reeks andere officiële teksten die sinds de Franse periode al tot wijzigingen in straatnamen hadden geleid. Hij voegde een volledige nomenclatuur van straatnamen toe, rekening houdend met de wijzigingen in het besluit van 1851. Ten slotte formuleerde ook hij een aantal kritische opmerkingen over de herziening (de Chênedollé, 1853 en 1851, pp. 57-65 en 129-130).

Het imposante historische stratenwoordenboek (594 pagina's), dat tussen 1853 en 1857 in afleveringen werd gepubliceerd en dat vandaag de dag nog steeds door historici wordt gebruikt (vaak in de anastatische versie van 1981), werd geschreven door de polygraaf Eugène Bochart (1818-1877), die dit in 1861 herhaalde voor Oostende, zijn geboortestad. Bochart liep meer dan een eeuw vooruit op het werk van Jean d'Osta (d'Osta, 1986) en gaf voor elke straat de locatie, de werkelijke of veronderstelde betekenis van de naam, evenals historische informatie, soms vergezeld van een materiële beschrijving en literaire uitweidingen. Maar net als de door de Chênedollé gepubliceerde verzameling is ook dit woordenboek een gelegenheids-werk dat rechtstreeks verband houdt met de besluiten van 1851 en 1853. Bochart vermeldt deze besluiten systematisch in de aantekeningen bij straten waarvan de naam bij die gelegenheid werd gewijzigd. Hij gebruikte zijn werk ook om, vaak op bijtende wijze, kritiek te leveren op bepaalde omissies of keuzes die in het kader van deze herziening werden gemaakt. Deze kritiek is voornamelijk gericht tegen de gemeentelijke autoriteiten, die hij naar eigen zeggen op de hoogte had gebracht van een aantal van zijn opmerkingen (vermelding in Bochart, [1853-1857], p. 431).

4.2 Weerstand in de gangen

In zijn woordenboek besteedde Eugène Bochart bijzondere aandacht aan de impasses. Hieruit blijkt dat hij ze vrij systematisch had doorlopen om zijn aantekeningen te schrijven, waardoor zijn werk bijna lijkt op een veldonderzoek in het kielzog van de eerste studies uit de jaren 1840 over woonomstandigheden en armoede (Smets, 1977). De observaties van Bochart weerspiegelen zijn politieke engagement: als voorstander van algemeen kiesrecht en verdediger van de arbeidersklasse had hij zich kandidaat gesteld voor de parlementsverkiezingen van 1848 en in 1870 werd hij tot gemeenteraadslid in Brussel verkozen (Leblicq, 1976). In de lemma's van zijn woordenboek verwijst hij naar de ongezonde woonomstandigheden: 'Arme steegjes! Besmettelijke beerputten, waarvan alle vrienden van de arbeidersklasse de afschaffing blijven eisen!', 'We hebben weinig op met steegjes', 'Het hart bloedt bij het zien van deze ellende' (Bochart, [1853-1857], pp. 316 en 320). Maar bovenal hekelde hij twee zeer concrete elementen: de afsluiting van de toegangspoort en het ontbreken van straatnaamborden in de gangen.

De eis om openbare toegang en het aanbrengen van straatnaambordjes in door particuliere eigenaars aangelegde gangen, is verre van anekdotisch. Ze getuigt van de macht van de gemeente, die tot 1844 geen zeggenschap had over deze doodlopende straten binnenin een stadsblok. Op 1 februari 1844 werden gangen immers gelijkgesteld aan openbare wegen, die al onder de bevoegdheden van de gemeente vielen (Gaiardo, 2008, p. 5). Deze kwesties leidden dan ook tot hevige spanningen in het midden van de negentiende eeuw. Zo maakte Bochart melding van verschillende gevallen van beschadiging of verwijdering van straatnaamborden: 'triest schouwspel van borden die door eigenaars aan de ingang van hun woningen zijn weggerukt. Zo leidt een *laisser-faire* houding, zonder dat men zich daarvan bewust is, tot een uitholling van de gemeentelijke verordeningen' (Bochart, [1851-1857], p. 561). Wat de Impasse de l'Usine betreft, vermeldde Bochart dat het bord door de eigenaar zelf werd verwijderd, 'onder het voorwendsel dat deze *impasse* zijn privé-eigendom was' (Bochart, [1851-1857], p. 537). Dit verzet werd bevestigd door een rapport uit 1862 waarin de balans wordt opgemaakt van de toepassing van de besluiten van 1851 en 1853 (AVB, FR, 1-2, conceptrapport van het hoofd van het bureau, 21 augustus 1862). Zo getuigt het verzet van de afwijzing door de eigenaars van gangen tegen de beslissing om de straat een naam te geven of te hernoemen, zoals weergegeven op de straatnaambordjes.

- › **Afbeelding 4.1.** De Impasse Desfuisseau (soms gespeld als Desfuisseaux) in de Hoogstraat, foto uit 1925.

In 1853 werd deze gang, in het kader van de afschaffing van de familienamen van de eigenaars van *impasses*, omgedoopt tot Impasse Saint-Léonard, maar kreeg na het besluit van 1854 haar oorspronkelijke naam terug. Dit geval illustreert hoe moeilijk het was om het gebruik van een nieuwe naam op te leggen aan de bevolking en zelfs aan de administratie. In zijn woordenboek verwijst Bochart naar het probleem van de naamgeving van deze impasse en maakt hij van de gelegenheid gebruik om meer in het algemeen kritiek te leveren op de keuze van de autoriteiten voor straatnamen: 'Het besluit heeft geen enkele invloed op de politie van de 1e divisie waar zij onder valt, noch op de medewerkers van de volkstelling van 1 januari 1857. Ondanks het besluit dat door de burgemeester van Brussel is ondertekend, draagt zij de naam van haar eigenaar, de heer Desfuisseau. Deze observatie geeft ons de gelegenheid om te zeggen dat het besluit van 4 mei 1853, evenals het supplement ervan [besluit van 1854], nauwelijks in acht wordt genomen en dat men volhardt in het gebruik van de gangbare benamingen voor de nieuw aangeduide gangen of voor die waarvan de namen officieel waren gewijzigd. We hebben al vaak kritiek geuit op de slechte smaak en vooral het gebrek aan onderzoek dat ten grondslag lag aan de benamingen in het besluit van 4 mei 1853: de basis was slecht en de talrijke fouten die werden gemaakt, waren de reden waarom er geen acht werd geslagen op een besluit dat alle ambtenaren nochtans hadden moeten naleven' (Bochart, [1853-1857], p. 579).

Bron: CC BY 4.0 KIK-IRPA, foto Eo36023, fotograaf: Zandberg, Yeshaya, Acta [Online] <https://balat.kikirpa.be/object/11009526>.

4.3 De taalkundige controverse

De herziening van de straatnamen kan een moment van taalkundige spanningen zijn, zoals Guillon heeft aangetoond voor Barcelona (Michonneau, 2001). In Brussel bood de herziening van de straatnamen en vooral de gelijktijdige vernieuwing van de straatnaamborden het gemeentebestuur, dat voornamelijk bestond uit mannen uit de Franstalige bourgeoisie, de gelegenheid om het verfransingsproces te versterken, wat tot hevige controverse leidde.

Tijdens het ancien régime, in de tijd van de *gebruiksnamen* en het ontbreken van straatnaamborden, waren de straatnamen over het algemeen bekend in het Nederlands. De Franse periode ging vervolgens gepaard met een eerste verfransing

van de straatnamen, wat soms tot verkeerde vertalingen leidde. Onder het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden ontstond de gewoonte om de straatnamen in beide talen op de toen steeds talrijker wordende straatnaamborden te vermelden⁴.

Naast de materiële vernieuwingen betekende de vernieuwing van de straatnaamborden vanaf 1850 het einde van het tweetalig gebruik, wat al snel leidde tot protesten van Vlaamse verenigingen zoals het Nederduitsch Tael- en Letterkundig Genootschap. De Vlaamse beweging was immers sinds een tiental jaar bezig voet aan de grond te krijgen in Brussel (Acke, 2023; Janssens e.a., 2023; Gubin, 1979) Deze klachten werden overgenomen door de pers, met name door het *Journal de Bruxelles*:

┌ *We hebben een klacht ontvangen over de nieuwe straatnaamborden in Brussel, waarop de straatnamen alleen nog in het Frans staan vermeld. In de provincies en steden waar beide talen worden gebruikt, zouden de straatnamen in het Vlaams en het Frans moeten worden vermeld. Ongeacht het nut hiervan heeft een gevoel van Vlaamse nationaliteit, dat wij als eersten respecteren, onze correspondent ertoe aangezet ons hierover te schrijven (Journal de Bruxelles, 1 december 1850, p. 2).* ┘

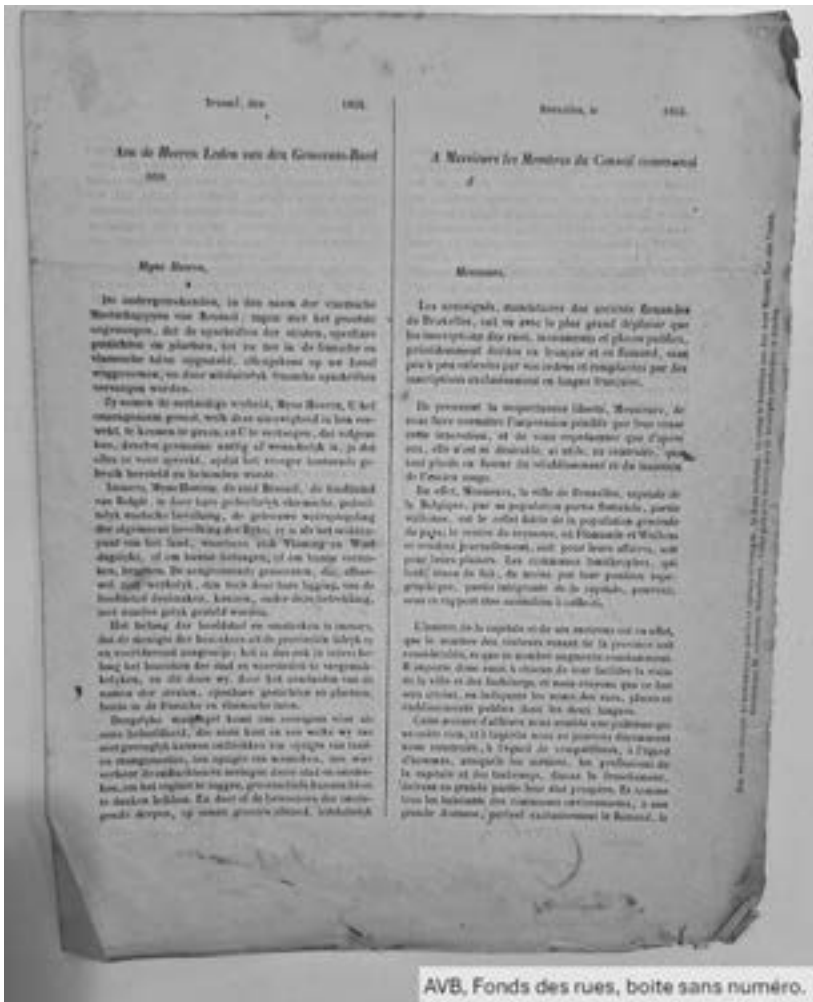
Tijdens de gemeenteraadsvergadering van 10 mei 1851, een maand voor de publicatie van het eerste besluit tot herziening van de straatnamen dat de verfransing door het exclusieve gebruik van het Frans in de nomenclatuur zou bevestigen, stelde liberaal raadslid, advocaat en publicist Jules-Théodore Bartels (1815-1855) de kwestie van de afschaffing van het Nederlands voor straatnamen aan de orde. Burgemeester Charles De Brouckère rechtvaardigde deze keuze uit met de nood aan vereenvoudiging: 'Het is beter dat een straat maar één naam heeft. [...] Het is niet uit haat tegen de Vlaamse taal dat we de Vlaamse namen afschaffen, maar om de benaming van de straten te vereenvoudigen.' Bartels antwoordde: 'Ik zou het uitstekend vinden als er maar één naam was, als er maar één taal was' (BCB, zitting van 10 mei 1851, p. 308). Deze interpellatie kreeg geen gevolg.

In 1852 stuurden vijf Vlaamse verenigingen uit Brussel een verzoekschrift naar de gemeenteraad om de herinvoering van de tweetalige opschriften op

4 Het straatnaambordje van de 'Pens Markt – Marché aux Trippes' dat bewaard wordt door het Museum van de stad Brussel (zie het hoofdstuk van Bérengère de Laveleye in dit boek, deel III) getuigt in meerdere opzichten van de situatie vóór het besluit van 1853 en de vernieuwing van de bordjes in 1850. Dit zowel op vlak van materiaal (een metalen plaat met zwarte letters op een lichte achtergrond, terwijl de platen vanaf 1850 geëmailleerd waren met witte letters op een blauwe achtergrond), de tweetalige inscriptie (afgeschaft in 1850), spelfout ('trippes' in plaats van 'tripes'), algemene term (ontbreken van het woord 'rue' voor de benaming 'marché' in het Frans), de naam (de rue Marché aux Tripes verdwijnt in 1853 en wordt opgenomen in de rue Marché aux Herbes). Deze plaat werd in maart 1850 (*Journal de Bruxelles*, 29 maart 1850, p. 2) vervangen door een eentalige geëmailleerde plaat 'Marché aux Trippes', die op 16 september 1853 werd vervangen door een plaat met de vermelding 'rue Marché aux Herbes' (*Journal de la Belgique*, 17 september 1853, p. 3).

straatnaamborden, monumenten en openbare gebouwen te eisen. Deze verenigingen verspreidden de tekst van het verzoekschrift in de pers en in de vorm van petitie's die op voorbedrukte losse bladen werden verspreid en naar de gemeenteraad moesten worden gestuurd (bewaard in ASB, FR, zonder nummer).

- **Afbeelding 4.2.** Vooraf gedrukte petitie met handgeschreven handtekeningen, verzonden naar de gemeenteraad van Brussel, waarin wordt gevraagd om het herstel van de tweetaligheid voor de inscripties op straatnaamborden. Er worden 25 gedrukte exemplaren en een handgeschreven versie van deze petitie bewaard. Al deze documenten zijn gedateerd tussen 28 april en 18 juni 1852 en tellen in totaal 261 ondertekenaars.

AVB, Fonds des rues, boîte sans numéro.

Bron: (ASB, FR, zonder nummer).⁵

Tijdens de vergaderingen van 8 mei en 19 juni 1852 (BCB, 1852) werden opnieuw twee interpellaties in de gemeenteraad ingediend, maar ondanks protesten en petitities bleef het exclusieve gebruik van het Frans tot 1879 gehandhaafd. In dat jaar bepaalde de gemeenteraad in zijn besluit van 7 juli, op basis van het rapport van schepenen Charles Buls (1837-1914), dat straatnamen voortaan in beide talen moesten worden aangegeven. In de commissie die belast werd met de vertaling van de namen van de openbare wegen in het Nederlands zat onder meer de historicus Alphonse Wauters (Goupil, 1883, p. 8). Die had, zoals we ons herinneren, zijn diensten al aangeboden bij de herziening van de straatnamen in 1849-1854.

5 > CONCLUSIE: EEN HERVORMING VAN DE STRAATNAMEN?

De besluiten van 17 juni 1851 en 4 mei 1853 leiden tot een *herziening* van de nomenclatuur van straatnamen die in meer dan één opzicht als een *hervorming* van de straatnamen kan worden beschouwd. Deze wijzigingen brengen namelijk ingrijpende structurele veranderingen met zich mee dan een eenvoudige herziening om de bestaande situatie te verbeteren.

Ten eerste is de omvang van deze herziening, met meer dan zeshonderd betrokken straatnamen, volstrekt uitzonderlijk. Ten tweede is het hernoemen van oude wegen, en dus het beheren van het straatnaamkundig erfgoed van het ancien régime, vrijwel ongezien. Met uitzondering van specifieke herzieningen tijdens de

⁵ Elke reproductie, volledig of gedeeltelijk en op welke manier dan ook, zonder toestemming van de intellectuele eigenaar van het werk en van het Archief van de Stad Brussel is onwettig.

revolutionaire periode en in mindere mate na de Belgische Revolutie van 1830, was het beleid van de gemeentelijke autoriteiten op het gebied van straatnamen immers tot dan toe beperkt gebleven tot het geven van een naam aan nieuwe wegen (Loir, 2019).

Bovendien wijzigden deze besluiten de aard van de *gebruiks*straatnamen (oude benamingen die nooit het voorwerp van een besluit waren geweest) door ze te officialiseren en soms te corrigeren als straatnamen die bij *besluit* waren vastgesteld, aangezien de niet-vermelde straatnamen – omdat ze niet zijn gewijzigd – nu impliciet door de autoriteiten werden aanvaard. Dit moment valt samen met het vastleggen van een eerste officiële nomenclatuur en exhaustieve verzameling van straatnamen. De hervorming leidde ook tot de invoering van een nieuwe methodologie voor het geven van straatnamen: het opstellen van vergelijkende lijsten, overleg tussen de gemeenten op agglomeratieniveau, het uitwerken van principes en regels die als leidraad zullen blijven dienen voor de keuze van straatnamen (afschaffing van homonymie, groepering onder één naam van weggedeelten die één verkeersader vormen, de rationalisering van generieke termen en het principe van naamgeving voor alle wegen, inclusief gangen, afschaffing van de achternamen van eigenaren van gangen).

Ten slotte wordt het nieuwe karakter ook gekenmerkt door de opkomst van *experts de la mémoire*, zoals Alexandre Henne en Alphonse Wauters, door het belang dat wordt gehecht aan de historische waarde van straatnamen, door de opkomst van een nieuw literair genre – het woordenboek van Eugène Bochart – maar ook door de spanningen die de herziening met zich meebracht (diverse kritiek, verzet met beschadiging van straatnaamborden, taalkundige controverse) en door de veelheid aan uitdagingen die met deze herziening gepaard gaan (de hervorming van het postwezen, de vernieuwing van straatnaamborden, stedelijke uitbreiding en nummering van gebouwen).

Kortom, deze besluiten markeren een belangrijke stap in de geschiedenis van het straatnaambeleid van de Brusselse agglomeratie. Ze vormen weliswaar een hervorming, maar volgens verschillende tijdgenoten een onvoltooide hervorming. Net als anderen wijst Eugène Bochart in de twee edities van zijn stratenwoordenboek (Bochart, 1851, 1853) op de tekortkomingen van de besluiten. Bijna twintig jaar later, toen hij net tot gemeenteraadslid was gekozen, wees dezelfde Bochart tijdens de gemeenteraadsvergadering van 11 juli 1870 (BCB, 1870, p. 23-24) op het voortduren van vertaalfouten, historische inconsistenties en de onbeduidendheid van bepaalde keuzes. Hij vroeg, naar het voorbeeld van Parijs, om de oprichting van een commissie die de volledige nomenclatuur van de straatnamen in Brussel opnieuw zou moeten herzien, maar dit voorstel werd niet aanvaard.

> BRONNEN

ARCHIEF VAN DE STAD BRUSSEL (afgekort ASB), fonds des rues (afgekort FR), zonder nummer, 1-2, 3-8, 436-447.

BOCHART, E. [1853-1857]. *Bruxelles ancien et nouveau. Dictionnaire historique des rues, places, édifices, promenades, etc., précédé d'un Résumé historiques de la Ville et de ses Faubourgs*. Bij auteur.

BRUNELLE, P.J. (1829). *L'Indicateur des rues de Bruxelles contenant les noms des rues, montagnes, quais, ponts, places, marchés, ruelles, culs-de-sac, passages, allées, escaliers, carrefours, boulevards et remparts [...]*. P. C. Beugnies.

BRUNELLE, P.J. (1833). *Almanach des rues de Bruxelles contenant les noms des rues, montagnes, quais, ponts, places, cours, marchés, ruelles, culs de sac, passages, allées, escaliers, carrefours, boulevards et remparts [...]*. P.C. Beugnies.

Bulletins communaux de la Ville de Bruxelles (1849-1870). Afgekort BCB.

COLLIN DE PLANCY, J.A.S. (1834). *Chroniques des rues de Bruxelles ou histoire pittoresque de cette capitale par les faits, les légendes, les anecdotes et les traditions populaires*. Zonder uitgever.

DE CHÊNEDOLLÉ, C. (1851). *Les rues de Bruxelles débaptisées par ses édiles en l'an III, l'an VI, l'an VII de la République et débaptisées par leurs successeurs dans les ans de grâce 1806 et 1851 (1ère édition)*. Imprimerie d'Ém. Devroye.

DE CHÊNEDOLLÉ, C. (1853). *Les rues de Bruxelles débaptisées par ses édiles en l'an III, l'an VI, l'an VII de la République et débaptisées par leurs successeurs dans les ans de grâce 1806, 1851 et 1853 (2nde édition augmentée d'un appendice)*. Imprimerie d'Ém. Devroye.

DUCPÉTIAUX, E. - rapporteur (1841). Rapport sur l'éclairage de la voie publique, le mode de pavage, les trottoirs et accotements, l'indication des noms de rues et le numérotage des maisons. Lu dans la séance du 12 novembre 1838. *Annales du Conseil central de Salubrité publique de Bruxelles, t. I*, 111-117.

Journal de Bruxelles (1850, 1 december).

Journal de Bruxelles (1850, 29 maart).

Journal de la Belgique (1853, 17 september).

L'Indépendance belge (1851, 28 juli).

L'Observateur belge (1851, 31 juli).

> BIBLIOGRAFIE

ACKE, L. (2023). Straatnamen. In *Encyclopedie van de Vlaamse beweging*. <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/straatnamen>

BOURILLON, F. (2012). *Changer les noms des rues de Paris. La Commission Merruau - 1862*. Presses Universitaires de Rennes, Comité d'Histoire de la Ville de Paris.

BOURILLON, F. (2016). Dé-nommer et re-nommer la rue ou comment accompagner la transformation de Paris à la fin du XIXe siècle. *Romantisme*, 171(1), 29-39.

BOUVIER, J.-C., & GUILLON, J.-M. (2001). Introduction. In J.-C. Bouvier & J.-M. Guillon (dir.), *La toponymie urbaine. Significations et enjeux* (9-14). L'Harmattan.

D'OSTA, J. (1986). *Dictionnaire historique et anecdotique des rues de Bruxelles*. Paul Legrain.

GAJARDO L. (2008). *Impasses de Bruxelles*. Collection Bruxelles, Ville d'Art et d'Histoire n°27.

GOUPIL, F. (1883). *Le flamand à Bruxelles*. Zonder uitgever.

GUBIN, E. (1979). *Bruxelles au XIXe siècle : berceau d'un flamingantisme démocratique*. Crédit communal de Belgique.

- HENNE, A., & WAUTERS A. (1845). *Histoire de la Ville de Bruxelles* (3 delen). Librairie encyclopédique de Périchon.
- JANSSENS, R., WITTE, E., VAESEN, J., DE METSENAERE, M., KAVADIAS, D., & MARES, A. (2023). Brus-sel. In *Encyclopedie van de Vlaamse beweging*. <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/brussel-stad>
- LEBLICQ, Y. (1976). Un courant politique indépendant à Bruxelles au XIXe siècle : l'action d'Eugène Bochart (1860-1869). *Cahiers Bruxellois – Brusselse Cahiers*, XXI, 147-178.
- LOIR, C. (2019). *Bruxelles néoclassique : mutation d'un espace urbain 1775-1840*. CFC Editions.
- MICHONNEAU, S. (2001). Nouvelle toponymie, nouvelle identité : Le cas de la Barcelone des agrégati-ons (1897-1910). In J.-C. Bouvier & J.-M. Guillon (dir.), *La toponymie urbaine. Significations et enjeux* (151-170). L'Harmattan.
- SMETS, M. (1977). *L'avènement de la cité-jardin en Belgique*. Mardaga.
- VAN DER HERTEN, B. (1996). De ontwikkeling van de Belgische Post (1830-1913). In *Revue belge de Phi-lologie et d'Histoire*, 74(3-4), 805-837. DOI: <https://doi.org/10.3406/tbph.1996.4125>

FOCUS. DE EVOLUTIE VAN DE WETGEVING OVER STRAATNAMEN

Chantal KESTELOOT (Cegesoma/Rijksarchief)

Op basis van de gemeentewet van 30 maart 1836 beschikken gemeenten over ruime bevoegdheden over hun straten en wegen. Maar wat met hun naamgeving? Wie is hiervoor verantwoordelijk? De gemeentewet bleef hierover opvallend stil. Ze vertrouwde de bevoegdheid over alles wat van ‘gemeentelijk belang’ was toe aan de gemeenteraad toe (art. 75). Straten werden meer specifiek behandeld in art. 90, dat de bevoegdheden van het college van burgemeester en schepenen vastlegde. En hoewel in paragraaf 7 werd bepaald dat het college bevoegd was voor ‘de uitlijning van de kleine en grote wegen’, werd er met geen woord gerept over straatnamen.

Door de toename van het aantal straten, met name in de steden, stelden sommige gemeenten zich openlijk de vraag welke instantie hiervoor bevoegd was. In 1883 stuurde de gemeente Sint-Gillis zelfs een brief naar een aantal andere Belgische steden. De meeste ervan waren van mening dat dit een bevoegdheid van het college was, maar niet alle steden gingen hiermee akkoord. Uit deze uitwisselingen blijkt in ieder geval dat er verschillende praktijken bestonden. In de praktijk zien we een geleidelijke evolutie. Hoewel het college het besluitvormingsorgaan blijft, werd toch aanvaard dat de gemeenteraad kon ingrijpen in het proces wanneer het ging om het eren van een burger. In 1910 werd dit eindelijk verduidelijkt in een Koninklijk Besluit:

□ *De jurisprudentie erkent de exclusieve bevoegdheid van het college van burgemeester en schepenen voor de benaming van nieuwe straten of de naamswijziging van bestaande wegen, aangezien dit een bijkomstigheid is bij het vastleggen van de uitlijning. Er kan worden aangenomen dat de te nemen maatregel in bepaalde gevallen het*

voorwerp uitmaakt van een maatregel in bepaalde gevallen het voorwerp uitmaakt van een beraadslaging van de gemeenteraad, maar deze uitzonderlijke procedure is alleen geldig wanneer het college, dat normaal bevoegd is, het op dit punt eens is met de genoemde vergadering.¹

In de praktijk en afhankelijk van de gemeente werden de beslissingen nog steeds voornamelijk door het college alleen genomen, soms in overleg met de raad.

Maar de toenemende verstedelijking bracht nog een ander probleem met zich mee: dat van dubbele namen. Naarmate Brussel zich ontwikkelde en de voorsteden groeiden, werd deze kwestie steeds zorgwekkender. Ze werd in feite al sinds het midden van de negentiende eeuw op tafel gelegd. In 1874 werd op initiatief van de stad Brussel de Conferentie van Burgemeesters opgericht. Deze informele instantie had als doel de Brusselse gemeenten in staat te stellen gezamenlijk kwesties van gemeenschappelijk belang te onderzoeken, 'aangezien er geen spoor meer te bekennen is van de barrières die vroeger de hoofdstad van haar voorsteden scheidde' (Kesteloot, 2003). Een van de behandelde kwesties waren de straatnamen. In de praktijk werd elke gemeente gevraagd om de Conferentie vooraf te informeren over de initiatieven die zij hierrond wilde nemen. Telkens wanneer een nieuwe gemeente zich bij de Conferentie aansloot naarmate de voorsteden verstedelijkten, werd haar gevraagd een lijst van haar wegen door te geven. In de eerste plaats was de bedoeling hiervan om doublures op te sporen en te elimineren. Maar de gemeenten bleven wel degelijk zelf verantwoordelijk voor de toekenning van straatnamen.

Na de Eerste Wereldoorlog veranderde dit volledig. Het ging erom de herinnering aan het conflict in de openbare ruimte te vereeuwigen. Vanuit deze optiek zien we zowel talrijke naamsveranderingen – met name om alle sporen van de vijand en zijn bondgenoten uit de openbare ruimte te wissen – als nieuwe benamingen die nodig waren door de sterke stadsgroei. In de Brusselse agglomeratie was er een felle concurrentie tussen gemeenten om namen toe te kennen – meestal namen die verband hielden met de internationale herinnering aan het conflict. Hiervan zijn sporen te vinden in de verzoeken die aan de Conferentie van Burgemeesters werden voorgelegd. In 1926 werd de (Koninklijke) Commissie voor Toponymie en Dialectologie opgericht. Haar rol bleef toen echter beperkt tot onderzoek en wetenschap.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog raakte het ministerie van Binnenlandse Zaken – toen onder leiding van secretaris-generaal Gerard Romsée (VNV) – geïnteresseerd in straatnamen. In juni 1942 legde het een raadpleging

1 Koninklijke besluiten van 2 augustus en 18 december 1910, Paul Biddaer (1921), *Loi communale coordonnée et commentée*, Bergen/Frameries, p. 394.

op bij de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, die ‘unaniem bereid was haar medewerking te verlenen’ (Verslag over de werkzaamheden van de Commissie, 1942). Sindsdien vermelden de jaarverslagen van de Commissie alle consultaties door gemeenten die haar advies vroegen over hun straatnaamveranderingen. Na de bevrijding werd deze regeling voortgezet. Was dat uit herinnering aan de grote hernoemingsgolf die na de Eerste Wereldoorlog had plaatsgevonden? Feit is dat het idee nu was om veranderingen te beperken en uiterst voorzichtig te zijn met het toekennen van persoonsnamen. Op 20 februari 1945 stuurde de liberale minister van Binnenlandse Zaken Adolphe Van Glabbeke een omzendbrief daarover naar alle Belgische gemeenten. Die was gericht aan de schepencolleges, wat aangeeft dat deze instantie nog steeds officieel belast was met de toekenning van namen. De inhoud was duidelijk: er moesten zo weinig mogelijk veranderingen worden doorgevoerd en nieuwe benamingen moeten worden voorbehouden voor nieuwe wegen (Kesteloot, 2009). Maar de procedure werd complexer gemaakt wanneer het ging over naamsveranderingen, die de autoriteiten zoveel mogelijk wilden beperken. Voortaan moest men vooraf de gouverneur van de provincie raadplegen, die op zijn beurt de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie en de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen moest consulteren. Deze twee instanties hadden elk een specifieke taak in dit proces. De eerste kwam tussenbeide wanneer de oude of nieuwe benaming van toponymisch of folkloristisch belang was en de tweede wanneer de te veranderen naam dateerde van vóór 1890. Als beide instanties een ongunstig advies gaven, was het aan de gouverneur om het besluit van de gemeente op te schorten, zodat ze nietig verklaard kon worden. Voor nieuwe wegen bleven de gemeenten echter zelfstandig beslissen. Ook hier werd weer een onderscheid gemaakt tussen het college – voor algemene benamingen zoals Nieuwstraat – en de raad – voor benamingen van herdenkingsaard. Als het de bedoeling was om de nagedachtenis van prominente personen te eren, moesten die overleden zijn (in een omzendbrief van februari 1954 werd zelfs bepaald dat er een periode van vijftig jaar moest zijn verstreken sinds het overlijden).

Op initiatief van de socialistische minister van Binnenlandse Zaken Pierre Vermeylen kregen in februari 1949 de gemeenteraden officieel de bevoegdheid om namen toe te kennen wanneer het ging om ‘het eren van een burger die zich heeft onderscheiden in het openbaar bestuur of het herdenken van bepaalde gebeurtenissen’. Hoewel het om een eenvoudige uitvoeringsmaatregel gaat, bleef de toekenning een bevoegdheid van het college.

In december 1972 werd de kwestie opnieuw op tafel gelegd in een omzendbrief aan de gemeenten. Voortaan was de gemeenteraad ‘als enige bevoegd om te beslissen over de benaming van openbare wegen en pleinen en deze

eventueel later te wijzigen' (*Belgisch Staatsblad*, 23 december 1972). Dit maakte een einde aan de onduidelijkheid over de verdeling van de bevoegdheden tussen college en raad. Wat de keuze van de benamingen betrof, werd aanbevolen om voorrang te geven aan de lokale geschiedenis en tradities. Personen moesten overleden zijn, maar er was niet langer een vastgelegd aantal jaar. Zowel voor de naamgeving als voor de wijziging van de naam moest vooraf het advies van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie worden ingewonnen, maar elk verzoek tot wijziging moest in detail gemotiveerd en beargumenteerd worden. De Commissie had een maand de tijd om een besluit te nemen. Wanneer er na die termijn geen antwoord kwam, werd het besluit als gunstig beschouwd. Er was echter geen sprake meer van raadpleging van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen. Het decreet van 28 januari 1974 over de naamgeving van openbare wegen vermeldde echter opnieuw het advies van 'de autonome Franse afdeling van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen'. Deze bepaling verdween met het decreet van 3 juli 1986.

De naam van een lid van de koninklijke familie mag enkel gebruikt worden met toestemming van de koning. Als het om een naamswijziging gaat, moeten de inwoners worden geraadpleegd en hebben zij vijftien dagen de tijd om eventuele bezwaren kenbaar te maken. Het volledige dossier moet worden doorgestuurd naar de toezichthoudende autoriteit en de gemeenten zijn bovendien verplicht om wegwijzers aan te brengen.

Sinds 1986 moeten verzoeken tot naamswijziging worden gericht aan de Waalse of de Vlaamse afdeling van de KCTD. De Brusselse gemeenten moeten advies inwinnen bij beide afdelingen. In 2022 publiceerde de Waalse afdeling van de Commissie een gids met de belangrijkste wettelijke bepalingen en aanbevelingen voor naamswijzigingen van wegen, die online beschikbaar is.

> BIBLIOGRAFIE

KESTELOOT, Ch. (2003). Autonomie communale et spécificité bruxelloise : une première approche. In Els Witte et al. [dir]. *De Brusselse negentien gemeenten en het Brussels model/Les dix-neuf communes bruxelloises et le modèle bruxellois*. Larcier, 495-510.

KESTELOOT, Ch. (2009). *Brussel 1940-1944. Steden in oorlog*, Antwerpen, Meulenhoff/Manteau.

VOORSTELLING VAN DE KONINKLIJKE COMMISSIE VOOR TOPONYMIE EN DIALECTOLOGIE. EEN INTERVIEW MET PIERRE VAN NIEUWENHUYSEN

Sinds 2012 is Pierre Van Nieuwenhuysen als lid van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie belast met het uitbrengen van advies over de (her)benaming van openbare ruimten in Brussel. Zijn ervaring en rol in de Brusselse toponymie vormen dan ook het centrale thema van dit interview, dat de geschiedenis van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie (KCTD) beschrijft, haar evolutie en de huidige uitdagingen waarmee ze wordt geconfronteerd.¹

De KCTD is een belangrijke speler op het gebied van Brusselse toponymie. Hoe is deze commissie ontstaan en wat is haar missie?

Bij koninklijk besluit van 7 april 1926 werd de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie (KCTD) / *Commission Royale de Toponymie et Dialectologie (CRTD)* opgericht om onderzoek in deze twee disciplines te promoten en specialisten van verschillende universiteiten met elkaar in contact te brengen. Destijds was dit een puur wetenschappelijk doel, geïnspireerd door de oprichter, minister Camille Huysmans (Bilzen 1871 – Antwerpen 1968), zelf filoloog en coauteur van een *Toponymische studie over de oude en nieuwe plaatsnamen der gemeente Bilzen* (1897). Maar in de loop der jaren is de KCTD steeds meer diensten gaan verlenen aan overheidsinstanties en officiële organen om hen bij te staan bij het verantwoord beheer van ons onomastisch erfgoed, meer bepaald bij de keuze, de vorm en de spelling van de namen van plaatsen, straten, lanen, wegen, pleinen, enzovoort. Zo heeft het Nationaal Geografisch Instituut bijvoorbeeld een beroep gedaan op de expertise van leden van de commissies voor de spelling van oude en moderne toponiemen

¹ Pierre Van Nieuwenhuysen bedankt de heer Jean Germain, secretaris van de Waalse afdeling van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, voor het nalezen van deze tekst.

op de 'militaire' kaarten die het herziet en publiceert. Deze samenwerking is gebaseerd op een contract. Op een meer informele manier vraagt Bpost ook advies aan de KCTD om doublures en fouten te vermijden die de bezorging van de post aan de geadresseerden kunnen verstoren.

Zijn de Brusselse gemeenten verplicht om bij elke naamswijziging en bij de creatie van nieuwe odoniemen het advies van de KCTD in te winnen?

In Vlaanderen geeft de KCTD sinds 1977/1978 geen advies meer aan gemeenten over de naamgeving van wegen en openbare ruimten. Het advies aan de gemeenten wordt daar op provinciaal niveau bestudeerd, terwijl de CRTD deze functie in Wallonië wel heeft behouden op basis van een decreet van de Franse Gemeenschap van 1974. In het Brussels Gewest (negentien gemeenten), waar straatnaamborden tweetalig moeten zijn, blijven de toponymische en taalkundige adviezen van beide afdelingen, CRTD en KCTD, echter verplicht, zoals oorspronkelijk was voorzien. Deze functie ontstond in de jaren 1940, maar vooral sinds de jaren 1970 adviseert de KCTD/CRTD de gemeenten over de keuze van namen voor openbare wegen en keurt zij deze goed. Momenteel vervul ik deze taak namens beide commissies.

Worden de adviezen die u aan de gemeenten geeft over het algemeen opgevolgd?

Hoewel sommige Brusselse en Waalse gemeenten wettelijk verplicht zijn om de Commissie te raadplegen wanneer ze een nieuwe naam willen toekennen of een plaats op hun grondgebied willen hernoemen, 'verzuimen' ze dit te doen of houden ze niet altijd rekening met de adviezen van specialisten. Toch is het onmiskenbaar dat deze adviezen over het algemeen worden opgevolgd en dat er een klimaat van vertrouwen heerst, zodanig dat sommige gemeentebesturen goed gemotiveerde voorstellen indienen om de Commissie te informeren en te tonen welk belang het project heeft.

De (her)benaming van openbare ruimten brengt echter altijd administratieve problemen en rompslomp met zich mee voor de omwonenden, in het bijzonder voor bedrijven. Idealiter moeten deze worden vermeden. Bij een dergelijke (her)benaming is het aan de gemeente om een naam voor te stellen aan de CRTD en KCTD. Zij brengen vervolgens elk een advies uit, dat niet bindend is. Bovendien worden de CRTD/KCTD niet op de hoogte gehouden van de uiteindelijke beslissing van de gemeente. De KCTD beveelt de gemeenten aan om voorafgaand aan elke (her)benaming de omwonenden te raadplegen. Voor een gunstig advies vraagt de KCTD ook dat de persoon die 'geëerd' wordt idealiter minstens vijftig jaar en in ieder geval twintig jaar geleden is overleden. Deze bepaling wordt echter flexibel toegepast.

Hoe is het straatnamenlandschap in Brussel veranderd?

Ik zie vooral dat straten, lanen, pleinen enzovoort steeds vaker naar vrouwen worden vernoemd. De Brusselse gemeenten dienen steeds vaker aanvragen in bij de CRTD om straten te hernoemen en ze daarbij naar vrouwen te vernoemen. In

2025 zijn van de 2.622 straatnamen met een persoonsnaam in het Brussels Gewest 57,7% aan mannen gewijd, tegenover slechts 8,5% aan vrouwen (de rest bestaat uit groepen, gemeenschappen, beroepen, enzovoort). Er is dus nog veel werk aan de winkel om op dit gebied gendergelijkheid te bereiken. Maar die beweging is de afgelopen jaren dus in gang gezet: op 10 november 2016 keurde het schepencollege van Brussel een lijst goed met namen van illustere vrouwen die aan openbare ruimtes zullen worden gegeven. En nog datzelfde jaar vernoemde Elsene de Roger Lallemandlaan en de Lucienne Michielsstraat naar deze personen vanwege hun inzet voor de verdediging van de rechten van vrouwen. Laten we hopen dat de gemeenten, in plaats van dit willekeurig toe te passen, zorgen voor een rustige vooruitgang.

Wat verstaat u precies onder een ‘goede’ en ‘slechte’ manier om de Brusselse straatnamen te feminiseren?

Bij het uitbrengen van ons advies over het (her)benaming van openbare ruimtes hanteren we als principe dat we het ‘lokale evenwicht’, dat wil zeggen de territoriale samenhang van een wijk, niet mogen verstoren. In Koekelberg bijvoorbeeld werden de namen Gemba, Gisèle Halimi en Renée Douffet gegeven aan bestaande weggedeelten, die dus een nieuwe naam kregen. Deze straten herinneren er aan de Eerste Wereldoorlog: Wapenstilstandstraat, Dapperenstraat, Fakkelloopstraat. Ze verwijzen naar het leed en verdriet bij de herdenkingen van het einde van de oorlog van 1914-1918 werd herdacht, met lange ceremonies in de kou en motregen van november. Deze ‘patriottische’ straten vormen een geheel dat belangrijk is om te behouden als getuige van een tijdperk. Daarom hebben we voorgesteld om deze assen op te splitsen en een deel van de straat een nieuwe naam te geven, zodat de territoriale samenhang van de wijk behouden blijft door de namen die verwijzen naar de Eerste Wereldoorlog te behouden.

Ook het respect van de Stad Brussel voor de historische context is lovenswaardig. Ze hebben de centrale weg van de Handelskaai ‘Chantal Akermantreef’ genoemd, een knipoog naar de film van de kunstenaar: ‘Jeanne Dielman, 23 quai du Commerce, 1080 Bruxelles’.

Wat is het profiel van de vrouwen die de afgelopen jaren in de Brusselse straatnamen zijn verschenen?

Over het algemeen onderscheid ik verschillende profielen onder de nieuwe vrouwelijke straatnamen die de afgelopen jaren zijn toegekend. Ze verwijzen overigens vaak ook naar andere kwesties dan uitsluitend feministische persoonlijkheden. Er zijn weliswaar vrouwen die zich hebben ingezet voor de feministische strijd, zoals Gabrielle Defrenne (Elsene), stewardess bij Sabena, die op haar veertigste gedwongen werd met pensioen te gaan, Eliane Vogel-Polski (Elsene), de advocate die Gabrielle Defrenne verdedigde, Jeanne Partous (Jette), die in 1946 schepen was en twintig jaar lang voorzitter van Vie Féminine, of nog Houda Sharawi (Brussel), pionier van de Arabisch-Egyptische feministische beweging, Gisèle Halimi

(Koekelberg), een advocate die zich inzette voor vrouwenrechten, en Simone Veil (Brussel), een Franse magistrate en staatsvrouw die de Shoah aan den lijve ondervond voordat ze een briljante carrière opbouwde, met name op het gebied van de decriminalisering van abortus.

Ik onderscheid ook pioniers, vrouwen die als eerste een bepaalde positie bekleedden of een record behaalden, zoals Hélène Dutrieu (Brussel), de eerste Belgische vrouwelijke piloot, Marie Popelin (Brussel), onderwijzeres, die rechten studeerde en de Ligue du Droit des Femmes oprichtte, maar als vrouw geen toegang kreeg tot de balie. Deze beperking werd pas in 1922 opgeheven, terwijl Popelin in 1913 was overleden. Suzanne Tassier (Schaarbeek) was een inwonster van Schaarbeek, historica en de eerste Belgische vrouw die een aggregaat voor het hoger onderwijs behaalde. Ze was lerares in haar gemeente. In dezelfde geest werd de Pierre Curiestraat (Elsene) omgedoopt tot Pierre en Marie Curiestraat.

Net als bij de Brusselse straatnamen in het algemeen, hebben veel kunstenaars en schrijfsters de afgelopen jaren een straatnaam gekregen, zoals een 'tuin' in Elsene die vernoemd werd naar Audrey Hepburn (1929-1993), de Britse ster die in Elsene werd geboren, er haar jeugd doorbracht en Frans leerde. Marguerite Coppin (Sint-Gillis) was feministe, dichteres en romanschrijfster. Anna Boch (Brussel) was expressionistisch schilderes, Chantal Akerman (Brussel) was actrice en cineaste. Jacqueline Harpman (Etterbeek en Ukkel) was schrijfster en psychoanalytica. Maria Malibran (Elsene) was operazangeres in de negentiende eeuw en woonde aan de Elsensesteenweg. Maurane (Schaarbeek) was zangeres en woonde 25 jaar in de gemeente.

Er zijn ook vrouwen die tijdens de Tweede Wereldoorlog in het verzet zaten en Joden onderdak boden, die onlangs zijn geëerd. Andrée Geulen (Elsene en Ukkel) kreeg een straatnaam omdat ze joodse kinderen had gered. Ze is echter pas in 2022 overleden, dus heb ik een negatief advies gegeven aan de gemeente Elsene over deze zaak. Er is ook Renée Doufflet (Koekelberg) die een joodse familie uit de gemeente heeft geholpen.

Andere vrouwen speelden een belangrijke sociale of lokale rol, zoals Elvira Michiels en Lambertine Bonjean (Sint-Gillis), oprichtsters van de Brailleliga, of Jeanne De Schouwer (Brussel), afkomstig uit Haren, die zich sterk heeft ingezet om haar geboortedorp, dat door de Stad Brussel was opgeslokt, uit zijn isolement te halen.

Ik merk ook de aanwezigheid op van vrouwen die onder gewelddadige omstandigheden zijn omgekomen, zoals Gemba (Koekelberg), die deel uitmaakte van het Congolese dorp van de Wereldtentoonstelling van 1897 in Tervuren – een 'menseelijke dierentuin'. Ze stierf tijdens de koude zomer en werd begraven in de 'geuzenhoek', het deel van de begraafplaats dat voorbehouden was aan niet-christenen. Mounia Ouyahia (Evere) werd slachtoffer van femicide in Evere in 2021 terwijl ze met haar baby wandelde. Jo Cox (Brussel) was een Britse die in Brussel woonde, was activiste bij Oxfam en werd in 2016 vermoord vanwege haar verzet tegen de

Brexit. Of Eunice Nancy Osayande (Brussel), een Nigeriaanse sekswerker die het slachtoffer was van mensenhandel en in 2018 in ook slachtoffer werd van femicide in Brussel.

Er zijn ook andere, minder gangbare profielen die in de Brusselse straatnamen verschenen, zoals Anna Zingha (Brussel) (1583-1663). Als koningin van Ndongo en Matamba in Angola, dat toen een deel van de Democratische Republiek Congo (het voormalige Belgisch Congo) omvatte, verzette zich tegen de Portugezen. Willy De Bruyn (Brussel) werd wereldkampioen wielrennen bij de vrouwen in 1934 en onderging vervolgens een geslachtstransitie tot man.

Ten slotte zijn er ook nieuwe abstracte namen in verband met feminisme, zoals de Zusterschapstraat (Vorst), de vrouwelijke tegenhanger van de broederschap, en het Vrouwenstrijdplein (Vorst).

Het is niettemin moeilijk om op basis van deze namen een classificatie te maken, omdat deze vrouwen soms aan meerdere profielen voldoen en over het algemeen ook ideeën, begrippen en aspiraties vertegenwoordigen die verder gaan dan het feminisme.

Hoe word je lid van de KCTD?

Door coöptatie. Een bestaand lid moet je dus ontmoeten, je competenties erkennen en vervolgens je naam voorstellen aan de hele commissie. In mijn geval was ik zeer actief binnen de lokale heemkundige kring Le Comté de Jette. Ik werd in 2012 gecoöpteerd. Vandaag telt de CRTD vijftien leden en de KCTD eveneens vijftien leden. Maar in bijna een eeuw tijd hebben de CRTD/KCTD tot januari 2025 in totaal 73 leden geteld, onder wie gerenommeerde specialisten zoals, aan Franstalige zijde, Jules Herbillon (1930-1987), Louis Remacle (1938-1997) en Willy Bal (1942-2013) en, bij de KCTD, Karel De Flou (1926-1931), Jan Lindemans (1927-1963) en Maurits Gysseling (1961-1997). We noemen hier slechts zes boegbeelden, maar we zouden nog veel andere bekende namen kunnen noemen, zowel op nationaal als op internationaal vlak. Aangezien toponymie niet langer deel uitmaakt van de disciplines die aan Belgische universiteiten worden onderwezen, doen de CRTD/KCTD soms een beroep op historici die geïnteresseerd zijn in deze tak van wetenschap om hun competenties te diversifiëren.

Hoe werkt de KCTD intern?

Overeenkomstig haar statuten komt de Commissie driemaal per jaar bijeen, op de laatste maandagochtend van januari, mei en oktober, in het Academiënpaleis in Brussel. De secties behandelen afzonderlijk hun eigen kwesties en er wordt een originele wetenschappelijke mededeling voorgesteld aan de aanwezige leden. In januari vindt 's middags een plenaire vergadering plaats, waarbij beide secties samenkomen en algemene problemen en administratieve kwesties worden besproken, evenals de rekeningen van het afgelopen jaar en de begroting voor het lopende jaar. Vervolgens komen twee sprekers aan het woord, één verbonden aan de CRTD

en één aan de KCTD: zij behandelen elk een onderwerp van gemeenschappelijk belang, wat altijd aanleiding geeft tot uiterst vruchtbare en verrijkende discussies. In 2026 viert de KCTD haar honderdjarig bestaan. Er wordt een programma van activiteiten voorzien om dit eeuwfeest op waardige wijze te vieren.

Wat raadt u mensen aan die geïnteresseerd zijn in de adviezen en werkzaamheden van de KCTD?

Sinds 1927 publiceren de commissies jaarlijks de *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* in het Nederlands en Frans, met wetenschappelijke bijdragen van haar leden, maar ook van externe onderzoekers. Er zijn ook de *Werken*, gespecialiseerde werken met teksten die vaak te lang zijn om in de *Handelingen* te worden opgenomen. Ze behandelen welomschreven onderwerpen, die uitvoerig en gedetailleerd worden behandeld. De druk van dergelijke werken hangt echter af van de financiële mogelijkheden en de omvang van de voorgestelde manuscripten. Ook van sommige artikelen in het *Bulletin* bestaat een reeks afzonderlijke Overdrukken.

Tot slot, om tal van actuele vragen te beantwoorden zoals ‘Waarom een straatnaam bedenken?’, ‘Kan een bestaande straatnaam worden gewijzigd?’ of ‘Welke naam moet worden gekozen voor een nieuwe straat?’, heeft de KCTD in 2022 ook een *Guide pratique des noms de voies publiques en Belgique francophone* gepubliceerd (<https://www.toponymie-dialectologie.be/fr/decrets-noms-de-rues/>).

- > Afbeelding 6.1. Thematische infografie over de aanbevelingen van de KCTD aan de Franstalige gemeenten van België.

Enkele sleutelgegevens

Wanneer moet een naam worden gewijzigd?

Het willen eren van een persoonlijkheid is geen aanvaardbare reden om een straatnaam te wijzigen.

Bij verwarring:

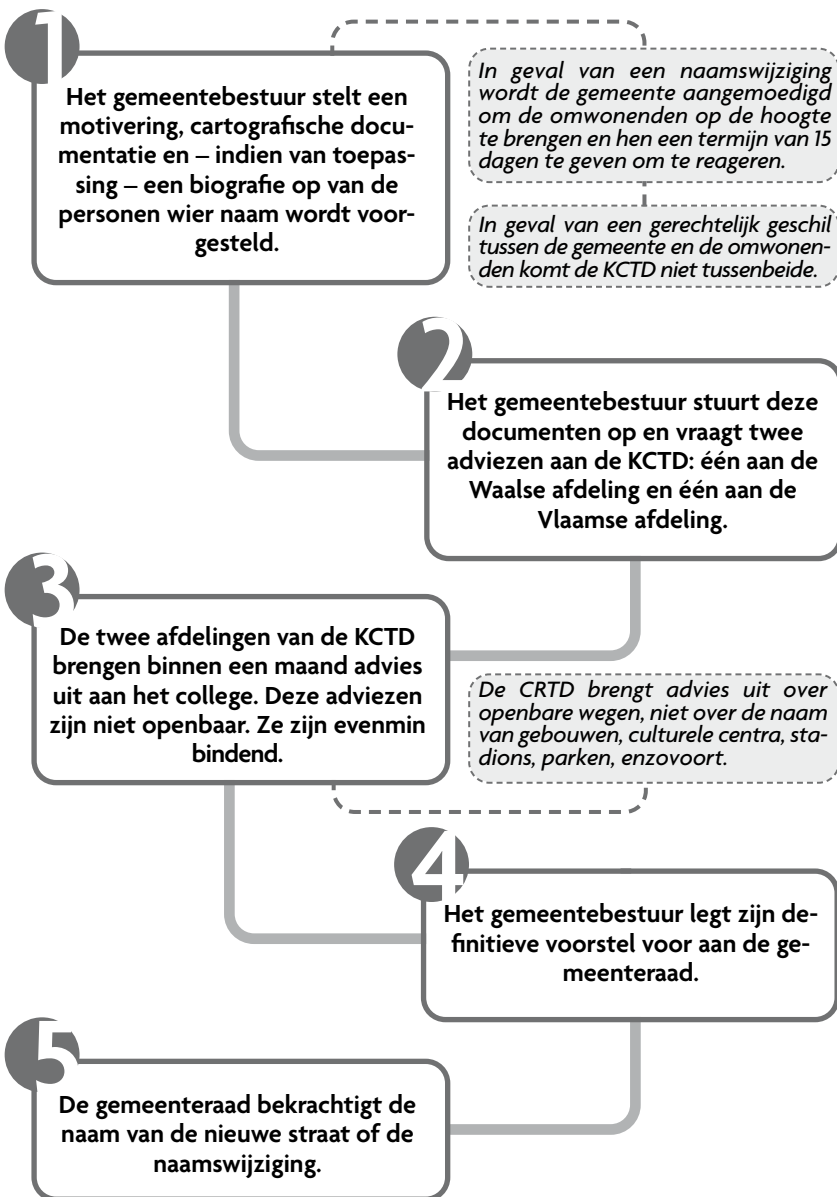
Bij **homonymie** en **moelijkheden** bij het vinden van een adres, bij **onderbrekingen** in de nummering, wanneer de betekenisgever (straat, plein, laan...) niet meer overeenkomt en tot **verwarring** leidt, of wanneer de structuur van de straatnaam voortdurend tot verwarring leidt bij het gebruik (varianten, interpretatiefouten...).

In geval van controverse:

Bij namen die **door de meerderheid** van de omwonenden **als negatief worden ervaren** of als zeer onaangenaam kunnen overkomen, omdat ze verwijzen naar bepaalde personen, **weinig lovenswaardige** historische gebeurtenissen of **controversiële onderwerpen**.

Wie beslist en hoe?

Welke naam te kiezen?

Namen die behoren tot de traditie, geïnspireerd door de geschiedenis en folklore van de plaats!

Bij gebrek daaraan: een beschrijvende naam (kenmerk van de straat, richting, etablissement...) of een willekeurige naam, zonder verband met de lokale realiteit, maar bij voorkeur met betrekking tot concrete realiteiten, zoals de natuur en het dagelijks leven.

Als geen van deze opties mogelijk is, kan een persoonsnaam worden gekozen, rekening houdend met de volgende criteria:

De personen moeten **minstens twintig jaar geleden zijn overleden** (behalve voor de koninklijke familie). Als dat niet het geval is, moet worden gegarandeerd dat hun naam over twintig jaar en daarna nog steeds het vermelden waard is voor toekomstige generaties.

Geef de voorkeur aan vrouwelijke persoonlijkheden. Inclusief schrijven wordt bovendien aangemoedigd.

Beperk het aantal namen van personen (maximaal de helft van de nieuwe namen), **vermijd** namen van politieke figuren, gebeurtenissen uit het privéleven (bijvoorbeeld een eeuwfeest), namen die moeilijk te schrijven en uit te spreken zijn, en namen die aanleiding geven tot dubbelzinnigheid of spot.

Aanpassen van de namen in industriële zonings en op rotondes.

De spelling moet voldoen aan de regels van de KCTD

Dialect, gebruik van hoofdletters, accenten, cijfers, koppeltekens, afkortingen, syntaxis, lengte... Alles wordt gedetailleerd beschreven.

Plein of square? Vertrouw op de Van Dale!

De keuze van de generieke betekenisgever moet zo goed mogelijk overeenkomen met de realiteit van de plaats en met de definities in het woordenboek

Om nog een stap verder te gaan, moedigt de KCTD de gemeenten aan om:

- Een gemeentelijke cel voor toponymie op te richten als hulpmiddel bij de besluitvorming voor de mandatarissen
- Op een transparante manier te communiceren met de betrokken omwonenden over de lopende discussies over hun straatnamen
- Didactische straatnaamborden te plaatsen.

De ‘Guide pratique des noms de voies publiques en Belgique francophone’ is beschikbaar op de website van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie: www.toponymie-dialectologie.be

Mariage, F. (2022). *Guide pratique des noms de voies publiques en Belgique francophone* (Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, Waalse afdeling).

https://www.toponymie-dialectologie.be/wpcontent/uploads/2022/05/VPB_guide-voies-publiques-web_compressed-2.pdf

Inhoudelijke bron: Mariage, F. (2022). Praktische gids voor de namen van openbare wegen in Franstalig België. Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie. Selectie en herformulering: I. Degryse. Grafische bewerking: Société Royale Belge de Géographie, Quentin Rombaux.

> BIBLIOGRAFIE

BOILEAU, A. (1976). Rapport du secrétaire général / Verslag van de algemene secretaris. *Bulletin de la Commission Royale de Toponymie et Dialectologie*, 50, 47-53.

GERMAIN, J. (2001). Vingt-cinq ans de dialectologie et d'onomastique wallonnes. *Bulletin de la Commission Royale de Toponymie et Dialectologie*, 73, 43-59.

GOOSSE, A. (1976). Cinquante ans de dialectologie Wallonne. *Bulletin de la Commission Royale de Toponymie et Dialectologie*, 50, 73-85.

MARIAGE, F. (2022). *Guide pratique des noms de voies publiques en Belgique francophone*. Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, Waalse afdeling.

PENELLE, Z. & ANBERRÉE, TH. (2023, 1 juni). A Bruxelles, la difficile féminisation de l'espace public. *Le Soir*.

ROELANDTS, K. (1976). Het werk van de K.C.T.D. in dienst aan de gemeenschap / L'action de la C.R.T.D. au service de la communauté. Toespraak door de voorzitter / Allocution du président. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, 50, 41-46.

VAN LANGENDONCK, W. (2001). 75 jaar Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, 73, 39-42.

STANDAARDISATIE VAN TOPONIEMEN OP TOPOGRAFISCHE KAARTEN

Jeanne HENRION (NGI)

Plaatsnamen zijn overal in ons dagelijks leven aanwezig: in bewegwijzering, adressen, kaarten, databases, enzovoort. Ze kunnen verwijzen naar al dan niet bewoonde plaatsen (een gehucht, dorp, stad, gemeente, regio, land...), wegen of transportverbindingen (straat, weg, pad, spoor, plein, knooppunt...), gebouwen (kerk, kasteel, boerderij, school, theater of sporthal...), reliëfelementen (heuvel, berg, inham, grot...), waterlopen of wateroppervlakken (beek, rivier, moeras, vijver, meer...) of zelfs een natuurgebied (veld, bos, natuureservaat...). Maar hoe worden al deze toponiemen ‘genormaliseerd’ of gestandaardiseerd? Met andere woorden, hoe worden de beste of meest geschikte namen in hun geschreven vorm geselecteerd, en dat voor het hele Belgische grondgebied? In dit hoofdstuk stellen we de aanpak en het werk voor van het Nationaal Geografisch Instituut (NGI) in samenwerking met de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie (KCTD) met betrekking tot de toponiemen die op de kaart van België voorkomen.

1 > DE ‘NORMALISERING’ VAN TOPONIEMEN: EEN TAAK VAN HET NGI

Toponymie heeft twee verschillende functies. Ten eerste heeft het een praktische functie: als hulpmiddel voor lokalisatie en geografische identificatie dient het om plaatsen eenduidig te identificeren. Ten tweede heeft het ook een symbolische en culturele functie: het dient om historische, geografische, sociale en politieke elementen die verband houden met de genoemde plaatsen in namen vast te leggen. Het is dan ook het ankerpunt van het collectief geheugen.

Om deze twee functies te vervullen, moet toponymie nauwkeurig en exact zijn. De namen moeten identificeerbaar of herkenbaar zijn op het terrein. De plaatsnamen

van een regio zijn van verschillende aard en status: officiële plaatsnamen, volkstoponiemen, bijnamen, informele namen, enzovoort. De officiële namen zijn die van de administratieve entiteiten (landen, regio's, provincies en gemeenten). Niet-officiële namen zijn die van geografische entiteiten (reliëf, waterlopen, vegetatie, onbewoonde plaatsen, gehuchten, afgelegen plaatsen, enzovoort). Zij vertegenwoordigen de overgrote meerderheid van de namen, maar ze hebben niet allemaal hetzelfde belang, dezelfde bekendheid, of dezelfde taalkundige en erfgoedwaarde. Bovendien bestaat er vaak meer dan één bekende naam voor een bepaalde plaats. Ten slotte kan de spelling van bepaalde namen variëren naargelang de tijd of de taal van de gebruiker. Toponymisch beheer is dus essentieel.

Het NGI heeft als taak dit toponymisch beheer op nationaal niveau uit te voeren. Het verzamelt methodisch de plaatsnamen en hun kenmerken (type, spelling, bekendheid, belang, enzovoort) en slaat ze op in een interne database. Daaruit worden de namen die nodig zijn voor de verschillende producten en toepassingen geselecteerd aan de hand van een reeks regels en principes. De topografische kaarten van het NGI kunnen met de gratis webapplicatie TopoMapView worden bekeken: <https://topomapviewer.ngi.be>.

Het NGI draagt op deze manier bij aan de standaardisatie of normalisering van toponiemen zoals gedefinieerd door de United Nations Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN).

2 > REGELS EN PRINCIPES

Het fundamentele principe waarop elke toponymische normalisatie is gebaseerd, in België en elders, is het respect voor het lokale gebruik. Daartoe worden plaatsnamen door middel van een toponymisch onderzoek verzameld en/of gecontroleerd bij actoren in het veld (zie hieronder).

Het tweede principe waarop de toponymische normalisatie van het NGI is gebaseerd, betreft de spelling van de toponiemen. Voor de namen van administratieve entiteiten wordt de officiële spelling gebruikt zoals gepubliceerd in het *Belgisch Staatsblad*. Er is echter een nuance: voor bepaalde namen van Waalse gemeenten wordt het accent op hoofdletters behouden, namelijk: Court-Saint-Étienne, Écaussinnes, Éghezée, Érezée, Étalle en Fontaine-l'Évêque.

Voor alle andere plaatsnamen wordt daarentegen de spelling gebruikt die wordt aanbevolen door de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie (KCTD). Deze commissie, die onder de hoge bescherming staat van de Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique en de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, heeft als wetenschappelijk doel de studie van de onomastiek en de dialectologie, zowel op Romaans als op Germaans taalgebied. Ze bestaat uit twee afdelingen, een Vlaamse en een Waalse afdeling. Voor de spelling van Brusselse toponiemen worden beide

afdelingen geraadpleegd. (Zie het interview met Pierre Van Nieuwenhuysen in dit boek.)

Het derde basisprincipe is de naleving van de Belgische taalwetgeving en de aanbevelingen van de Vaste Commissie voor Taaltoezicht. Concreet betekent dit dat als het in kaart gebrachte gebied in het Nederlandstalige gebied ligt, de plaatsnamen alleen in het Nederlands worden aangegeven, in het Franstalige gebied alleen in het Frans en in het Duitstalige gebied alleen in het Duits. In het tweetalige Brussels Gewest worden de plaatsnamen systematisch in het Nederlands en het Frans geschreven. Tot nu toe waren er geen precieze regels voor de positionering van de plaatsnamen, maar voor de volgende edities heeft het NGI besloten dat de plaatsnamen in het Nederlands altijd bovenaan zullen worden geplaatst. In gemeenten met taalfaciliteiten worden plaatsnamen alleen in de officiële taal van het Gewest vermeld, met uitzondering van de naam van de gemeente, waarvan de vertaling tussen haakjes wordt vermeld. Hoewel dit principe op het eerste gezicht vanzelfsprekend lijkt, wordt het niet toegepast door particuliere cartografische uitgevers (zoals bijvoorbeeld Google Maps), die plaatsnamen doorgaans in de taal van de gebruiker vermelden.

3 > TOPONYMISCHE ENQUÊTES

Deze drie principes worden toegepast bij de regelmatige actualisering van de toponiemen dankzij een werkprocedure die gebaseerd is op enquêtes die het NGI bij de gemeenten houdt. Deze procedure verloopt in verschillende fasen.

Eerst neemt het NGI contact op met het gemeentebestuur van de plaats waar het onderzoek zal plaatsvinden. Binnen het gemeentebestuur wordt een persoon aangewezen, meestal van de dienst Bevolking, Stedenbouw of Openbare Werken. Deze persoon organiseert de vergadering en nodigt lokale informanten uit die een goede kennis hebben van de plaatsnamen in de gemeente. Deze lokale informanten zijn meestal andere leden van het gemeentebestuur of leden van de lokale heemkundige kring. Bij de laatste enquêtecyclus die in 2020 in het Brussels Gewest plaatsvond, behoorden de gecontacteerde personen voornamelijk tot de diensten Stedenbouw (dit was het geval in 16 van de 19 Brusselse gemeenten). In Ganshoren en Molenbeek waren het historici, terwijl in de stad Brussel de contactpersoon deel uitmaakte van de dienst cartografie.

Elk onderzoek vereist een zorgvuldige voorbereiding en grondig documentaire analyse om alle toponiemen op het grondgebied van de gemeente door te lichten en na te gaan of ze eventueel moeten worden aangepast. Deze onderzoeken hebben uitsluitend betrekking op plaatsnamen (bijvoorbeeld namen van wijken) en dus niet op straat- en wegnamen.

- **Kaart 7.1.** Overzicht van de laatste toponymische enquêtes die door het NGI in het Brussels Gewest zijn uitgevoerd, met vermelding van de datum van de enquête en het aantal onderzochte toponiemen.

Bron: NGI, grafische bewerking: Société Royale Belge de Géographie, Quentin Rombaux.

Voor relatief recente namen zijn er talrijke en gevarieerde bronnen beschikbaar: lokale kaarten van de gemeente, toeristische gidsen, inventarissen van erfgoed en natuurgebieden, inventarissen van infrastructuur, sport- of culturele voorzieningen en haltes van het openbaar vervoer. Voor oude namen zijn oude edities van Belgische kaarten, de kaart van de Oostenrijkse Nederlanden van graaf de Ferraris (1771-1778), de kaart van Vandermaelen (1853), de Popp-plannen of het primitief kadaster waardevolle bronnen. Deze bronnen werden geanalyseerd tijdens de naoorlogse onderzoeken van het Militair Geografisch Instituut (MGI), waarvan de archieven blijven dienen als referentie voor de toponymisten van het NGI. De bulletins van de KCTD-CRTD en de publicaties van hun leden kunnen deze analyse aanvullen.

Tijdens het onderzoek ter plaatse worden alle toponiemen uit de oude editie herzien. Nieuwe toponiemen worden voorgesteld door de toponymist op basis van zijn documentair onderzoek of door de uitgenodigde personen. De kenmerken van elke geïnventariseerde plaatsnaam worden geregistreerd: aard, ligging, omvang,

taal, belang, bekendheid, evenals alternatieve namen of betwiste spellingen. Informatie die toelaat om een plaatsnaam, de classificatie of de kenmerken ervan in hun context te plaatsen, wordt eveneens geregistreerd.

Het voeren van gesprekken tijdens het onderzoek is niet eenvoudig. De toponymist moet tactvol te werk gaan: vragen stellen zonder vooroordelen, de antwoorden niet sturen en te controversiële politieke of sociale vragen vermijden. Bovendien is de tijd die lokale informanten (vrijwillig) aan de bijeenkomst willen besteden vaak beperkt, hooguit een paar uur voor tientallen en soms honderden toponiemen.

De enquêtes die in 2020 in het Brussels Gewest werden gehouden, verliepen zeer vlot. De contactpersonen waren erg gastvrij. Ze namen voor het eerst deel aan een toponymisch onderzoek (wat meestal het geval is, aangezien de vorige enquêtes gemiddeld twintig jaar oud zijn). Zodra ze de doelstellingen en beperkingen van het cartografische proces goed begrepen hadden, toonden de ondervraagden zich zeer coöperatief. Deze uitwisselingen leidden tot een rijke dialoog tussen de enerzijds soms complexe realiteit waarmee lokale overheden worden geconfronteerd en anderzijds de meer globale visie van het NGI. Na het gesprek werd een consensus bereikt die betrekking had op de toponiemen zelf (bestaande die werden bevestigd, nieuwe die door het NGI werden voorgesteld en nieuwe die door de contactpersonen werden voorgesteld), over hun aard – wijk, plein, museum, school... – en over hun belang en hun bereik (op basis waarvan een optimale semiautomatische plaatsing van het toponiem mogelijk was).

4 > CARTOGRAFIE

De verzamelde toponiemen en informatie worden vervolgens na validatie opgenomen in de database van het NGI. Er worden daarbij verschillende controles uitgevoerd: of het genoemde object ook daadwerkelijk op de kaart staat (om een toponiem van een opmerkelijke boom op de kaart aan te geven, moet deze bijvoorbeeld worden gesymboliseerd), een controle van de schrijfgeregels (gebruik van hoofdletters, diakritische tekens enzovoort) en een controle van de spelling. Wanneer de spelling van een toponiem tijdens het onderzoek wordt betwist of wanneer een nieuw toponiem wordt voorgesteld, wordt de KCTD systematisch geraadpleegd en wordt haar advies altijd opgevolgd.

Zodra de toponiemen zijn gevalideerd, zijn ze klaar om te worden verspreid via de producten en diensten van het NGI, zoals TopoMapView. De keuze van de toponiemen op basis van de schaal van weergave en/of het cartografische product is afhankelijk van verschillende factoren. In de eerste plaats hangt ze af van de bekendheid van de plaatsnaam (hij moet daadwerkelijk worden gebruikt) en vervolgens van het belang ervan (bij gelijke bekendheid is een plaatsnaam van een bewoonde plaats belangrijker dan die van een bos of een woud). De hiërarchieën van belang zijn echter altijd indicatief en hangen af van het landschap, het karakter van de plaats (historisch, toeristisch, enzovoort) en de densiteit aan plaatsnamen.

5 > ENKELE VOORBEEDEN UIT BRUSSEL

Om de geldende taalwetgeving in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest na te leven, moeten er altijd twee namen voor dezelfde plaats worden voorzien: één in het Nederlands en één in het Frans.

Deze verplichting is gemakkelijk na te leven wanneer het om officiële toponiemen gaat: elke gemeente van het Brussels Gewest heeft een naam in het Frans en in het Nederlands. Wanneer deze twee namen volledig identiek zijn, wordt de naam niet dubbel vermeld op de kaart omwille van de leesbaarheid en om de kaart niet te overladen met overbodige tekst. In de toponymische database van het NGI worden echter ook identieke namen systematisch geregistreerd, samen met hun kenmerken.

Voor niet-officiële toponiemen geldt hetzelfde principe: er zijn twee namen nodig voor de toponymische database van het NGI: bijvoorbeeld de *Marollen/les Marolles*, *Bareel/la Barrière*, *Vogelzang/Chant d'Oiseau*.

Soms verschillen de twee namen lichtjes in spelling terwijl de uitspraak identiek is (bijvoorbeeld: *Boondaal/Boondael*, *Berkendaal/Berkendael*, *Ossegem/Osseghem*, *Veeweide/Veweyde*). Dit verschil, dat door de KCTD wordt bevestigd, is te wijten aan uiteenlopende spellingtradities in het Nederlands en het Frans. Het NGI moet dit respecteren, ook al heeft dit tot gevolg dat er minder ruimte op de kaart is voor de selectie van andere toponiemen.

Soms komt het toch voor dat eenzelfde plaatsnaam bij beide taalgemeenschappen in gebruik is. Het kan gaan om zeer oude toponiemen, vaak uit het ancien régime, die alleen in het Nederlands bestaan of geen Franse vorm hebben. Er zijn talrijke voorbeelden, zoals de wijk *Homborch (Ukkel)*, die haar naam ontleent aan een boerderij die al in de vijftiende eeuw werd vermeld, maar in de negentiende eeuw werd afgebroken. Het kan ook gaan om toponiemen met een historisch of folkloristisch karakter. Deze benamingen kunnen dan niet worden vertaald zonder hun specificiteit te verliezen. Het beroemdste monument van Brussel, *Manneken Pis*, is hier een goed voorbeeld van.

Niets staat definitief vast. Zo had de plaatsnaam *Altitude Cent* lange tijd geen equivalent in het Nederlands. Maar tijdens de voorbereiding van het onderzoek in *Vorst* verscheen de naam *Hoogte Honderd* om dit kruispunt aan te duiden. Dit gebruik werd tijdens het onderzoek bevestigd.

Soms zijn de twee namen van een toponiem geen letterlijke vertalingen. Zo werd tijdens het onderzoek in *Schaarbeek* de vertaling van *Cage aux Ours* uitvoerig geanalyseerd. *Berenkuil* wordt vaak gebruikt om in het Nederlands naar de plek te verwijzen, maar het behoud van *Bereput* leek beter aan te sluiten bij het gebruik in het Brabants dialect. In de toekomst zal een volgend onderzoek misschien tot een andere keuze leiden.

Aangezien onderwijs onder de bevoegdheid van de gemeenschappen valt, krijgen middelbare scholen en universiteiten ten slotte geen vertaling in de taal van de andere gemeenschap. De Université libre de Bruxelles (ULB) heeft dus dezelfde naam in het Nederlands en het Frans, net als de Vrije Universiteit Brussel (VUB).

Leven en dood van een toponiem

De toponymie van Brussel is dynamisch, evolueert voortdurend en wordt regelmatig verrijkt met nieuwe creaties. Aan de hand van oude en hedendaagse kaarten kan de evolutie van de toponymie van deze regio over een periode van 250 jaar worden geïllustreerd. De kaart van de Oostenrijkse Nederlanden van graaf de Ferraris werd tussen 1771 en 1778 opgesteld, de kaart van het Établissement géographique de Bruxelles, opgericht door Philippe Vandermaelen, werd voltooid in 1853, terwijl het Nationaal Geografisch Instituut (NGI)¹ verschillende topografische kaarten van Brussel heeft geproduceerd (1873, 1904, 1939, 1969, 1981, 2021). Sommige plaatsnamen zijn opmerkelijk stabiel. Andere ondergaan in de loop van de tijd ingrijpende veranderingen, soms zelfs zodanig dat ze een echt enigma vormen. Deze veranderingen zijn het resultaat van taalkundige evoluties en culturele vermenging. Tegelijkertijd veranderen ook de plaatsen waarnaar bepaalde namen verwijzen. Hun omvang of ligging kan variëren zonder dat hun naam verandert. Ten slotte verdwijnen sommige toponiemen omdat ze niet meer worden begrepen of omdat ze worden vervangen door andere namen. Deze vervangingen kunnen spontaan zijn, als gevolg van het gangbare gebruik, of systematisch, opgelegd door politieke of administratieve autoriteiten. In dit kader geven we enkele voorbeelden van het ontstaan, de evolutie en het verdwijnen van Brusselse toponiemen op basis van het werk van het NGI.

Ontstaan

Er zijn talloze voorbeelden van het ontstaan van plaatsnamen. De stedelijke ontwikkeling en de industriële bloei van het Brussels Gewest hebben immers geleid tot het ontstaan van vele nieuwe ruimtes: parken, wijken, monumenten, infrastructuur, enzovoort. Zo verschenen verschillende toponiemen op de kaarten, zoals *Canal Bruxelles-Charleroy*, *Jardin Zoologique*, *Station du Midi* (die al op de kaart van Vandermaelen uit 1853 voorkomen), *Champ des Manœuvres* (verschenen op de NGI-kaart van 1873 en in 1904 omgedoopt tot Jubelpark), de begraafplaats van Brussel (1904), het Tour & Taxisstation en het Josaphatpark (1939), het Atomium (1969), het Koning Boudewijnpark en de Modelwijk (1981) en de Europese Wijk (2021). Tegelijkertijd ontstaan

¹ Het huidige NGI heette vroeger achtereenvolgens Dépôt de la Guerre, Militair Cartografisch Instituut en Militair Geografisch Instituut.

sommige plaatsnamen op een meer spontane manier. Deze toponiemen, die meestal afkomstig zijn van volksnamen, worden uiteindelijk de officiële benaming van bepaalde wijken op de kaarten van het NGI, zoals bijvoorbeeld de Cage aux Ours (1961) en Matonge (2021).

Evolutie

De meest opvallende evolutie die we kunnen waarnemen, is die van de spelling. Sommige toponiemen zijn volkomen stabiel, het beste voorbeeld hiervan is *Neerpede*, waarvan de spelling op alle geraadpleegde kaarten identiek is. De spelling van andere plaatsnamen varieert daarentegen aanzienlijk van kaart tot kaart. Het tweetalige karakter versterkt dit fenomeen nog, aangezien het Frans de voorkeur geeft aan oudere spellingen.

➤ **Afbeelding 7.1.** Voorbeelden van verschuivingen in de spelling van bepaalde plaatsnamen.

Huidige benaming	Neerpede	Veeweide/ Veeweyde	Langeveld	Stokkel/ Stockel	Vleugat	Calevoet/ Kalevoet	Dielegem
Ferriskaart (1777)	Neerpede	Veeweyde	Langhevelôit	Stockel	Vleugat	Calevoet	Dielegem
Vandermaelrikaart (1846 - 1854)			Langeveld		Fleugat	Calevoet	
Kaart van het Dépôt de la Guerre (1873)		Vleugat			Calevoet		
Basiskaart NGI (1904)				Vleugat			Calevoet/ Kalevoet
Basiskaart NGI (1939)		Stokkel					
Basiskaart NGI (1969)				Stokkel			
Basiskaart NGI (1981)							

Bron: NGI, grafische bewerking: Société Royale Belge de Géographie, Quentin Rombaix.

Sommige plaatsnamen verschuiven, veranderen van aard maar behouden dezelfde naam. Zo werd de plaatsnaam Sol Bosch, die op de kaart van Ferraris (1777) een bos ten noordoosten van de abdij van Terkameren aanduidde, tussen 1873 en 1969 weggelaten van de kaarten, om vervolgens in 1981 en 1989 weer op te duiken als naam van een wijk ten oosten van de abdij, en vervolgens in 2021 in het zuidoosten.

Plaatsnamen kunnen ook worden uitgebreid: een straatnaam, een plein, een kruispunt of een pittoresk detail (een herberg, een passageplek) kunnen aan belang winnen en hun naam geven aan een wijk. Er zijn talrijke voorbeelden, zoals de toponiemen Dailly (1981), Dansaert (2021) en Buda, dat op de kaart van 1873 als cabaret werd vermeld, maar vanaf 1904 en in latere edities een wijk werd. De Bareel in Sint-Gillis werd op de kaart van Vandermaelen vermeld en dook later opnieuw op als wijk (1981, 2021). Naamsepoort werd op de kaart van Ferraris vermeld als toegangspoort tot Brussel en werd vanaf 1981 als wijk aangeduid. De uitbreiding van de plaatsnaam Terkameren is nog

opmerkelijker, aangezien hij eerst werd vermeld als abdij (Terkamerenabdij) en vervolgens de naam werd van een wijk (Terkameren), een bos (Terkamerenbos), een laan (Terkamerenboslaan) en zelfs een school (École nationale supérieure des Arts visuels de la Cambre).

Verdwijning

Sommige toponiemen zijn verdwenen, vaak omdat het object waarnaar ze verwijzen, is vernietigd. Dat is het geval voor het toponiem Gewijde Boom (in Elsene), dat op de kaart van Ferraris en op de kaart van Vandermaelen werd vermeld, maar in latere versies van de NGI-kaarten is verdwenen. Dit geldt ook voor het Fort van Monterey, dat op de kaarten van Ferraris, Vandermaelen en het NGI in 1873 werd vermeld, maar vanaf de kaart van 1904 niet meer voorkwam. Deze toponiemen zijn niettemin blijven bestaan in de vorm van odoniemen (Gewijde-Boomstraat in Elsene, Fortstraat in Sint-Gillis). Soms verdwijnt een toponiem omdat het door een andere naam wordt vervangen. Dat is het geval voor het toponiem Carloo (in Ukkel) dat op de kaart van Ferraris voorkomt en vanaf de kaart van Vandermaelen werd vervangen door de naam van de parochie: Sint-Job. Dit fenomeen verloopt doorgaans echter traag. De toponiemen Carloo en Sint-Job stonden nog tegelijk op de kaarten van 1873 en 1904, maar vanaf 1939 werd alleen nog het toponiem Sint-Job vermeld. Tot slot verdwijnen sommige toponiemen volledig, zoals het toponiem Kattepoel (Schaarbeek).

Kortom, toponiemen zijn levende en dynamische elementen van het culturele en taalkundige erfgoed van een regio. Een plaats heeft een complexe relatie met de naam die haar aanduidt. Ze hebben niet noodzakelijk hetzelfde lot: een topografisch object kan van naam veranderen, maar ook omgekeerd kan een object verdwijnen en haar naam blijven bestaan. Een object kan veranderen zonder dat zijn naam verandert en omgekeerd. Bovendien worden namen gewijzigd door tal van fenomenen: ontleening tussen talen, culturele vermenging, semantische verschuiving of overdracht. Deze complexe relaties maken dit immateriële culturele erfgoed tot een bijzonder boeiend onderzoeksgebied.

6 > CONCLUSIE

De toponiemen van België, en met name die van het Brussels Gewest, weerspiegelen een zeer rijke geschiedenis. Ze vormen een immaterieel cultureel erfgoed (volgens de resoluties VIII/9 en IX/4 van UNGEGN in 2007) dat moet worden verzameld, bewaard, verspreid en gevaloriseerd, terwijl het gebruik ervan tegelijk de mogelijkheid moet krijgen om te blijven evolueren. Alleen een multidisciplinaire aanpak, waarbij de verschillende historische, taalkundige en geografische aspecten aan bod komen, zal deze uitdaging het hoofd kunnen bieden.

> BIBLIOGRAFIE

BOUVIER, J.-C., CALVARIN, E., & JAILLARD, P. (2009). *Le patrimoine toponymique. Les noms de lieu: Un patrimoine vivant* (Nrs. 2008-CNIG-0053/CNT; Commission nationale de toponymie (CNT), 6). Conseil national de l'information géographique. <https://cnig.gouv.fr/IMG/pdf/cnt-pci-patrimoine-toponymique1.pdf>

CALVARIN, E. (s.d.). Formation et expertise en Toponymie dans le monde francophone. Onlinecursus: <https://cours-fad-public.ensg.eu/course/view.php?id=118>, geraadpleegd in maart 2025.

DORION, H. (2023). *La toponymie. Une science, un vocabulaire, une gestion*. Septentrion.

FELLER, J. (1927). La Toponymie wallonne. *Bulletin de la Commission de Toponymie et Dialectologie*, 1, 1-24.

JAILLARD, P. (2022). *Les noms de lieux, un patrimoine en mouvement*. Honoré Champion.

MARIAGE, F. (2022). *Guide pratique des noms de voies publiques en Belgique francophone*. CRTD.

UNITED NATIONS GROUP OF EXPERTS ON GEOGRAPHICAL NAMES (2007). *Manuel de normalisation nationale des noms géographiques*. Verenigde Naties.

DE NAMEN VAN HALTES VAN HET OPENBAAR VERVOER IN BRUSSEL: REGELS, PRAKTIJKEN EN UITDAGINGEN

Frédéric DOBRUSZKES (ULB, Sciences-DGES-IGEAT)

1 > INLEIDING

De ontwikkeling van het onderzoeksgebied bekend als 'kritische toponymie' (*critical toponymy, critical place-name studies of political toponymy*) heeft de grote verdienste gehad om aan te tonen dat het geven van namen aan openbare plaatsen (locaties, straten, openbare voorzieningen, enzovoort) niet neutraal is, maar integendeel een politieke daad vormt. Het is gemakkelijk te begrijpen dat het eren van Leopold II of Rosa Luxemburg, of het vasthouden aan bloemennamen, niet dezelfde betekenis heeft. In die zin moet het benoemen van plaatsen worden opgevat als de bewuste of onbewuste, expliciete of impliciete uitdrukking van de waarden van de dominante sociale groepen (Giraut et al., 2008; Berg en Vuolteenaho, 2009; Rose-Redwood et al., 2010) of zelfs commerciële belangen wanneer de naam van de plaats aan de hoogsteieder wordt verkocht of moet bijdragen aan de promotie van onroerend goed (Rose-Redwood en Alderman, 2011). In tegenstelling tot traditionele toponymische studies, die zich richten op etymologie en inventarisatie en dus gedepolitiseerd zijn, bevindt kritische toponymie zich op het snijvlak van verschillende sociale wetenschappen. Ze geeft ons inzicht in de wereld, en in het bijzonder in de sociale en politieke verhoudingen die zich daarin ontwikkelen en tot uiting komen in de openbare ruimte die door de overheid wordt benoemd en herbenaemd (zie bijvoorbeeld Guyot en Seethal, 2007; Pinchevski en Torgovnik, 2002; Palonen, 2008; Brocket, 2021).

In dit kader kunnen haltes van het openbaar vervoer als een bijzonder geval worden beschouwd. De primaire functie van hun naam is namelijk om gebruikers te

helpen zich in de ruimte te oriënteren. Er wordt dus verwacht dat de naam van de haltes een getrouwe weerspiegeling is van de naam van de wijken, openbare ruimtes of voorzieningen die worden bediend. Men zou dan kunnen denken dat als de naam van haltes van het openbaar vervoer waarden uitdraagt (bijvoorbeeld door een bepaalde persoon te eren), dit louter een nabootsing is van al bestaande odoniemen.¹ De werkelijkheid is echter complexer. Voor elke halte van het openbaar vervoer heeft de beslisser namelijk te maken met een verscheidenheid aan opties: verschillende odoniemen in de buurt, de naam van de wijk, een openbare voorziening, enzovoort. Niets belet dus om te denken dat de gekozen naam de waarden uitdraagt van de individuen en sociale groepen die voorstellen doen en beslissingen nemen op dit gebied. Dit wordt bevestigd door het weinige onderzoek dat over dit onderwerp is gepubliceerd (bijvoorbeeld Dobruszkes, 2010; Suleimanova en Kholodova, 2023; Lim en Perono Cacciafoco, 2023). Lim en Perono Cacciafoco (2023) bestudeerden de metro van Singapore en concludeerden: 'hoewel de namen van de stations het neutrale doel hebben om de locatie van het station aan te geven, toont een grondigere analyse aan dat de namen van de stations de taalkundige en sociaal-politieke ideologieën van de staat weerspiegelen en reproduceren'.²

In deze context stelt dit hoofdstuk een hernieuwd onderzoek van de Brusselse case voor.³ Mijn analyse is hoofdzakelijk gebaseerd op drie types bronnen. Enerzijds zijn er de interviews met de belangrijkste ingenieurs die de Brusselse metro hebben ontworpen en de bouw ervan hebben geleid, alsook met de medewerkers van de MIVB die verantwoordelijk zijn voor communicatie en public relations. Anderzijds heb ik de archieven van de MIVB geraadpleegd, die mij vriendelijk ter beschikking werden gesteld.⁴

2 > HOE WORDEN DE STATIONS EN HALTES BENOEMD?

Uit de archieven van de MIVB blijkt dat er tal van spontane voorstellen per brief zijn ingediend door nakomelingen, rechthebbenden of (semi)publieke instanties, zowel voor toekomstige als voor reeds in gebruik genomen (pre)metrostations. Moulinsart S.A. steunde een Hergé-station, de nakomelingen van de fysicus Auguste Piccard een station voor hun illustere voorvader, de Stichting Maurice Carême een

1 De uitzondering hierop zijn gevallen waarin het openbaarvervoersnetwerk in gebruik wordt genomen vóór de urbanisatie, waardoor de namen van de haltes een toponymische identiteit geven aan de wijken die worden bediend.

2 Vertaling door de auteur.

3 Een minder volledige versie van dit onderzoek, zonder toegang tot de archieven van de MIVB, werd gepubliceerd in *Belgeo* (Dobruszkes, 2010).

4 De debatten in de pers zijn niet specifiek onderzocht, maar we kunnen aannemen dat ze gedeeltelijk een weerspiegeling zijn van de politieke en maatschappelijke debatten die ik in dit hoofdstuk bespreek.

station voor de dichter⁵, het Belgisch Olympisch en Interfederaal Comité voor Ivo Van Damme, de provinciegouverneur een CERIA-COOVI-station, enzovoort. Tram- en bushaltes hebben niet dezelfde belangstelling gewekt, wat ongetwijfeld te maken heeft met het feit dat het om veel alledaagser voorzieningen gaat.⁶

Hoewel deze brieven (of andere vormen van verzoeken) invloed kunnen hebben, verloopt de praktijk voor ondergrondse stations in drie stappen: de ingenieurs kiezen eerst een voorlopige naam, die wordt gebruikt totdat het project voldoende gevorderd is en het beheerscomité van de MIVB (dat voortkomt uit de raad van bestuur van de MIVB en het politieke evenwicht in het Gewest weerspiegelt) officieel een naam vastlegt. Deze naam wordt voorgelegd aan de bevoegde minister: vroeger de nationale, maar sinds 1989 de gewestelijke minister. De minister keurt deze goed of legt een eigen keuze op. Ook hier zijn de archieven van de MIVB rijk aan informatie over de contacten met de opeenvolgende ministers. Het beheerscomité bestaat echter ook uit regeringscommissarissen, van wie er één afkomstig is uit het kabinet van de bevoegde minister. Met andere woorden, de minister kan invloed uitoefenen op het voorstel dat wordt voorgelegd.

Zolang het dossier bij de MIVB ligt, is het gebruikelijk om eigennamen te overwegen, bij voorkeur in verband met de straatnamen of voorzieningen die worden bediend, maar waarbij lange verkeersassen worden vermeden om onzekerheid bij het lokaliseren te voorkomen, en indien mogelijk personen te eren die geacht worden dit te verdienen. In eerste instantie wordt de voorkeur gegeven aan korte namen die niet vertaald kunnen worden (vooral voor eindhaltes, aangezien de elektronische displays in het begin slechts tien tekens achter het lijnnummer konden weer geven). Hankar, Merode, Tomberg of Schuman zijn hier perfecte voorbeelden van.

Wat de bovengrondse haltes betreft, duurde het tot 1982 voordat ze een naam kregen (de eerste officiële metrolijn werd in 1976 in gebruik genomen). Ook hier zorgde de MIVB ervoor dat de namen aansloten bij de straatnamen of voorzieningen die werden bediend, terwijl de voorkeur werd gegeven aan korte namen zonder vertaling (bijvoorbeeld Meiser in plaats van Général Meiser/Generaal Meiser), ditmaal met een beperking van zeventien tekens voor de informatica. In het geval van een (pre)metrostation wordt de naam ervan normaal gesproken ook gebruikt voor de bijbehorende bovengrondse haltes. Handelsnamen worden normaal gesproken vermeden, zonder echter winkelcentra uit te sluiten (bijvoorbeeld Basilix, Docks Brussel of Woluwe Shopping). Ten slotte kan de naam van een lange verkeersas worden gegeven, maar dan moet deze betrekking hebben op een halte die min of meer in het midden ervan ligt (zie de halte Helmet). Deze praktijk, die blijkbaar niet schriftelijk is vastgelegd, werd lange tijd autonoom beheerd door de medewerkers van de MIVB. Meer recentelijk is echter besloten dat de uiteindelijke beslissing bij het *Executive Committee* van de MIVB (de top zeven) ligt.

⁵ Brieven van 27 januari 1983, 1 november 1989 en 14 oktober 1995.

⁶ Dit blijkt uit het feit dat het gebruikelijk is dat de koning aanwezig is bij de inhuldiging van een metrolijn of een verlenging daarvan, maar niet bij een tram- of buslijn.

Ten slotte is het belangrijk op te merken dat de naamswijziging van (pre)metrostations zoveel mogelijk wordt vermeden, omdat dit een ingrijpende aanpassing van de informatie in het hele ondergrondse netwerk (bijvoorbeeld lijnschema's) met zich meebrengt. De naamswijziging van tram- of bushaltes is daarentegen veel minder ingrijpend en heeft vooral gevolgen voor het drukken van nieuwe versies van het netwerkplan en de dienstregelingen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er vaker wijzigingen plaatsvinden dan bij de (pre)metrostations.

3 > HET BAL VAN ONBEKENDEN EN HET BELANG VAN MINDER BELANGRIJKE PLAATSEN

Als weerspiegeling van een mislukte natiestaat (Vandermotten, 2024) viert de Brusselse straatnaamgeving het koninkrijk, zijn geschiedschrijving en zijn helden relatief weinig (zie het hoofdstuk van Benjamin Wayens in dit boek). Daardoor is de kans klein dat de namen van de metrostations hierdoor worden beïnvloed. Dit staat in schril contrast met de Parijse metro, waar niemand verbaasd is over stations met namen als République, Nation, Charles de Gaulle, Gambetta (voorzitter van de Raad), Gallieni (generaal en koloniaal bestuurder), Austerlitz (door Napoleon gewonnen veldslag) of Pierre en Marie Curie, allemaal namen die alomtegenwoordig zijn in de Franse straatnamen. Er zijn dus weinig equivalenten in de Brusselse metro, temeer omdat de praktijk om de namen van lange verkeersassen te vermijden meteen een aantal namen overschaduwde die verwijzen naar de staat en zijn instellingen of sleutelfiguren. Zo is er geen station Leopold II aan de gelijknamige boulevard (hooguit een tramhalte in Sint-Pieters-Woluwe, aan het gelijknamige plein).

Door het vermijden van de namen van lange verkeersassen, in eerste instantie in combinatie met het zoeken naar korte namen die niet vertaald hoeven te worden, ontstaat een galerij van personen die weinig of niet bekend zijn bij het grote publiek. Zo had het station dat de Vrijwilligerslaan in Etterbeek (en in tweede instantie de Louis Schmidtlaan) bedient, Volontaires/Vrijwilligers kunnen heten, maar werd gekozen voor Pétillon als efficiëntere oplossing, naar de parallel aan het station lopende Majoor Pétillonstraat. Niemand heeft zich waarschijnlijk al te veel zorgen gemaakt over wie de majoor in kwestie was en zelfs vandaag de dag weten weinigen, behalve in kringen die gevoelig zijn voor de dekolonisatie van de openbare ruimte, dat het om een artillerieofficier gaat die namens koning Leopold II heeft meegewerkt aan de oprichting van Kongo Vrijstaat. Wie heeft er trouwens enig idee van de biografie van de heren Demey, Herrmann-Debroux, Delacroix en zoveel anderen, zonder hier vooruit te lopen op hun mogelijke kwaliteiten?

In de praktijk werden ook namen gekozen die min of meer bekend waren – althans bij 'gecultiveerde' sociale groepen – maar afkomstig waren uit minder belangrijke openbare ruimtes aan de rand van het station. Zo ontleent het station Hankar

(in plaats van Wavre/Waver, naar de Waversessesteenweg, een ongeveer 10 kilometer lange weg in het Brussels Gewest) zijn naam aan een klein pleintje op 75 meter van het station. Ook het station Merode in Etterbeek eert weliswaar een familie van de hoge adel, maar vermijdt lange namen zoals Jubelpark/Cinquantenaire of Tervuursepoort/Porte de Tervueren. Maar wie kent het kleine Prinses Jean de Merodeplein, een openbare ruimte ingeklemd tussen de Priester Cuypersstraat en de Pater de Dekenstraat aan de rand van de Tervurenlaan?

4 > METROSTATIONS MET MINDER NEUTRALE NAMEN DAN HET LIJKT

4.1 De weerspiegeling van een mislukte natiestaat

Zoals hierboven vermeld, wordt in de Brusselse straatnaamgeving relatief weinig aandacht besteed aan de nationale geschiedenis en instellingen. Zelfs de monarchie werd pas laat geëerd door de Brusselse metro. Aanvankelijk werd er alleen indirect naar verwezen door het station Stuyvenbergh⁷ (geopend in 1985), dat verwijst naar het kasteel van Stuyvenberg dat ter beschikking werd gesteld aan de koninklijke familie. In juni 1993 werd het station Luxemburg omgedoopt tot Troon. Beide namen zijn logisch, aangezien het station aan het einde van de Luxemburgstraat en het Troonplein ligt, maar is het niet veelzeggend dat bij de inhuldiging van het station in 1970 Luxemburg de voorkeur kreeg boven Troon? Is het ook niet veelzeggend dat het verzoek van de bevoegde minister om Troon te overwegen, werd ingediend om aan te sluiten bij de nieuwe regionale verkeersborden? Overigens zou het station Koning Boudewijn/Roi Baudouin, dat in 1998 werd ingehuldigd, Amandelbomen/Amandiers gaan heten. Ondertussen was de koning overleden en werd zijn naam gekozen om het Heizelstadion te hernoemen, dat berucht was geworden door het drama van 1985 (39 doden en honderden gewonden). Ten slotte werd in 2009 het dubbele station Simonis opgesplitst in Simonis-Leopold II en Simonis-Elisabeth⁸, om in 2013 respectievelijk Simonis en Elisabeth te worden. Deze veranderingen, die alleen te wijten zijn aan de moeilijkheid van de MIVB om het publiek te informeren over het feit dat de lijnen 2 en 6 twee keer door hetzelfde station rijden, maar op verschillende verdiepingen, lijken in algemene onverschilligheid te zijn gebeurd.

In plaats van een galerij van helden uit de nationale geschiedschrijving lijkt de Brusselse metro een alternatieve geschiedschrijving te promoten die breekt met de straatnamen van de bediende wijken. Voorbeelden hiervan zijn de zanger Jacques

7 Met een H aan het einde en zonder vertaling, ook al werd 'Stuyvenbergh / Stuyvenberg' een tijdlang overwogen. Op schriftelijk voorstel van de voorzitter van de Artistieke Commissie voor Vervoerinfrastructuur en voormalig grootmaarschalk van het Hof Herman Liebaers werd in 1984 uiteindelijk gekozen voor de spelling 'Stuyvenbergh'.

8 Respectievelijk eentalig Nederlands en eentalig Frans.

Brel in 1982 (waardoor Graindor, die aanvankelijk was voorzien, werd gepasseerd) en de meester van de art-nouveau-architectuur [Victor] Horta in 1993, wiens kunst door het jonge Brussels Gewest in ere is hersteld en gewaardeerd (waardoor Van Meenen of Barrière werden gepasseerd); en wielrenner Eddy Merckx, de enige persoon die tijdens zijn leven zijn naam aan een station gaf, op bevel van zijn vriend minister Jos Chabert en tot groot ongenoegen van de MIVB, die vreesde dat dit voorbeeld navolging zou krijgen.

Deze alternatieve historiografie verloopt niet noodzakelijk zonder spanningen. Zo verklaarde de bevoegde minister Herman De Croo zich in een brief aan de MIVB uit 1983 vooraf akkoord met Hergé als die naam zou worden voorgesteld voor het eindstation in de wijk Stokkel. Het nieuws werd gepubliceerd in de pers en vertegenwoordigers van het Front de l'Indépendance, een verzetsbeweging die tijdens de Tweede Wereldoorlog werd opgericht, schreven naar de algemene directie van de MIVB om haar te informeren dat de auteur Hergé 'tijdens de oorlog voorkwam in de "Galerie des Traîtres" (Galerij van Verraders) die werd gepubliceerd door de clandestiene krant *L'Insoumis*' en dat 'het voor zich spreekt dat wij geschokt zijn door deze ongepaste keuze'.⁹ Het station werd uiteindelijk Stokkel/Stockel gedoopt, maar in 2006 schreef de naamloze vennootschap Moulinsart (die belast is met het beheer van de auteursrechten en merken van Hergé) een brief aan minister Pascal Smet met het verzoek om het station in twee fases te hernoemen: Stokkel-Hergé 'op korte termijn' en vervolgens Hergé 'op langere termijn'.¹⁰ Dit gebeurde in 2007 ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van zijn geboorte en met de steun, volgens de brief, van de algemeen directeur van de MIVB. De gemeenteraad van Sint-Pieters-Woluwe stemde voor een motie tegen elke verandering. Hierin hadden ze echter een heel andere insteek dan aan het Front de l'Indépendance: er was geen sprake van polemiek over de auteur. De aangevoerde argumenten verwezen naar 'Stokkel, een voormalig gehucht met een zeer sterke en specifieke identiteit' en 'een tijdloze benaming'.¹¹ Uiteindelijk werd een compromis gevonden: de handtekening van Hergé werd naast de naam Stokkel/Stockel op het station aangebracht, wat de officiële benaming blijft en dus als enige op alle andere gedrukte en digitale dragers (netwerkkartaat, smartphone-app, enzovoort) verschijnt. Ter vergelijking: de keuzes voor Peyo voor een nieuwe halte die in 2019 in Ukkel in gebruik werd genomen, of voor Bollie en Billie voor een andere halte die in 2020 in Jette werd gecreëerd, vlakbij een rotonde die al een eerbetoon is aan het kind en de hond, lijken geen protesten te hebben uitgelokt.

⁹ Brief van 11 februari 1986, ref. JB/BT/1160.

¹⁰ Brief van 7 december 2006.

¹¹ Motie aangenomen tijdens de vergadering van 31 januari 2007, ref. 84-31.01.2007/A/018.

4.2 De uitdrukking van drie grote scheidslijnen in de Belgische samenleving

De Belgische samenleving en haar politieke leven worden gekenmerkt door drie fundamentele scheidslijnen – sociaal, filosofisch en taalkundig – die de organisatie van politieke partijen, het onderwijs, de vakbonden, de ziekenhuizen enzovoort structureren (Vandermotten, 2024).

De sociale kloof komt symbolisch tot uiting in de verschillende beroepen die worden gekozen of afgewezen voor de naamgeving van bepaalde metrostations. Zo wordt gekozen voor Munthof/Hôtel des Monnaies, wat verwijst naar een ‘nobeleving’ activiteit (het slaan van munten), ook al lag het Hof in kwestie dichterbij het station Sint-Gillisvoorplein. Omgekeerd kreeg Sint-Katelijne/Sainte-Catherine in 1977 de voorkeur boven Vismet, ook al ligt het Sint-Katelijneplein iets verder weg. In een tijd waarin Brussel ‘gemoderniseerd’ wordt en een internationale hoofdstad met een tertiaire economie wordt, wie wil er dan nog herinnerd worden aan de oude vismarkt? Ook Clemenceau kreeg de voorkeur boven Slachthuis/Abattoirs. Sommige grappenmakers zullen er ongetwijfeld op wijzen dat Georges Clemenceau, de Franse eerste minister of *Président de Conseil*, voorstander was van een totale overwinning op het Duitse Rijk en elke onderhandelde vrede weigerde om sneller een einde te maken aan de Eerste Wereldoorlog, die vaak ‘de grote slachting’ wordt genoemd. Uiteindelijk werd het station dat de Birminghamstraat en de voormalige industriële wijk Petit Birmingham bedient, bij de inhuldiging in 2006 op bevel van de minister vernoemd naar Léon Delacroix, premier vanaf 1918. Door af te zien van de oorspronkelijk geplande naam Birmingham (ondanks de lengte van de Birminghamstraat), sloeg Delacroix een nieuwe bladzijde om in de voormalige industriële identiteit van de wijk.

De filosofische kloof, die traditioneel seculieren en katholieken tegenover elkaar plaatst, beïnvloedde de naam van enkele stations, zij het op vreedzame wijze. Zo vroeg en kreeg de Université Catholique de Louvain, die uit Leuven was verdreven, de naam Alma voor het station dat haar faculteit geneeskunde en haar kliniek Saint-Luc op de nieuwe campus in Sint-Lambrechts-Woluwe bediende.¹² In Leuven was Alma de centrale ontmoetingsplaats en dienstverleningslocatie voor de universitaire gemeenschap. Het verzoek werd gesteund door het schepencollege van Sint-Lambrechts-Woluwe, dat toen onder leiding stond van de katholieke burgemeester Fallon.¹³ De verdeeldheid hierover was echter beperkt, aangezien het verzoek gunstig werd onthaald door minister Edward Anseele en MIVB-voorzitter Hervé Brouhon, beiden socialisten.

Wat de seculiere pijler betreft, is het station Delta een knipoog naar de nieuwe campus van de Université Libre de Bruxelles, een antiklerikale universiteit waarvoor de vrijmetselaarstriangel een belangrijk symbool is dat te vinden is in haar logo en

¹² Brief van 12 juni 1973.

¹³ Brief van 17 juli 1973.

dat van haar studentenverenigingen, en zelfs in de vorm van haar bibliotheek voor menswetenschappen.

We moeten ook opmerken dat in een brief van de regionale minister van Transport, Hervé Hasquin, aan de MIVB over de naam van de toekomstige stations op de uitbreiding naar de Erasmuscampus, hij met name Maurice Carême bevestigt.¹⁴ De voornaam Maurice is onderstreept, en het is begrijpelijk dat de minister, een uitgesproken vrijdenker en openlijk vrijmetselaar, niet het risico wilde nemen dat het station gewoon Carême zou worden genoemd, wat zou kunnen doen denken aan de christelijke vastentijd (Frans: *Carême*). Dit was echter een vergeefse moeite, want tegen de tijd dat de werkzaamheden waren voltooid, was er een nieuwe minister, Jos Chabert, die de naam Eddy Merckx oplegde in plaats van die van de dichter.

België zou tot slot België niet zijn zonder zijn zogenaamde communautaire of taalkundige conflicten. Allereerst moet worden opgemerkt dat voor de (pre)metrostations, het netwerkplan en de omroepberichten in de treinen de volgorde van de twee officiële talen van Brussel wordt afgewisseld: men leest en hoort dus Gare Centrale/Centraal Station, vervolgens Park/Parc, Arts-Loi/Kunst-Wet, enzovoort. De subtiliteit gaat zelfs zo ver dat de stem die voor de stations zonder vertaling wordt gebruikt, afwisselend wordt gebruikt: Schuman wordt dus alleen aangekondigd met de Franstalige stem, Merode alleen met de Nederlandstalige stem. Voor trams en bussen is de situatie anders. Op het netwerk, in de bushokjes en op de lijnschema's bij de haltes staan de namen eerst in het Frans en daarna in het Nederlands. Op de schermen aan boord worden de namen op het lijnschema eerst in het Nederlands en vervolgens in het Frans weergegeven. De weergave en de gesproken aankondiging van de volgende halte wisselen echter tussen het Frans en het Nederlands, hoewel er soms twee haltes achter elkaar zijn met dezelfde taalvolgorde (bijvoorbeeld Mouterij/Germoir en Gist/Levure op tramlijn 81). Het Nederlands wordt consequent cursief weergegeven. We kunnen ons de discussies voorstellen tijdens de vergaderingen waarin deze mechanismen werden besproken...

Vervolgens werd de keuze voor Jacques Brel voor het toekomstige metrostation Graindorlaan in Anderlecht (geopend in 1982) betwist door de Nederlandse Commissie voor de Cultuur van de Brusselse Agglomeratie in een advies.¹⁵ De Commissie was van mening dat Jacques Brel niet paste bij de toponymie van de wijk die door de metro wordt bediend en stelde in plaats daarvan Scheut voor, naar de naam van de aangrenzende wijk. Het is echter zeer waarschijnlijk dat Jacques Brel werd aangeklaagd vanwege zijn lied over de flaminganten ('Les F...'), dat in 1977 uitkwam en nog steeds vers in het geheugen lag.

De senator-burgemeester van Sint-Lambrechts-Woluwe, George Désir, verkozen voor het FDF (Front des Francophones, de vroegere naam van de partij Défi), was

¹⁴ Brief van 24 februari 1998.

¹⁵ Advies van 25 maart 1981.

daarentegen ontevreden over de Nederlandstalige namen die gekozen waren de metrostations in zijn gemeente en over het feit dat de bevoegde minister de tegenvoorstellen van zijn gemeenteraad niet had overgenomen. In een brief aan de minister hekelde hij niets minder dan ‘een bewuste vervlaamsing van alle nog in te wijden stations’ en ‘een exclusieve en algemene vervlaamsing’, met uitzondering van Alma.¹⁶ Alma vond echter ook geen genade in zijn ogen, omdat hij van mening was dat een strikt Franstalige naam – en geen Latijnse – de voorkeur zou hebben gehad voor de Faculteit Geneeskunde van de UCL, die ‘uit Leuven is verdreven omdat ze Franstalig is’.

Minister Hasquin vermeldde in de al geciteerde brief¹⁷ dat het eindstation H Erasme zou heten, zonder vertaling (*‘pas Erasmus’* staat met de hand op de brief geschreven, en in een intern memorandum van de MIVB wordt later gepreciseerd dat ‘het kabinet aandringt’ op het ontbreken van een vertaling).¹⁸ Ook hier zal de wissel van minister vóór de inhuldiging zijn inspanningen tenietdoen, aangezien het station uiteindelijk Erasmus/Erasme zal heten, zonder specifieke vermelding van het ziekenhuis van de ULB.

Maar dit alles is niets vergeleken met de saga rond het station Kraainem, gelegen aan de rand van Sint-Lambrechts-Woluwe, vlakbij de gewestgrens en de Vlaamse gemeente Kraainem. Het oorspronkelijke voorstel van de MIVB in 1978 was Bornival, naar de naam van een klein straatje in de nabijgelegen tuinwijk. Minister Jos Chabert drong echter aan op Kraainem (‘en dat is mijn beslissing’, benadrukte hij, waarbij hij ook wees op het feit dat het station een aansluiting zou bieden op de bussen die de randgebieden bedienen¹⁹). Burgemeester Georges Désir stuurde verschillende brieven om deze keuze te betwisten. In 1981 stelt de MIVB de nieuwe minister Guy Spitaels voor om terug te keren naar Bornival, wat hij aanvaardde. In 1985 legde Herman De Croo opnieuw Kraainem op. De MIVB antwoordde onder meer dat deze keuze verwarring schepte over de locatie van het station. Georges Désir, die beslist zeer actief was, schreef aan minister De Croo²⁰ en citeerde een fragment uit het boek *Histoire des Environs de Bruxelles* om aan te tonen dat de heren van Bornival niet van ondergeschikt belang waren. Het mocht niet baten, want toen het station in 1988, aan het einde van de ambtstermijn van Herman De Croo, werd ingehuldigd, heette het toch Kraainem.

De geschiedenis nam een nieuwe wending na de oprichting van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in 1989. Het toezicht op de MIVB werd een regionale bevoegdheid en minister Jean-Louis Thys werd de eerste regionale minister van Verkeer. Hij kondigde aan dat het station zou worden omgedoopt tot Kraainem/Crainhem. In 1990 volgden de gebeurtenissen elkaar in snel tempo op. Het Vlaams Komitee voor

16 Brief van 28 november 1980.

17 Brief van 24 februari 1998.

18 Memorandum van 3 maart 1998.

19 Brief van 13 april 1978.

20 Brief van 10 december 1985.

Brussel van het Algemeen Nederlands Verbond maakt zich druk over deze beslissing. De minister bracht de Vaste Commissie voor Taaltoezicht (VCT) op de hoogte van de verandering, terwijl er twee klachten werden ingediend bij deze commissie. De VCT was van mening dat Crainhem in strijd is met de taalwetgeving op administratief gebied, omdat Kraainem niet is vertaald in de officiële lijst van gemeentelijke namen. In een interne nota van de MIVB werd melding gemaakt van twee borden met de vermelding 'Avenue de Kraainem' in Sint-Lambrechts-Woluwe en de algemeen directeur van de MIVB stelde voor om Crainhem te schrappen. De minister verzette zich hiertegen en betwistte het advies van de VCT, waarbij hij aangaf dat Crainhem niet de Franse vertaling is van Kraainem. De Vlaamse minister van Transport Johan Sauwens, destijds lid van de Volksunie (een nationalistische partij, gedeeltelijk voorloper van de N-VA), sloot zich onverwacht aan bij dit standpunt. In 1992 stelde regionaal parlementslid Brigitte Grouwels (CVP, Vlaamse christendemocratische partij), die zich bezighield met taalkwesties²¹, haar eerste parlementaire vraag over Kraainem/Crainhem. In 1993 bevestigde de VCT dat Crainhem niet geschikt was. In 1995 stelde de MIVB minister Hasquin voor om te kiezen tussen Kraainem, Bornival en Mounier. In 1997 stelde Brigitte Grouwels een tweede parlementaire vraag en minister Hasquin verzocht de MIVB zich te conformeren aan het advies van de VCT. De MIVB stelde vervolgens voor om terug te keren naar Kraainem, maar er gebeurde niets, wat aanleiding gaf tot een nieuwe parlementaire vraag van Brigitte Grouwels. In 2003 vroeg de MIVB aan minister Chabert om een beslissing te nemen en herhaalde ze haar suggestie om terug te keren naar Kraainem; er werd opnieuw niets mee gedaan. Ironisch genoeg bekleedde Brigitte Grouwels tijdens de legislatuur 2009-2014 de functie van regionaal minister van Vervoer, maar ze kwam niet terug op dit onderwerp. Het station heet dus tot op heden Kraainem/Crainhem. De bushaltes die aansluiten op het station hebben deze dubbele benaming echter nooit overgenomen, terwijl de naam van de (pre) metrostations voorrang zouden moeten hebben op die van bovengrondse haltes. Deze subtiliteit komt echter niet tot uiting op het netwerkplan, maar wel op andere gedrukte of elektronische dragers.

5 > SPANNINGEN EN HEDENDAAGSE UITDAGINGEN

Tot nu toe heb ik vooral de (pre)metrostations besproken. Tot voor kort hadden de uitdagingen op het gebied van naamgeving vooral betrekking op deze specifieke infrastructuur, die fysiek en symbolisch meer indruk maken dan tram- en bushaltes, en zelfs bijdragen aan de vorming van stedelijke en zelfs nationale identiteiten (Merrill, 2015). Vandaag de dag is er weinig discussie over dit onderwerp, maar ook grote onzekerheid over de uitbreiding van het ondergrondse netwerk.

²¹ Ze stelde onder meer voor om de typisch Franse en Belgische Azerty-toetsenborden te vervangen door Qwerty-toetsenborden, wat haar de bijnaam 'Madame Qwerty' opleverde.

Het metrostation Pétillon ligt onder vuur vanwege de link met de kolonisatie. Sommigen zijn voorstander van het behoud van Stalingrad in plaats van de nieuwe naam Toots Thielemans die wordt voorgesteld voor het station in aanbouw aan de Stalingradlaan. Er is ook spanning rond het station Beurs, waarvan de oorspronkelijke naam officieel ongewijzigd is gebleven, versus Beurs – Grote Markt, zoals te zien is bij de toegangen, blijkbaar op verzoek van de stad Brussel, maar zonder officiële goedkeuring.

Voor het overige hebben de hedendaagse uitdagingen echter vooral betrekking op de bovengrondse haltes, waarvan de naamswijziging, zoals we ons herinneren, veel minder ingrijpend en gemakkelijker door te voeren is. Een eerste golf van wijzigingen vond plaats aan het begin van deze eeuw, toen de MIVB een sms-dienst lanceerde met informatie over de wachttijden bij de haltes, genaamd Synchro. Dat was nog vóór de komst van de smartphones en de banalisering van de permanente internetverbinding. Aangezien er een (extra) sms moest worden gestuurd met het lijnummer en de eerste drie letters van de naam van de halte, moest de MIVB in geval van redundantie een onderscheid maken. Zo werd onder andere Van Oss vervangen door Antoon Van Oss om verwarring met Van Praet te voorkomen, Lannoy door Biarritz (vanwege Langeveld), Delaunoy door Olifant (verwarring met Delacroix) en Sint-Bonifaas door Sint-Bonifaaswijk (vanwege Sint-Denijs).²² Dit soort beperkingen verdween met de ontwikkeling van de MIVB-app en de banalisering van smartphones met internetverbinding, en finaal met het einde van de Synchro-dienst.

Maar in zekere zin is de doos van Pandora waarschijnlijk door de MIVB zelf geopend door een wijziging die geen verband hield met een technische noodzaak. In 2020 hernoemde zij de bushalte Park, die iets verder ligt dan het metrostation met dezelfde naam, tot Kris Lauwers, niemand minder dan haar onlangs gepensioneerd adjunct-directeur-generaal. Dit leidde tot een storm van protest, waarbij sommigen eraan herinnerden dat de betrokkene ooit had voorgesteld om 'de klant te melken'²³, of de gebruikers meer te laten betalen. De polemiek werd gesust door de halte te hernoemen naar Rosa Parks, maar de MIVB heeft zo aangetoond dat het hernoemen van bovengrondse haltes mogelijk, echter verre van gemakkelijk is.

Er zijn momenteel drie documenten die aanleiding geven tot een heroverweging van de namen van de haltes van het openbaar vervoer in Brussel. Het *Gewestelijk plan voor gender mainstreaming en gelijkheid van vrouwen en mannen, 2022-2025*, waarvan actie 28 voorziet om haltenamen te vervangen door vrouwenamen, voornamen toe te voegen aan haltes vernoemd naar vrouwen (zo zou 'Malibran' 'Maria Malibran' worden) en het aanbieden van biografische informatie voor vrouwenamen die toegekend kunnen worden.

²² Bron: MIVB.

²³ *L'Écho*, 20 april 2012.

Het Brussels plan ter bestrijding van racisme 2023-2026 stelt in actie 37 voor om 'de diversiteit van Brussel te weerspiegelen in de namen van de haltes van de MIVB' en tegelijkertijd de namen van haltes te wijzigen 'die kolonisten of de kolonisatie verheerlijken'.

Tot slot stelt actieplan Voor de dekolonisering van de openbare ruimte in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (2023) in actie 3 voor om onder andere 'de haltes van het openbaar vervoer die tot het koloniale erfgoed behoren, te identificeren door middel van een specifieke "etikettering" waarmee ze kunnen worden herkend'. Dit betreft hier het station Pétilлон, maar ook bovengrondse haltes zoals Koloniale Veteranen. Er zijn echter tal van mogelijkheden en hernoemen is verre van de enige oplossing (zie Vaesen et al., 2024).

In de praktijk lijkt het vooral het 'genderplan' te zijn dat de eerste resultaten oplevert, met vier of vijf haltes die elk jaar worden benoemd of herbenoemd (op een totaal van 736 onafhankelijke namen van (pre)metrostations²⁴). Het moet gezegd dat de haltes van de MIVB die naar personen zijn vernoemd, overwegend mannelijk zijn (Tabel 8.1 en kaart 8.1). Voor elke vrouwelijke naam zijn er namelijk negen mannelijke namen, om nog maar te zwijgen van het feit dat je een goede algemene kennis moet hebben om te weten dat [Marguerite] Bervoets, [Isabelle] Gatti de Gamond en [Maria] Malibrán vrouwen waren, of dat Merode hier verwijst naar de prinses en niet naar een graaf of prins van de familie in kwestie.

➤ **Tabel 8.1. Het geslacht van de namen van haltes van de MIVB in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.**

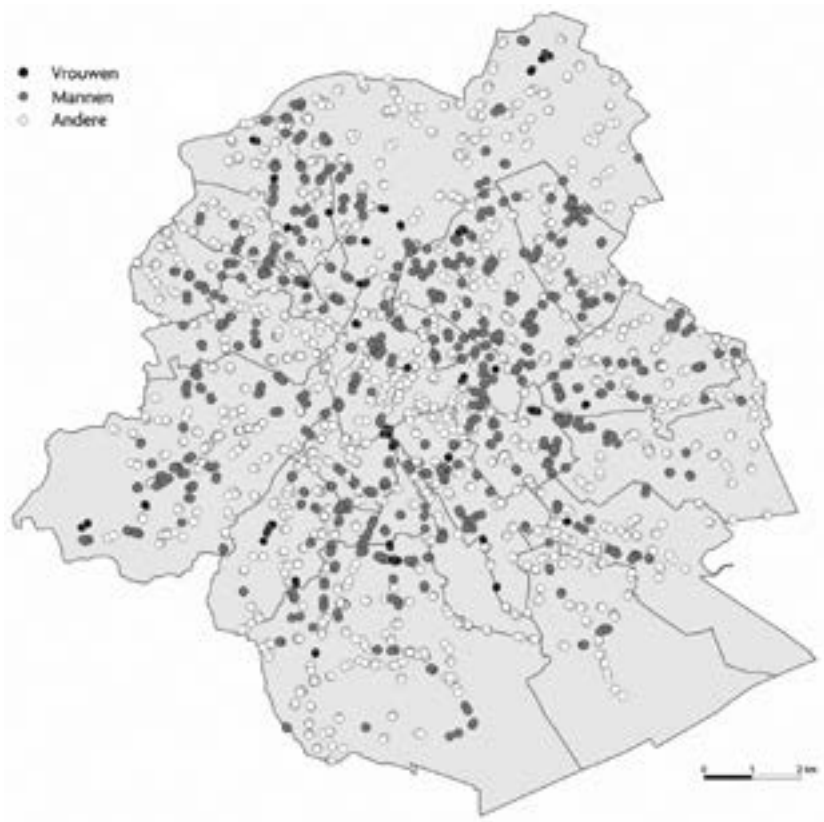
	Per halte*	Per haltecode**	Verhouding (in %)
Vrouwen	31	101	3,8
Mannen	280	897	34,7
Overige	495	1 592	61,4
Totaal	806	2 590	100
Geslachtsverhouding (aantal mannen/aantal vrouwen)	9	9	

Bron: auteur.

* Als meerdere haltes of perrons dezelfde naam hebben, worden ze slechts één keer geteld.

** Elke halte en elk perron wordt geteld. Meiser wordt bijvoorbeeld acht keer geteld en Mouterij vier keer.

- > **Kaart 8.1.** Het geslacht van de namen van haltes van de MIVB in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (een punt = een MIVB-code).

Bron: auteur. Grafische bewerking: Quentin Rombaux, *Société Royale Belge de Géographie*.

Recente creaties of wijzigingen zijn bijvoorbeeld Jeanne Herreman (een van de allereerste vrouwelijke tramconducteurs in 1964)²⁵, Clémence Everard (eerste vrouwelijke afgestudeerde in de geneeskunde in België), Rosa Parks (icoon van de strijd tegen rassensegregatie in de Verenigde Staten), Simone Veil (overlevende van Auschwitz, initiatiefneemster van de Franse wet op de decriminalisering van vrijwillige zwangerschapsafbreking en eerste door algemeen kiesrecht gekozen voorzitter van het Europees Parlement) en Marguerite Yourcenar (schrijfster en eerste vrouw die tot lid van de Académie française werd gekozen).

De vraag of deze illustere vrouwen wel voldoende worden geëerd, lijkt mij echter open. Clémence Everard is het eindpunt van bus 74 (een secundaire lijn), aan de rand van Anderlecht, op de laan vernoemd naar Henri Simonet, van wie we ons niet herinneren dat hij zich bijzonder bezighield met gendergelijkheid. Rosa Parks is een weinig bezochte halte in de kleine en onbekende Jonkersstraat. Simone Veil is een halte van de nieuwe tramlijn 10 in Neder-over-Heembeek, eveneens een

²⁵ Bron: website van de MIVB, geraadpleegd op 3 maart 2025.

secundaire lijn, ingeklemd tussen het industrieterrein van Solvay en een terrein met een busdepot. Op dezelfde lijn ligt de halte Marguerite Yourcenar tussen het bovengenoemde industrieterrein en een composteercentrum. Er zijn wel glorieuzere vormen van eerbetoon (aan vrouwen in dit geval) geweest en men kan zich afvragen of het niet beter was geweest om deze illustere figuren volledig te eren door hun naam te geven aan meer centrale en/of bekendere en/of majestueuzere verkeersaders, in plaats van enkel de haltes van het openbaar vervoer.

Voor het overige worden diverse bovengrondse haltes al geruime tijd geleidelijk hernoemd om de openbare voorzieningen die ze bedienen te benadrukken. Zo werd Héger vervangen door ULB (campus Solbosch), Tweede Lansiers door VUB (campus Plein), de Hennin door Museum van Elsene, Stille door Crematorium, Ortolanen door Calypso 2000 (zwembad van Watermaal-Bosvoorde), Teichmann door Docks Brussel (winkelcentrum), Wielemans door Wiels (centrum voor hedendaagse kunst) en Jeruzalem door Neptunium (openbaar zwembad van Schaarbeek). Vaak bestonden de voorzieningen al lang, maar in sommige gevallen was het de bouw van de voorziening of de verandering van bestemming die tot een naamsverandering leidde (Docks Brussel en Wiels).

6 > CONCLUSIE

Dit hoofdstuk bevestigt dat de namen van haltes van het openbaar vervoer – en met name van (pre)metrostations – minder neutraal kunnen zijn dan ze lijken. De uitdagingen en spanningen hadden of hebben vooral betrekking op de (pre)metrostations, die bij uitstek symbolische infrastructures zijn. Ze getuigen van de impliciete of expliciete uitdrukking van de waarden van de technische en politieke elites. Hoewel het vervoer openbaar is, is het debat over de naamgeving dat niet. De Brusselse bevolking wordt niet gevraagd om zich uit te spreken over de keuzes en blijft grotendeels buiten de debatten, die zelden in de openbaarheid worden gevoerd. In tegenstelling tot bij naamswijzigingen van straten, worden de omwonenden van een metro-, tram- of bushalte niet geraadpleegd wanneer het Gewest een wijziging overweegt.

Van de 70 namen van de Brusselse metrostations zijn er 44 voor de hand liggend (Zuidstation, Centraal Station, Bockstael, Bizet, Het Rad, enzovoort). In de andere gevallen heeft de keuze van de stationsnaam geleid tot een herbenoeming van de toponymische identiteit van de wijk (Merode ter vervanging van Tervuursepoort, Madou in plaats van Leuvensepoort of Kruidtuin in plaats van Schaarbeeksepoort), tot het ontstaan van een identiteit voor een wijk die er geen had (Delta) of tot een dissonantie die tot op de dag van vandaag voortduurt (bijvoorbeeld Horta versus Bareel van Sint-Gillis, temeer daar de bovengrondse haltes wel Bareel worden genoemd). Dergelijke dissonanten bestaan ook voor het bovengrondse netwerk. Zo is er geen spoor van Peyo te vinden in de straatnamen in de buurt van de gelijknamige halte. De namen van de twee straten die worden bediend, Coghen en Messidor,

waren echter al in gebruik voor andere haltes. Waarschijnlijk is een dergelijke dissonantie voor bovengrondse haltes minder storend voor het grote publiek, vooral als het om een geïsoleerde halte gaat en niet om een belangrijk knooppunt.

Hoe dan ook, vandaag de dag kunnen beslissingen vooral worden genomen over bovengrondse haltes, hetzij door nieuwe haltes te creëren, hetzij door de naam van bestaande haltes te wijzigen. De aanbevelingen van de plannen voor gendergelijkheid, bestrijding van racisme en dekolonisatie nodigen de MIVB uit om een bepaald percentage van de haltenamen te wijzigen. Dit roept echter de vraag op hoe snel dit moet gebeuren en of het niet beter is om eerst de straatnamen te wijzigen en daarna pas de namen van de haltes van het openbaar vervoer aan te passen.

Ten slotte bevestigt dit hoofdstuk, voor zover dat nog nodig was, dat kritische toponymie een volwaardige plaats heeft binnen de sociale wetenschappen.

> BIBLIOGRAFIE

- BERG, L., & VUOLTEENAHO, J. (Eds) (2009). *The Contested Politics of Place Naming*. Routledge.
- BROCKET, T. (2021). Governmentality, Counter-Memory and the Politics of Street Naming in Ramallah, Palestine. *Geopolitics*, 26(2), 541-563.
- DOBRUSZKES, F. (2010). Baptiser un grand équipement urbain : pratiques et enjeux autour du nom des stations de métro à Bruxelles. *Belgeo*, 18&2, 229-240.
- GIRAUT, F., HOUSSAY-HOLZSCHUCH, M., & GUYOT, S. (2008). Au nom des territoires ! Enjeux géographiques de la toponymie. *L'Espace Géographique*, 37, 97-105.
- GUYOT, S., & SEETHAL, C. (2007). Identity of place, places of identities: change of place names in post-apartheid South Africa. *South African Geographical Journal*, 89(1), 55-63.
- LIM, S. T. G., PERONO CACCIAFOCO, F. (2023). Naming public transport and historicising experiences: Critical toponymies and everyday multilingualism in Singapore's mass rapid transit system. *Urban Studies*, 60(15), 3045-3060
- MERRILL, S. (2015). Identities in transit: the (re)connections and (re)brandings of Berlin's municipal railway infrastructure after 1989. *Journal of Historical Geography*, 50, 76-91.
- PALONEN, E. (2008). The city-text in post-communist Budapest: street names, memorials, and the politics of commemoration. *GeoJournal*, 73, 219-230.
- PINCHEVSKI, A., & TORGOVNIK, E. (2002). Signifying passages: the signs of change in Israeli street names. *Media Culture Society*, 24, 365-388.
- ROSE-REDWOOD, R., & ALDERMAN, D. (2011). Critical Interventions in Political Toponymy. *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 10(1), 1-6.
- ROSE-REDWOOD, R., ALDERMAN, D., & AZARYAHU, M. (2010). Geographies of toponymic inscription: new directions in critical place-name studies. *Progress in Human Geography*, 34(4), 453-470.
- SULEIMANOVA, O., & KHOLODOVA, D. (2023). Visual and Verbal Semiotics in the Moscow-vs.-Paris Métro. *Visual Anthropology*, 36(1), 3-22.
- VAESEN, J. JAUMAIN, S., DEGRYSE, I., JACOBS, D., & WAYENS, B. (2024). Van QR-code tot verwijdering. *Debat over de symbolen van een omstreden verleden in de Brusselse openbare ruimte. Brussels Studies*, 197.
- VANDERMOTTEN, C. (2024). *La Belgique*. PUF. (coll. *Que sais-je ?*).

FOCUS. KLEINE BRUSSELSE STATIONS EN TOPONYMIE: EEN KWESTIE VAN MOBILITEIT... EN ZICHTBAARHEID!

Alix SACRÉ (ARAU)

Op het vlak van intraregionale mobiliteit biedt het Brusselse spoorwegnet enorme mogelijkheden. Brussel telt namelijk 35 stations en meer dan 100 km spoorlijnen: dat is veel voor een gewest van 161 km²! Een dichtheid die vergelijkbaar is met die van het metronet, dat 40 km spoor en 59 stations telt¹. Het is dus niet onrealistisch om dit spoorwegnet te beschouwen als een echte aanvulling op het MIVB-net: enerzijds zijn de metrolijnen eerder oost-west georiënteerd, terwijl de treinlijnen die door Brussel lopen (lijn 28, Noord-Zuidverbinding, lijn 161 en lijn 26) eerder noord-zuid georiënteerd zijn; anderzijds zijn de stations vrij goed verspreid over het gewest, met name in de zones die minder goed worden bediend door de metro's en trams van de MIVB (ten zuiden van Ukkel, Haren, Sint-Agatha-Berchem, enzovoort).

Deze complementariteit, in combinatie met reistijden die vaak onverslaanbaar zijn in vergelijking met andere vervoerswijzen (Schuman – Bockstael in minder dan 10 minuten, om maar één voorbeeld te noemen), zou moeten zorgen voor een groot gebruik van dit spoorwegnet, zowel door de inwoners van Brussel als door de gebruikers van de stad in het algemeen, voor hun dagelijkse verplaatsingen. In Brussel wordt dit vervoersaanbod echter onderbenut voor intraregionale verplaatsingen: op een gemiddelde dag vertegenwoordigde de trein in 2021-2022 slechts 1,6% van de verplaatsingen van Brusselaars (Brussel Mobiliteit en Instituut voor Mobiliteit, 2023).

¹ 62 km en 69 stations, als we ook de premetro en zijn ondergrondse haltes meetellen.

1 > REIZEN MET DE TREIN IN BRUSSEL

Verschillende factoren kunnen deze afkeer van de trein bij de Brusselaars verklaren: lage frequenties (soms slechts één trein per uur en per richting op bepaalde verbindingen), (veronderstelde) onbetrouwbaarheid van het vervoersmiddel, slechte toegankelijkheid van stations en treinen (met name voor personen met beperkte mobiliteit), tariefkwesties (alleen met het jaarlijkse MIVB-abonnement Brupass kan gebruik worden gemaakt van het aanbod van de netwerken van NMBS, TEC of De Lijn, hoewel dit aanzienlijk duurder is dan het klassieke abonnement), enzovoort. Maar ook en vooral (volgens ons) het feit dat de Brusselaars het aanbod van de NMBS op het regionale grondgebied zeer slecht kennen, en met name het bestaan van de 35 stations.² Deze situatie is te wijten aan verschillende factoren: moeilijkheid om de stations in de openbare ruimte te vinden, slechte bewegwijzering, slecht aangegeven aansluitingen, enzovoort (ARAU, 2023).

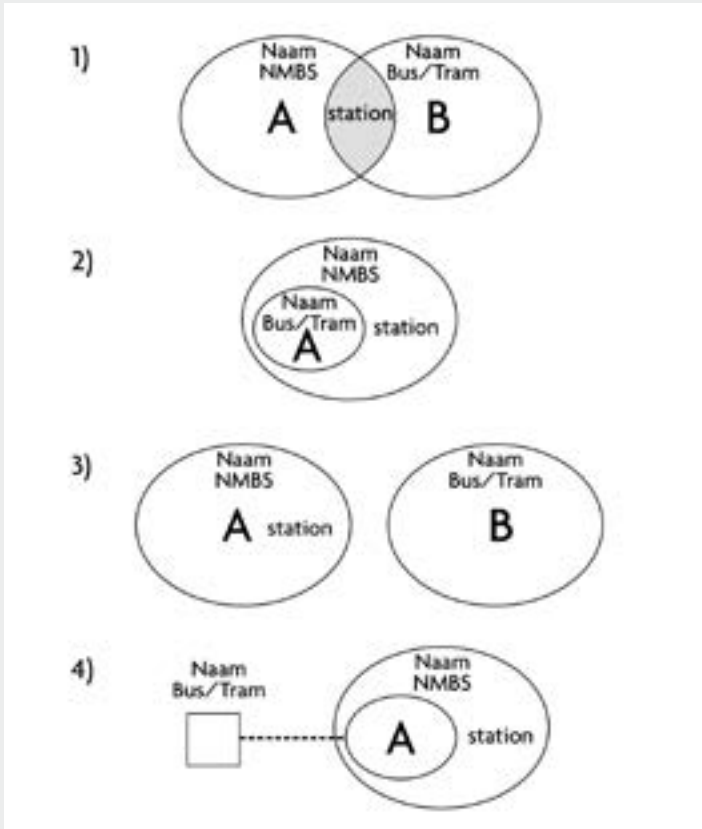
Iedereen kan wel de stations Brussel-Centraal, Brussel-Noord, Brussel-Zuid, Brussel-Luxemburg, Brussel-Schuman of misschien Etterbeek opnoemen, maar andere stations zijn volledig afwezig op de mentale kaart van de Brusselaars. Stations als Merode, Thurn-en-Taxis, Moensberg en Meiser zijn weinig bekend, soms zelfs bij omwonenden, die bijgevolg vaak niet op de hoogte zijn van de mogelijke verbindingen van en naar deze stations, ook al hebben ze een aansluiting met een halte van de MIVB.

2 > VIER VERSCHILLENDE SITUATIES

De naamgeving van deze stations en haltes roept ook vragen op: wanneer een station door een ander vervoersmiddel (MIVB, TEC en/of De Lijn) wordt bediend, geeft de naam van de halte in kwestie soms geen enkele informatie over het bestaan van het station. Als we de 35 Brusselse stations bekijken en ze groeperen op basis van de naamgeving van de haltes van de andere openbaarvervoersmaatschappijen die ze bedienen (rekening houdend met het feit dat sommige stations geen halte hebben), kunnen we vier categorieën onderscheiden.

² Wie Google Maps gebruikt, krijgt soms weliswaar een route voorgesteld waarbij de trein wordt gebruikt (als de dienstregeling dat toelaat, wat niet altijd het geval is gezien de zeer lage frequentie op bepaalde lijnen), maar vanwege tariefkwesties kan men ervoor kiezen om een ander alternatief te kiezen.

- > Afbeelding 9.1. Overeenstemming tussen de namen van de NMBS stations en die van bovengrondse haltes: vier situaties.

Bron: auteur. Grafische bewerking: Quentin Rombaux, *Société Royale Belge de Géographie*.

De eerste situatie is op zich niet de meest problematische en geldt voor de meeste Brusselse stations: de naam van het station en die van de halte(s) komen weliswaar niet exact overeen, maar uit de naam van de halte(s) blijkt duidelijk dat er een station is. Dit is het geval voor de grote stations van de Noord-Zuidverbinding (het station Brussel-Zuid wordt bediend door de MIVB halte *Zuidstation*, de halte *Zuidstation* van De Lijn en de TEC-halte *Brussel-Zuid*), maar ook voor kleinere, meer afgelegen stations. Zo geldt dit voor het station van Sint-Agatha-Berchem, dat wordt bediend door de MIVB-halte *Berchemstation*, het station van Bordet, dat wordt bediend door de MIVB-halte *Bordet Station* (deze naam wordt ook gebruikt voor de halte van De Lijn), of nog het station van Etterbeek en de halte *Etterbeek Station*. Hoewel het positief is dat de aanwezigheid van het station in de naam van de overeenkomstige haltes wordt vermeld, wordt in Franse haltenamen de term *gare* soms vóór de naam van het station geplaatst, soms erna; ook wordt *station* soms gebruikt in de Franse benamingen. Omwille van de consistentie zou

het wellicht wenselijk zijn om deze verschillende benamingen zowel in het Nederlands als in het Frans te harmoniseren.

De tweede categorie is die waarin de naam van de stations en die van de haltes (bijna) perfect overeenkomen... maar waarin de aanwezigheid van het station totaal onopgemerkt blijft. In sommige gevallen, voor de bekendste stations, is dit geen probleem (Brussel-Luxemburg wordt bediend door de halte *Luxemburg*, Brussel-Schuman door de halte *Schuman*), maar dat kan wel een probleem zijn bij kleine stations, vooral als die ondergronds zijn: de MIVB-halte *Mérode* bedient het station Mérode, de MIVB-halte *Arcaden* bedient het station Arcaden, de MIVB halte *Delta* bedient het station Delta, enzovoort. Zonder expliciete vermelding is het moeilijk te achterhalen dat men bij deze haltes ook bij een treinstation uitstapt! Hetzelfde geldt voor het station Bockstael, waar het probleem nog ingewikkelder is: het metrostation *Bockstael* biedt een verbinding met het treinstation, dat ook bovengronds bereikbaar is via ingangen ter hoogte van de haltes van de MIVB en De Lijn, allebei *Bockstael* genoemd: je raakt er gemakkelijk de weg kwijt!³

Naast deze twee eerste categorieën is er nog een derde categorie, waarbij de namen van de stations en de bijbehorende haltes totaal niets met elkaar te maken hebben. Twee voorbeelden in Brussel: in 2020 opende de NMBS een halte in Anderlecht, ter hoogte van de STIB-De Lijn-haltes *COOVI*, en noemde die *Anderlecht*. Hoewel deze halte specifiek is ontworpen om een aansluiting op de metro te bieden, hebben de twee namen geen enkel verband met elkaar. Hetzelfde probleem doet zich voor bij het station Thurn-en-Taxis: oorspronkelijk heette het *Pannenhuis*, maar het werd in 1984 gesloten en in 2015 heropend onder diezelfde naam. Intussen was ook een gelijknamig metrostation vlakbij geopend. Maar onlangs heeft de NMBS gekozen voor de naam Thurn-en-Taxis om de nabijheid van de gelijknamige site te benadrukken, die onlangs is heringericht en een nieuw stedelijk centrum zal worden. In beide gevallen is het moeilijk om de mogelijke verbindingen tussen trein en metro te raden.

Ten slotte is er nog een laatste categorie, namelijk haltes waarvan de naam lijkt op die van een station, maar die niet in de directe omgeving daarvan liggen. Zo zijn er bijvoorbeeld de MIVB-haltes *Stalle (Parking)* en *Carrefour Stalle*, die respectievelijk op 20 en 15 minuten lopen van het station Ukkel-Stalle liggen. Hetzelfde geldt voor de MIVB-halte *Congres*, die op 10 minuten van het station Brussel-Congres ligt. Ook hier is verwarring mogelijk.

3 Zie voor het station Bockstael ook de problemen in verband met de toegankelijkheid voor personen met beperkte mobiliteit tussen het station en het metrostation: ARAU vzw (2021). *Gare de Bockstael : la multimodalité et les PMR laissés à quai*. ARAU. <https://www.arau.org/fr/gare-de-bockstael-la-multimodalite-et-les-pmr-laisses-a-quai/>

› Tabel 9.1. Brusselse stations en hun eventuele overeenkomst met bovengrondse haltes van MIVB, De Lijn en TEC.

NMBS	MIVB	De Lijn	TEC
Anderlecht	COCOVI	Anderlecht Coovi	
Arcaden	Arcaden		
Sint-Agatha-Berchem	Station Berchem		
Bockstael	Bockstael/Station Bockstael	Station Bockstael	
Bovoorde	Bovoorde Station		Watermael-Boitsfort Boitsfort Gare
Boondaal	Boondaal Station		
Bordet	Bordet Station	Bordet Station	
Brussel-Centraal	Centraal Station		
Brussel-Kapellekerk	Kapellekerk		
Brussel-Congres	Congres (naar niet vlakbij)		
Brussel-Luxemburg	Luxemburg		Ixelles-Elsene Luxembourg
Brussel-Zuid	Zuidstation	Brussel Zuid	Bruxelles Midi
Brussel-Noord	Noordstation	Brussel Noord	
Brussel-West	Weststation	Weststation	
Brussel-Schuman	Schuman		
Delta	Delta	Delta	Auderghem Metro Delta
Etterbeek	Etterbeek station	Etterbeek Station	Ixelles-Elsene Etterbeek Gare/Station
Evere	Station Evere		
Vorst-Oost	Station Vorst-Oost		
Vorst-Zuid			
Moutierij	Moutierij		
Haren	Haren		
Haren-Zuid	Station Haren-Zuid		
Jette	Station Jette		
Meiser	Meiser	Meiser Station	
Merode	Merode		
Moensberg	Moensberg Station	Moensberg Station	
Sint-Job	Sint-Job Station		Uccle Station Saint-Job
Schaarbeek	Schaarbeek Station		
Simonis	Simonis	Simonis	
Thum-im-Taels	Fannenhuis		
Ukkel-Kalevoet	Ukkel Kalevoet	Station Kalevoet	Uccle Calevoet
Ukkel-Stalle	Meerdere Stalles (naar niet vlakbij)		
Diesdelle	Diesdelle	Diesdelle	Uccle Vivier d'Oie
Watermaal	Watermaal station		

Bron: auteur. Grafische bewerking: Quentin Rombaux, *Société Royale Belge de Géographie*.

3 › CONCLUSIE

De manier waarop stations en haltes van het openbaar vervoer worden benoemd, is dus duidelijk niet consistent. De oorzaak hiervan is dat elke vervoersmaatschappij (TEC, De Lijn, NMBS, MIVB) vrijwel autonoom is in de keuze van de namen voor haar haltes. Het moet opgemerkt worden dat TEC en De Lijn vaak explicieter zijn dan de MIVB in het vermelden van het bestaan van stations in de namen van hun haltes.

Om het treinvervoer onder Brusselaars te stimuleren, zijn verschillende maatregelen nodig: verhoging van de frequentie op de lijnen, verbetering van de toegankelijkheid van stations en treinen, tariefintegratie, enzovoort, maar ook een betere zichtbaarheid van de stations in hun wijken. In dit verband kan worden ingegrepen op de gebouwen (voor zover die bestaan) door ze te renoveren, of op de bewegwijzering in de openbare ruimte. In dit kader is het belangrijk aandacht te besteden aan de namen van deze stations en de bijbehorende haltes van de MIVB, TEC en De Lijn: het is noodzakelijk om deze namen op een systematische en consequente manier te uniformiseren om de mogelijkheden voor aansluitingen met het spoor duidelijk naar voren te brengen. Het is dus aan de verschillende vervoersmaatschappijen om rond de tafel te gaan zitten en te werken aan deze harmonisatie van de namen van haltes en stations.⁴

> BIBLIOGRAFIE

ARAU vzw (2021). *Gare de Bockstael : la multimodalité et les PMR laissés à quai*. ARAU. <https://www.arau.org/fr/gare-de-bockstael-la-multimodalite-et-les-pmr-laiesses-a-quai/>

ARAU vzw (2023). *Le train à Bruxelles, ce métro méconnu*. ARAU. https://www.arau.org/content/uploads/2024/06/20240110-ANALYSE-GARES_compressed.pdf

Bruxelles-Mobilité et Instituut voor Mobiliteit (2023). *Enquête sur les Comportements de Déplacement, n°6 – résumé*. Bruxelles-Mobilité. <https://old-bm.irisnet.be/sites/default/files/2023-09/R%C3%A9sultats%20r%C3%A9sum%C3%A9.pdf>

Bruxelles Mobilité, Tecnum et Espaces-Mobilités (2014). *Mobil 2040 Brussels Refreshed : regards sur la mobilité du futur*. Bruxelles-Mobilité.

DOBRUSZKES, F. (2010). Baptiser un grand équipement urbain : pratiques et enjeux autour du nom des stations de métro à Bruxelles. *Belgeo* (1-2). <https://doi.org/10.4000/belgeo.7103>

LACONTE, P., & VAN DEN HOVE, C. (2016). *Le rail, clé de la mobilité à Bruxelles*. Fondation pour l'environnement urbain.

LEBRUN, K. (2018). Temps de déplacements en transport public à Bruxelles : l'accessibilité des pôles d'activités. *Brussels Studies* (123). <https://doi.org/10.4000/brussels.1652>

TACKOEN, X. (2022, 05.05). Ne laissez pas le train à la traîne ! *Le Soir*. <https://www.lesoir.be/440371/article/2022-05-05/ne-laissez-pas-le-train-la-traîne>

4 Zie ook Bruxelles Mobilité, Tecnum et Espaces-Mobilités (2014). *Mobil 2040 Brussels Refreshed : regards sur la mobilité du futur*. Bruxelles-Mobilité.

VOORBIJ HET STRAATNAAMBORD: DIALOOG TUSSEN ODONYMIE EN HERDENKINGSVOORZIENINGEN IN DE BRUSSELSE RUIMTE

Brice PRINCE (ULB)

1 > INLEIDING

Op 20 augustus 1914 viel Brussel zonder slag of stoot in handen van het Duitse leger. Het was de enige hoofdstad van West-Europa die tijdens de Eerste Wereldoorlog door de Duitse autoriteiten werd bezet en bestuurd.¹ Gedurende 51 maanden hebben de inwoners geleden onder ellende, voedseltekorten en opvoedingen. Er kwam bijna geen informatie door over het conflict en veel gezinnen waren gescheiden van de soldaten die achter de nationale verdedigingslinie van de IJzer bleven vechten (De Schaepdrijver, 2004). Hoewel de stad niet rechtstreeks door de gevechten werd getroffen, bleef de oorlog er in het geheugen gegrift staan vanwege het lijden van de bevolking, maar ook vanwege haar status als hoofdstad. Na afloop van het conflict werden er dan ook belangrijke herinneringsmonumenten opgericht (monumenten, straatnamen, enzovoort). De aandacht ging vooral uit naar militaire figuren, maar ook prominente geallieerden en gebeurtenissen

¹ Ook de hoofdstad van het Groothertogdom Luxemburg werd om strategische redenen door Duitsland bezet, maar hoewel het land onder militaire bezetting stond, bleven de regering en de vorstin aan. De bezetter oefende nauwlettend toezicht uit op gebieden die essentieel waren voor zijn oorlogsinspanningen, zoals vervoer, post, censuur, veiligheid en bevoorrading, maar de Luxemburgse economie was al vóór het uitbreken van de vijandelijkheden nauw geïntegreerd in de Duitse economische sfeer. In tegenstelling tot België behield het land zijn juridische onafhankelijkheid en behoorde het niet tot de oorlogvoerende staten. Zie Majerus & Roemer. (2015).

werden geëerd. De civiele actoren in het conflict werden ook geëerd, maar in mindere mate dan elders (Jaumain et al., 2017).

Een van de middelen die gebruikt worden om deze personen of gebeurtenissen te eren, lijkt misschien heel banaal: een plaatsnaam toekennen. Toch beïnvloedt het alle gebruikers van die plaats omdat het een referentiepunt in de ruimte zowel als in de tijd biedt. Tegelijkertijd stelt het lokale overheden en particuliere initiatieven in staat om de openbare ruimte te voorzien van een reeks herdenkingsmiddelen. Bovendien is het toekennen van een toponiem een daad van legitimering van de personen, groepen of gebeurtenissen die ermee worden geëerd. In de verschillende gemeenten van Brussel was het einde van de Eerste Wereldoorlog vrijwel het meest markante moment in de ontwikkeling van de plaatsnamen van het Gewest. De plaats van toponiemen (straatnamen) die verband houden met dit conflict is groter dan die van alle andere conflicten, inclusief de Belgische revolutie (Kesteloot, 2012). Dit belang moet ook in verband worden gezien met de opmerkelijke bevolkingsgroei, die de lokale autoriteiten ertoe aanzette nieuwe wegen aan te leggen en die een naam te geven (Kesteloot, 2024).

Vaak worden aan straatnamen een reeks extra voorzieningen toegevoegd, al dan niet bewust, die het herdenkende aspect nog meer benadrukken. Ze zijn meestal te vinden op de wegen in kwestie of in de buurt ervan. Deze extra elementen kunnen worden beschouwd als ‘versterkende voorzieningen’, een geheel – al dan niet gestructureerd – dat tot doel heeft de herinnering op lange termijn te maximaliseren. Dit houdt de herhaling van het herdachte element in (bijvoorbeeld de Eerste Wereldoorlog) in verschillende vormen, indien mogelijk met een sterke historische verankering. Actief herdenkingswerk kan dit systeem ook versterken met jaarlijkse ceremonies of door pedagogische voorzieningen in de buurt te plaatsen.

Sinds het einde van de jaren 1990 heeft de historiografie van de Eerste Wereldoorlog in België een belangrijke heropleving gekend, waardoor het isolement waarin ze lange tijd gevangen zat, werd doorbroken (Benvindo, Majerus & Vrints, 2014). Door de internationalisering van het onderzoek blijft Brussel echter relatief weinig onderzocht als een op zichzelf staand studieobject (Jaumain et al., 2017). Herinneringskwesties zijn daarentegen het onderwerp geweest van bijzonder stimulerende analyses, zowel vanuit een nationaal perspectief (Claise, 2013; Claise, 2016; De Schaepdrijver, 2014) als vanuit een benadering die focust op de Brusselse ruimte (Van Ypersele, Debruyne & Kesteloot, 2014; Mihail, 2014). Er zijn ook studies die zich richten op de herinnering aan enkele figuren, zoals het werk over Gabrielle Petit (De Schaepdrijver, 2014). Over de Brusselse toponymie in verband met de Eerste Wereldoorlog zijn er de studies van Chantal Kesteloot (2012; 2024). Daarnaast bieden de onderzoeken van Nouria Ouali en Pierre Lannoy (2020) over genderrepresentatie in de openbare ruimte en die van Frédéric Dobruszkes (2010) over de toponiemen van de Brusselse metro aanvullende inzichten in de kritische benadering van de studie van plaatsnamen.

In dit hoofdstuk worden de odoniemen in verband met de Eerste Wereldoorlog in het Brussels Gewest onderzocht, met bijzondere aandacht voor de versterkende voorzieningen die er vaak mee gepaard gaan. We gaan hier niet in op de straatnamen die na het conflict zijn gecreëerd of gewijzigd (zie de bijdrage van Chantal Kesteloot in dit boek). Het gaat er hier om te begrijpen in hoeverre herinneringsinstrumenten, zoals straatnamen of gedenkplaten, kunnen uitgroeien tot versterkende voorzieningen. De analyse richt zich op de verschillende vormen die deze maatregelen in de Brusselse context aannemen, evenals op de boodschappen die ze uitdragen of helpen versterken. Verschillende vragen sturen deze reflectie: Zijn deze instrumenten in de onmiddellijke naoorlogse periode gecreëerd of pas in een latere periode? Zijn ze in de loop van de tijd van betekenis veranderd? Hoe werken ze op elkaar in, en dragen ze bij tot een coherente of gefragmenteerde herinnering aan het conflict?

2 > VERDUIDELIJING OP DE STRAATNAAMBORDEN

Met zo'n vijfduizend straten is Brussel te vergelijken met een open boek dat talrijke, soms met elkaar verweven verhalen vertelt. De straatnaamborden zijn op zichzelf stukjes herinnering die de voorbijganger uitnodigen om zich vragen te stellen over het verleden van de plaatsen om zich heen. Meestal zijn het echter alleen de tijdgenoten van de gebeurtenissen of de geëerde personen die nog weten wat de betekenis is van de naam op de geëmailleerde plaat. Verschillende elementen op of rond de straatnaamborden kunnen het belang ervan uitleggen voor mensen die er geen kennis over hebben. Ook versterken ze de herinnering die door de straatnaam wordt opgeroepen. Op die manier spelen versterkende voorzieningen al dan niet bewust een rol in de openbare ruimte.

Zoals Nouria Ouali en Pierre Lannoy (2020) vermelden, blijven straatnaamborden vaak stil. Ze bevatten namelijk meestal alleen het type weg en de naam die door de gemeentelijke overheid is toegekend. De regelgeving op dit gebied staat echter toe dat er een toelichting van maximaal 200 tekens wordt toegevoegd met wat extra informatie over de straatnaam. Het gaat daarbij enkel om wat historische uitleg over de persoon of de plaats in kwestie. Deze praktijk is echter niet verplicht. Het is aan het gemeentebestuur om te beslissen of het een toelichting toevoegt of ingaat op het verzoek hiertoe van een lokale groep.² Deze methode kan worden beschouwd als een versterkende voorziening, gezien de didactische waarde die ze kan hebben voor inwoners van de gemeenten zowel als voor toeristen. Deze praktijken worden ook aangemoedigd door de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie en maken het op termijn mogelijk om erfgoedwandelingen te organiseren in de steden en dorpen die deze werkwijze toepassen (Mariage, 2022).

2 Er bestaat geen nationaal wettelijk kader voor deze praktijk.

Verschillende gemeenten in Brussel hebben enkele bijkomende borden geplaatst met educatieve informatie over de Eerste Wereldoorlog, maar deze aanpak is niet algemeen verspreid en komt vaak voor in dezelfde gemeenten.³ Voorbeelden hiervan zijn de borden in Etterbeek voor de Elf Novemberlaan, het Koning Overwinnaarplein en de Hippolyte Rolinpromenade. Anderlecht heeft op zijn beurt informatie toegevoegd voor de Clemenceaulaan, de René Henrystraat en het Sainte-Adresseplein (het Franse dorp waar de zetel van de Belgische regering was gevestigd tussen 1914 en 1918), maar ook meer recent voor de Paul Ooghedreef, de laatste Brusselse soldaat die in 2001 overleed en in 2007 werd geëerd. De stad Brussel heeft ook een toelichting op de straatnaamborden gewijd aan Nieuwpoort en Passendale, symbolen van het verzet en de Belgische overwinning op Duitsland. Hoewel de namen sterk verbonden zijn met het conflict, wordt in de toelichting op het bord soms andere informatie vermeld. Dat is bijvoorbeeld het geval voor Adolphe Max, van wie wordt vermeld dat hij van 1909 tot 1939 burgemeester van Brussel was, hoewel de boulevard in 1918 werd vernoemd naar zijn verzet tegen de bezetter en zijn deportatie tijdens het conflict.

3 > VERKLARENDE PLAKKATEN

In dezelfde geest neemt de Stad Brussel in 2018 het initiatief om aan bepaalde straatnamen verklarende plakكاتen toe te voegen met historische verduidelijkingen die niet op de standaard straatnaamborden konden worden opgenomen. Ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van het einde van de vijandelijkheden sloegen de Stad Brussel en de Cercle d'histoire de Bruxelles de handen in elkaar, omdat ze zich realiseerden dat 'door een gebrek aan uitleg veel Brusselaars de betekenis niet kenden van de straatnaam en van de gebeurtenis waarnaar wordt verwezen'⁴ (Coomans de Brachène, 2018, geciteerd in Heyblom, 2018). Zo werden zestien herdenkingsplakكاتen aangebracht onder de volgende straatnaamborden: Albertinaplein, Adolphe Maxlaan, Emile Jacquainlaan, Maurice Lemonnierlaan, Diksmuidelaan, Nieuwpoortlaan, Negende Linielaan, Ieperlaan, Dinantplein, IJzerplein, Kardinaal Mercierstraat, Dinantstraat, Houthulstbosstraat, Passendalestraat, Taborastraat en De Witte de Haelenstraat. Een zeventiende plakkaat werd ook aangebracht in de Antoine Depagelaan, op de grens tussen de gemeenten Brussel en Elsene.

Afgezien van deze voorbeelden is er slechts één andere persoonlijkheid die verband houdt met de Eerste Wereldoorlog en die een verklarend plakkaat heeft gekregen, maar dat viel buiten het kader van de herdenking van het conflict. De gemeenten Ukkel en Anderlecht namen immers het initiatief om historische informatie

3 Deze gemeentelijke initiatieven stammen niet allemaal uit dezelfde periode. Sommige dateren uit de tijd dat de plaatsnaam werd ingevoerd, andere zijn later ontstaan om de herinnering aan een plaats of een persoon te herbevestigen.

4 'par manque d'explications, bon nombre de Bruxellois ignoraient la signification du nom, de l'événement évoqué dans la dénomination de certaines de ces rues'

te bieden over straatnamen die naar vrouwen zijn vernoemd. Ukkel concentreerde zich op de lanen van een openbaar park, terwijl Anderlecht dit heeft toegepast op al haar wegen, met uitzondering van de Marie Curiesquare (Ouali en Lannoy, 2020). Wel kreeg de Marie Depagestraat in Ukkel een historische toelichting, hoewel ze niet in een park ligt. Hoewel haar rol als verpleegster tijdens de oorlog wordt vermeld, wordt ze vooral voorgesteld als een van de slachtoffers van de torpedering van de RMS Lusitania in 1915.

> **Afbeelding 10.1.** Verklarend plakkaat van de Marie Depagestraat in Ukkel.

Foto: Brice Prince, 2005

Ook de gemeente Elsene zet zich hiervoor in door sinds 2017 vrouwelijke straatnamen te promoten. Een eerste stap in die richting werd gezet door een inventaris op te maken van de straatnamen in de gemeente. Bij elke straat werd een beschrijving van 180 tekens geschreven. Dit proces leidde tot de onthulling van zeventien verklarende plakkasten in 2021. De actie bleef echter niet zonder kritiek na een slechte vertaling van de naamborden in het Nederlands.⁵ Op 8 maart 2022 werden de straatnaamborden voorzien van een QR-code die verwijst naar een podcast (en een tekst) met uitleg over de vrouw naar wie de straatnaam verwijst.⁶ Momenteel draagt geen enkele straat in Elsene een vrouwelijke naam die verband houdt met de Eerste Wereldoorlog. In een persbericht van 27 november 2024 heeft het gemeentebestuur echter aangekondigd dat de nieuwe straten in de Usquarewijk tien

5 Gemeente Elsene. Gemeentebericht – Stenografisch verslag van de vergadering van de gemeenteraad van 18 maart 2021. <https://www.ixelles.be/uploads/conseil/steno/193.pdf>.

6 Fabré, G. (8 maart 2022). Qui sont les femmes qui ont donné leur nom aux rues d’Ixelles ? RTBF Actus.

vrouwennamen zullen krijgen. Onder hen maken Marie Delcourt en Thérèse de Radiguès kans. Zij werden allebei onderscheidden na de oorlog en maakten deel uit van het clandestiene inlichtingennetwerk La Dame blanche.⁷

4 > HERDENKINGSBOMEN

Na afloop van de Eerste Wereldoorlog stelde minister van Landbouw Albéric Ruzette voor om een traditie uit de Franse Revolutie nieuw leven in te blazen: het planten van ‘herdenkingsbomen’ ter herinnering aan de bevrijding. Na jaren van ontberingen en oorlogseconomie was dit gemakkelijk te implementeren en vooral niet duur voor de overheid. Soms werd de boom vergezeld van een gedenksteen die de context verduidelijkte. In Brussel kozen vijf overheden om een herdenkingsboom te planten in afwachting van volwaardige monumenten. Tussen november 1918 en mei 1920 plantten Oudergem, Vorst, Anderlecht, Ukkel en Sint-Pieters-Woluwe vrijheidsbomen. Hiervan is alleen die van Sint-Pieters-Woluwe niet meer vindbaar. De andere zijn nog steeds te zien (Van Ypersele et al., 2014). In tegenstelling tot andere versterkende voorzieningen is het moeilijker om een boom te koppelen aan de naam van een weg. Toch staat de vrijheidsboom van Vorst, gelegen aan het Bevrijdingsplein, op het kruispunt van straten die herinneren aan de Eerste Wereldoorlog, zoals de Kimmelberglaan en de Albertlaan. De gedenksteen voor deze boom herinnert aan het Belgische verzet tegen de bezetter, en viel dan ook niet erg in de smaak viel bij de nazi's, die hem op 13 december 1940 vernielden. Na het einde van de vijandelijkheden werd hij in oktober 1945 vervangen door de gemeente.⁸

5 > MONUMENTEN

Van alle versterkende voorzieningen springt er één meer in het oog dan de andere: het monument.⁹ Ze vormen de hoeksteen van het herdenkingsbeleid en zijn bedoeld om het collectieve en individuele geheugen te versterken, maar ook als een symbool van dankbaarheid aan de overlevenden. De gemeentelijke monumenten en enkele militaire monumenten die in eerste instantie werden opgericht ter nagedachtenis aan de Eerste Wereldoorlog, werden later grotendeels aangepast om ook te verwijzen naar de Tweede Wereldoorlog. Binnen de onderzochte monumenten

⁷ Le Soir Immo (27 november 2024). Dix femmes choisies pour nommer les rues d'un nouveau quartier bruxellois. *Le Soir Immo*.

⁸ In tegenstelling tot wat de inventaris van het bouwkundig erfgoed beweert, werd de boom niet omgehakt door het Duitse leger in 1940. De boom is immers duidelijk zichtbaar op luchtfoto's uit 1944. Verlossingssquare. Inventaris van het bouwkundig erfgoed. <https://monument.heritage.brussels/nl/streets/11900055>; Bruciel. <https://bruciel.brussels/>

⁹ Zie het werk van Stéphanie Claisse voor een meer gedetailleerde studie van de monumenten: Claisse, S. (2013). *Du Soldat Inconnu aux monuments commémoratifs belges de la guerre 14-18*. Académie royale de Belgique; Claisse, S. (2016). *Monuments aux morts... et aux survivants belges de la Guerre 14-18*. Académie royale de Belgique.

voegde alleen de gemeente Jette er in de jaren 1950 een extra vermelding voor de Koreaanse Oorlog aan toe.¹⁰ Elke gemeente bouwde zo een eigen monument om 'haar' doden te herdenken, nadat een project om een gemeenschappelijk monument voor alle Brusselse gemeenten op te richten was mislukt. Oudergem was de eerste gemeente die er in 1919 een oprichtte. De andere gemeenten volgden snel, maar soms duurde de aanleg langer en werden de inhuldigingsceremonies met meerdere jaren uitgesteld. Dat maakte de oud-strijders soms erg ontevreden. Het duurde dan ook tot 1926 voordat alle gemeenten ten minste één monument hadden.

Er waren echter niet alleen gemeentelijke initiatieven. In het Brussels Gewest zijn er 124 monumenten die verband houden met de Eerste Wereldoorlog, waarvan er 75 zijn gebouwd in het interbellum. Er ontstond dus ook een reeks andere monumenten, soms met steun van de gemeenten. Ze herdenken personen die tot helden of slachtoffers zijn uitgeroepen, maar kunnen ook gericht zijn op hele groepen, zoals bepaalde regimenten van het Belgische leger. Het was gebruikelijk dat ze werden opgericht tegelijk met – of relatief kort na – een straatnaamwijziging (Van Ypersele et al., 2014; Claisse, 2016). Dit is bijvoorbeeld het geval voor het monument dat in 1920 in Ukkel werd opgericht ter nagedachtenis aan Edith Cavell en Marie Depage, op het kruispunt van de naar hen vernoemde straten die in november 1918 werden ingehuldigd. Dit geldt ook voor het monument aan de Tweede Lansiers Regimentlaan, dat in 1930 in Etterbeek werd onthuld ter nagedachtenis aan de eenheid op de plaats waar zij voor de oorlog waren gelegerd en waar zij tot de Tweede Wereldoorlog zouden blijven.

6 > MIVB-HALTES

Lange tijd hebben de Brusselse openbaarvervoersmaatschappijen weinig moeite gedaan om hun haltes in de stad een naam te geven (zie de bijdrage van Dobruszkes in dit boek). Ze vermeldden dus gewoon de naam van de straat en het nummer waarop de halte van hun lijnen zich bevond.¹¹ In de jaren 1970, met de geleidelijke ingebruikname van de metrolijnen, begon de MIVB wel namen toe te kennen aan haar stations. Ze koos daarvoor namen die toelieten om de stations gemakkelijk in de openbare ruimte te lokaliseren. Het eenvoudigste was dan ook om een naam te kiezen van een straat in de buurt van het station. Ook normen voor woordlengte en taalgebruik speelden een rol. Frédéric Dobruszkes legt (in dit boek) uit dat de naamvoorstellen door ingenieurs worden gedaan en ter beoordeling werden voorgelegd aan het beheerscomité van de MIVB en uiteindelijk aan de bevoegde minister, die het voorstel al dan niet goedkeurde. Pas in 1982 besloot de MIVB om ook de

¹⁰ *Le patrimoine mémoriel des guerres. France - Europe - Monde*. https://monuments-aux-morts.fr/?arko_default_648970c046073--ficheFocus=

¹¹ Wij danken hier de vzw Mupdofer die ons heeft geïnformeerd over de benaming van de haltes vóór de jaren 1970.

bovengrondse haltes een naam te geven. In tegenstelling tot de metro was er daarbij meer speelruimte, aangezien de gewestregering zich in dit geval niet mengt in de beslissing. In tegenstelling tot de hoofdsteden van andere landen, worden in de Brusselse toponymie nationale figuren of de gevestigde macht hierbij minder verheerlijkt, hoewel dit niet volledig ontbreekt.

Met meer dan 2.200 haltes waar de stationsnaam een of meerdere keren wordt vermeld, speelt de MIVB ook een potentiële rol in het versterken van de Brusselse straatnamen. De borden, plakaten en bushokjes aan de buitenhaltes of ondergrondse stations herinneren immers aan de omliggende straatnamen. Met de invoering van vaste namen voor haltes vanaf de jaren 1970 werden enkele namen geselecteerd die verband houden met de Eerste Wereldoorlog om haltes van het Brusselse openbaar vervoer te benoemen (Van Ypersele et al., 2014). Zoals hierboven vermeld, is de keuze van een naam evenwel ingegeven door de noodzaak om zich gemakkelijk te kunnen oriënteren in de ruimte dan door een bewuste keuze van de MIVB om belangrijke passages uit de nationale geschiedenis te eren. Voor alle soorten openbaar vervoer samen, zijn er bijvoorbeeld de haltes IJzer en Oorlogskruisen in Brussel, de halte Helden in Ukkel en de halte Vaderland in Schaarbeek. Niettemin kunnen politieke beslissingen bepaalde namen voorrang geven. Voor de halte Delacroix werd in 2006 gekozen om, eerder dan het karakter van de voormalige industriële wijk zelf, de 22ste premier en lid van het Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit in de schijnwerpers te zetten.

7 > EEN BEWUST OF ONBEWUST EERBETOON

Ten slotte kunnen sommige instellingen namen hebben die verband houden met de Eerste Wereldoorlog. Sommige daarvan krijgen deze namen meestal bewust toegewezen, hoewel ze zich slechts zeer zelden in de buurt bevinden van wegen met dezelfde naam. Tot de meest voorkomende en bekendste behoren kardinaal Mercier, Adolphe Max en Émile Jacqmain, wier namen aan onderwijsinstellingen werden toegewezen. De naam van de Onze-Lieve-Vrouw ter Zege op de Zavelkerk houdt weliswaar geen verband met de Eerste Wereldoorlog, maar in haar transept is er een glas-in-loodraam met een afbeelding van koning Albert I en koningin Elisabeth met op de achtergrond de ruïnes van Nieuwpoort en Diksmuide. Terwijl deze instellingen bijdragen aan het in ere houden van de herinnering door deze namen bewust toe te kennen, houden de namen niet direct verband met nabijgelegen straatnamen.

Sommige versterkende voorzieningen houden ook niet rechtstreeks verband met een bepaalde plaatsnaam, maar veeleer met een plek waar de geëerde personen vaak bijeenkwamen (school, werk- of recreatieplaats, enzovoort). Dit kan worden beschouwd als een corporatistisch geheugen. Enkele opvallende voorbeelden zijn het monument in het station Brussel-Centraal voor de spoorwegarbeiders die tijdens de twee wereldoorlogen zijn omgekomen, het monument in het Justitiepaleis

van Brussel voor de strijdende advocaten van de balie van Brussel, en het monument voor de kermisexploitanten die tijdens de oorlogen zijn omgekomen langs de laan waar elk jaar de Zuidfoor wordt gehouden.

Ook kiezen handelaars (caféhouders, frituuruitbaters, enzovoort) er soms voor om hun bedrijf te vernoemen naar de straat waarin ze gevestigd zijn. Sommige van deze toekenningen houden dus verband met de Eerste Wereldoorlog, zonder dat er een intentie is om de herinnering te versterken. In dit geval dient de keuze van de naam de handelaar om een lokale aanwezigheid in een straat of wijk te versterken, eerder dan om echt eer te bewijzen. Niettemin dragen ze bij tot het verankeren van de gekozen namen in de openbare ruimte. Dit is bijvoorbeeld het geval voor snackbar Verdun in de Verdunstraat in Brussel, restaurant Chez Franz in de Franz Merjaystraat in Elsene of Brasserie des Alliés in de Bondgenotenstraat (*Rue des Alliés*) in Vorst.

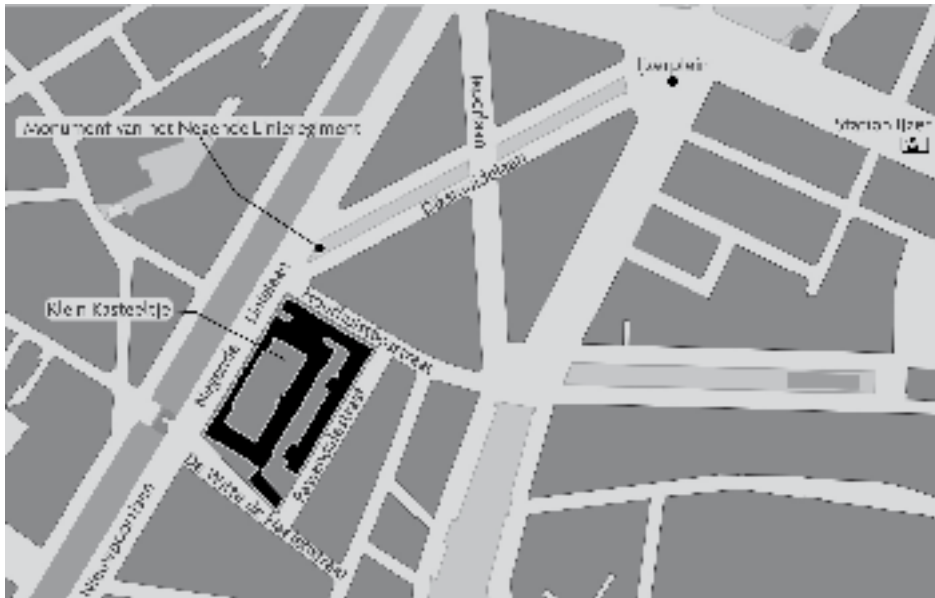
8 > DIALOOG EN COMPLEMENTARITEIT VAN DE VOORZIENINGEN

Zoals we hebben gezien, staat de odonymie in dialoog met een reeks voorzieningen die het eerbetoon versterken. Deze complementariteit is soms terug te vinden in grotere systemen die elkaar versterken in een soort gezamenlijke herdenking. In Etterbeek is hiervan een goed voorbeeld te vinden. In de wijk Rinsdelle, die tussen 1920 en 1950 werd heringericht (Nevelsteen, 1997), vonden de veranderingen in de straatnamen voornamelijk plaats in de jaren 1930, hoewel sommige wegen al eerder een naam hadden gekregen. Het centrale en meest symbolische stuk is de rechte lijn van het Vier Augustusplein, de Frontlaan, het Koning Overwinnaarplein en de Elf Novemberlaan. Het is een samenvatting van het conflict in één enkele as, waarin ook de verklarende plakkaten en een monumentaal werk uit 1947 gewijd aan de verzetsstrijders van de twee wereldoorlogen samenkomen. Rondom dit al dichte systeem vinden we wegen die herinneren aan belangrijke elementen van de vijandelijkheden, zoals de Generaal Tombeurstraat aan het ene uiteinde van deze as of de Ramskapellestraat, de Tervatestraat en de Vlieger Thieffrystraat aan het andere uiteinde. Deze laatste wordt nog versterkt door de aanwezigheid van een MIVB-station en een gelijknamige snackbar in de buurt. Een soortgelijke vaststelling kan worden gedaan in de wijk van de oude kazernes, die zich op enkele honderden meters daarvan bevindt. Ze bestaat uit talrijke straten die zijn gewijd aan de Eerste Wereldoorlog, versterkt door de aanwezigheid van de kazernes, maar ook door diverse monumenten die voornamelijk zijn gewijd aan de eenheden die er gelegerd waren.

De oude havenwijk van Brussel is een voorbeeld met een minder gefragmenteerde logica vanwege de homogeniteit van de straten en de naamsverandering die voor het grootste deel in februari 1919 werd doorgevoerd. De wegen en monumenten in een cirkel rond de kazerne van het Klein Kasteeltje zijn gewijd aan de vier jaar die

het Belgische leger aan het IJzerfront heeft doorgebracht en de overwinningen die het heeft behaald. Het geheel strekt zich uit van het IJzerplein en het aangrenzende metrostation – met twee sculpturen van Antoine Mortier die op abstracte wijze de pijn van het rouwen en de heldhaftigheid van het leger oproepen¹² – tot de Ieperlaan en Diksmuidelaan, die elkaar in het midden kruisen. De Houthulstbosstraat, die tegen de kazerne aan ligt, verbindt de twee boulevards en omgeeft de kazerne samen met de Passendalestraat en de voormalige Haelenstraat. Deze laatste herdenkt sinds 1919 de slag bij Halen en werd in 1933 omgedoopt tot De Witte de Haelenstraat, naar de generaal die tijdens deze strijd het bevel voerde over de Belgische divisie. Ten slotte liggen aan de rand van het kanaal en tegenover de ingang van het Klein Kasteeltje de Nieuwpoortlaan en de Negende Linielaan. Het gebouw was lange tijd de garnizoenplaats van deze eenheid, die twee jaar na haar terugkeer uit het bezette Rijnland (1919-1924) een monument liet oprichten op de Diksmuidelaan.

> **Kaart 10.1. Thematische wijk rond het huidige Klein Kasteeltje.**

Bron: auteur. Grafische bewerking: Société Royale Belge de Géographie, Quentin Rombaux.

In deze twee exemplarische gevallen, waarin de straatnamen en de versterkende voorzieningen elkaar aanvullen, worden herinneringen aan de oorlog opgeroepen door middel van waarden, de overwinning en militairen. Aan burgers werd ook

¹² Bij de aanleg van de Brusselse metro richtte de MIVB de Artistieke Commissie van de Vervoerinfrastructuur op om de stations te verfraaien. Bij de bouw van het station IJzer vroeg zij de Brusselse schilder Antoine Mortier om er een kunstwerk te maken. Hij was zelf kind tijdens de Eerste Wereldoorlog en besloot een eerbetoon te brengen aan de slachtoffers van het conflict. De *Piëta* symboliseert een soldaat die in de armen van zijn moeder rust, terwijl twee wachtsters over hen waken. *La barrière de l'Yser* op de achterkant is een eerbetoon aan de Belgische slachtoffers van het conflict. <https://antoinemortier.com/>

een rol toegekend (zij het een minder belangrijke) in de herinneringscultuur van de Brusselse gemeenten, waarbij ze doorgaans werden opgevoerd om de misdaden van de bezetter aan de kaak te stellen (Kesteloot, 2024).

Onder deze elkaar versterkende eerbetonen springt er één in het oog omdat het twee bekende vrouwelijke figuren uit het conflict in de schijnwerpers zet: Edith Cavell en Marie Depage. Ukkel besloot in november 1918 twee kruisende straten te hernoemen ter nagedachtenis aan twee personen van wie de wegen elkaar eveneens kruisten toen zij leiding gaven aan de *École belge d'infirmières diplômées*, die voor de oorlog was opgericht door Antoine Depage. Cavell werd door de Duitsers geëxecuteerd, terwijl Depage omkwam bij de schipbreuk van de RMS Lusitania in 1915. Enkele elementen versterken de herinnering aan deze twee figuren, zoals het straatnaambord met een korte biografie van Marie Depage, het monument dat in 1920 werd onthuld op het kruispunt van de twee straten en de halte Cavell van de MIVB. De keuze van de locatie is echter niet toevallig, want juist daar werd in 1914 een nieuwe kliniek voltooid, waarin de nieuwe lokalen van de verpleegstersschool werden ondergebracht – die voorheen in de Teeltstraat (of Kweekstraat, *Rue de la Culture*) was gevestigd, nu de Franz Merjaystraat. De school zou overigens de naam van de Engelse verpleegster aannemen. In 2015, ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van haar executie, werd een buste van Edith Cavell onthuld in het Montjoiepark dat aan de straat grenst. Vermeldenswaardig is ook dat in 1919 het Belgisch veldhospitaal *L'Océan*, dat geleid werd door Antoine Depage (de weduwnaar van Marie Depage), in 1919 vanuit De Panne werd verplaatst naar het Brugmannplein, op enkele honderden meters van deze locatie, waar dokter Depage in 1905 al het Chirurgisch Instituut Berkendael had opgericht.

> CONCLUSIE

Het onderzoek naar de toponiemen in het Brussels Gewest die verband houden met de Eerste Wereldoorlog brengt een rijke herinneringscultuur aan het licht, die in de loop van de tijd is geëvolueerd en sterk verankerd is in de stedelijke ruimte. Vanaf het einde van het conflict werd de naamgeving van wegen een belangrijk, snel en goedkoop instrument voor herdenking. Van alle symbolische herdenkingsinstrumenten had dit de grootste impact op de inwoners, aangezien zij deze namen dagelijks gebruiken om zich in de stedelijke omgeving te oriënteren. Deze keuzes voor straatnamen zijn verre van onbelangrijk en gaan vaak gepaard met wat men kan omschrijven als *versterkende voorzieningen*, die de oorspronkelijke herdenkingsboodschap nog benadrukken.

Deze voorzieningen bij straatnaamborden kunnen verschillende vormen aannemen: verduidelijkingen op het straatnaambord, verklarende plakkatens, monumenten, herdenkingsbomen of zelfs namen van haltes van het openbaar vervoer. Sommige zijn het resultaat van overheidsinitiatieven, terwijl andere het werk zijn van particulieren of verenigingen. Hoewel een groot deel ervan in de onmiddellijke

naoorlogse periode is geplaatst (bijvoorbeeld de herdenkingsbomen en monumenten), is een deel van deze voorzieningen het resultaat van ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog of zijn ze ingehuldigd tijdens de herdenkingen van de honderdste verjaardag van de Eerste Wereldoorlog, zoals de verklarende plakka-ten. Hun impact verschilt naargelang hun zichtbaarheid en hun al dan niet be-wuste koppeling met andere elementen, waardoor de boodschap wederzijds kan worden versterkt. In de meest geslaagde gevallen vormen deze voorzieningen echte coherente herdenkingssystemen, zoals dat rond het Klein Kasteeltje, waar de complementariteit tussen straatnamen, monumenten, kunstwerken en openbare uitrusting een symbolische en uniforme interpretatie van de geschiedenis moge-lijk maakt.

Uit de analyse blijken echter ook opvallende onevenwichten. Ten eerste domineert het militaire geheugen ruimschoots, waardoor civiele (en vaak vrouwelijke) figu-ren naar de achtergrond worden verdrongen, ondanks enkele pogingen van de af-gelopen jaren om die balans te herstellen. Ten tweede benadrukken deze herinne-ringskeuzes de rol van machtsverhoudingen bij de creatie van collectieve herinne-ringen en nodigen ze uit tot een kritische houding ten opzichte van de verhalen die worden verteld en de figuren die in de openbare ruimte worden geëerd ten koste van anderen. Ten derde zijn deze complementaire systemen niet vastgelegd in de tijd en evolueren ze voortdurend. In de loop der jaren komen er namelijk nieuwe elementen bij, gedreven door de wens om een plaats te geven aan personen of ele-menten die voorheen buiten beschouwing werden gelaten.

Kortom, de versterkende voorzieningen beperken zich niet tot het verankeren van het geheugen in de stad: ze staan in dialoog met elkaar, evolueren in de loop van de tijd en spelen een actieve rol in de vorming van een collectief geheugen in het Brussels Gewest.

> BIBLIOGRAFIE

BENVINDO, B., MAJERUS, B., & VRINTS, A. (2014). La Grande Guerre des historiens belges, 1914-2014. *Revue belge d'histoire contemporaine*, 2-3, 170-196.

CLAISSE, S. (2013). *Du Soldat Inconnu aux monuments commémoratifs belges de la guerre 14-18*. Académie royale de Belgique.

CLAISSE, S. (2016). *Monuments aux morts... et aux survivants belges de la Guerre 14-18*. Académie royale de Belgique.

DE SCHAEPDRIJVER, S. (2004). *La Belgique et la Première Guerre mondiale*. Peter Lang.

DE SCHAEPDRIJVER, S. (2014). Gabrielle Petit, héroïne de la Grande Guerre : histoire et mémoire d'une ambition. *Revue du Nord*, 404-405(1), 347-374. <https://doi.org/10.3917/rdn.404.0347>.

DOBRUSZKES, F. (2010). Baptiser un grand équipement urbain : pratiques et enjeux autour du nom des stations de métro à Bruxelles. *Belgeo*, 1-2, 229-240.

HEYBLOM, J. (2018). *Dix-sept plaques de rue pour décrypter la Première Guerre mondiale à Bruxelles*. Cercle d'Histoire de Bruxelles. <https://www.cehibrux.be/chroniques/visites-conferences-livres/432-dix-sept-plaques-de-rue-pour-decrypter-la-premiere-guerre-mondiale-a-bruxelles>

JAUMAIN, S., JOURDAIN, V., AMARA, M., BENVINDO, B., BOUCHAT, P., BOUSMAR, E., CHARON, A., EGGERICKX, T., GYBELS, E., KESTELOOT, Ch., KLEIN, O., MIHAIL, B., STEFFENS, S., TALLIER, P-A., TOUSIGNANT, N., & VAESEN, J. (2017). Sur les traces de la Première Guerre mondiale à Bruxelles. *Brussels Studies*, 102. DOI: <https://doi.org/10.4000/brussels.1403>

KESTELOOT, Ch. (2012). *Toponymie et mémoire de la Seconde Guerre mondiale. Les noms de rues à Bruxelles. Revue Belge d'Histoire Contemporaine*, 42(2-3), 108-137.

KESTELOOT, Ch. (2024). L'histoire au bout de la rue. Le passé dans l'espace public bruxellois. *Politika*. <https://www.politika.io/fr/article/lhistoire-au-bout-rue-passe-lespace-public-bruxellois>

MAJERUS, B., & ROEMER, C. (2015). Luxembourg. In 1914-1918-online. *International Encyclopedia of the First World War*. <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/luxembourg/>

MARIAGE, F. (2022). *Guide pratique des noms de voies publiques en Belgique francophone*. Commission Royale de toponymie et de dialectologie.

MIHAIL, B. (2014). Monuments aux morts et aux héros de la patrie. L'héritage commémoratif des deux guerres mondiales à Bruxelles. *Bruxelles Patrimoine*, 11-12, 76-101.

NEVELSTEEN, D. (1997). *Histoire du développement urbanistique d'Etterbeek*, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

OUALI, N., & LANNOY, P. (2020). Matérialité de l'espace urbain et égalité des sexes. Mesures et enjeux de l'odonymie bruxelloise. *Géographie et cultures*, 115, 157-179.

VAN YPERSELE, L., DEBRUYNE, E., & KESTELOOT, Ch. (2014). *Bruxelles, la mémoire et la guerre (1914-2014)*. Renaissance du Livre.

Websites

Antoine Mortier. <https://antoinemortier.com/>

Bruciel. <https://bruciel.brussels/>

Le patrimoine mémoriel des guerres. France - Europe - Monde. https://monuments-aux-morts.fr/?arko_default_648970c046073--ficheFocus=

Inventaris van het bouwkundig erfgoed. Urban.brussels. <https://monument.heritage.brussels/>

FOCUS. DE TOE-EIGENING VAN PLAATSNAMEN EN OPENBARE RUITES DOOR DE INWONERS: VOORBEELDEN UIT MOLENBEEK

Sven STEFFENS (MoMuse)

De laatste jaren is er een hernieuwde belangstelling voor de historische analyse van de namen die aan straten en andere openbare ruimtes worden gegeven. Dit uit zich ook in debatten en reflecties over of bestaande toponiemen gewijzigd moeten worden en welke namen aan nieuwe straten gegeven moeten worden. Over het algemeen focust het onderzoek zich op de mechanismen van het besluitvormingsproces en de keuzes die beleidsmakers maken. De nadruk ligt zo op wat er 'stroomopwaarts' gebeurt of is gebeurd, binnen de bevoegde instanties. Deze focus wordt versterkt door de min of meer overvloedige documentatie die door deze instellingen gegenereerd wordt. Met uitzondering van omstreden namen, stellen onderzoekers echter zelden vragen over de perceptie en het gebruik van toponiemen door de inwoners en andere gebruikers in het dagelijks leven (Martine Willems, 2013, p. 289-290, haalt enkele voorbeelden uit Luik aan; voor Sint-Jans-Molenbeek, zie onze studie uit 2007). Hier stellen we enkele pistes voor om het populaire en mondelinge gebruik van toponymie door de inwoners te verkennen en in kaart te brengen. Sint-Jans-Molenbeek als casus is bijzonder interessant vanwege de diversiteit van haar inwoners en de hoeveelheid verschillende talen die men er spreekt. Hoewel we hier geen uitgebreide studie over dit populair gebruik van toponiemen kunnen presenteren, zullen we de belangrijkste resultaten van eerder onderzoek (gepubliceerd in het tijdschrift *Brussels Studies* (Steffens, 2007)) up-to-date brengen.

Het concept van de ‘populaire stedelijke toponymie’ biedt weliswaar een blik op de perceptie en toe-eigening van namen door inwoners, maar werpt ook theoretische en methodologische problemen op. Welke criteria bepalen of het gebruik van een toponiem ‘populair’ is? Hoe kunnen we het privégebruik van mondelinge en schriftelijke toponiemen in kaart brengen? Hoe kan rekening worden gehouden met de taalkundige diversiteit die zo kenmerkend is voor Brussel en die veel verder gaat dan de twee officiële talen van de formele toponiemen? Hoe kan men rekening houden met de evolutie van de perceptie van de namen van fysieke ruimtes in een tijdperk waarin de digitale en virtuele wereld steeds belangrijker worden? Waarin navigatie-apps waarschijnlijk het levendige geheugen en gebruik van plaatsnamen aantasten? Hoe kan een chronologie van ‘populaire’ toponiemen worden opgesteld? Op dit moment is onze benadering van populaire toponymie louter empirisch, gebaseerd op twintig jaar veldonderzoek, contacten met inwoners en gegevens uit schriftelijke bronnen. Aangezien we dit onderzoeksgebied hier niet verder kunnen uitdiepen, zullen we enkele onderzoekspistes aanstippen.

1 > INKORTING VAN OFFICIËLE NAMEN

De officiële benaming *Molenbeek Saint-Jean / Sint-Jans-Molenbeek* wordt in het mondelinge gebruik vaak ‘Molenbeek’, maar ook vaak ‘Molen’ (met de klemtoon op de eerste lettergreep) en ‘Molem’ (met de klemtoon op de tweede lettergreep). De Place de la Duchesse de Brabant (Hertogin van Brabantplein) wordt vaak ‘Place de la Duchesse’, de Louis Mettewielaan ‘de Mettewie’, de Edmond Machtenslaan ‘de Machtens’, enzovoort. Soms weerspiegelen ook de uithangborden van winkels of verenigingen deze trend. Zo stond er begin jaren 2000 een Snack Ribau in de Ribaucourtstraat. Het Vlaamse culturele centrum Vaartkapoen en met name zijn concertzaal worden al jaren aangeduid met de afkorting VK.

Het is opvallend dat de officiële namen van ten minste twee straten deze neiging tot vereenvoudiging gevolgd hebben. Zo werd de Ostendaelstraat, van meet af aan met één ‘o’ geschreven, de naam van een nieuwe straat die rond 1928-1929 werd aangelegd in de buurt van het Marie-Josépark, een openbaar park op het voormalige domein van *Oostendael*. Rond 1878-1879 namen de autoriteiten de spelling *Pierre Van Humbeeck* (met ‘ck’ aan het einde) aan bij de naamgeving van een nieuwe straat in de buurt van het Weststation. Bedoeld als eerbetoon aan de liberale politicus en eerste minister van Onderwijs in België, werd de spelling (na 1945, maar de precieze datum vereist meer onderzoek) gewijzigd in ‘Pierre Van Humbeek’. Deze schrijfwijze wordt (in 2025) gebruikt op straatnaamborden, door alle zoekmachines op het internet en waarschijnlijk zonder spijt door de omwonenden (dit in tegenstelling tot de historicus).

2 > 'DESEMANTISERING' VAN TOPONIEMEN

Heel vaak kennen inwoners en gebruikers de oorspronkelijke betekenis van plaatsnamen niet meer. Dit geldt met name voor eigennamen. Zo weten de mensen die in 'de Mettewie' of 'de Machtens' wonen niet noodzakelijk dat dit over voormalige lokale burgemeesters met bijzonder lange ambtstermijnen gaat, die een grote stempel hebben gedrukt op de stedenbouwkundige ontwikkeling van de gemeente. Wat geldt voor belangrijke lokale persoonlijkheden, geldt nog meer voor minder bekende figuren: wie herinnert zich bijvoorbeeld nog de kortstondige burgemeester Guillaume Mommaerts (1876-1878), naar wie de Mommaertsstraat is vernoemd? Ook de vele andere personen die met een straatnaam worden geëerd, ontsnappen hier niet aan (onder andere de schepenen François Sebrechts en Jean Verbiest, de industrieel Jean Dubrucq, de gemeentesecretaris Michel Zwaab, enzovoort). Bovendien staat men bij verwijzingen naar de Belgische monarchie, zoals de Graaf van Vlaanderenstraat en het Hertogin van Brabantplein (oorspronkelijk ter ere van de toekomstige koning Leopold II en zijn echtgenote Marie-Henriette), zelden nog stil bij hun historische dimensie.

3 > DE ONTWIKKELING VAN EEN VEREENVOUDIGDE MICROTOPONYMIE

Er zijn talrijke voorbeelden van verkorte en vereenvoudigde namen voor symbolische plaatsen. Het gemeentehuis dat de *Place Communale* domineert, evenals de bijgebouwen in de omgeving, worden 'la commune'; de *Place Communale* wordt 'de markt' (vanwege de twee wekelijkse markten die er worden gehouden); het Kanaal van Charleroi en het Kanaal van Willebroek worden 'het kanaal', enzovoort.

4 > VERDWIJNENDE OUDE POPULAIRE TOPONIEMEN

De achteruitgang van de kennis en het gebruik van het lokale dialect (dat nog steeds bestaat) leidt onvermijdelijk tot het geleidelijke verdwijnen van een rijke oude nomenclatuur die we aan het begin van de 21ste eeuw nog konden horen. Dit wordt verder versterkt door veranderingen in de bestemming van publieke ruimtes. Een belangrijke verandering, zoals de afschaffing van de paardenmarkt op het Hertogin van Brabantplein in 1998-1999, verklaart bijvoorbeeld ook waarom steeds minder sprekers die plaats 'de pieremet' of 'paardenmarkt' noemen.

Deze eerste vaststellingen weerspiegelen de bijzonder pragmatische en praktische houding van mensen ten opzichte van toponymie. Verder onderzoek is nodig naar de identitaire, ideologische en emotionele dimensies die populaire toponymie kan dragen, en naar de mogelijke verschillen binnen verschillende groepen van de lokale samenleving.

5 > UITINGEN VAN GEHECHTHEID AAN DE GEMEENTENAAM

In juni 2025 was Molenbeek het toneel van een opmerkelijk en veelzeggend conflict over haar eigen naam. John Textor, Noord-Amerikaans zakenman en eigenaar van de voetbalclub RWDM (Racing White Daring de Molenbeek), wilde de club omdopen tot Daring Brussels, omdat hij van mening was dat de vermelding van 'Molenbeek' in de afkorting RWDM een negatief imago zou geven en investeerders zou afschrikken. Het gebruik van 'Daring' zou dankzij de Engelse betekenis van het woord dan weer een dynamische uitstraling geven. Hij had echter buiten de supporters van de club gerekend, die massaal in actie kwamen rond de wens om de naam te behouden. Bovendien steunden alle politieke partijen die in de gemeenteraad van Molenbeek vertegenwoordigd zijn, een hoogst uitzonderlijke eensgezindheid, het verzoek van de supporters en eisten ze dat de verwijzing naar de naam van de gemeente behouden zou worden. Om beide partijen tevreden te stellen, werd de naam uiteindelijk RWDM Brussels.

Ook is het interessant om verschillende gebruiken te zien die op hun eigen manier een echte emotionele en identitaire gehechtheid van de inwoners aan 'hun' gemeente weerspiegelen. Onder de jongeren van Molenbeek is het bon ton om '10/80' (uit te spreken in het Frans) te gebruiken – een verwijzing naar de postcode van Molenbeek – of om zich over te geven aan speelse varianten zoals 'Molencity'. Oudere inwoners die zijn opgegroeid in een Vlaams-cultureel milieu gebruiken eerder de dialectvarianten 'Muilebeik' of 'Meulebeik'.

Maar er zijn ook sporen van consensus te vinden. Zo blijft de oude 'promotionele' bijnaam van de gemeente een zekere bekendheid genieten. Sinds de jaren 1970-1980, in de nasleep van de deïndustrialisering van Molenbeek, duikt de bijnaam 'klein (Belgisch) Manchester', of zelfs gewoon 'het Manchester van België', weer op. Deze bijnaam werd in de negentiende eeuw gegeven vanwege de lokale industriële dynamiek. Deze uitdrukkingen worden in een groot deel van de lokale geschiedschrijving aangehaald. Vanuit deze publicaties zijn de bijnamen in het collectieve bewustzijn verspreid, misschien ook als reactie op een negatief beeld van de gemeente in de media.

Terzijde zij opgemerkt dat burgemeester De Cock in 1865 op een meer bescheiden manier Molenbeek omschreef als 'het Manchester van Brabant'. De Belgische stad die in de negentiende eeuw het vaakst als 'Belgisch Manchester' werd aangeduid, was namelijk Gent, toen een belangrijk centrum van de textielindustrie.

Meer en grondiger onderzoek is nodig naar het bestaan van een specifieke, door inwoners van de gemeente gecreëerde naam. Hierin is in het bijzonder aandacht nodig voor hun verschillende moedertalen en andere parameters.

> BIBLIOGRAFIE

STEFFENS, S. (2007). La toponymie populaire urbaine hier et aujourd'hui. Le cas de Molenbeek Saint-Jean. *Brussels Studies*, 9.

WILLEMS, M. (2013). Motivations et remotivations des noms de rues en Wallonie. *Actes du Colloque d'onomastique d'Aix-en-Provence « Le nom propre a-t-il un sens ? » de juin 2010*, 281-294.

Deel 2 <

EEN HISTORISCHE STEMPEL OP DE HEDENDAAGSE STAD

Het tweede deel van het boek onderzoekt hoe de Brusselse toponymie sporen van het verleden bewaart en de historische, sociale en culturele dynamiek weerspiegelt die de stad op lange termijn heeft gevormd. Door te laten zien hoe plaatsnamen zowel een historische erfenis als een instrument van het collectief geheugen vormen, belicht dit deel de bijdrage van toponiemen aan de kennis van het verleden, of het nu gaat om de reconstructie van het middeleeuwse grondgebied, de rol van ambachtlieden en ondernemers in de vorming van de stedelijke ruimte, of het symbolische beleid in verband met de aanleg van tuinsteden. Dit tweede deel biedt ook een methodologisch overzicht van de bronnen en instrumenten die kunnen worden gebruikt voor toponymisch onderzoek. Ten slotte benadrukt de analyse van de naar kunstenaars vernoemde straten de rol van toponymische keuzes bij de constructie van lokale identiteiten en wijst ze des te meer op de symbolische hiërarchieën en waarden die in het stedelijk landschap zijn verankerd.

TOPONIEMEN EN DE CARTOGRAFIE VAN DE MIDDELEEUWSE PAROCHIES VAN BRUSSEL: METHODOLOGISCHE UITDAGINGEN

Marie TIELEMANS (ULB, Rijksarchief)

Deze bijdrage wil aantonen hoe oude toponiemen uit de Brusselse regio kunnen worden gebruikt om de territoriale structuren uit de middeleeuwen te reconstrueren. We richten ons hier op de parochiegebieden die in zekere mate de gemeentegrenzen hebben beïnvloed. Hoewel deze plaatsnamen tijdens het ancien régime uitzonderlijk lang standhielden, verdween het overgrote deel ervan in de tweede helft van de negentiende eeuw, met uitzondering van enkele toponiemen die voortleefden in straatnamen. Deze verdwijning van toponiemen zorgt vandaag voor enkele methodologische uitdagingen om ze in kaart te brengen.

In het archief van de Infirmierie van het Groot Begijnhof van Brussel wordt een *vidimus* uit 1494 bewaard waarin wordt vermeld dat Martin *dit* Vanden Kerke, en Laurentius *dit* de Wolf, momboors van de Infirmierie van het Groot Begijnhof, aan een zekere Herman en zijn echtgenote Ide drie dagwanden akkerland verkochten in de parochie van Anderlecht *supra locum dictum tsVlasendal* (AOCMW., serie H, 2671, nr. 23). Een ander charter uit hetzelfde archief, gedateerd augustus 1478, vermeldt dan weer dat twee dagwanden land gelegen in de plaats *tVlasendal* vielen onder de jurisdictie van de parochie van Dilbeek (AOCMW., serie H, 2671, nr. 47).

Deze oorkonden bevatten essentiële informatie over de geschiedenis van de parochies in het Brussels Gewest,¹ en meer bepaald over de territoriale organisatie van

¹ Wanneer we in dit hoofdstuk verwijzen naar het Brussels Gewest, bedoelen we het huidige grondgebied dat overeenkomt met de negentien gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Dit grondgebied wordt hier bestudeerd voor de middeleeuwse periode.

deze instellingen in de middeleeuwen. Ze bevestigen namelijk dat de territoriale bevoegdheden van de parochies van Anderlecht en Dilbeek elkaar tegenkwamen in de plaats *Vlasendal*. In het kader van ons doctoraatsonderzoek hebben we vastgesteld dat de archieven van de religieuze en wereldlijke instellingen die gevestigd waren op het grondgebied van het huidige Brussels Gewest (het grondgebied van de negentien gemeenten) veel van dat soort gegevens bevatten. Deze vaststelling was het uitgangspunt voor de ontwikkeling van een methodologie waarmee de middeleeuwse parochiegebieden van de Brusselse regio konden worden gereconstrueerd (Tielemans, 2024). De hoeksteen van deze methodologie berust op het verzamelen van geografische informatie over de territoriale organisatie van de parochie uit middeleeuwse bronnen, waarin toponiemen een belangrijke plaats innemen.

1 > HET PAROCHIEGEBIED ALS BRANDPUNT VAN DISCUSSIES: EEN STIMULERENDE HISTORIOGRAFISCHE CONTEXT

De parochie was de kleinste sociale en administratieve eenheid van de middeleeuwse christelijke samenleving. In de Karolingische periode onderging ze een belangrijke fase van institutionalisering en formalisering, zodat deze periode wordt beschouwd als die van de oprichting van de parochie als instelling. De parochie werd een efficiënt systeem voor het omkaderen van het dagelijks leven van de bevolking. Ieder individu was verbonden aan een parochiekerk door middel van interpersoonlijke banden, die concreet vorm kregen door de doop, maar vooral door de begrafenissen op het parochiekerkhof. Een ander belangrijk onderdeel van de band tussen de parochiekerk en haar parochianen was de tiende, een belasting die in theorie overeenkwam met een tiende van de oogst. In dit opzicht was de parochie alomtegenwoordig in het leven van de leden van haar gemeenschap. Zoals we hierna zullen zien, staat de territoriale dimensie van de parochie-instelling ook centraal in een historiografisch debat. Een deel van de specialisten meent dat parochies al sinds de Karolingische periode territoriaal zijn georganiseerd – ze zouden daarbij trouwens binnen de grenzen van de bestaande grote leengoederen vallen – met name vanwege de tienden, die de afbakening van een heffingsgebied noodzakelijk zouden maken (Dierkens, 1997). Anderen zijn van mening dat de parochie in de eerste plaats een gemeenschap van gelovigen was, waarvan de territorialisering veeleer een geleidelijk proces was, gestuurd door eigen en nieuwe dynamieken, dat pas in de twaalfde en dertiende eeuw heeft geleid tot de vorming van een homogeen en continu netwerk. In die periode maken de teksten dan ook melding van talrijke conflicten over de parochiegrenzen.

De parochie-instelling wordt gekenmerkt door een opmerkelijk lange levensduur. In de vorm en organisatie die zij sinds de late middeleeuwen kende, bleef ze gedurende het hele ancien régime voortbestaan. Haar structuur en het netwerk op het

grondgebied hadden daarbij een grote invloed op de huidige gemeentelijke organisatie van onze regio's.

2 > RECONSTRUEREN VAN DE MIDDELEEUWSE PAROCHIES: EEN METHODOLOGIE DIE IN VRAAG WORDT GESTELD

Ons onderzoek naar de reconstructie van de middeleeuwse parochies kadert in de nood om een methodologische aanpak te toetsen die sinds het begin van de twintigste eeuw wordt gehanteerd in de geschiedschrijving over de parochiale geografie. Het gaat om een regressieve methode die gebaseerd is op het idee dat de gemeentelijke grenzen die in de negentiende eeuw zijn vastgesteld, min of meer de exacte erfgenamen zijn van de middeleeuwse parochiegrenzen uit de vroege middeleeuwen. Om de middeleeuwse parochiale geografie, haar organisatie en configuratie te bestuderen, zou het dus volstaan om de moderne gemeentelijke geografie in aanmerking te nemen. Het werk van J. Brassinne over de oude concilies van Saint-Remacle en Hozémont in de regio Luik stond aan de basis van de toepassing van deze methode op het Belgische grondgebied (Brassinne, 1900 en 1904). Door het werk van M. Aubrun over het bisdom Limoges werd het gebruik van moderne gemeentegrenzen voor de studie van middeleeuwse parochiegebieden naar een hoger niveau getild. Door het opstellen van een typo-chronologie op basis van de regressieve methode werd het mogelijk om een zeer oude – zogenaamd primitieve – parochie te onderscheiden van een recentere parochie die het resultaat was van de opsplitsing ervan (Aubrun, 1981). Op die manier waren gemeenten met een groot grondgebied waarvan de grenzen werden bepaald door de natuurlijke topografie (waterlopen, reliëf, bossen, enzovoort) noodzakelijkerwijs primitieve parochies, met name zeer oude parochies die in de vroege middeleeuwen waren gesticht. Omgekeerd waren kleine gemeentelijke grondgebieden met niet-lineaire grenzen het bewijs van een recentere parochie.

Deze regressieve methode werd begin jaren 2000 door verschillende specialisten in twijfel getrokken (Lauwers, 2005 en 2012; Iogna-Prat & Zadora Rio, 2005; Mazel, 2016). Deze studies richtten zich op de territoriale dimensie van de parochie-instelling in het middeleeuwse christelijke Westen. Door de betekenis van het woord *parochia* in de normatieve teksten uit de vroege middeleeuwen te herzien, kwamen zij tot de conclusie dat er een geleidelijk territorialiseringsproces van de parochie plaatsvond, dat pas in de elfde-twaalfde eeuw, of zelfs pas in de dertiende eeuw, voltooid was. Bovendien zou de configuratie van de parochiale gebieden voornamelijk zijn beïnvloed door parameters die eigen waren aan deze instelling, waaronder de toegankelijkheid van de plaats van de eredienst voor parochianen. Deze opvatting wijkt in veel opzichten af van de traditionele geschiedschrijving en heeft vooral aanleiding gegeven tot vragen over het gebruik van de regressieve methode. Door erop te wijzen dat de overeenstemming tussen de moderne gemeentegrenzen en

de middeleeuwse parochiegrenzen slechts zelden is aangetoond, heeft dit onderzoek ook bewezen dat de regressieve methode anachronistisch was in haar opvatting over de territoriale organisatie van de parochie-instelling gedurende een groot deel van de middeleeuwen. De regressieve methode legt met andere woorden het idee op dat de middeleeuwse parochies vanaf de Karolingische periode gekenmerkt werden door een strikt afgebakend territorium – naar het voorbeeld van de territoriale configuratie van onze huidige gemeenten – terwijl deze territoriale configuratie in werkelijkheid veel later ontstond.

In deze nieuwe historiografische benadering hebben verschillende specialisten getracht om voor de cartografische weergave van het middeleeuwse parochiegebied dichter bij de bronnen te blijven en al te interpretatieve cartografische weergaven te vermijden (Lorans, 1996; Hautefeuille, 2005). Zo is er het indrukwekkende collectieve werk dat in 2008 verscheen onder leiding van É. Zadora-Rio en gewijd was aan de organisatie van het grondgebied in Touraine vanaf de vroege middeleeuwen tot de negentiende eeuw (Zadora-Rio, 2008). Dit werk gaat in detail in op de kwestie van continuïteit tussen de middeleeuwse parochiegebieden en de moderne gemeenten. Er wordt een belangrijke kritische analyse gemaakt van de bronnen die licht werpen op de middeleeuwse parochiale organisatie en haar territoriale dimensie, evenals een grondige studie van de totstandkoming van de gemeentelijke gebieden aan de eeuwwisseling van de achttiende en negentiende eeuw (Gorry, 2008). Dit laatste aspect wordt in de meeste werken die gebruikmaken van de regressieve methode grotendeels genegeerd.² Het moet in het bijzonder in aanmerking worden genomen in het kader van het Brussels Gewest, dat in de eerste helft van de negentiende eeuw talrijke veranderingen onderging op het vlak van gemeentelijke geografie, met name de oprichting van verschillende gemeenten op plaatsen die in de middeleeuwen geen parochiale centra waren, zoals Sint-Joosten-Node, Elsene, Oudergem, Koekelberg of Ganshoren (Tihon, 1965; Jaumain, 2008).

3 > DE CASUS VAN HET HUIDIGE BRUSSELS GEWEST

Ondanks deze bemoedigende onderzoekscontext blijft het werk rond de reconstructie en cartografie van de middeleeuwse parochies in de Brusselse regio schaars en wordt er nog steeds vaak gebruikgemaakt van de moderne gemeentegrenzen (Rodier, 2008; Delmaire, 2010). Deze situatie is volgens ons deels te wijten aan de schaal van het onderzoek. Het onderzoek naar de parochiale geografie heeft namelijk meestal betrekking op zeer grote ruimtelijke schalen – soms meerdere bisdommen – waardoor het heuristisch onderzoek niet te diepgaand

² Hiermee bedoelen we dat auteurs zelden de methode en de instrumenten vermelden die ze gebruiken om de gemeentelijke geografie in kaart te brengen. In dit verband toont J.-M. Gorry (2008) aan welk werk en welke methode nodig zijn om de gemeentegrenzen in kaart te brengen zoals die na de Franse Revolutie zijn vastgesteld.

kan gebeuren. Daarom wordt de voorkeur gegeven aan bronnen die een brede en systematische dekking mogelijk maken. Deze bronnen maken meestal alleen de reconstructie van het netwerk van parochiekerken mogelijk, terwijl het territoriale bereik van elk van deze kerken meestal in het ongewisse blijft. Deze heuristische valkuil wordt steeds vaker vermeden dankzij het corpus van gedigitaliseerde bronnen (zoals *DiplomataBelgica*). Tijdens ons onderzoek hebben we echter vastgesteld dat de archiefbronnen die de reconstructie van middeleeuwse parochies mogelijk maken, voornamelijk dateren uit de laatste eeuwen van de middeleeuwen en meestal bestaan uit (cijns)registers en cartularia. Tot op heden zijn dit soort archieven, en zeker die uit deze periode, nog maar weinig in aanmerking genomen voor digitaliseringsprojecten. Er zijn echter lovenswaardige initiatieven zoals dat van B. Vannieuwenhuyze (2024), die de pachtboeken uit de twaalfde tot vijftiende eeuw voor het Brussels Gewest heeft geïnventariseerd en hun inhoudsopgaven getranscribeerd.

De middeleeuwse archieven in het Brussels Gewest, zoals diplomatieke akten en akten rond het beheer van grondbezit, bevatten een schat aan concrete en bruikbare informatie om de middeleeuwse parochiale geografie te reconstrueren en in kaart te brengen. Hier komen we terug op onze vaststelling aan het begin van deze bijdrage. Deze informatie werd behalve in enkele uitzonderingen en op zeer incidentele wijze tot dusver niet in aanmerking genomen (Charruadas, 2004, p. 12-16). Niet zonder reden, want het vereist een bijzonder moeizame oefening die enkel haalbaar is als men zich beperkt tot een klein gebied. Zo reconstrueerde R. Laurent (1963) de parochiale organisatie binnen de stadsmuren van Brussel in de veertiende-vijftiende eeuw op basis van de cijnsregisters van de Armentafels van de kerken in dat gebied. Ondanks het moeizame karakter ervan toont dit onderzoek de haalbaarheid ervan aan en onthult het in grote lijnen het potentieel van middeleeuwse bronnen op het gebied van geografische informatie.

4 > DE CENTRALE ROL VAN DE TOPONYMIE

Mede geïnspireerd door dit werk zijn we begonnen met het opstellen van een methodologie voor de reconstructie en cartografie van de middeleeuwse parochies van het huidige Brusselse gebied, uitsluitend op basis van middeleeuwse bronnen en bronnen uit het prille begin van de vroegmoderne tijd. Dit gebied telde in de middeleeuwen tot negentien parochies en zes kapellen met een eigen gebied dat ook als parochie werd beschouwd. Dit project vereiste dat we verder gingen dan de traditionele heuristiek in studies over parochiale geografie en dat we rekening hielden met een omvangrijk en gevarieerd heuristisch corpus met betrekking tot grondbezit om zo veel mogelijk geografische informatie, met name toponiemen, te verzamelen.

Er werd een grootschalige analysecampagne uitgevoerd. We hebben alle bronnen (charters, cartularia, (cijns)registers, enzovoort) geanalyseerd die zijn gegenereerd

door religieuze, liefdadigheids- en seculiere instellingen die in het betreffende gebied gevestigd waren en daar bezittingen hadden. Het gaat voornamelijk om archieven van parochiekerken, kapellen, kerkfabrieken, Armentafels, abdijen, kapitels, priorijen, hospitalen, stichtingen en diverse religieuze congregaties. Ze worden bewaard in het Rijksarchief in Brussel (Vorst) en de Archieven van het OCMW van Brussel. We hebben ook de archieven van het bisdom Kamerrijk geraadpleegd (Archives départementales du Nord), evenals de diocesane polyptieken, de verslagen van de decanale visitaties en andere relevante documenten die worden bewaard in de archieven van het aartsbisdom Mechelen-Brussel. De archieven van de stad Brussel waren bijzonder rijk, vooral de fondsen van de *Chartes de Bruxelles* en de *Chartes privées*. Wat de archieven van de wereldlijke autoriteiten betreft, hebben we voornamelijk gekeken naar de hertogelijke cijnsregisters van de ammanie van Brussel (de eerste dateert uit 1321) en het cijnsregister van de burggraaf van Brussel uit 1484. Waar nodig hebben we ook de archieven geraadpleegd van bepaalde instellingen die buiten het onderzochte gebied gevestigd zijn, maar daar aanzienlijke bezittingen hadden, zoals het kapittel Saint-Vincent de Soignies of de abdij van Affligem.

In dit archiefcorpus, dat licht werpt op de bezittingen en het beheer van het onroerend goed van deze instellingen, werd de parochienaam vanaf de dertiende eeuw vaak gebruikt om onroerend goed ruimtelijk te situeren. Dit past in een algemene tendens in onze regio's, die wordt gekenmerkt door een toenemend voorkeur voor deze territoriale structuren en topografische referentiepunten boven andere territoriale kaders (Barthelemy, 1993; Lauwers, 2005; Zadora Rio, 2008, p. 111). Hoewel de eerste vermeldingen van Brusselse parochies uit de dertiende eeuw dateren, is het pas vanaf de veertiende en vijftiende eeuw dat het algemene gebruik ervan, met name als rubrieken in cijnsregisters en cartularia, een voldoende grote verzameling toponiemen oplevert om de middeleeuwse parochies te reconstrueren en in kaart te brengen.

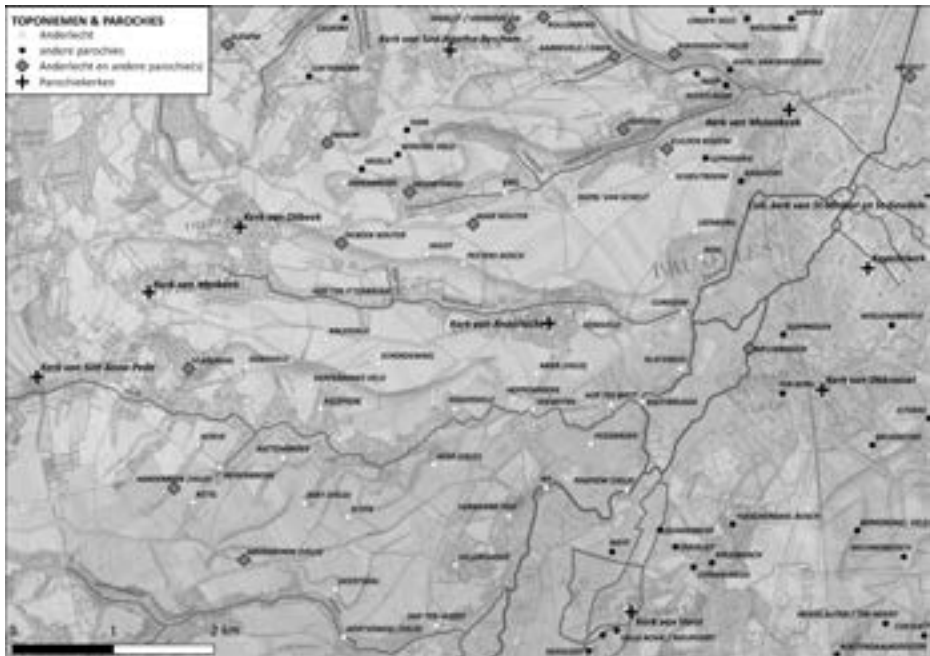
Nadat de middeleeuwse toponiemen zijn verzameld en gebundeld, volgt een cruciale stap in het onderzoeksproces: hun lokalisatie. Hiervoor wordt een omvangrijke verzameling documentatie ingezet die bestaat uit verschillende soorten bronnen. Allereerst zijn er de werken over de toponymie van de regio, waarin de auteurs zich hebben toegelegd op de geolokalisatie van de plaatsnamen. De werken van M. Jacobs over de toponymie van Anderlecht, P. Van Nieuwenhuysen over Molenbeek en Laken, A. Van Loey over Ukkel en Elsene, en enkele licentiaatsverhandelingen bleken zeer nuttig (Jacobs, 1995; Van Nieuwenhuysen, 2009 en 2018; Van Loey, 1931). Daarnaast waren oude kaarten onmisbaar. Er werd gebruik gemaakt van de *Cartesius*-database, maar ook van de kadastrale atlassen van verschillende belangrijke religieuze instellingen in het Brussels Gewest: die van de abdij van Terkamenen (1716-1720) (Laurent, 1996), die van de Sint-Jans en Sint-Pietershospitalen uit de eerste helft van de achttiende eeuw, bewaard in het archief van het OCMW van Brussel. Ook de kadastrale atlassen van verschillende abdijen buiten het Brusselse grondgebied werden geraadpleegd, zoals de abdijen van Grimbergen (Wagenaar,

1999) en Park (Persoons, 2000). Ook andere oude kaarten zijn gebruikt, zoals de kaarten van graaf de Ferraris (ca. 1777). Die zijn vandaag niet alleen gedigitaliseerd, maar ook gegeoreferereerd door het agentschap Digitaal Vlaanderen en zijn toegankelijk via het geografisch informatiesysteem van het Brussels Gewest (BruGIS.brussels). Naast hun bijdrage aan de lokalisatie van oude plaatsnamen bevatten de Ferrariskaarten ook ruwe gegevens over de parochiale geografie van het einde van de achttiende eeuw. Aan elke parochiekerk werd een nummer toegekend dat op alle gebouwen van die parochie is aangebracht. De kadastrale Atlas van België, ook wel de *Plans parcellaires de Belgique* genoemd, werd rond 1836 onder leiding van P. Vandermaelen en vanaf 1842 onder leiding van P.C. Popp opgesteld en door de Koninklijke Bibliotheek van België gedigitaliseerd. Deze kadasterplannen waren eveneens van essentieel belang, omdat ze niet alleen een schat aan toponiemen bevatten, maar ook oude namen van straten, wegen en paden.

5 > EEN CARTOGRAFIE VAN MIDDELEEUWSE PAROCHIES OP BASIS VAN TOPONIEMEN

Voor de parochie van Anderlecht hebben we 187 toponiemen verzameld na analyse van de gegevens. Van deze 187 plaatsen zijn er 40 vandaag nog steeds te lokaliseren, opgenomen op de volgende kaart.

- > **Kaart 12.1.** Toponiemen vermeld onder de parochie van Anderlecht en de naburige parochies van Molenbeek, Dilbeek, Vorst, Obbussel, Itterbeek en Vlezenbeek (dertiende-vijftiende eeuw).

Bron, cartografie en grafische bewerking: Marie Tielemans, 2025

Dit resultaat kan misschien onvolledig of onbevredigend lijken, maar uit de cartografie die op basis hiervan kon worden gegenereerd, blijkt dat ze het grondgebied van de parochie van Anderlecht zeer goed omvatten (kaart 12.1). Sommige plaatsnamen zijn gemakkelijker te lokaliseren dan andere, zoals de gebouwen van een religieuze gemeenschap (bijvoorbeeld het kartuizersklooster van Scheut). Andere bestaan nog steeds in de vorm van straatnamen, zoals de plaats *Vlasendal* die aan het begin van dit artikel werd genoemd. De Vlazendaalstraat strekt zich uit over het grondgebied van de huidige gemeenten Anderlecht en Dilbeek. Dit maakt het in ieder geval mogelijk om een ruim gebied te identificeren, wat dankzij oude kaarten kan worden gepreciseerd. Op de Ferrariskaart staat namelijk een klein gehucht vermeld met de naam 'Vlaesentael', terwijl op het *Plan parcellaire* van Anderlecht een sectie 'dite Vlasendael' is aangegeven. Voor de lokalisatie van andere toponiemen moeten we onze toevlucht nemen tot oude, niet-gedigitaliseerde kaarten. De vijf platen van het landboek van het Sint-Pietershospitaal (AOCMW, St-Janshospitaal, nr. 51), die tussen 1709 en 1713 werden geproduceerd, waren van onschatbare waarde omdat ze informatie bevatten over oude toponiemen (afb. 11.1). Op deze manier konden plaatsnamen op de kaart worden teruggevonden die al sinds de dertiende eeuw in de parochie van Anderlecht bekend waren.

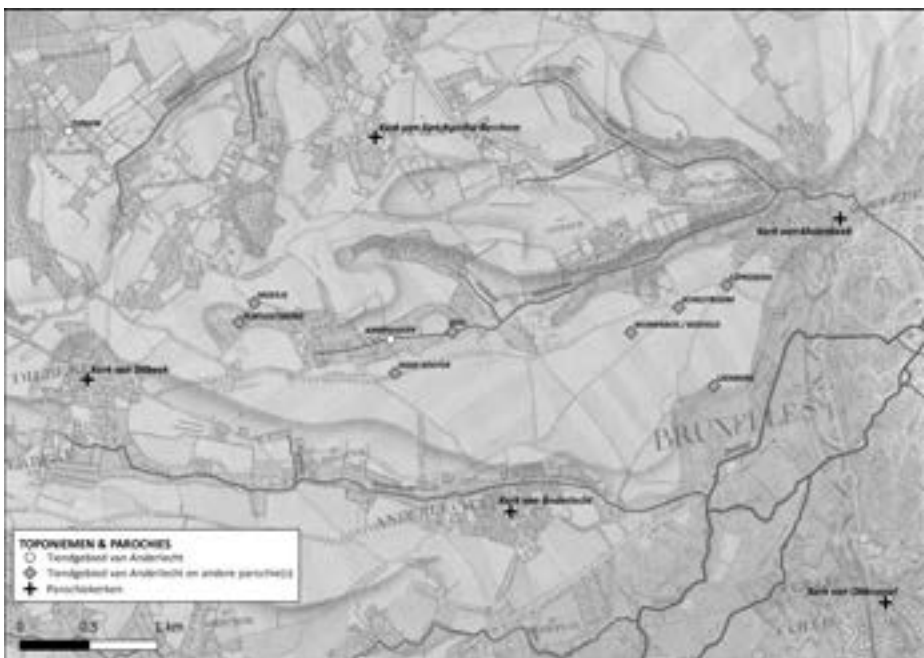
> **Afbeelding 12.1.** Landboek van het Sint-Janshospitaal – Parochie van Anderlecht.

Foto: Marie Tielemans, 2025. Grafische bewerking: Société Royale Belge de Géographie, Quentin Rombaux. Archief van het OCMW, Sint-Janshospitaal, nr. 51.

In ons werk wordt bijzondere aandacht besteed aan toponiemen die het mogelijk maken om grensgebieden te identificeren waar verschillende parochies elkaar raken, zoals de plaats *Vlasendal*. Op onze kaarten krijgen deze plaatsen specifieke kleurcodes. Toponiemen die informatie geven over parochiale enclaves verdienen ook speciale aandacht, omdat ze meestal wijzen op verschillen tussen de middeleeuwse parochiale geografie en de moderne gemeentelijke geografie. Hier is dat het geval voor de enclave *Elegem*, die wordt vermeld onder het tiendgebied van de parochie van Anderlecht, terwijl deze plaatsnaam vandaag in de gemeente Dilbeek ligt (kaart 12.2). Om zo dicht mogelijk bij de bronnen te blijven, hebben we afgezien van het gebruik van lijnen in onze cartografische symboliek. Bijgevolg worden alle plaatsnamen die op de kaarten zijn teruggeplaatst, weergegeven door punten. Indien nodig worden grotere vormen gebruikt wanneer uit de bronnen blijkt dat deze plaatsen een groot grondgebied beslaan, zoals de *Hoge Kouter* op de kaart van de parochie van Anderlecht. Naast het verzamelen en lokaliseren van de plaatsen die in middeleeuwse bronnen onder een bepaalde parochie worden genoemd, hebben we ook geografische gegevens verzameld over de tiendgebieden van de onderzochte parochies (kaart 12.2).

- **Kaart 12.2.** Gegevens over de tiendgebieden van de parochies van Anderlecht, Molenbeek en Dilbeek (1365 en 1511).

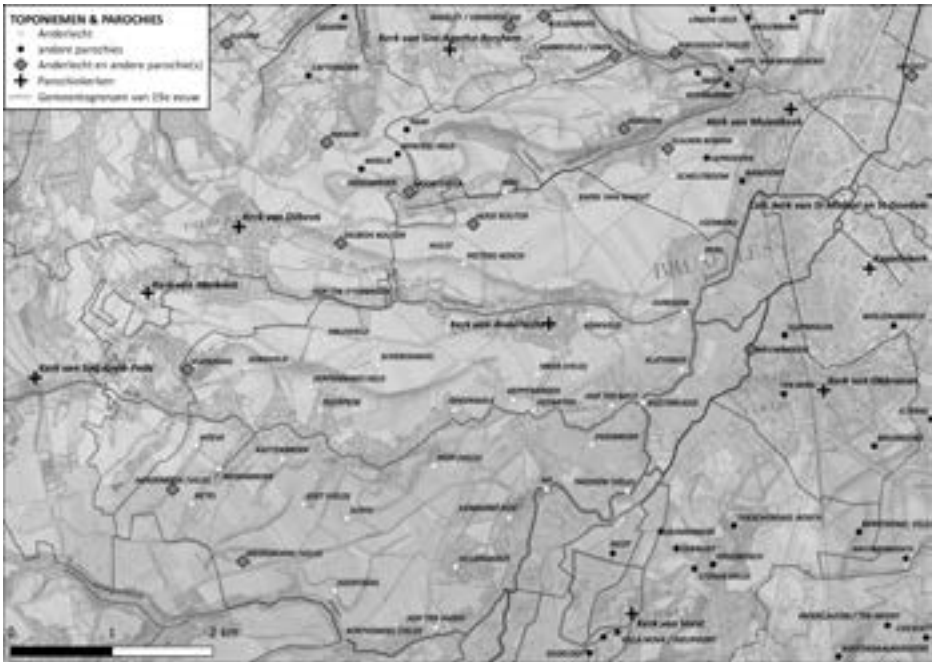

Bron, cartografie en grafische bewerking: Marie Tielemans, 2025.

Na het lokaliseren en in kaart brengen van de middeleeuwse toponiemen, werden deze resultaten vergeleken met de moderne gemeentelijke geografie om de grenzen te toetsen van de regressieve methode die aan het begin van deze bijdrage is uiteengezet. Hiertoe werden de gemeentegrenzen van de *Carte topographique*

de la Belgique geprojecteerd op de cartografie van de middeleeuwse toponiemen (kaart 12.3). De *Carte topographique de la Belgique*, die in het midden van de negentiende eeuw werd gemaakt onder leiding van P. Vandermaelen, is tot op heden de oudste cartografische weergave van de gemeentegrenzen die in een Geografisch Informatie Systeem (GIS) kan worden gebruikt, aangezien ze door het Agentschap Digitaal Vlaanderen is gedigitaliseerd en gegeoreferent (zie geoportaal Geopunt). Op basis hiervan kunnen de beperkingen van de regressieve methode worden ge-objectiveerd, terwijl de continuïteit van de middeleeuwse parochiegrenzen over de eeuwen heen kan worden beoordeeld.

- > **Kaart 12.3.** Toponiemen die worden vermeld onder de parochie van Anderlecht (dertiende-vijftiende eeuw) en onder de naburige parochies, tiendexclave in Elegem en vergelijking met de gemeentegrenzen (midden negentiende eeuw).

Bron, cartografie en grafische bewerking: Marie Tielemans, 2025

6 > CONCLUSIE

Door de parochies uit de dertiende-vijftiende eeuw te reconstrueren en in kaart te brengen op basis van de toponiemen, kunnen de territoriale grenzen nauwkeurig worden bepaald zonder dat er gebruik hoeft te worden gemaakt van modellering. Door de resultaten van deze methode te vergelijken met de gemeentegrenzen uit het midden van de negentiende eeuw, kan concreet worden beoordeeld in hoeverre de parochiale geografie door de eeuwen heen is blijven bestaan. De conclusies van deze vergelijking nopen tot meer voorzichtigheid bij het beschouwen van de

gemeentegrenzen als de exacte opvolgers van de middeleeuwse parochiegrenzen.³ Bovendien heeft deze aanpak het mogelijk gemaakt om oude kaarten, met name de Ferrariskaarten, te valoriseren als belangrijke chronologische mijlpalen bij de beoordeling van het voortbestaan van de middeleeuwse parochiegrenzen.

Met deze bijdrage hopen we de belangstelling te hebben gewekt voor de middeleeuwse territoriale parochiale structuren van de Brusselse regio, die de huidige organisatie van dit grondgebied hebben beïnvloed, maar ook de historiografische en methodologische uitdagingen te hebben belicht waarin ons onderzoek past. In het kader van dit werk hebben we de toponymie gebruikt op een iets andere manier dan de etymologische of politieke interpretatie die ongetwijfeld gebruikelijker is. Tijdens ons onderzoek hebben we vastgesteld dat de toponiemen gedurende het hele ancien régime uitzonderlijk stabiel zijn gebleven, waardoor zelfs de ligging van plaatsen uit de dertiende eeuw kan worden bepaald. In dit opzicht blijken toponiemen belangrijke en onmisbare historisch-geografische bronnen te zijn voor de studie van de vroegere territoriale organisatie van onze regio's en de evolutie daarvan.

> BIBLIOGRAFIE

Archieven

Archief van het OCMW van Brussel, reeks H, 267-1, nr. 23.

Archief van het OCMW van Brussel, reeks H, 267-1, nr. 47.

Publicaties

BARTHELEMY, D. (1993). *La société dans le comté de Vendôme, de l'an mil au XIVe siècle*. Fayard.

BRASSINNE, J. (1900). Les paroisses de l'ancien concile de Hozémont. *Bulletin de la Société d'Art et d'Histoire du diocèse de Liège*, 12, 241-284.

BRASSINNE, J. (1904). Les paroisses de l'ancien concile de Saint-Remacle. *Bulletin van de Société d'Art et d'Histoire du diocèse de Liège*, 14, 267-352.

CHARRUADAS, P. (2004). *Molenbeek-Saint-Jean. Un village bruxellois au Moyen Âge*. Cercle d'histoire, d'archéologie et de folklore du comté de Jette et de la région.

DELMARE, B. (2010). La géographie paroissiale du diocèse de Thérouanne (XIVe-XVIe siècle) : approche cartographique. In J. Rider en B.-M. Tock (red.). *Le diocèse de Thérouanne au Moyen Âge : actes de la journée d'études tenue à Lille le 3 mai 2007*. (149-180). Commission départementale d'histoire et d'archéologie du Pas-de-Calais.

DIERKENS A. (1997). Les paroisses rurales dans le nord de la Gaule pendant le haut Moyen Âge. État de la question et remarques critiques. In Y. Coutiez en D. Van Overstraeten (red.). *La paroisse en questions. Actes du colloque de Saint-Ghislain, 25 novembre 1995* (21-48). Cercle royal d'histoire et d'archéologie d'Ath et de la région et Musées athois.

GORRY, J.-M. (2008). Des communes de la révolution aux communes actuelles. In É. Zadora-Rio (red.), *Des paroisses de Touraine aux communes d'Indre-et-Loire : la formation des territoires (121-183)*. FERACF.

3 Voor de resultaten van deze vergelijking, zie Tielemans M. (2025-2026), *Reconstituer et cartographier les paroisses médiévales : expérimentation heuristique et méthodologique. Le cas de Bruxelles et sa région (x^e-xve siècles)*, Doctoraatsverhandeling, Brussel, Université Libre de Bruxelles (niet gepubliceerd).

- HAUTEFEUILLE, F. (2005). La cartographie de la paroisse et ses difficultés de réalisation. In C. Delaplace (red.). *Aux origines de la paroisse rurale en Gaule méridionale IVe-IXe siècles*. Actes du colloque international de Toulouse 21-23 mars 2003 (24-32). Éditions Errance.
- JACOBS, M. (1995). *Toponymie van Anderlecht*. Anderlechtensia.
- JAUMAIN, S. (red.) (2008). *La région de Bruxelles-Capitale. Histoire et patrimoine des communes de Belgique*. Racine.
- LAURENT, R. (1963). Les limites des paroisses à Bruxelles aux XIVe et XVe siècles. *Cahiers bruxellois*, 8, 161-234.
- LAUWERS, M. (2012). Pour une histoire de la dîme et du *dominium* ecclésial. In M. Lauwers (red.). *La dîme, l'Église et la société féodale* (11-64). Brepols.
- LAUWERS, M. (2005). Paroisse, paroissiens et territoire. Remarques sur *parochia* dans les textes latins du Moyen Âge. *Médiévales*, 49, 11-31.
- LORANS, É. (1996). *Le Lochois du haut Moyen Âge au XIIIe siècle : territoires, habitats et paysages*. Université de Tours.
- 'MAZEL, F. (2016). *L'évêque et le territoire : l'invention médiévale de l'espace*. Seuil.
- PERSOONS, E. (red.) (2000). *Het kaartboek van de abdij van Park: 1665*. Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provincies.
- RODIER, X. (2008). Modélisation des territoires paroissiaux et communaux. In É. Zadora-Rio (red.). *Des paroisses de Touraine aux communes d'Indre-et-Loire : la formation des territoires* (251-260). FERACF.
- TIELEMANS M. (2024). Reconstituer et cartographier les paroisses médiévales de Bruxelles : méthode et enjeux. In *Actes du Congrès de Wallonie picarde - Tournai, 19-22 août 2021 (20-23 août 2020)* (3). Association des Cercles d'histoire et d'archéologie de Belgique, 669-682.
- TIHON, A. (1965). La fusion des communes dans le département de la Dyle sous le régime napoléonien. *Revue belge de Philosophie et d'Histoire*, 43, 515-551.
- VAN LOEY, A. (1931). *Studie over de nederlandsche plaatsnamen in de gemeenten Elsene en Ukkel met kaarten*. De Vlaamse Drukkerij.
- VAN NIEUWENHUYSEN, P. (2009). *Historische toponymie van Laken*. Safran.
- VAN NIEUWENHUYSEN, P. (2018) *Toponymes historiques de Molenbeek-Saint-Jean*. Safran.
- VANNIEUWENHUYZE, B. (red.) (2014). *Laatmiddeleeuwse Brusselse cijnsregisters (12de-15de eeuw)*. Bron voor de historische topografie van Brussel en omgeving. Rijksarchief.
- WAGENAAR, W. (red.) (1999). *Caertboek abdij van Grimbergen. Land van Grimbergen. Deel II. Kaartenmap*. De Vrienden van de Abdij van Grimbergen.
- ZADORA-RIO, É. (red.) (2008). *Des paroisses de Touraine aux communes d'Indre-et-Loire : la formation des territoires*. FERACF.
- ZADORA-RIO, É. (2008). Habitat et territoires. In É. Zadora-Rio (red.). *Des paroisses de Touraine aux communes d'Indre-et-Loire : la formation des territoires* (69-119). FERACF.
- ZADORA-RIO, É. en Iogna-Prat, D. (2005). Formation et transformations des territoires paroissiaux. *Médiévales*, 49, 5-10.

FOCUS. EEN KWESTIE VAN BRONNEN

Chantal KESTELOOT (Cegesoma/Rijksarchief)

Iedereen die geïnteresseerd is in de problematiek van straatnamen, wordt *ipso facto* geconfronteerd met de kwestie van de bronnen. Op welke datum is een bepaalde weg aangelegd? Kennen we het besluitvormingsproces? Wie heeft het initiatief genomen? Hoe werd de naam van de straat gekozen? Is er druk uitgeoefend en zo ja, door wie? Wanneer is de straat ingehuldigd? Voor al deze en nog veel meer vragen zijn de gemeentearchieven natuurlijk de eerste bron waar men terecht kan. Het is namelijk op lokaal niveau dat deze beslissingen worden genomen, oorspronkelijk en voor een lange periode door het college, daarna door de raad. Sommige Brusselse gemeenten beschikken over echte archiefdiensten. De website ArchivIris biedt een eerste aanzet hierover. De site wordt beheerd door de gemeente Sint-Gillis en verzamelt de contactgegevens van de bestaande diensten, een overzicht van de archiefbestanden per gemeente en andere beschikbare bronnen. Daarnaast is er ook een rubriek 'Toponymisch nieuwsgierig'.

1 > ONLINE BRONNEN

Voor de gemeenten Sint-Gillis, Laken en Stad Brussel zijn de gemeenteborden gedigitaliseerd, waardoor de beraadslagingen van de gemeenteraad toegankelijk zijn. De verschillende bestanden kunnen worden doorzocht op trefwoord of sector.

Andere online beschikbare bronnen zijn de *Almanachs du Commerce et de l'Industrie*. Vanaf 1854 bevatten deze, zij het niet systematisch, een lijst van de bestaande wegen in zowel Brussel als de aangrenzende gemeenten. In 1854 telde de lijst 15 pagina's. In 1969, het laatste jaar dat online beschikbaar is, telde ze 400 pagina's! In de almanakken staan niet alleen de namen van de straten, maar ook de nummering en informatie over de inwoners, firma's en bedrijven.

Op de website van de inventaris van het Brusselse bouwkundig erfgoed is ook informatie over de wegen te vinden. Afhankelijk van de gemeente zijn de gegevens min of meer nauwkeurig en geven ze toegang tot veel informatie over de context van de straatnamen. Helaas zijn nog niet alle gemeenten hierin opgenomen. Bovendien zijn sommige straten zonder erfgoedwaarde niet in de inventaris opgenomen. Onlangs is aan de website een rubriek 'Dekolonisatie' toegevoegd. Die heeft als doel de koloniale sporen in de Brusselse openbare ruimte beter te documenteren en in kaart te brengen. Er is dan ook een hele reeks gegevens te vinden over wegen die sporen van het koloniale erfgoed dragen.

Sinds een kleine twintig jaar publiceert de website Reflexcity, onderhouden door een team van vrijwilligers, tal van gegevens en illustraties over de Brusselse straten. Vandaag de dag is er informatie te vinden over meer dan 4.300 Brusselse wegen.

Daarnaast is er ook informatie te vinden over straatnamen in gemeentes op zowel hun officiële website als op die van lokale historische verenigingen.

2 > WEBSITES

- Almanakken van de handel en de industrie, Archief van de Stad Brussel: <https://archieff.brussel.be/almanakken><https://archieff.brussel.be/almanakken>
- Archiveris: <https://archiveris.be>
- Gemeentelijke bulletins en jaarverslagen van Sint-Gillis: <https://archiveris.be/nl/documentatie>
- Gemeentebladen van Laken: <https://archieff.brussel.be/gemeentebladen>
- Inventaris van het bouwkundig erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest: <https://monument.heritage.brussels/nl>
- Brusselse gemeenten, Inventaris van het bouwkundig erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest: <https://monument.heritage.brussels/nl/cities/>
- Hisciwab: op de website van de vereniging Histoire et Sciences à Watermael-Boitsfort vindt u een tabblad gewijd aan de 'voiries, lieux-dits et toponymes' in de gemeente (Straten van de gemeente, Watermaal-Bosvoorde - Hisciwab)
- Koloniale sporen documenteren en in kaart brengen - urban.brussels: <https://urban.brussels/nl/articles/mieux-communiquer-a-propos-de-la-decolonisation-documenter-et-cartographier-les-traces-coloniales>
- ReflexCity - Heel Brussel op één website: <https://www.reflexcity.net/>

3 > DE GEMEENTEARCHIEVEN

Helaas hebben slechts weinig gemeenten hun gemeentebladen gedigitaliseerd. Je moet dus rechtstreeks naar hun archieven gaan. Afhankelijk van het geval en de periode is voorafgaande toestemming van het college van burgemeester en schepenen vereist om bepaalde dossiers te mogen raadplegen.

Voor de oudste periodes waarvoor archieven beschikbaar zijn, werden de beslissingen genomen op het niveau van het college. Helaas komen de bewaarde beraadslagingen van deze instantie meestal neer op een vermelding van genomen besluiten, die soms werd doorgegeven aan de raad. Wanneer de gemeenteraad zich over de kwestie boog, is de informatie waarschijnlijk interessanter. Maar ook hier is er geen sprake van een systematische aanpak of bewaring. De situaties zijn zeer divers en variëren van een eenvoudige vermelding van de beslissing tot integrale verslagen van de discussies. Afhankelijk van de periode en de gemeente is de situatie zeer variabel. Sommige gemeenten bewaren dossiers over 'wegen' (*voiries*) die zeer rijk aan informatie kunnen zijn en in ieder geval een beter inzicht geven in het besluitvormingsproces en de verschillende betrokkenen.

4 > DE CONTROLE-INSTANTIES

Hoewel het niet echt om een officiële controle-instantie gaat, speelt de Conferentie van de Brusselse Burgemeesters door haar centraliserende functie ook een belangrijke rol. Aan de hand van het fonds over de straten dat door het Archief van de Stad Brussel wordt bewaard, kan men aan de hand van een reeks aanvragen van verschillende gemeenten een beter inzicht verkrijgen in de motivaties van de gemeentebestuurders voor bepaalde keuzes. Dankzij dit fonds is het mogelijk om de bestaande wegen op verschillende belangrijke momenten te reconstrueren.

Sinds 1942 moet de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie geraadpleegd worden bij elke naamswijziging. Sindsdien bevat het jaarverslag een lijst van de gemeenten die de commissie hebben geraadpleegd. De handelingen zijn ook online beschikbaar (<https://openjournals.ugent.be/hctd/issues/>). Er zijn echter geen archieven beschikbaar voor de periode vóór 1974.

Ook het advies van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen was vereist in bepaalde periodes (vanaf 1942 en in principe tot 1986), op voorwaarde dat de benaming van vóór 1890 dateerde. Een aantal dossiers kan worden geraadpleegd in het Brusselse archief van de Commissie.

5 > BRONPUBLICATIES EN DE PERS

Lange tijd was toponymie het voorrecht van lokale onderzoekers en amateurs. Vandaag de dag vormen sommige van hun werken door hun rijkdom volwaardige bronnen. Een overzicht hiervan is te vinden in de bibliografische referenties in dit boek.

Ten slotte mogen we de geschreven pers niet vergeten. Hoewel de inhuldiging van nieuwe straten er zelden wordt vermeld, kunnen naamswijzigingen en de invoering van herdenkingsnamen, vooral wanneer ze met veel spektakel worden ingehuldigd, het onderwerp zijn van uitgebreide artikels.

BRUSSEL, STAD VAN MAKERS EN BOUWERS

Matthijs DEGRAEVE (FWO/VUB)

In de straatnamen van Brussel komen de drie componenten samen van Henri Lefebvres (1974) 'production de l'espace': ze zijn bedacht en gecreëerd als representaties van een (publieke) ruimte in de stad; ze herdenken specifieke personen en gebeurtenissen, (re)produceren ideologieën, sociale relaties en machtshiërarchieën en maken zo van deze straten ruimten voor representatie; en ze weerspiegelen specifieke ruimtelijke praktijken die in het verleden op die locatie plaatsvonden, georganiseerd en uitgevoerd door een verscheidenheid aan stedelijke actoren. Deze bijdrage focust op dat laatste door straatnamen centraal te stellen die de productie- en bouwactiviteiten weerspiegelen die de stedelijke ruimte van Brussel in letterlijke zin hebben vormgegeven. Brussel staat bekend als een productieve stad waar de industriële revolutie al vroeg voet aan de grond kreeg (Desmed-Thielemans, 1984; De Beule, 1994; Vandermotten, 2015) en waar kleinschalige productieve activiteiten tot op de dag van vandaag hun plaats hebben behouden (Borret, 2018; Hill, 2020). Bovendien werd Brussel gekenmerkt door grootschalige uitbreidingen, vernielingen en transformaties van de stedelijke ruimte (Demey, 1990), die de betrokkenheid van verschillende stedelijke actoren vereisten – van rijke landeigenaars tot gewone ambachtslui (Babar, 2016; Degraeve, 2024; Degraeve 2025).

Door hun rol in de productie van de stedelijke ruimte hebben deze productie- en bouwactoren hun sporen nagelaten in de straatnamen van Brussel. Toch werden de bijdragen van die verschillende soorten makers en bouwers aan de stad niet allemaal als even belangrijk beschouwd, wat zich heeft geuit in de straatnamen die slechts aan bepaalde actoren of individuen werden toegekend. In deze bijdrage belicht ik de straatnamen die gelinkt zijn aan de stedelijke ontwikkeling van Brussel, waarvoor ik gebruikmaakte van de onderstaande categorieën in de toponymie-database (Tabel 14.1).

› **Tabel 14.1.** Categorieën in de database van Brusselse toponiemen gebruikt voor analyse.

beroepen
industriële productie
ambacht
ondernemers en industriëlen
grootgrondbezitters
kunst & cultuur – architectuur

Bron van de ruwe data: DEGRYSE, I., WAYENS, B., KESTELOOT, C., COLICCHIA, H., VAN UYTVANCK, C., REGNIER, N., DUJEU, A., OTJACQUE, R. (2025). Odonymische database van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (versie 1) [dataset]. EBxl. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17986015>. Selectie door auteur.

In wat volgt bespreek ik eerst de bouwberoepen en -materialen waarnaar verwezen wordt in straatnamen zoals de Timmerliedenstraat en de Baksteenkaai. Vervolgens zoom ik in op de enkele individuele bouwers (aannemers) die belangrijk genoeg werden geacht om een eigen straatnaam te krijgen. Aan de hand van de beschikbare gegevens uit de inventaris bouwkundig erfgoed werp ik een licht op hun rol in de productie van de Brusselse stedelijke ruimte. Wanneer het tot slot gaat over aannemers die eveneens actief waren als (speculatieve) vastgoedontwikkelaars komt evenwel een dubieuze geschiedenis van persoonlijk winstbejag en politieke inmenging aan het licht. Of het blijvend eerbetoon aan deze vastgoed-speculanten door middel van een straatnaam daardoor aan herziening toe is, staat open voor discussie.¹

1 > DE MENSEN EN MATERIELEN DIE BRUSSEL VORMGAVEN

Nog steeds is weinig geweten over de gewone mannen en vrouwen die de stad fysiek mee hebben vormgegeven door middel van hun handenarbeid, vakkennis en ondernemerschap. Net als vandaag waren het vaak mensen met een migratieachtergrond, naar Brussel gekomen aangelokt door de groei van de stad, om hier weliswaar nog steeds in precaire omstandigheden, in onzekere, onveilige en ongezonde situaties te werken, en dus over het algemeen ook weinig bemiddeld te blijven (Degraeve, 2024). Wel waren en zijn het mensen die essentiële diensten leveren aan de stad, in de vorm van de productie van huisvesting en allerlei andere basisnoodzakelijkheden die de stedelijke ruimte vormgeven, onderhouden en doen groeien (Bassens en De Boeck, 2022).

¹ Een recent voorbeeld is de straatnaamwijziging van de De Bruynstraat (vernoemd naar vastgoedeigenaar Albert Debruyn) tot Marguerite Coppinstraat in Sint-Joost-ten-Node (2023). Zie de bijdrage van Degryse, '(Re)ageren tegen gecontesteerde herinneringen', in dit boek.

Individueel werden zij niet als belangrijk genoeg beschouwd om een straatnaam te verdienen, maar een aantal beroepsgroepen kreeg wel als geheel een straatnaam toegewezen. Om na te gaan in hoeverre deze straatnamen de daadwerkelijke aanwezigheid van deze bouwberoepen weerspiegelden, vertrek ik van een database waarin zo'n 25.000 vaklui en ondernemers uit de Brusselse bouwsector in de negentiende en twintigste eeuw in kaart zijn gebracht (Degraeve, 2021). De database is opgesteld op basis van handelsalmanakken en patentregisters (Archief van de Stad Brussel) voor vijf steekproefjaren (1833, 1866, 1899, 1932 en 1965) en bevat onder meer het adres van waaruit de ondernemer actief was. Aan de hand van Brussels Historical GIS van IGEAT (ULB) zijn die adressen in kaart gebracht om de ruimtelijke patronen van de bouwsector in een veranderende stedelijke ruimte te analyseren. Daaruit bleek eerst en vooral dat de bouwsector een zeer sterke spreiding kende (Degraeve et al., 2024). Bouwbedrijven waren zeer talrijk en er moest overal in de stad gebouwd en gerenoveerd worden. Die spreiding van verschillende bouwberoepen valt vervolgens te vergelijken met de straatnamen die verwijzen naar verschillende soorten vaklui uit de bouwsector (glazeniers, schrijnwerkers, ijzersmeden...) die ook voorkomen in de database, waarin de bouwsector in ruime zin is benaderd (Tabel 14.2).

- **Tabel 14.2.** Straatnamen in de database van Brusselse toponiemen die verwijzen naar een bouwberoep, met indicatie van het aantal (zelfstandige) vaklui en ondernemers gevestigd in die straat per steekproefjaar, in de bouwsector als geheel en voor het beroep in kwestie.

Straatnaam	Gemeente	1833		1866		1899		1932		1965	
		To-taal	Be-roep	To-taal	Be-roep	To-taal	Be-roep	To-taal	Be-roep	To-taal	Be-roep
Sleutelstraat	Brussel			2	0			2	0	2	0
Smidsestraat	St.-Gillis			1	1	4	2	2	1	1	0
Slotstraat	Brussel					4	0	2	0	1	0
Glazenmakersgang	Brussel										
Glasblazerijlaan	Vorst							3	0	2	0
Smidsweg	Schaarbeek					6	1				
Bouwerstraat	Anderlecht					1	1	3	0		
Ambachtliedenstraat	Elsene							6	6		
Schrijnwerkerstraat	St.-Lambrechts-Woluwe							1	0	3	1
Timmerliedenstraat	Brussel										

Bron van de ruwe data: Degraeve, 2021; Degryse et al., 2025. Berekening en tabel: auteur

In Tabel 14.2 verwijst de linkerkolom per jaartal naar het totaal aantal bouwbedrijven in de straat, en de rechterkolom naar het aantal bedrijven van het beroep in kwestie. Wat daarbij opvalt is dat de grootschalige aanwezigheid van die vaklui in de stad niet weerspiegeld werd in de straten die naar hen vernoemd zijn. Soms waren ze er integendeel zelfs opvallend afwezig. Hoewel de meeste beroepen zelf ouder waren dan de negentiende eeuw, hadden de meeste straatnamen geen antecedenten in het ancien régime. Net omdat die beroepen zich niet concentreerden in de stad – in tegenstelling tot bijvoorbeeld de beenhouwers rond de vleeshal (De Vriese, 2024) – waren er geen straten waar ze karakteristiek sterk vertegenwoordigd waren en werden er dus ook niet op een organische manier straatnamen aan toegekend. Bij de straatnamen die wel aan ambachtsberoepen werden verleend, gebeurde dat in de negentiende en begin twintigste eeuw vaak op een top-downmanier vanwege lokale bestuurlijke elites. Zij kozen die straatnamen niet omdat ze een grootschalige aanwezigheid van vaklui weerspiegelden, maar allicht eerder als een paternalistisch ideaal van werklust, ondernemerschap en ambitie dat werd voorgespiegeld aan de plaatselijke arbeidersbevolking. Het beste voorbeeld is de Timmerliedenstraat in de Cité Hellemans in de Marollen, in 1916 ingehuldigd door het liberale stadsbestuur van Brussel. In de straat waren echter geen timmerlieden te vinden, in elk geval niet als zelfstandigen. In de Ambachtsliedenstraat, in 1911 ingehuldigd door het eveneens liberale gemeentebestuur van Elsene, waren tegen 1932 wel een zestal ambachtslui uit verschillende bouwberoepen gevestigd. Eerder dan een weerspiegeling van die realiteit lag echter ook daar vooral een paternalistisch ideaal aan de basis van de straatnaam, die was toegekend aan een straat met 72 sociale woningen van de Société anonyme des habitations ouvrières d’Ixelles (in 1956 herdoopt tot Elsense Haard).

> **Afbeelding 14.1.** De vestigingen van bouwmaterialenhandelaars langs de Baksteenkaai en omgeving in 1833.

Degraeve, 2021; Archief van de Stad Brussel, almanak (1833, via Anneleen Arnout, CSG, UAantwerpen) en patentregister (1831). Basiskaart: Plan géométrique de la ville de Bruxelles (W.B. Craan, 1835, gallica.bnf.fr/BnF).

Dat beeld verandert wanneer we de handelaars in bouwmaterialen in beschouwing nemen (Tabel 14.3). Die waren wel ruimtelijk gegroepeerd, al sinds het ancien régime, vooral in de oude havenwijk in het noordwesten van het stadscentrum, waarlangs sinds het graven van het kanaal naar Willebroek in 1561 bouwmaterialen werden geïmporteerd in de stad, en waar bijgevolg verschillende kaaien naar bouwmaterialen werden vernoemd. Bouwmaterialenhandelaars waren er in de negentiende eeuw nog steeds goed vertegenwoordigd, vooral langs de Baksteenkaai (afb. 14.1), al was er geen sterk onderscheid per type materiaal. Pas tegen het einde van de negentiende eeuw verdween, met het dempen van de verschillende dokken (Huberty & Valenty Soares, 1994), ook de reden voor deze handelaars om zich hier te vestigen. In de plaats daarvan trokken veel handelaars naar de buurt van het nieuwe kanaal, in Molenbeek en Anderlecht. Daar werden in 1906 (Materiaalstraat) en in 1909 (Materialenkaai) twee straten expliciet naar bouwmaterialen vernoemd, maar desondanks waren er niet veel handelaars uit de database gevestigd. Dat verhult evenwel dat een bedrijf als Bailly langs de Materialenkaai op een enorme schaal actief was. Bovendien waren er nog veel meer groothandelaars zoals Ackermans die als adres de parallelle Havenlaan opgaven.

► **Tabel 14.3. Straatnamen in de database van Brusselse toponiemen die verwijzen naar bouwmaterialen, met indicatie van het aantal bouwondernemers gevestigd in die straat per steekproefjaar, in de bouwsector als geheel en voor het bouw materiaal in kwestie.**

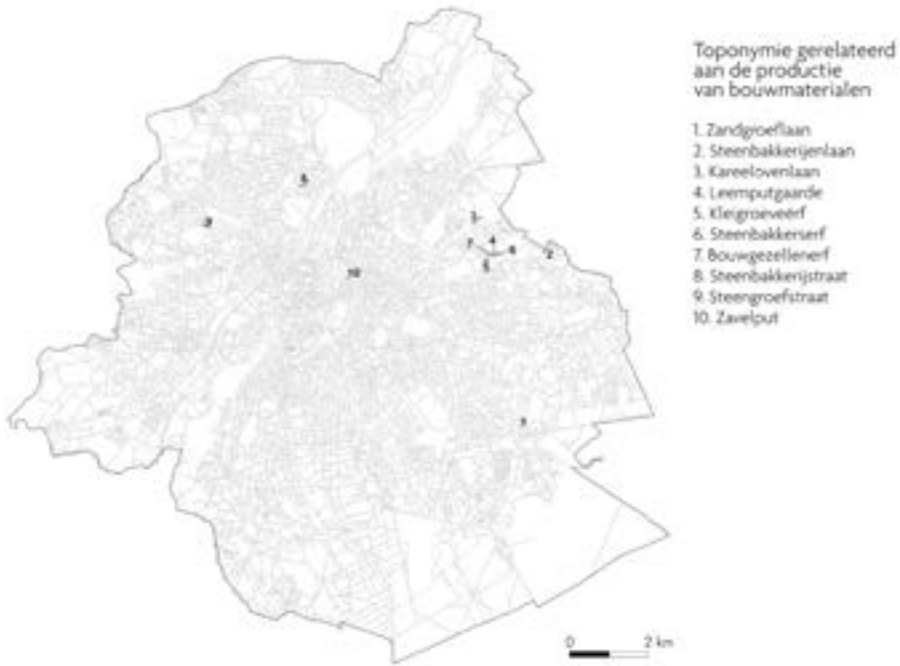
Straatnaam	Gemeente	1833		1866		1899		1932		1965	
		Totaal	Be-roep	To-taal	Be-roep	To-taal	Be-roep	To-taal	Be-roep	To-taal	Be-roep
Kalkkaai	Brussel	4	3	4	3	2	0	2	0		
Brandhoutkaai = Quai au Bois de Charpente (1833)	Brussel	8	2	9	2	5	0				
Timmerhoutkaai	Brussel	3	1	1	0					1	1
Baksteenkaai	Brussel	10	4	17	7	13	0	3	0		
Arduinkaai	Brussel	4	0	9	0	3	1	4	1		
Materialenkaai	Brussel							1	1	1	1
Materiaalstraat	Anderlecht							2	1		

Bron van de ruwe data: Degraeve, 2021; Degryse et al., 2025. Berekening en tabel: auteur.

Een andere manier waarop bouwmaterialen hun sporen hebben nagelaten in de straatnamen, is door de productie van materialen op het omliggende platteland ten behoeve van de groeiende stad, vaak in zandgroeves of steenbakkerijen (Tabel 14.4). Die activiteiten in het hinterland zijn niet opgenomen in de database van de Brusselse bouwsector, maar vermits die gebieden later wel werden opgeslokt door de stad, zijn de straatnamen vandaag nog steeds belangrijke getuigen van de intense historische interacties met het rurale hinterland, waarvan het stedelijk metabolisme sterk afhankelijk was. Ook in ruimtelijk opzicht biedt de ligging van deze straten een goed inzicht in de sterke groei van de stad in de afgelopen 100 à 200 jaar (Kaart 14.1). Terwijl verschillende van deze straten, zoals de Steengroefstraat (1880), al in de

negentiende eeuw werden aangelegd en benoemd, werd de groep straten in Evere recenter aangelegd, eind vorige en begin deze eeuw. Daar gaat het dus eerder om historisch gefundeerde verwijzingen naar vroegere activiteiten van zandgroeves en steenbakkerijen die toen al enige tijd verdwenen waren.

- **Kaart 14.1.** De spreiding van straatnamen gerelateerd aan de productie van bouwmaterialen op het platteland (steenbakkerijen en zandgroeves).

Bron van de ruwe data: Degryse et al., 2025. Cartografie. Société Royale Belge de Géographie, Quentin Rombaux.

- **Tabel 14.4** Straatnamen in de database van Brusselse toponiemen die verwijzen naar de productie van bouwmaterialen in het rurale hinterland van de stad.

Straatnaam	Gemeente
Zandgroeflaan (voor 1915 <i>Rue de la Sablonnière</i> , dubbel met Brussel)	Oudergem
Steenbakkerijenlaan	Sint-Lambrechts-Woluwe
Kareelovenlaan	Evere
Leemputgaarde	Evere
Kleigroeveërf	Evere
Steenbakkerserf	Evere
Bouwgezellenerf	Evere

Straatnaam	Gemeente
Steenbakkerijstraat	Brussel
Steengroefstraat	Koekelberg
Zavelput	Brussel

Bron van de ruwe data: Degryse *et al.*, 2025. Selectie en tabel: auteur.

2 > ONDERNEMERS IN DE BOUWSECTOR

Slechts enkele individuen die actief waren in de bouwsector werden belangrijk genoeg geacht om een eigen straatnaam toegewezen te krijgen. In deze bijdrage gaat het niet zozeer over de ontwerpers, architecten, stadsplanners, landmeters, ingenieurs enzovoort die aan de tekentafel hun stempel hebben gedrukt op het uitzicht van de stad, maar wel over de ondernemers die verantwoordelijk waren voor de organisatie van het fysieke bouwproces. In zoverre zij al in staat waren om de sociale ladder te beklimmen en de rangen van gewone arbeiders en vaklui te overstijgen, verkregen ze nog steeds relatief weinig erkenning in de Brusselse straatnamen: 29 werden er toegekend aan architecten, ten opzichte van 7 aan bouwondernemers (Tabel 14.5).

> **Tabel 14.5. Straatnamen in de database van Brusselse toponiemen die verwijzen naar de individuele ondernemers in de bouwsector.**

Straatnaam	Gemeente
Nestor Martinstraat	Ganshoren/Sint-Agatha-Berchem
Wauters-Koeckxstraat	Sint-Jans-Molenbeek
Adolphe Roobaertstraat	Ganshoren
Alphonse Hottatstraat	Elsene
Jean Vandeurenstraat	Elsene
Jean en Pierre Carsoellaan	Ukkel
Edmond Parmentierlaan	Sint-Pieters-Woluwe

Bron van de ruwe data: Degryse *et al.*, 2025. Selectie en tabel: auteur.

Vermits de database van bouwbedrijven ook de productie van gebouwonderdelen zoals kachels en balkons omvat, zijn hier ook ijzergieterijen als die van Nestor Martin en Wauters-Koeckx bij gerekend, al is de grens daar dun met (grootschalige) industriëlen die vaker een straatnaam kregen. Adolphe Roobaert was zaakvoerder van een steenbakkerij en geeft dus eveneens uiting aan de belangrijke aanwezigheid van materialenproductie op het omliggende platteland. Hier sta ik echter vooral stil bij de vier andere straatnamen die verwijzen naar aannemers en in die zin overeenstemmen met een striktere benadering van de bouwsector. In elk van de gevallen gaat het om aannemers die sterk verankerd waren in Elsene, waar een liberaal gemeentebestuur de plak zwaaide.

Alphonse Hottat (1843-1911) was een aannemer die de gemeente Elsene rond 1890 had geholpen bij het afgraven van een talud voor de aanleg van de Auguste Rodinlaan, waarvan de Hottatstraat in 1913 als zijstraat werd aangelegd en zijn naam kreeg. Ook was hij eigenaar van een stuk grond waarlangs de Hottatstraat werd aangelegd. Het is niet duidelijk of R. en A. Hottat (allicht zijn zonen die het bedrijf na zijn dood hebben voortgezet) de straat ook zelf bebouwden. Wel waren ze betrokken bij de bouw van grote appartementsgebouwen in de jaren 1920, zoals het Palais de la Cambre in Elsene en Kerselarenlaan 136 in Sint-Lambrechts-Woluwe.

Nog in Elsene werd aannemer Jean Vandeuken (1851-1932) nog voor zijn dood in 1930 geëerd met een straatnaam. Zelf woonde en had hij zijn uitvalsbasis in de Guillaume Stocqstraat 3-7 in Elsene. Hij was actief als aannemer van woonhuizen en soms eveneens als ontwerper, vooral in Elsene (1899, 1900, 1927) maar ook in Sint-Gillis (1895, 1907, 1909) en Vorst (1923). Ook bouwde hij publieke gebouwen zoals de gemeentescholen in de Gulden-Sporenlaan en het depot van de Brusselse trams aan de Renbaanlaan in Elsene, maar ook het befaamde Old England-warenhuis in Brussel, ontworpen door Paul Saintenoy in art-nouveaustijl (1898). De straat die aan Jean Vandeuken werd opgedragen maakte deel uit van een breder complex van art-decoappartementsgebouwen met sociale woningen, de Cité Vandeuken. Die werd tussen 1928 en 1935 gebouwd voor de in 1906 opgerichte Société anonyme des habitations à bon marché de la commune d'Ixelles. Vandeuken, die als filantroop bekendstond, was wellicht bij die Société betrokken, en het is mogelijk dat hij (voor zijn overlijden in 1932) zelf als aannemer had meegewerkt in de beginfase van het bouwproject. Een andere straat in het complex werd eveneens bij leven opgedragen aan een bestuurder van de Société, Léopold Delbove (1848-1938), die eerder schepen van Openbare Werken in Elsene was en als architect vaak had samengewerkt met Vandeuken.

Twee aannemers die samen een straatnaam kregen waren de broers Jean-Baptiste Carsoel (1853-1921) en Pierre Carsoel (1857-1928). Aanvankelijk werkten ze als schrijnwerkers, maar ze focusten zich gaandeweg meer op algemene aannemingswerken. Ook zij hadden lang hun uitvalsbasis in Elsene, in de Florenciastraat en Faiderstraat, vanwaar ze van eind jaren 1880 tot rond 1910 actief waren, vooral in de buurt van de Louizalaan (Sint-Gillis, Elsene en Brussel). Ze presenteerden zich zelfs als 'entrepreneurs du Quartier Louise'. Ze bouwden er vooral veel dure privéwoningen, vaak als speculatieve ontwikkelaars, zoals in de Paul Emile Jansonstraat waar ze ze tussen 1899 en 1910 zestien erg gelijkaardige huizen bouwden. Tussen 1896 en 1905 stonden ze ook in voor de bouw van een nieuwe vleugel, ontworpen door Emile Janlet, voor het Koninklijk Natuurhistorisch Museum in Brussel, met de tentoonstellingszaal voor de iguanodons (afb. 14.2). Bij hun bouwwerkzaamheden namen ze het echter niet altijd zo nauw met de wet. Zo werd Jean-Baptiste Carsoel in 1899 voor de correctionele rechtbank van Brussel gedaagd voor een schending van de wetgeving op vrouwen- en kinderarbeid (Rijksarchief Brussel (Vorst) I27, 4097).

- **Afbeelding 14.2.** Werfffoto van de bouw van de tentoonstellingszaal voor iguanodons in de nieuwe vleugel van het Koninklijk Natuurhistorisch Museum in Brussel, door aannemers Jean-Baptiste en Pierre Carsoel (1900).

Ponts et Chaussées, service photographique. CIVA, Archives d'Architecture Moderne.

Na 1910 realiseerden ze afzonderlijk nog enkele projecten, maar ze trokken ook richting Ukkel om te rentenieren: Pierre Carsoel bouwde er in 1913 een woning voor zichzelf in de Longchamplaan (vandaag de Churchillaan), terwijl Jean-Baptiste Carsoel nog voor zijn dood in 1921 in de almanakken van de stad opdook in de Sterrenwachtlaan. Pierre Carsoel overleed in 1928, nadat hij zijn nalatenschap had geschonken aan de gemeente Ukkel. Als dank kreeg hij een standbeeld in het Montjoiepark (voordien een deel van zijn privétuin) en een straatnaam, toegekend in 1929, die eveneens naar zijn broer werd vernoemd: de Jean en Pierre Carsoellaan. Mogelijk waren zij betrokken geweest bij de aanleg van deze laan, al was Pierre Carsoel in de jaren voor zijn overlijden niet erg actief meer. Tegen 1933 telde de straat amper negen huizen. Hoogstens was hij betrokken geweest bij de aanleg van de straat zelf, maar waarschijnlijk betrof het bovenal een postume dankbetuiging.

3 > GROOTGRONDBEZITTERS EN VASTGOEDONTWIKKELAARS: EEN DUBIEUS EERBEToon?

In zoverre individuele makers of bouwers zoals Jean en Pierre Carsoel al een straatnaam kregen, was dit omdat ze voor de plaatselijke welgestelde elite of gemeentebesturen hadden gebouwd of ook als grondeigenaar en projectontwikkelaar optraden en daarmee zelf ook deel uitmaakten van deze elite. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de welgestelde financiers, grondbezitters en vastgoedontwikkelaars numeriek veel belangrijker zijn in de straatnamen van Brussel dan de makers en bouwers van de stad. Op enkele straatnamen na, die verwijzen naar coöperatieve projecten voor arbeidershuisvesting (Samenwerkersplein (Sint-Agatha-Berchem) en Eigenhuisstraat (Watermaal-Bosvoorde)), gaat het om maar liefst 195 straten die de naam dragen van grootgrondbezitters. Hun rol in de stadsontwikkeling van Brussel werd al grondig bestudeerd (Babar, 2016), waardoor deze straatnamen buiten het bestek van deze bijdrage vallen. Sommige grondbezitters waren echter eveneens actief als aannemers en vastgoedontwikkelaars, waarover nog steeds weinig geweten is. Ter verkenning van het verdere onderzoek dat nodig is naar deze actoren lichten we er een markant voorbeeld uit.

Als vastgoedontwikkelaar én aannemer van publieke werken was Edmond Parmentier (1857-1910) een belangrijke pion in de verwezenlijking van de ambitieuze plannen van koning Leopold II en wegenopzichter Victor Besme voor de uitbreiding en verfraaiing van de hoofdstad (Ranieri, 1973; Lombaerde, 1995; Demey, 2009). Parmentiers tussenkomst liet hen immers toe om tal van administratieve obstakels en vertragingen in de verwerving van de nodige terreinen te vermijden. De werkwijze was doorgaans dezelfde: op aansturen van Leopold II verkreeg Parmentier van de staat een concessie met forfaitaire vergoeding voor de onteigeningen en voor de aanleg van een bepaalde laan, terwijl hij van de gemeente het recht verwierf om in hun naam terreinen aan te kopen en te onteigenen, alsook om na de aanleg de aangrenzende percelen als bouwgrond te verkopen voor eigen gewin.

Het eerste project waarbij ze op deze manier tewerk gingen, was de aanleg van de Tervurenlaan tussen het Jubelpark en Vier Armen (1895-97), naar aanleiding van de Wereldtentoonstelling van 1897. Parmentier ontving van de staat en de provincie een subsidie van 1,5 miljoen frank voor de aankoop van de gronden en de aanleg van de laan. Naast de lucratieve verkoop van de aangrenzende percelen bouwde Parmentier, tot dan toe gevestigd op de Gulden-Vlieslaan in Elsene, er in 1901 ook voor zichzelf een villa, de 'Noorse chalet' (afb 14.3), op een privédomein van ruim 13 hectare langs de Tervurenlaan (vandaag het Parmentierpark).

- > **Afbeelding 14.3.** De 'Noorse chalet', de villa van Edmond Parmentier, gebouwd in 1901 op zijn privédomein aan de door hem aangelegde Tervurenlaan (vandaag het Edmond Parmentierpark).

(Gemeentearchief Sint-Pieters-Woluwe).

In de omgeving stond Parmentier vaak voor eigen rekening in voor de verdere uitbouw van nieuwe wijken voor de welgestelde burgerij. In Watermaal-Bosvoorde en Sint-Pieters-Woluwe legde hij verschillende straten en pleinen aan, onder meer de latere Edmond Parmentierlaan die van zijn domein aan de Tervurenlaan richting het gehucht Stokkel leidde (1909-12).

Het was de nauwe band met Leopold II die Parmentiers rol in de Brusselse stadsontwikkeling mogelijk maakte. Hij was door de koning in de hoogste politieke kringen geïntroduceerd, waar hij ook goede contacten onderhield met de regering, die verschillende conventies afsloot met Parmentier zonder goedkeuring van het parlement, tot ongenoegen van veel volksvertegenwoordigers. Dat was het geval voor de conventie voor de Tervurenlaan (1895) maar ook voor de ringlanen tussen de Waverse- en Leuvensesteenweg (1898), waarvoor Parmentier een subsidie van van 1,16 miljoen frank ontving.

Voor de aanleg van deze lanen moesten veel bestaande huizen, boerderijen, eigenaars en bewoners wijken. Parmentier kreeg van de betrokken gemeenten dan wel het recht om in hun naam de nodige grond te verwerven, maar niet iedereen liet zich zomaar uit huis zetten. Zo ging de aanleg van de latere Auguste Reyerslaan met negen jaar vertraging van start omdat een landbouwer zijn (gehuurde) landgoed niet wilde afstaan. Pas met een onteigeningsbevel wegens 'werken van openbaar nut', mogelijk gemaakt door een koninklijk besluit uit 1908, werd hij uiteindelijk alsnog uit zijn huis gezet.

Ook de Vorstlaan, die van de Tervurenlaan naar Bosvoorde leidde, werd op een gelijkaardige manier aangelegd en gefinancierd (1901-1910). Om aan de wensen van de koning tegemoet te komen, werden sommige terreinen langs deze nieuwe lanen niet als bouwgrond verkocht, maar door Parmentier afgestaan voor de aanleg van parken en squares. Wanneer die verfraaiingsprojecten te duur bleken, financierde Leopold II ze uit eigen zak. Voor de aanleg van een park langs de Vorstlaan (vandaag deel van het Jagersveldpark) kende hij in 1904 een subsidie van 78.000 frank toe aan Parmentier vanuit het kroondomein van Kongo-Vrijstaat. Ook de aanleg van de Meiseselaan in Laken werd, als onderdeel van het koninklijk domein, door de winsten uit de kolonie bekostigd. Uitzonderlijk trad Edmond Parmentier hierbij niet op als aannemer of ontwikkelaar, maar enkel als naamleener of stroman van de vorst, die niet in het openbaar wilde optreden als financier voor de aankoop en onteigening van de nodige grond.

4 > CONCLUSIE

De nauwe band met Leopold II leverde Parmentier niet enkel enorme persoonlijke winsten op, bekostigd met publieke middelen uit België en Congo, maar ook een status als een van de voornaamste 'bouwers van de hoofdstad', die na zijn overlijden in 1910 als vanzelfsprekend zijn weerslag kende in de toekenning van een straat- en parknaam. Uit deze bijdrage bleek dat slechts de belangrijkste aannemers van de stad in aanmerking kwamen voor zo'n eerbetoon. Aan gewone makers en bouwers werd slechts in enkele gevallen, en doorgaans uitsluitend aan de beroepsgroep als geheel, een straatnaam toegekend. Sterke concentraties van handelaars in bouwmaterialen werden gereflecteerd in overeenkomstige straatnamen in de haven- en kanaalbuurten van Brussel, terwijl de namen die verwezen naar ambachtslui niet noodzakelijk overeenstemden met de realiteit van hun aanwezigheid op die locatie. Net als de straatnamen gewijd aan individuele bouwers reflecteerden ze veeleer het paternalisme en de belangen van de plaatselijke elites met zeggenschap over de toekenning van straatnamen.

> BIBLIOGRAFIE

BABAR, L. (2016). La grande propriété foncière bruxelloise au XIXe siècle: L'usage des archives cadastrales en géographie urbaine. *Belgeo. Revue Belge de Géographie*, 1.

DE BOECK, S., & BASSENS, D. (eds.). (2022). *De essentiële economie. Motor voor een sociaal-ecologische transitie*. ASP.

BORRET, K. (2018). *Brussels. Productive City*. Bouwmeester Maître Architecte.

DE BEULE, M. (1994). *Bruxelles, une ville industrielle méconnue : Impact urbanistique de l'industrialisation*. La Fonderie.

DEGRAEVE, M. (2021). *Building Brussels. Construction Entrepreneurs in a Transforming Urban Space (1830-1970)*. Doctoraatsverhandeling Vrije Universiteit Brussel.

DEGRAEVE, M. (2024). Who built Brussels? The profile of artisans and entrepreneurs in the Brussels construction sector around 1865. *Brussels Studies*, 190.

- DEGRAEVE, M. (2025). The business of city-building. Long-term change and continuity in the construction sector (Brussels, 1830–1970). *Enterprise & Society*, 26(2), 356-387.
- DEGRAEVE, M., Deneweth, H. & Van de Voorde, S. (2024), Artisans' chase for urban space. Clusters of construction entrepreneurs in Brussels, c. 1830–1930. *Urban History*, 51(3), 581-599.
- DEMEY, T. (1990). *Bruxelles. Chronique d'une capitale en chantier. Du voûtement de la Senne à la jonction Nord-Midi* (Vol. 1). Paul Legrain.
- DEMEY, T. (2009). *Leopold II, La marque royale sur Bruxelles*. Badaeux.
- DESMED-THIELEMANS, M.-R. (1984). De aanzet van de industrie in het Brusselse voor 1830. *Tijdschrift van Het Gemeentekrediet van België*, 38(149), 151-238.
- DE VRIESE, D. (2024). A Butcher on Everyone's Doorstep?: Spatial Regulation and Meat Retail Patterns in Mid-Nineteenth-Century Brussels. *Food and History*, 22(2), 27-54.
- HILL, A.V. (ed.). (2020). *Foundries of the Future: A Guide for 21st Century Cities of Making*. Delft: TU Delft Open.
- HUBERTY, C. & VALENTE SOARES, P. (1994). *De Sint-Katelijnewijk en de oude havendokken* (Brussel, stad van kunst en geschiedenis 11). Brussels Hoofdstedelijk Gewest.
- LEFEBVRE, H. (1974). *La production de l'espace*. Anthropos.
- LOMBAERDE, P. (1995). *Léopold II, roi bâtisseur*. Pandora.
- RANIERI, L. (1973). *Leopold II Urbaniste*. Hayez.
- VANDERMOTTEN, C. (2015). De Brusselse industrie. Twee en een halve eeuw evolutie. *Erfgoed Brussel*, 15-16, 8-21.

FOCUS. TOPONYMIE IN TUINWIJKEN: DE BAND MET DE NATUUR, HET ONDERWIJS EN DE IDEALE STAD

Alix SACRÉ (ARAU)

In de jaren 1920 ontstonden in het Brussels Gewest meer dan twintig tuinwijken. Deze nieuwe wijken, die vanuit het niets aan de rand van de stad werden aangelegd, worden gekenmerkt door hun homogene architectuur en een prominente plaats voor open ruimtes, privétuinen zowel als publieke ruimtes. Deze cités werden ontworpen als antwoord op de huisvestingscrisis van de onmiddellijke naoorlogse periode, als gevolg van de verwoestingen en de ont-heemding van verschillende bevolkingsgroepen. Maar ze passen ook in een langere geschiedenis van arbeidershuisvesting en, meer bepaald, discussies over hun ideale de vorm en de verantwoordelijkheid van de overheid hierin.

1 > HET ONTSTAAN EN DE ONTWIKKELING VAN TUINWIJKEN

In de tweede helft van de negentiende eeuw, na verschillende onderzoeken die de erbarmelijke omstandigheden waarin de allerarmsten leefden aan het licht brachten, ondernam de wetgever actie. Zo stimuleerden de wetten op naamloze vennootschappen enerzijds en op arbeiderswoningen anderzijds de oprichting van vennootschappen voor de bouw van bescheiden woningen. Hierdoor ontstonden verschillende particuliere, maar ook gemeentelijke vennootschappen die zich op hun eigen niveau toelieden op de bouw van kleine flatgebouwen en huizen. Pas na de Eerste Wereldoorlog werd er een

ationale oplossing gevonden voor het probleem van de arbeidershuisvesting. In 1919 werd bij wet de Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken (NMGWW) opgericht. Deze maatschappij moest de initiatieven van lokale bouwmaatschappijen en huurderscoöperaties coördineren en stimuleren via leningen met lage rentes. Ze legde ook de regels vast voor het bepalen van types woningen. Het model van de 'tuinwijk' genoot duidelijk hun goedkeuring, terwijl flatgebouwen werden afgekeurd omdat ze werden beschouwd als onhygiënisch en oorden van promiscuïteit (Demey, 2020).

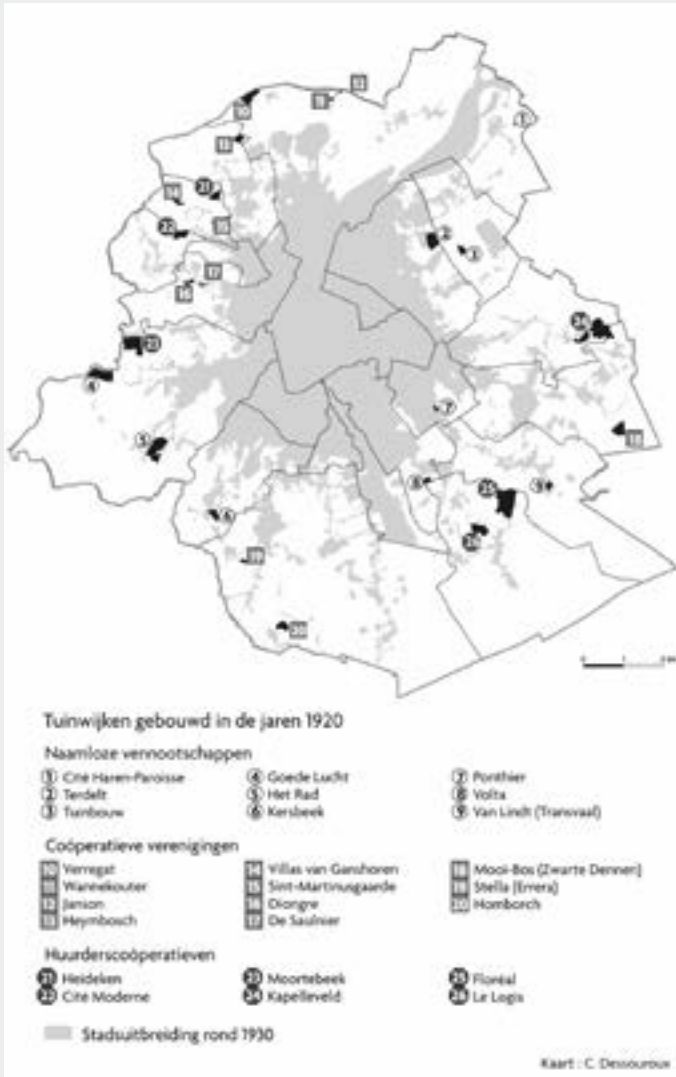
Deze Brusselse (en Belgische) tuinwijken waren geïnspireerd door het Britse model van de 'Garden City', dat aan het einde van de negentiende eeuw door Ebenezer Howard werd bedacht. Het model, dat bedoeld was als tegengif voor de ongecontroleerde groei van de industriestad (en alle kwalen die dit met zich meebracht), was gebaseerd op een nieuwe relatie tussen stad en platteland en promootte het ideaal van gemeenschapsleven en autarkie. De Brusselse tuinwijken hadden echter niet al deze kenmerken: hoewel de nadruk op de relatie tussen stad en platteland duidelijk aanwezig was, werd zelfvoorziening helemaal niet bereikt. Het beperkte aantal openbare voorzieningen (zoals scholen, wasserettes, feestzalen, enzovoort) was vaak voorzien op de plannen, maar werd niet altijd gerealiseerd bij gebrek aan middelen. In combinatie met een gebrek aan winkels, maakte dit van de tuinwijken eerder perifere woonwijken die afhingen van de nabijheid van de stad om te kunnen functioneren (Vanderpelen-Diagre, 2014).

2 > EEN SOCIALISTISCH, GEMEENSCHAPSGERICHT EN EDUCATIEF IDEEAAL

Het zou echter onjuist zijn te beweren dat deze tuinsteden geen bepaald gemeenschapsideaal, of zelfs een echt maatschappelijk project, hebben uitgedragen, althans in de beginjaren. Dit was vooral het geval wanneer de tuinsteden werden opgericht op initiatief van coöperaties van huurders die vaak uit hetzelfde sociaal-professionele milieu afkomstig waren (Logis en Floréal in Watermaal-Bosvoorde, Moortebeek in Anderlecht, Moderne Wijk in Sint-Agatha-Berchem, Kapelleveld in Sint-Lambrechts-Woluwe, om er maar enkele te noemen). Er moet ook worden opgemerkt dat een bepaald deel van de architecten en stedenbouwkundigen die aan deze woonwijken werkten deel uitmaakte van de socialistische beweging. Voor hen was het ontwerpen van deze complexen ook een bijdrage aan de creatie van een ideale stad (Van Loo, 1996). Tot slot zag de overheid er een middel in om de massa op te voeden. Als deel van het paternalisme was het verstrekken van huisvesting aan arbeiders en bedienden in een groene en gezonde wijk, voorzien van bepaalde voorzieningen, een manier om hen de waarden van de middenklasse bij te brengen,

zoals zuinigheid, matigheid, hygiëne, gezondheid en onderwijs. Zo werd het model van de tuinstad in België niet alleen beschouwd als een oplossing voor een demografisch en stedenbouwkundig probleem. Coöperaties, architecten en politici, allen vestigden zij veel hoop op de maatschappelijke, educatieve en morele vooruitgang die dit model zou brengen.

- > **Kaart 15.1. De tuinvijken die in de jaren 1920 werden gebouwd op het huidige grondgebied van het Brussels Gewest.**

Cartografie: Christian Dessouroux. Grafische bewerking: Société Royale Belge de Géographie, Quentin Rombaex.

3 > DE TOPONYMIE VAN TUINWIJKEN

Het belang van natuur, gemeenschapszin, volksonderwijs, hygiëne en socialistische idealen... Het is dan ook geen verrassing dat deze begrippen terug te vinden zijn in de straatnamen in tuinwijken. De toponymie zelf zegt veel over wat er van deze nieuwe wijken verwacht werd. We kunnen zelfs veronderstellen dat de keuze van de straatnamen bedoeld was om deze doelstellingen verder te ondersteunen. Daarom appelleerden ze aan de terugkeer naar de natuur, het creëren van een gevoel van verbondenheid, sociale en morele vooruitgang en onderwijs. Op dezelfde manier moet de keuze voor één (of twee) thematische rode draden voor de naamgeving van de straten van een wijk ook in verband worden gebracht met dit gemeenschapsideaal en de mogelijkheid voor de bewoners om zich met hun wijk te identificeren. Zo ging de architecturale homogeniteit gepaard met een toponymische homogeniteit. Hier bekijken we op niet-exhaustieve wijze enkele terugkerende thema's van deze toponymie en brengen we hen in verband met de kenmerken van dit stedenbouwkundig model en de doelstellingen van de initiatiefnemers.

De twee vaakst genoemde tuinwijken in Brussel, Logis en Floréal (Watermaal-Bosvoorde), zijn ongetwijfeld die waar de relatie met de natuur, maar ook de afkeer van de grote stad (die toch dichtbij is en onmisbaar voor het bestaan van de stad) het duidelijkst tot uiting komt. Dit zien we terugkeren in de namen van vogels in Logis, die ook terug te vinden zijn in de namen van de scholen (*des Colibris* en *des Aigrettes*). In Floréal keren dan weer vooral namen van bloemen terug (de naam van de wijk doet dan ook denken aan de republikeinse kalender en alle ideeën over sociale vooruitgang die daarmee verband houden). Dit komt ook terug in de kleine Brusselse arbeiderswijk Verregat. Opmerkelijk is dat Louis Van der Swaelmen voor de woonwijken in Bosvoorde ambitieuze plannen had ontworpen om de stedelijke ruimte te vergroenen. Dit had als doel om de gebouwen 'aan te kleden', aangezien die omwille van zuinigheid en homogeniteit weinig versierd waren. In Floréal werd zelfs rekening gehouden met de bloeiperiodes bij de keuze van de bloemen. De natuur vormde dus zowel de ruggengraat als de versiering van deze twee woonwijken (Eggericx en Hanosset, 2003).

In Sint-Agatha-Berchem, in de door Victor Bourgeois ontworpen Moderne Wijk, kwamen de wil om een gemeenschapsgevoel te creëren en de socialistische idealen tot uiting in de straatnamen. Zo is er een Samenwerkersplein (waarvan de centrale ligging geen toeval is), maar ook straten met namen als de Geestdriftstraat, het Initiatiefplein, de Beheerstraat, de Goede Bejegeningstraat, of de Onderlinge Hulplaan, waarden en deugden die getuigen van de sterke wil om een nieuwe vorm van samenleven te creëren, gekenmerkt door solidariteit en gericht op sociale emancipatie (Van Loo, 1996).

Hetzelfde geldt voor Anderlecht in de wijk Het Rad, waar we de Solidariteitsstraat, Wilskrachtlaan, Kennisstraat, Volhardingslaan en Gerustheidsstraat vinden, die ook kunnen duiden op een zeker pedagogisch en moraliserend paternalisme ten opzichte van de bewoners. Er werden ook een aantal straten genoemd naar de overwinningen van de arbeidersstrijd, zoals de Achtunenstraat, de Mensenrechtenlaan, Emancipatiestraat of Burgersstraat (en dit terwijl de gemeente werd bestuurd door de liberaal Ferdinand Demets). De wijk is ook de enige die een straat heeft die de Nationale Maatschappij eert: dit houdt ongetwijfeld verband met de bijzondere rol die de NMGWW aan de tuinwijk had toebedeeld, door er een echt proefterrein van te maken voor nieuwe technieken en materialen, onder leiding van architect Jean-Jules Eggericx (Demey, 2020).

Dit moraliserende paternalisme komt nog duidelijker naar voren elders in Anderlecht, in de Tuinwijk Goede Lucht, waarvan de naam ook veelzeggend is. Straten en pleinen zijn vernoemd naar de waarden en deugden die men de bewoners wil bijbrengen, zoals de Hygiënestraat, Matigheidslaan, Vruchtbaarheidslaan, Zedigheidsstraat of Waardigheidsstraat. Aangezien deze wijk ook bestemd was voor de herhuisvesting van mensen die verjaagd waren als gevolg van werken aan de Noord-Zuidverbinding, kunnen de Geluksstraat, de Gezondheidsstraat en de Hygiënestraat worden gezien als beloftes aan de toekomstige bewoners.

Deze thema's komen het vaakst voor, maar zijn niet de enige die we terugvinden in de tuinwijken. Zo valt bijvoorbeeld een terugkerend gebruik op van namen van kunstenaars, beeldende kunstenaars of schrijvers (de Terdelt- en Chomé-wijken in Schaarbeek, of Moortebeek in Anderlecht), die een educatieve dimensie hebben. In Schaarbeek werd dit gekoppeld aan de wens om zich te profileren als een 'kunstenaarsgemeente' (zie het hoofdstuk van Brogniez et al. in dit boek). Elders komen ook politici voor, met name gemeenteraadsleden, ongetwijfeld om hun (al dan niet reële) betrokkenheid bij de bouw van de wijken te benadrukken (zoals Terdelt en Zwarte Dennen in Sint-Pieters-Woluwe). In andere tuinwijken werden bepaalde straten vernoemd naar slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog, meestal afkomstig uit de gemeente (zoals in de Zwarte Dennen of Van Lindt in Oudergem). Ten slotte komt het vocabulaire dat verband houdt met familie en thuis terug in tal van andere complexen, met name in de Home-wijk in Ganshoren of in die van Forest-Vert.

De bloeitijd van de Belgische tuinwijken was van korte duur. De tweede helft van de jaren 1920 luidden het einde in van hun ontwikkeling. Aan de basis hiervan lag het samenspel van financiële moeilijkheden, de verandering naar een meer conservatieve politieke meerderheid, en de vrees voor de ontwikkeling van een 'rode gordel' rond Brussel. De staat stond geen

nieuwe huurderscoöperaties meer toe en dwong de openbare huisvestingsmaatschappijen om de eengezinswoningen in hun bezit te verkopen als ze door de NMGWW gefinancierd wilden blijven worden voor hun toekomstige projecten. Zo kwamen voornamelijk meergezinswoningen voor verhuur op de markt: 44% van het sociale patrimonium in België werd verkocht, wat de ideologie van de tuinwijk en haar ambities van vooruitgang en sociale cohesie ondermijnde.

Vandaag de dag lijken veel Brusselse tuinwijken dan ook te sluimeren, ver verwijderd van de huidige projecten voor de uitbouw van de 'ideale stad', maar onder andere hun toponymie laat ons de ambities zien van haar inwoners en ontwerpers in de jaren 1920.

> BIBLIOGRAFIE

AUDA-ANDRÉ, V. (2007). Idéologie et morphologie de la ville, le cas des cités-jardins d'Ebenez Howard : by Wisdom and Design. In H. Menegaldo en G. Menegaldo (éds.), *Les imaginaires de la ville* (1). Presses universitaires de Rennes.

DEMEY, T. (2020). *Un logement pour tous à Bruxelles ? Entre soutien à la propriété et politique sociale de l'habitat*. Badeaux.

DUMAS, J. (1996). La cité-jardin ou la confusion vertueuse. In P. Girard & B. Fayolle-Lussac (éds.), *Cités, cités-jardins : Une histoire européenne* (p. 251-260). Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine.

EGGERICX, L., & HANOSSET, Y. (2003). *Les cités-jardins le Logis et Floréal* (Bruxelles, Ville d'Art et d'Histoire). Ministère de la Région de Bruxelles-Capitale, Direction des Monuments et sites.

FRANKIGNOULLE, P. (2003). Habitat social. In A. Van Loo (dir.), *Dictionnaire de l'architecture en Belgique de 1830 à nos jours* (p. 456-463). Fonds Mercator.

SMET, M. (1977). *L'avènement de la cité-jardin en Belgique. Histoire de l'habitat social en Belgique de 1830 à 1930*. Mardaga.

VAN LOO, A. (1996). La cité-jardin, laboratoire du mouvement moderne en Belgique. In P. Girard & B. Fayolle-Lussac (éds.), *Cités, cités-jardins : Une histoire européenne* (p. 33-51). Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine.

VANDERMOTTEN, C., & ISTAZ, D. (2024). Cités-jardins et logement social à Bruxelles. L'exemple du Logis-Floréal à Watermael-Boitsfort. *Belgeo*, 2 <https://doi.org/10.4000/11nmu>

VANDERPELEN-DIAGRE, C. (2014). Le monde catholique et les cités-jardins à Bruxelles dans l'entre-deux-guerres. *Archives de sciences sociales des religions* (n°165), 163-183.

KUNST OP STRAAT. KUNST EN KUNSTENAARS IN DE BRUSSELSE STRAATNAMEN

Laurence BROGNIEZ (ULB)
Tatiana DEBROUX (ULB)
Valérie DUFOUR (FNRS, ULB)
Christine DUPONT (Huis van de
Europese geschiedenis, ULB)

1 > INLEIDING

Tenzij je een kenner bent van het artistieke leven in Brussel rond de eeuwwisseling van negentiende en twintigste eeuw, is het moeilijk zich een idee te vormen van de sporen die het in onze dagelijkse omgeving heeft achtergelaten. Dit blijkt uit de namen van talrijke straten, pleinen en haltes van het openbaar vervoer in de stad. Weten we vandaag nog dat Eugène Verboeckhoven een dierenschilder was? Herinneren we ons nog de zangeres Nellie Melba en haar band met Brussel? Is de naam Charles Van Lerberghe nog bekend buiten de kring van liefhebbers van symbolistische poëzie en theater?

Hoewel deze namen ons niet meer bekend in de oren klinken, verwijzen zo'n 485 straatnamen in Brussel naar kunstenaars en artiesten, kunstwerken en kunstdisciplines (ofwel 9,4% van de straatnamen). Is dit cijfer verrassend voor Brussel? En voor de naamgeving van straten in het algemeen?

De thematische keuzes en persoonlijkheden die in de schijnwerpers worden geplaatst, zijn sterk beïnvloed door de periode waarin de straten hun naam kregen. Een groot deel van het huidige grondgebied van het Brussels Gewest werd in de eerste decennia van de twintigste eeuw in een snel tempo verstedelijkt, wat gepaard

ging met de aanleg van talrijke nieuwe straten. Voor de naamgeving van deze wegen maakten de lokale bestuurders hoogstwaarschijnlijk dankbaar gebruik van de persoonlijkheden die aan het begin van negentiende en twintigste eeuw (Brogniez et al., 2017) bijdroegen aan de bijzonder grote culturele dynamiek van Brussel, persoonlijkheden die nog steeds in het collectieve geheugen voortleven. Desondanks stemt het aandeel van straatnamen die een eerbetoon zijn aan kunstenaars of verwijzen naar de kunsten tot nadenken. Het overtreft immers ruimschoots het aandeel van andere categorieën die eveneens sterk vertegenwoordigd zijn op de Brusselse straatnaamborden: grootgrondbezitters zijn goed voor 3,4% van het totaal, plaatsnamen voor 3,3% en de Wereldoorlogen, die toch een aanzienlijke stempel hebben gedrukt op de lokale toponymie (Kesteloot, 2012), zijn samen goed voor 7,2% van de wegen.

Onderscheidt Brussel zich dan door de kunsten in de schijnwerpers te plaatsen? De literatuur zegt helaas niet veel over de plaats die de culturele sector inneemt in het toponymische landschap van Europese steden. De studies hierover zijn de afgelopen vijftien jaar echter in aantal toegenomen door twee factoren, de ene technisch, de andere kritisch.

Eenzijds hebben geografen en geomatici het onderwerp opnieuw opgepikt, geïnspireerd door technische ontwikkelingen die het mogelijk maken om enorme geospatiale databases te verwerken. Hun werk heeft in de eerste plaats een technisch doel, namelijk het ontwikkelen van methoden om de extractie en het lezen van adressen te automatiseren. De eerste resultaten hiervan hebben betrekking op het 'generieke' deel van odoniemen (straatnamen) (Badariotti et al., 2021) en vergelijken in grote lijnen (sub)continentale logica's (Carmona Derqui et al., 2023) of onderzoeken de verbanden tussen odoniemen en landschappen (Mitxelena-Hoyos en Amaro-Mellado, 2024). Niets daarvan heeft specifiek betrekking op categorieën van het 'specifieke' deel van de namen van verkeerswegen, laat staan op de vraag welke verwijzen naar de kunsten.

Aan de andere kant heeft de studie van odoniemen recent een dubbele *kritische wending* ondergaan, waarbij de ene betrekking heeft op de analyse van de marginalisering van vrouwennamen in de openbare ruimte (Richard, 2001; Ouali et al., 2020) en de andere op het gebruik van straatnamen als een odonymische uitdrukking van macht in Europa en het zuidelijk halfrond (Rose-Redwood et al., 2010; Buchstaller et al., 2024). Dit deel van de literatuur richt zich op de processen van het (her)toekennen van straatnamen, en niet op hun categorisering. De voormalige Oostbloklanden, de gedekoloniseerde of tussen verschillende gemeenschappen verdeelde gebieden (zoals Cyprus, Ierland, Palestina en Zuid-Afrika) vormen bijzonder vruchtbare onderzoeksgebieden. In deze studies, die meer gebaseerd zijn op lijsten van hernoemde straten dan op uitgebreide analyses van alle straatnamen, wordt de vraag naar namen die verwijzen naar de kunsten niet rechtstreeks behandeld, maar enkel via voorbeelden bij naamsveranderingen. De hier geïdentificeerde artistieke verwijzingen lijken te zijn gekozen om conflicten

te neutraliseren, vanwege hun meer consensuele karakter, of zelfs om figuren en symbolen die door het vorige regime waren afgeschaft, weer in ere te herstellen (Azaryahu, 2011, p. 478; Light, 2004, p. 165). In een longitudinale studie van acht steden in Centraal-Europa benadrukten de auteurs dat culturele en artistieke persoonlijkheden tot de meest vertegenwoordigde categorieën behoren na een regimewisseling of het einde van conflicten (naast symbolen die verband houden met onafhankelijkheid en religie), met bijvoorbeeld meer dan 25% in de stadscentra van Zagreb, Maribor of Zadar (Stiperski et al., 2011, p. 188)...¹

In een veel minder conflictueuze context (hoewel ook gekenmerkt door het samenleven van twee gemeenschappen) is de toekenning van namen van kunstenaars aan Brusselse straten waarschijnlijk gebaseerd op andere vormen van logica. Dit hoofdstuk presenteert een verkennende analyse van de voor Brussel ontwikkelde odonymische database en de verschillende categorieën hierin die verband houden met kunst (Degryse et al., 2025). Aan de hand van gekende data waarop de namen toegekend werden, de ruimtelijke spreiding van de straten en de naamkeuze schetsen we in grote lijnen het artistieke odonymische landschap van de hoofdstad. Hierbij stellen we verschillende verklarende hypothesen voor over het ontstaan van dit landschap, waarbij we trachten een onderscheid te maken tussen de temporele en de lokale logica die daarbij een rol hebben gespeeld.²

2 > CATEGORISERING EN RUIMTELIJKE SPREIDING

De ongeveer 485 straatnamen die verwijzen naar de kunsten in de negentien Brusselse gemeenten zijn onderverdeeld in acht categorieën. Het is geen verrassing dat de oudste en meest legitieme kunstvormen domineren: 40% van de namen verwijst naar de beeldende kunst ('Schilder- & tekenkunst', 33% en 'Beeldhouwkunst & graveringen', 8%), 27% naar literatuur en 20% naar muziek. De categorieën 'Architectuur' en 'Theater & film' zijn elk goed voor ongeveer 6%. De laatste categorie, die een kleine minderheid vormt, omvat voornamelijk beroepsnamen (Acteurs, Artiesten,...). Opvallend is frequente aanwezigheid van politici met literaire activiteiten (zoals Paul Deschanel) of kunstenaars die betrokken zijn bij het leven van hun gemeente (Guillaume Geefs) of kunstenaars die ook schrijvers zijn (Félix Bovie).

- 1 De acht onderzochte steden waren Graz (Oostenrijk), Krakau (Polen), Olomouc en Praag (Tsjechië), Mostar (Bosnië-Herzegovina), Zagreb en Zadar (Kroatië) en Maribor (Slovenië).
- 2 We willen meteen vermelden dat de informatie die we hebben kunnen verzamelen versnipperd is en dat de database zelf nog onnauwkeurigheden bevat (met name wat betreft de datum van naamgeving). Onze informatie is grotendeels afkomstig uit secundaire bronnen, zoals de Inventaris van het bouwkundig erfgoed van Brussel of werken voor het grote publiek of over lokale geschiedenis over straatnamen in Brussel (zie bibliografie). De gemeentearchieven van Schaarbeek bleken uiterst waardevol om de uitdagingen in verband met de toekenningen en de uitzonderlijke rijkdom aan artistieke straatnamen in de gemeente te illustreren. Wij willen Aline Wachtelaer, archivaris in Schaarbeek, hartelijk bedanken voor haar cruciale hulp.

- **Kaart 16.1.** Verdeling van straatnamen die verwijzen naar kunstenaars of kunstdisciplines in Brussel.

Bron van de ruwe data: Degryse, I., Wayens, B., Kesteloot, Ch., Colicchia, H., Van Uytvanck, C., Regnier, N., Dujeu, A., Otjacque, R. (2025). *Odonymische database van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (versie 1)* [dataset]. EBxl. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17986015>. Cartografie en grafische bewerking: auteurs.

In de volgende pagina's zullen we de categorieën bespreken die het meest opvallen door hun aantal en hun belangrijke ruimtelijke concentraties. De verdeling van straatnamen die verband houden met de kunsten weerspiegelt de periodes waarin deze namen werden toegekend. Een zeer groot deel van de betrokken wegen ligt in de eerste oostelijke ring van de Brusselse gemeenten, van Elsene tot Schaarbeek – voorsteden met een overwegend burgerlijk karakter waarvan de verstedelijking aan het einde van de negentiende eeuw en in de eerste decennia van de twintigste eeuw is versneld. Naast deze cluster, die beeldende kunst, literatuur en muziek combineert, zijn er verschillende opmerkelijke concentraties in de tweede urbanisatiegordel, zowel in het oosten (Sint-Lambrechts-Woluwe en Evere) als in het westen (Anderlecht en Jette). Deze recentere toewijzingen brengen verschillende

logica's aan het licht: in Anderlecht lijkt bijvoorbeeld een systeem van onderscheid dominant te zijn, met een muzikale wijk en een literaire wijk, terwijl in Jette de focus lijkt te liggen op een eerbetoon aan meer recente en populaire kunstvormen, door de concentratie van straten die zijn gewijd aan de 'zevende kunst' (film). De architectuur is ten slotte aanwezig in een dertigtal straten, waarvan de helft in het centrum van Stad Brussel ligt en verwijst naar de ontwerpers van enkele iconische gebouwen en pleinen in de hoofdstad.

Uit deze geografie van 'artistieke' straatnamen blijkt dat de naamgevende logica erop gericht is

┌ *de homogeniteit van bepaalde wijken te benadrukken door gebruik te maken van verwante straatnamen, namen van bloemen, steden, regio's, muzikanten, kunstenaars... Behalve dichters en romanschrijvers hebben dergelijke verbanden ook gewone stadsbewoners geraakt, die hun nieuwe wijken uiteindelijk hebben vernoemd naar de namen van de straten die er te vinden zijn: de muzikantenwijk, de Zweedse wijk, de bloemenwijk. Naast hun lokaliserende functie maken straatnamen het dus ook mogelijk om zich ruimer in ruimte en tijd te oriënteren, door hele wijken te identificeren die overeenkomen met fases in de geschiedenis van de bouw van de stad (Badariotti, 2002, p. 295-296).* ┘

Hier is dan ook een dubbel interpretatiekader gebruikt voor de thematische analyse van de odoniemen die verwijzen naar de kunsten. Enerzijds is er de symboliek van de gekozen namen, die vragen oproept over de verdeling tussen oude en moderne figuren, de aanwezigheid van lokale of nationale beroemdheden, vrouwelijke of meer populaire kunstenaars. Anderzijds is er een tijdsgebonden interpretatiekader dat de naamgevingsdata en de historische nabijheid van de geëerde persoonlijkheden in vraag stelt. Deze dubbele, symbolische en tijdsgebonden interpretatie, die op verkennende wijze werd uitgevoerd, brengt niettemin enkele interessante fenomenen aan het licht die aanleiding geven om deze weg voort te zetten in het onderzoek.

3 > MUZIEK

Op het vlak van muziek is het gebruik van namen van historische muzikanten beperkt. Vier componisten die actief waren in de achttiende eeuw zijn vertegenwoordigd (Vivaldi, Bach, Grétry en Mozart). Het grote klassieke repertoire wordt meer opgeroepen door de vertegenwoordigers van de Europese canon van negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Die waren dus relatief recent op het moment dat ze in de Brusselse publieke ruimte werden opgenomen: afgezien van de Rossinistraat (aangelegd in 1874) en de Mozartlaan (1901) zijn de 15 verwijzingen naar de Europese klassieke muziektraditie namelijk toegekend in de jaren 1920 en 1930 (de

Beethovenstraat, Schubertstraat en Verdistraat in Ganshoren dateren uit 1927; de Chopinlaan, Bizetstraat, Gounodlaan, Sibeliusstaat enzovoort in Anderlecht werden tussen 1926 en 1935 ingehuldigd). Het muzikale culturele kapitaal dat in de straten van Brussel te zien is, beperkt zich bovendien bijna volledig tot de zogenaamde klassieke muziek. Het zeer geringe aantal verwijzingen naar populaire muziek moet worden bekeken vanuit het oogpunt van de evolutie van de Brusselse verstedelijking, die minder snel verliep op het moment dat de populaire muziek een hoge vlucht nam. Dit kan daarnaast ook gezien worden als deel van de creatie van een nationale kunst.

De aanwezigheid van grote Belgische componisten en musici in de Brusselse openbare ruimte (34 van de 95 muzikale verwijzingen) is al vanaf het einde van de negentiende eeuw merkbaar. De eerste vermelding vinden we al in 1873, toen in Etterbeek een Fétisstraat werd ingehuldigd. Het jaar daarop, in de context van de oprichting van de Kuregemwijk, bracht Anderlecht hulde aan Grisar, Gevaert en Limnander, grote vertegenwoordigers of bezielers van het Belgische muziekleven. Dezelfde gemeente, die veruit de meeste verwijzingen naar muziek in haar wijken telt (een derde van alle muzikale verwijzingen in alle gemeenten samen), zette deze traditie tussen 1928 en 1932 voort door een reeks Belgische meesters te eren, onder wie Tinel, Lekeu, Vieuxtemps en Ysaÿe. Ook de grote artiesten van de zogenoemde 'Belgische vioolschool' werden in de schijnwerpers gezet, met name in Elsene (Wéry en Colyns, twee viooldocenten van het Conservatorium van Brussel) en in Molenbeek, dat hulde bracht aan de beroemde violist Alfred Dubois, die in de gemeente werd geboren en stierf. Schaarbeek volgt dezelfde logica: van de vier Belgische componisten die geëerd werden, waren er twee afkomstig uit Schaarbeek (Riga en Huberti).

Het toekennen van een straatnaam aan zeer lokale persoonlijkheden, die buiten de zeer specifieke muzikale geschiedenis van de gemeente geen symbolische waarde hebben, is een bescheiden, maar wel aanwezige trend (14% van de muzikale symboliek van de hele stad). Wie zijn Pierre Strauwen (Brussel), Richard Kips (Etterbeek) of Pierre Alderson (Evere)? De meesten zijn lokale muzikanten met een prominente rol in de leiding van muziekscholen of -verenigingen (fanfares of koren). Sommigen zijn gekozen vanwege hun bijdrage aan de gemeentelijke identiteit, zoals Léopold Lenders (Sint-Joost-ten-Node), een iconisch figuur in de Belgische en Brusselse jazz en oprichter van het festival Saint-Jazz-ten-Noode.

Onder de in de muziek vertegenwoordigde persoonlijkheden zijn er acht verwijzingen naar vrouwen, wat aanzienlijk meer is dan in andere kunstvormen (11% van de geëerde persoonlijkheden, tegenover 1% voor beeldende kunst en 4% voor literatuur). Het gaat om vier zangeressen (Maria Malibran, Nellie Melba, La Médori en Clara Clairbert, die allemaal een zeer sterke historische band met Brussel hebben), een violiste (Lola Bobesco) en twee zangeressen (Annie Cordy en Maurane). De aanwezigheid van zangeressen met een uitzonderlijke internationale bekendheid in de negentiende en aan het begin van de twintigste eeuw beantwoordt aan een vorm van vertegenwoordiging van een vrouwelijk ideaal dat in het *star-system* van de negentiende eeuw werd gecultiveerd. De recente toevoeging van de twee

zangeressen (Maurane in 2020 en Annie Cordy in 2022) illustreert zowel de zorg om de openbare ruimte te feminiseren als de wens om meer ruimte te geven aan ‘populaire muziek’ en in het bijzonder aan het chanson, dat tot nu toe ondervertegenwoordigd was, met uitzondering van Jacques Brel in Sint-Lambrechts-Woluwe.

- > **Afbeelding 16.1.** ‘Counter-platen’ om de onzichtbaarheid van vrouwelijke figuren in straatnamen aan te klagen. De gekozen alternatieve naam verwijst naar de componiste Juliette (Eugénie-Emilie) Folville (1870-1946).

Foto: Christine Dupont, 2021.

Afgezien van de kwantitatieve gegevens die een indicatie geven van de symbolische waarde die aan bepaalde muzikale ‘objecten of referenten’ wordt toegekend ten opzichte van andere – lokale componisten of musici, de Belgische vioolschool, of meer recentelijk jazz en chanson – is het moeilijk om een algemene samenhang te vinden in deze keuzes. Ze waren immers vaak verspreid in de tijd en duidelijk het resultaat van grotendeels subjectieve en incidentele beslissingen. Sommige gemeenten streefden echter naar thematische samenhang of concentraties, waardoor ‘wijken’ ontstonden en stedelijke uitdagingen of symbolische identiteiten werden gesugereerd die men eraan wou verbinden.

Zoals we zullen zien, wijst de spreiding van de toponiemen die verband houden met schilders en schrijvers op een zeer grote concentratie in Schaarbeek, wat de vraag oproept of de gemeente zich bewust wou profileren als ‘artistiek’. Wat muziek betreft, zijn er twee concentratiegebieden in het westen van Brussel, voornamelijk in Anderlecht en Molenbeek. Was er bij de autoriteiten sprake van om dit

deel van Brussel te voorzien van ‘muziekwijken’, als tegenhanger van de kunstwijken in Schaarbeek? In Anderlecht is tussen 1928 en 1932 een wijk ontstaan waarvan de straten verwijzen naar grote namen uit de Europese en Belgische muziekgeschiedenis (zie hierboven). In Molenbeek (en enkele straten in Anderlecht) zijn de straatnamen in een wijk die tussen 1939 en het begin van de jaren 1960 werd gebouwd volledig gebaseerd op muziekgenres (3 in Anderlecht en 11 in Molenbeek: Cavatine, Madrigal, Melodie, Melopee, Menuet, enzovoort).³ In beide gevallen moet men wel denken aan strategieën voor marketing tussen de gemeenten, waarbij deze wijken straatnamen krijgen bedoeld voor een bepaalde burgerlijke denkwereld en waarvan de verwijzingen naar klassieke muziek niet losstaan van een ambitie om zich sociaal te onderscheiden.

Hoewel sommige artiesten wel degelijk een biografische band hebben met de gemeente die hen eert (Clairbert werd geboren in Anderlecht, Malibran woonde in Elsene, Maurane in Schaarbeek en de Bériot in Sint-Joost-ten-Node), hebben de meeste artiesten er geen enkele band mee (Ysaÿe heeft geen band met Anderlecht, noch Brel met Sint-Lambrechts-Woluwe).⁴ De gemeenten handelen waarschijnlijk eerder uit opportunisme op basis van ‘beschikbare namen’ en spelen in op een algemene consensus over gepaste namen van artiesten. Gedurende de negentiende en twintigste eeuw vonden de naamgevingsceremonieën trouwens heel vaak plaats tijdens of kort na het leven van de kunstenaar: François-Joseph Fétis (overleden in 1877, ‘vereeuwigd’ in 1873), La Médori (1906/1876), Joseph Jongen (1953/1959), Toots Thielemans (2016/2011).

4 > BEELDENDE KUNST

In een land dat sinds zijn ontstaan in 1830 schilders en andere beeldende kunstenaars⁵, tot nationale helden heeft verheven (Pil, 1998), is het niet verwonderlijk dat velen van hen terug te vinden zijn in de straatnamen van de hoofdstad. Er moet echter een onderscheid worden gemaakt tussen het eren van beroemdheden uit het verleden en de meer hedendaagse constructie van een *artistieke* identiteit die nauw verbonden is met de gemeente.

In de eerste categorie – die 17% van alle straatnamen toegekend aan beeldende kunstenaars vertegenwoordigt – domineren de namen van oude kunstenaars in de

3 Tussen januari 2001 en januari 2007 wijdde Félix Snyers een reeks artikelen aan ‘De muzikaal klinkende straten van de gemeente Sint-Jans-Molenbeek’ in *Molenbecca*. Hij verwijst niet naar de reden voor deze benamingen en beperkt zich tot een musicologische commentaar op elk genre dat in de gemeente vertegenwoordigd is. Met dank aan Sven Steffens, gemeentearchivaris in Sint-Jans-Molenbeek, voor zijn hulp.

4 Voor meer informatie over het geval Jacques Brel, zie het hoofdstuk van F. Dobruszkes in dit boek over de naamgeving van de haltes van de MIVB.

5 Het gebruik van de mannelijke vorm weerspiegelt hier het uiterst beperkte aantal vrouwelijke artiesten dat met straatnamen wordt geëerd: 2 (Juliette Wytsman in Elsene en Ginette Javaux in Oudergem) op 189 beeldende kunstenaars voor het hele Brussels Gewest.

stad Brussel. Tijdens de hervorming van 1851-1853⁶ werden een aantal straten vernoemd of hernoemd naar grote Brusselse kunstenaars uit het verleden (Philippe de Champaigne, Barend Van Orley, Antoon Sallaert, Pieter Brueghel, Joachim Zinner), een groep waartoe ook Rogier van der Weyden kan worden gerekend, hoewel zijn naam pas aan het begin van de twintigste eeuw toegekend werd. In 1877 kreeg de nieuwe Wijk van de Squares tien straten met namen van beroemde schilders uit de Italiaanse renaissance (Michelangelo, Correggio, Veronese, Titiaan, Tintoretto en Leonardo da Vinci), uit de Nederlandse Gouden Eeuw (Rembrandt, Hobbema en Van Ostade) of uit Spanje (Murillo). Het is interessant om op te merken dat de twee 'Vlamingen' die hen vergezellen veel recentere Antwerpse schilders zijn: Henri Leys (overleden in 1869) en Gustave Wappers (overleden in 1874), die dit klassieke pantheon aanvullen met een nationaal tintje.⁷

In een recenter tijdperk en in een ander register, maar vergelijkbaar met deze viering van gevestigde kunstenaars, gaf de gemeente Evere, die zich na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde (en overigens pas in 1954 bij Brussel werd gevoegd), aan een tiental straten ten oosten van de Leopold III-laan de namen van bekende kunstenaars, voornamelijk Franse (Gauguin, Renoir, Degas, Utrillo, Matisse, Léger), maar ook enkele Belgische (Magritte, Permeke) en ook Van Gogh.

Onder de straatnamen die naar beeldende kunstenaars verwijzen, vormen de hedendaagse Belgische kunstenaars veruit de grootste categorie⁸, met 83% van de Brusselse straatnamen met namen van beeldende kunstenaars. In de meeste gevallen eerden lokale bestuurders kunstenaars uit hun gemeente, hetzij omdat ze er geboren waren (bijvoorbeeld Jean de la Hoese in Molenbeek), maar vooral omdat ze er gewoond en gewerkt hadden en een rol hadden gespeeld in het artistieke, soms zelfs politieke leven van de gemeente. In het kader van deze korte studie zullen de voorbeelden van Schaarbeek, Elsene en Sint-Lambrechts-Woluwe ons toelaten een tijp van de sluier op te lichten over de kwesties die spelen.

Meestal gaan deze benamingen gepaard met de verstedelijking van nieuwe gebieden en de aanleg van nieuwe straten. Dat is het geval in Schaarbeek, dat zich vanaf het einde van de negentiende eeuw en parallel aan zijn snelle groei profileerde als een 'kunstenaarsgemeente'.

In de negentiende eeuw vestigden de eerste concentraties van kunstenaars zich in Schaarbeek namelijk in een agrarische omgeving. De voorsteden in aanbouw boden hen vanaf het midden van de negentiende eeuw de mogelijkheid om in goede

6 Voor meer informatie over deze hervorming, zie Loir in dit boek.

7 Verschillende andere straten zijn vernoemd naar oude Vlaamse schilders, voornamelijk in Elsene (de Crayer, Jordaens, Van Eyck) en Schaarbeek (Rubens, Floris, Van Oost, Metsys), maar ook in Anderlecht (Memling). Ze lijken te zijn genoemd in de jaren 1870-1880, maar er is meer onderzoek nodig om meer te weten te komen over de motivaties van de gemeenteraadsleden hiervoor.

8 Het gaat bijna uitsluitend om Belgische kunstenaars of kunstenaars die in België hebben verbleven (zoals Rodin, met een laan die zowel in Elsene als in Etterbeek ligt).

omstandigheden te wonen en te werken, dankzij de betaalbaarheid van grond. Tegelijkertijd konden ze profiteren van de nabijheid van een bourgeois clientele en een aantrekkelijke landelijke omgeving – de Josaphatvallei. Hun aanwezigheid, die blijkt uit talrijke architecturale details (glasramen, sgraffiti, enzovoort), droeg bij tot het vormgeven van de lokale gemeentelijke verbeelding, zoals het tijdschrift *L'Art moderne* aan het einde van de negentiende eeuw attent opmerkte: 'Men vraagt zich af of er buiten deze uiterst artistieke gemeente nog andere schilder- en beeldhouwateliers bestaan, of dat er in Schaarbeek nog burgers zijn die andere beroepen uitoefenen dan het besmeuren van doeken of het kneden van klei.'⁹

- > **Afbeelding 16.2.** Oude reclamemuurtekening op de hoek van de Navezstraat en de Portaelsstraat, beiden schilders, in Schaarbeek, de 'Faubourg des Artistes'. We herkennen de werken van kunstenaars die banden hebben met de gemeente: Verboeckhoven, Thelen, De Furujhelm en Binjé. De hoek is inmiddels bebouwd. Foto van vóór 2013.

Bron: Renovas, bewerkt door de auteurs.

Bijna 25% van de Brusselse straten die naar kunstenaars verwijzen, bevinden zich in Schaarbeek. Meestal gaat het om namen die aan nieuwe wegen zijn toegekend. Deze behoren in de eerste plaats tot de vier nieuwe wijken ontworpen door

⁹ 'Exposition de Schaarbeek', *L'Art Moderne*, 10 mei 1891, p. 151. Zie Brogniez en Debroux, 2019; Brogniez en Aron, 2024.

gemeentelijk ingenieur Octave Houssa en definitief goedgekeurd bij koninklijk besluit van 21 april 1906: Monplaisir-Helmet, Monrose, Linthout en Josaphatvallei. Met uitzondering van de hierboven genoemde nationale grootheden uit het verleden, en Kessels en Navez in de negentiende en Frans Courtens in de twintigste eeuw, hadden alle in Schaarbeek geëerde kunstenaars hun atelier in de gemeente en/of woonden ze er. Sommigen speelden er een belangrijke rol, zoals beeldhouwer Guillaume Geefs (burgemeester van 1852 tot 1860) of schilder Alexandre Markelbach (gemeenteraadslid van 1879 tot 1890). Dit beleid lijkt vrij systematisch geweest te zijn. Zodra het college een beslissing had genomen, werden de gekozen kunstenaar of zijn nakomelingen hiervan op de hoogte gebracht via een brief. Het proces leek vanzelfsprekend en leidde niet tot discussies, althans als we de gemeentelijke bronnen mogen geloven die we hebben kunnen raadplegen. Er is slechts één voorbeeld van een rechtstreeks verzoek (brief uit 1917) van de weduwe van een schilder die graag wilde dat haar overleden echtgenoot, Corneille Van Leemputten, een straatnaam kreeg, maar dit verzoek werd niet ingewilligd door het college. Over het algemeen werden de namen kort na het overlijden van de kunstenaars toegekend, soms zelfs tijdens hun leven (bijvoorbeeld Eugène Smits).¹⁰ Over het algemeen gaat het om gevestigde en erkende kunstenaars, in verschillende genres van de schilder- of beeldhouwkunst. Het enige selectie criterium lijkt de band met de gemeente geweest te zijn. Een grondiger onderzoek zou ongetwijfeld kunnen uitwijzen in hoeverre de kunstenaars in kwestie betrokken waren bij het artistieke leven in Schaarbeek. De administratieve commissie die in 1892 door de gemeente werd opgericht met het oog op de oprichting van een gemeentelijk museum, bestond bijvoorbeeld uit kunstenaars uit Schaarbeek, van wie de meesten een straatnaambord zouden krijgen, met name Markelbach, Verwée, Verhas en Desenfans, die achtereenvolgens voorzitter waren.¹¹

Het proces verliep vrijwel hetzelfde in Elsene, hoewel het percentage straten dat naar kunstenaars is vernoemd daar lager ligt dan in Schaarbeek (13%). Verschillende nieuwe straten kregen de naam van kunstenaars, tijdens hun leven of kort na hun overlijden, zoals François Roffiaen, Jean-Baptiste Meunier, François Stroobant, Emile Bouillot, Joseph Stallaert of Fritz Toussaint. Maar vaker nog verdwenen oude plaatsnamen ten gunste van deze kunstenaars, meestal kort na hun overlijden, een teken dat de gemeente (het college) haar lokale beroemdheden wou eren. De meeste kunstenaars die in Elsene worden geëerd, woonden en werkten er of hadden er gewoond en gewerkt.¹² Ze waren ook de drijvende krachten achter het lokale

¹⁰ In de archieven van de gemeente Schaarbeek vinden we zelfs twee brieven van het College aan de schilder Joseph Coosemans (25 april 1906) en de beeldhouwer Paul De Vigne (6 november 1907) om hen mee te delen dat hun naam was gekozen... terwijl beiden op die data al respectievelijk twee en zes jaar overleden waren! (Archief van de gemeente Schaarbeek, dossiers Openbare Werken straten, straatnamen I en II).

¹¹ M. Jacquin (1916). *Gemeentelijk museum van Schaarbeek. Schone Kunsten*. Handgeschreven nota. Archief van de gemeente Schaarbeek.

¹² Er zijn ook enkele gevallen van kunstenaars die geen bijzondere band met Elsene lijken te hebben gehad, maar dat zijn er maar weinig, zoals Émile Claus.

artistieke leven. Félix Bovie (die ook literator was), Paul Lauters, Gustave Simonau, Francois Stroobant en Théodore Fourmois richtten in 1839 de Société vocale d'Ixelles op. Émile Bouillot stichtte in 1863 de École de dessin et de modelage, die later de École des Arts d'Ixelles werd. Hij bleef er 35 jaar lang directeur.¹³ Julien Dillens¹⁴ en Jean-Baptiste Meunier gaven er les. Tot slot eerde de gemeente natuurlijk ook de kunstenaars die aan de basis lagen van de oprichting en ontwikkeling van het Museum van Elsene: Edmond De Praetere en Fritz Toussaint. Jean-Baptiste Meunier en Joseph Stallaert waren ook lid van aan het museum verbonden commissies (Hainaut, 1987-1988).

In Sint-Lambrechts-Woluwe ten slotte werden tussen 1934 en 1937, zij het op kleinere schaal, in de huidige Broqueville-wijk negen nieuwe lanen (en een hof) vernoemd naar kunstenaars die zich in de eerste helft van de twintigste eeuw in de toen nog landelijke gemeente hadden gevestigd. Ze hadden er het artistieke leven gestimuleerd, met name rond de kring Les Artistes de Woluwé-Saint-Lambert (1938-1944): Constant Montald, Edgard Tytgat, Victor Gilsoul, Michel Sterckmans en anderen (Villeirs, 1986).

De voorbeelden van deze drie Brusselse gemeenten tonen aan hoezeer de symbolische en chronologische logica elkaar versterken. De urbanisatie van nieuwe wijken was een gelegenheid om hulde te brengen aan kunstenaars die zich in de gemeente hadden gevestigd en daar een belangrijke culturele rol gespeeld hadden. Hun bekendheid straalde als het ware af op de gemeente.

5 > LITERATUUR

Straten die verwijzen naar de letteren (namen van auteurs, personages of literaire genres) maken 27% uit van alle aan de kunsten verbonden straatnamen. Als we kijken naar de concentraties in bepaalde gemeenten, zien we dat de gemeenten Schaarbeek, Anderlecht en Elsene het hoogste aantal straten hebben waarvan de naam verwijst naar literatuur of een schrijver.

Anderlecht telt 29 literaire verwijzingen, onder wie 9 Belgische auteurs (zoals Maurice Carême, wiens huismuseum in de gemeente is gevestigd, aan de Nellie Melba-laan 14), 13 buitenlandse auteurs (onder wie negen Fransen) en 4 klassieke auteurs. Twee lanen zijn vernoemd naar fictieve personages uit het werk van Charles De Coster: Tyl Uylenspiegel en zijn moeder Soetkin. De Poëzielaan maakt het geheel compleet. Tien straten in Elsene zijn vernoemd naar schrijvers, voornamelijk Belgische. Maar Schaarbeek spant zonder twijfel de kroon, met 39 straatnamen, waarvan er 33 afkomstig zijn uit het Belgische literaire erfgoed rond 1900.

¹³ Hij stichtte ook de Cercle artistique d'Ixelles (Hainaut, 1987-1988, p. 51-52).

¹⁴ Er moet echter worden opgemerkt dat de Dillensstraat in Elsene verwijst naar de broers Henri en Adolphe Dillens, respectievelijk vader en oom van de beeldhouwer Julien Dillens, die op zijn beurt wordt geëerd in Sint-Gillis, waar hij zijn atelier had.

Naast de hierboven genoemde kunstenaars vestigden talrijke schrijvers zich in Schaarbeek, een keuze die verband hield met de burgerlijke en elitaire stedelijke dynamiek die tijdens deze eeuw van intense verstedelijking ontstond. Zo merkte Georges Eekhoud, een schrijver die in 1854 in Antwerpen werd geboren maar zich in 1882 in de gemeente vestigde, op dat de aantrekkingskracht van Schaarbeek, 'hoewel het een beetje afgelegen ligt van de turbulente hoofdstad', zowel te danken was aan de nabijheid van de stad, de cafés, theaters en concertzalen, als aan haar landelijke karakter. Dit maakte aangename wandelingen in het 'pittoreske platteland' en tussenstops in guinguettes en estaminets mogelijk.¹⁵ De schrijver benadrukte de 'sfeer zelf, de zo troostende ambiance' die 'de kunst van zijn dichters op bewonderenswaardige wijze heeft gediend'.¹⁶ Deze had ook de ontluiking van een echt 'centrum van literaire en artistieke activiteit' bevorderd, dat een blijvende stempel heeft gedrukt op de reputatie van de gemeente. Vanaf het begin van twintigste eeuw, in het kader van de verkaveling van bepaalde wijken, zoals die van Monplaisir-Helmet rond 1905-1906, wou de gemeente hulde brengen aan deze groep literatoren. Voor zover ze er hadden gewoond, hadden ze hun stempel gedrukt op het grondgebied van Schaarbeek zowel als op de literatuurgeschiedenis rond de eeuwwisseling, een periode die zelf werd uitgeroepen tot die van de (her)geboorte van de Belgische literatuur.

Tot de eerste schrijvers die in 1906 door het gemeentebestuur werden geselecteerd om hun naam te geven aan een straat in de huidige wijk tussen het station en de kerk van Helmet, behoren Georges Eekhoud, Eugène Demolder, Léopold Courouble, Jan Sleecx, Albert Giraud, Émile Verhaeren en Nestor de Tière.¹⁷

Het avant-gardistische tijdschrift *L'Art moderne*, waaraan met name Verhaeren en Demolder bijdroegen, gaf commentaar op deze keuze, die de plek een bijzondere uitstraling geeft:

┌ *We hebben aangekondigd dat de gemeente Schaarbeek één van haar nieuwe lanen de naam Léopold Courouble heeft gegeven, de geestelijke vader van de Kaekebroecks. Eenmaal op dit nieuwe spoor gezet, is ze niet meer gestopt. De toekomstige bewoners van de wijk Monplaisir-Helmet zullen, afhankelijk van hun literaire voorkeuren, kunnen kiezen om zich te vestigen in de Georges Eekhoudlaan, de Maurice Maeterlincklaan, de Eugène Demolderlaan of de Iwan Gilkinlaan, in afwachting dat de galanterie van de stadsbestuurders een Blanche Rousseau-plein, een Marguerite van de*

¹⁵ Eekhoud, G. 'Souvenirs. Mon Faubourg de Schaarbeek', *La Comédie*, getypte tekst, 9 augustus 1919, p. 3, Archief en Museum voor Literatuur, ML 2770.

¹⁶ 'La Littérature à Schaarbeek', s.d., Archief en Museum van de Literatuur, ML2960.

¹⁷ Archief van het gemeentebestuur van Schaarbeek. College, vergadering van 3 oktober 1905. 'Naamgeving van straten. De wijk Monplaisir voor het station van Schaarbeek is voorbehouden voor Belgische schrijvers.' Dossier 39 (6A), doos nr. 6.

Wielestraat [sic]¹⁸ en een Marie Mali-boulevard creëert... [...] Naast de Leopoldorde is dit een soort burgerlijke onderscheiding die bij velen begeerte zal wekken.¹⁹

In zijn memoires uit 1919 betreurde Eekhoud, nostalgisch naar het Schaerbeek van weleer, de evocatieve namen van de oude wegen die waren omgedoopt tot 'klinkende namen' van 'schrijvers en romanschrijvers' waartoe hij zelf ook behoorde.²⁰ Andere benamingen zouden volgen in de loop van de verstedelijking van het grondgebied van Schaarbeek, waaronder Iwan Gilkin en Auguste Snieters in 1906, Sander Pierron en Maurice Des Ombiaux in 1907, Maurice Maeterlinck en Georges Rodenbach in 1908, Charles Van Lerberghe, Fernand Severin, George Garnir, Guido Gezelle en Stijn Streuvels in 1911, Julius Hoste in 1922, Hubert Krains in 1926 en Marguerite Van de Wiele in 1931.

Meer verspreide verwijzingen zijn te vinden in de wijken Monrose (André Van Hasseltstraat), Josaphatvallei (Paul Deschanellaan), Linthout (Adolphe Lacomblélaan, Victor Lefèvrestraat) en Collignon (Emanuel Hielstraat). Ten slotte zijn er recenter nog Louis Scutenaire en Marcel Mariën, surrealistische schrijvers die in Schaarbeek hebben gewoond en hun naam hebben gegeven aan twee verkeersaders die in 2000 zijn aangelegd op het voormalige terrein van de Prins Boudewijn-kazerne, aan het Daillyplein.

Hoewel de namen van Belgische schrijvers overheersen, zijn er vier uitzonderingen die te maken hebben met bijzondere omstandigheden. Allereerst zijn er de Anatole France-straat en de Émile Zolalaan, die de namen dragen van twee Franse auteurs en daarmee afwijken van de overige straatnamen in de wijk Monplaisir-Helmet. Hun aanwezigheid is te verklaren door hun inzet voor de verdediging van Alfred Dreyfus, wiens proces in 1894 ook in België veel weerklank vond (Stengers, 1995) en tot gepassioneerde reacties en literaire debatten leidde. Na de rehabilitatie van de kapitein in 1906 bracht de progressieve liberale en socialistische meerderheid van Schaarbeek hulde aan de verdedigers van Dreyfus²¹, onder wie Émile Zola. Diens beroemde brief aan de president van de republiek, 'J'accuse...!', gepubliceerd in de krant *L'Aurore* in 1898, had veel stof doen opwaaien. Talrijke Belgische schrijvers betuigden de schrijver hun steun, met name op initiatief van de dichter Charles Van Lerberghe, die aan het hoofd stond van een Comité Zola (Aron, 2020). Daarin zetelden onder meer Georges Eekhoud en Albert Giraud, die net als hij in Schaarbeek woonden.

18 Het werd opgericht in 1931. Zij was de enige vrouwelijke auteur, wat de marginale plaats weerspiegelt die vrouwen in de literaire bewegingen van de negentiende eeuw innamen. Marguerite Van de Wiele stond dicht bij de kring van *La Jeune Belgique* en was de eerste vrouw die erin slaagde om in België van haar pen te leven en institutionele erkenning te verwerven.

19 'Petite chronique', *L'Art moderne*, 25 maart 1906, p. 97.

20 Eekhoud, G., *op. cit.*, p. 8.

21 De Jean Jaurèsstraat sluit ook aan op de Anatole France-straat en de Émile Zola-laan in het hart van deze wijk.

Anatole France, een van de eersten die de 'petitie van intellectuelen' voor herziening van het proces tegen Dreyfus ondertekende, kreeg na de Eerste Wereldoorlog zijn naam toegekend aan de voormalige Leeuwstraat.²² De andere uitzondering betreft de Voltairelaan en de Victor Hugo-sstraat. De eerste, die de Maarschalk Fochlaan met de Paul Deschanellaan verbindt, werd in 1900 aangelegd als een brede boulevard die de naam van Émile Vanden Putte kreeg, als eerbetoon aan de toenmalige schepen van Openbare Werken. Nadat hij in 1908 schuldig werd bevonden aan machtsmisbruik, moest hij ontslag nemen, net als gemeentelijk ingenieur Octave Houssa, met wie hij actief had bijgedragen aan de herinrichting van talrijke wijken in Schaarbeek. De boulevard werd omgedoopt tot de Voltairelaan, terwijl de Octave Houssa-sstraat de naam van Victor Hugo kreeg.²³

Afgezien van deze Franse straatnamen, vertonen alle geselecteerde Belgische schrijvers – Franstaligen, Nederlandstaligen, Vlamingen en Walen – een zekere homogeniteit. De meesten van hen hadden namelijk niet alleen een geografische (voor degenen die in Schaarbeek hebben gewoond), maar ook een intellectuele en zelfs esthetische band met elkaar. Opvallend is dat veel van de auteurs die met een straatnaambord werden geëerd, lid waren van of banden hadden met de groep La Jeune Belgique.²⁴ Deze naam verwees zowel naar het in 1880 opgerichte tijdschrift als naar de literaire beweging die erin geslaagd is haar leden en sympathisanten een blijvende plaats te geven in de Belgische literatuurgeschiedenis als de architecten van een ongekende literaire vernieuwing. Deze 'gouden eeuw' heeft bijgedragen aan de institutionalisering van de Belgische literatuur en haar ontwikkeling tot een zelfstandig literair veld. Sommigen onder hen zouden zich onderscheiden in het symbolisme, wat hen internationale erkenning opleverde (Maeterlinck ontving de Nobelprijs in 1911). Ten slotte merken we op dat deze groep de kern vormde van de eerste leden van de Académie royale de Langue et de Littérature française de Belgique, opgericht in 1920 (Aron, 1999).

In zekere zin weerspiegelen de straatnamen in de wijk Monplaisir-Helmet de prominente plaats die deze auteurs hebben veroverd in de literatuurgeschiedenis, maar ook op het grondgebied van Schaarbeek zelf. Hier hadden ze zich gevestigd en onderhielden ze hun sociale contacten die hun erkenning en zichtbaarheid in de openbare ruimte verzekerden.

²² Zie het artikel op de website Archiviris: 'Schaerbeek en de Dreyfus-affaire', in de rubriek toponymische curiositeiten: <https://archiviris.be/nl/archives/4826>

²³ Zie het artikel op de website van de gemeente Schaarbeek: 'Geschiedenis van de straat: de Voltairelaan': <https://www.1030.be/fr/histoire-de-rue-lavenue-voltaire>

²⁴ Onder degenen die daadwerkelijk aan het tijdschrift hebben meegewerkt, kunnen we Eugène Demolder, Maurice Des Ombiaux, Jules Destrée, Iwan Gilkin, Albert Giraud, Georges Eekhoud, Hubert Krains, George Garnir, Grégoire Le Roy, Maurice Maeterlinck, Sander Pierron, Georges Rodenbach, Fernand Severin en Charles Van Lerberghe noemen. Drie schrijvers die banden hadden met deze kringen werden geselecteerd door Elsene, waar ze woonden: Max Waller, Valère Gille en Jean d'Ardenne (Léon Dommartin).

Zoals Eekhoud in zijn memoires vermeldde, kwam Jeune Belgique aanvankelijk bijeen in Elsene, bij Camille Lemonnier thuis, maar na diens verhuis naar Terhulpen in 1883 verschoof het zwaartepunt van de groep naar Schaarbeek. De bijeenkomsten werden vooral bij Eekhoud zelf georganiseerd, in de Vandeweyerstraat (of Van de Weyerstraat): '[...] toen ik een huis had gehuurd in de Van de Weyerstraat in Schaarbeek, begon de Jeunes-Belgique wekelijks bij mij thuis bijeen te komen. We lazen elkaar onze gedichten en proza voor, dronken thee, mijn vrouw bakte beignets en Iwan Gilkin speelde Wagner voor ons.'²⁵ Naast het 'litteraire salon' kwamen jonge schrijvers ook samen in cafés: terwijl het aperitief in het centrum werd genuttigd, in café Sésino, het hoofdkwartier van de Jeune Belgique aan de centrale boulevards, kwam 'le Jeune Schaarbeek' samen 'in een café in de Koningsstraat of op het Liedtsplein'. Eekhoud beschreef de sfeer als volgt: '[...] in "Le Progrès", bij de notabele Joseph Chevallier, gingen Vlaamstalige schrijvers om met Franstalige schrijvers.'²⁶ Emanuel Hiel en Nestor de Tière hielden zich bezig met 'retorische wedstrijden en toernooien van geestigheid, begeleid door broederlijke drankjes' met hun Franstalige collega's: '[...] Men verbreedert door te proosten [...] Dichters van beide clans complimenteren en prijzen elkaar oprecht. Er wordt gezongen en gedichten voorgedragen voordat men bij het aanbreken van de dag naar huis gaat.'²⁷ Het ritueel werd vervolgens verdergezet in het nieuwe 'Schaarbeekse huis' van Georges Eekhoud, in de Vooruitgangsstraat. De gastheer benadrukte het gemengde karakter van deze bijeenkomsten, waar Franstalige en Nederlandstalige kunstenaars en schrijvers samenkwamen, maar ook Franse bezoekers en muzikanten. In een meer intieme setting ontving de dichter Charles Van Lerberghe in zijn kleine appartement in de Rogierstraat andere medewerkers van La Jeune Belgique, zoals Fernand Severin of Grégoire Le Roy (Brogniez et al., 2025).

Laat ons tot slot nog vermelden dat sommige schrijvers een positie bekleedden binnen het gemeentebestuur, zoals Emanuel Hiel en Jan Sleeckx, die beiden gemeenteraadslid waren. Eekhoud werd dan weer aangeworven door de gemeente om literatuurlessen voor volwassenen te geven. Deze lessen werden vanaf 1903 gegeven in de aula van de gemeenteschool in de Quinauxstraat.²⁸

> CONCLUSIE

Uit deze verkennende studie naar verwijzingen naar de kunsten in de straatnamen kunnen enkele eerste conclusies en onderzoekspistes worden geformuleerd.

²⁵ Eekhoud, G. 'Bijdrage aan de geschiedenis van een literatuur (1881-1900)', *Getuigenissen en herinneringen*, manuscript, s.d., p. 6-7, Archief en Museum van de Literatuur, MLO2768.

²⁶ Eekhoud, G., *op. cit.*, 9 augustus 1919, p. 3.

²⁷ *Ibid.*, p. 4.

²⁸ Archief van het gemeentebestuur van Schaarbeek; Archief en Museum van de Letterkunde, ML 2785.

Ten eerste komt de eigenheid van de individuele Brusselse gemeenten sterk tot uiting in de waarden en persoonlijkheden die naar voren worden geschoven in hun straatnamen. Lang niet alle gemeenten hebben ervoor gekozen om te verwijzen naar kunstenaars of kunstwerken, en wanneer dat wel het geval is, is het ook niet evident om een logica te ontwaren, gezien de schaarse documentatie over de beslissingen van de colleges. Deze keuzes lijken vaak opportunistisch, om een bepaalde beroemde persoon, zanger, schilder of schrijver te herdenken, afhankelijk van diens overlijdensdatum en/of de betreffende urbanisatieperiode. De gemeente Schaarbeek (en in mindere mate Elsene) onderscheidt zich echter door het aantal elementen in de publieke ruimte dat verwijst naar kunstenaars, en door de grote verwevenheid van deze persoonlijkheden in het gemeentelijke leven.

De bouw van vier nieuwe wijken aan het begin van de twintigste eeuw was voor de schepenen van Schaarbeek een gelegenheid om een lokale artistieke identiteit naar voren te schuiven. Via straatnamen, standbeelden, gedenkplaten, tentoonstellingen en publicaties lijken de lokale bestuurders van vroeger en nu hun grondgebied te hebben willen profileren als 'artistiek', zowel om hulde te brengen aan de vitaliteit van het culturele leven in de gemeente als om de nieuwe wijken een vleugje burgerlijke cultuur te geven. Deze tweede vaststelling, namelijk die van een bepaald onderscheidend imago, lijkt ook van toepassing te zijn op het 'componistendistrict' van Anderlecht, waar grote Belgische en buitenlandse namen zijn toegekend aan chique straten of straten met middenklassewoningen die grenzen aan het Astridpark.

Derde vaststelling, die al in andere delen van dit boek aan bod is gekomen: lange tijd weerspiegelde de toponymie de uitsluiting van vrouwen uit de artistieke erkenning. De muziek onderscheidt zich enigszins dankzij de populariteit van zangeressen, maar over het algemeen lijkt het alsof het nageslacht de vrouwelijke figuren vergeet die in hun tijd erkend werden. Hierdoor worden vrouwelijke kunstenaars dubbel gestraft: ze zijn minder talrijk en worden vervolgens gemakkelijker vergeeten. De kwestie van de onzichtbaarheid van een minderheid bij de toekenning van odoniemen zou ook van toepassing kunnen zijn op Nederlandstalige kunstenaars, met name op het gebied van de literatuur aan het begin van de twintigste eeuw en de ontwikkeling van de Vlaamse Beweging. Dit vraagt om verder onderzoek.

Het gebruik van aan muziek gelieerde namen heeft enkele recentere keuzes aan het licht gebracht voor de toekenning van namen van populaire kunstenaars, zoals zangers en zangeressen. De regionale verdeling van artistieke straatnamen wijst ook op een wijk in Jette die gewijd is aan populaire film. Deze voorbeelden roepen twee soorten hedendaagse vragen op. Enerzijds roept dit op tot een mogelijke heroverweging van de canons van de schone kunsten in de huidige artistieke keuzes en de zichtbaarheid die andere disciplines krijgen, waarvan sommige zich in de stad uiten (muurschilderingen, waaronder stripverhalen²⁹, graffiti, stedelijke performances; Lapiower en Van der Hoeven, 2018; Rieucou, 2021). Anderzijds

29 Zie hierover het hoofdstuk over de betwistingen in dit boek door Degryse.

herinnert de recente toevoeging van de namen van twee zangeressen aan de vaak als ‘neutraliserend’ voorgestelde functie van artistieke figuren in de keuze van straatnamen... en aan de vele gevoeligheden die tegenwoordig in de openbare ruimte tot uiting komen (het geslacht van Annie Cordy woog zwaarder in de debatten dan de teksten van haar liedjes).

Ten slotte lijkt het ons interessant om in toekomstig onderzoek de invalshoek van de analyse te veranderen en niet langer te kijken naar de logica van *toekenning*, maar naar die van *vervanging*. Het plechtig hernoemen van straatnamen zou namelijk belangrijke symbolische keuzes aan het licht kunnen brengen. Door die te bestuderen zou enerzijds kunnen worden geïnventariseerd welke namen als minder legitiem of overbodig worden beschouwd. Anderzijds zou dit bijdragen tot een historisch begrip van de promotie van nieuwe figuren en waarden die wél waardig worden geacht om te worden geëerd en herinnerd.

> BIBLIOGRAFIE

Archiefbronnen

Gemeentearchieven van Schaarbeek.

Gemeentearchieven van Molenbeek

Archives et Musée de la littérature.

Publicaties

ARON, P. (1999). Questions académiques (1920-1940). *Textyles. Revue des lettres belges de langue française*, 15, Article 15.

ARON, P. (2020). « Des admirateurs inconnus vous écrivent » : Les lettres belges à Zola. *Les Cahiers naturalistes*, 2020(95), 203-209.

AZARYAHU, M. (2011). The politics of commemorative street renaming: Berlin 1945-1948. *Journal of Historical Geography*, 37(4), 483-492.

BADARIOTTI, D. (2002). Les noms de rue en géographie. Plaidoyer pour une recherche sur les odonymes / Street names, an argument for a geographic research. *Annales de géographie*, 111(625), 285-302.

BADARIOTTI, D., PFAENDER, F., & PINOL, J.-L. (2021). Trente millions d'adresses : Boulevards et impasses d'une recherche sur la complexité lexicale et spatiale des odonymes. *Cybergeo: European Journal of Geography*.

BERNAERTS, A. & KERVYN DE MARCKE TEN DRIESSCHE, R. (1951). *Les noms de rues à Bruxelles*. De Visscher.

BROGNIÉZ, L., & ARON, P. (2024). *Bruxelles Nord*. Éditions de l'Université de Bruxelles.

BROGNIÉZ, L., & DEBROUX, T. (2019). *Itinéraires des ateliers d'artistes à Bruxelles*. Société Royale Belge de Géographie.

BROGNIÉZ, L., DEBROUX, T., & LE MAIRE DE ROMSEE, J. (2017). The rise of a small cultural capital? Brussels at the end of the 19th century. In R. Hibbitt (dir.), *Other Capitals of the Nineteenth Century. An Alternative Mapping of Literary and Cultural Space* (p. 129-157). Palgrave Macmillan.

BROGNIEZ, L. (2025). À son image : La chambre d'un poète. À propos de l'iconothèque de Charles Van Lerberghe. In A. Reverseau, J. J. Desclaux, B. B. Gervais, C. Lahouste, & M. Scibiorska (dir.), *Collecte, stockage et transmission d'images chez les écrivains et les artistes (XIXe-XXIe siècle)* (p. 247-265). Presses universitaires de Rennes.

BUCHSTALLER, I., FABISZAK, M., ALVANIDES, S., BRZEZIŃSKA, A. W., & DOBKIEWICZ, P. (2024). Commemorative city-texts: Spatio-temporal patterns in street names in Leipzig, East Germany and Poznań, Poland. *Language in Society*, 53(2), 291-320.

CARMONA-DERQUI, D., GUTIÉRREZ-MORA, D., & OTO-PERALÍAS, D. (2023). Tabulating and visualizing street-name data in the US and Europe. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, 50(7), 1981-1987.

DEGRYSE, I., WAYENS, B., KESTELOOT, Ch., COLICCHIA, H., VAN UYTVANCK, C., REGNIER, N., DUJEU, A., & OTJACQUE, R. (2025). *Odonymische databank van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (versie 1) [dataset]*. EBxl. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17986015>.

DEKOSTER, J. A. (1981). *Les rues de Schaerbeek*. Les Amis de la Maison des Arts de Schaerbeek.

D'OSTA, J. (1986). *Dictionnaire historique et anecdotique des rues de Bruxelles*. Paul Legrain.

FRANCIS, J. (1975a). *La Chanson des rues d'Ixelles*. Louis Musin.

FRANCIS, J. (1975b). *La Chanson des rues de Molenbeek*. Louis Musin.

FRANCIS, J. (1975c). *La Chanson des rues de Schaerbeek*. Louis Musin.

GONTHIER, A. (1960). *Histoire d'Ixelles*, Le Folklore brabançon.

HAINAUT, M. (1987-1988). Une rue d'Ixelles porte leur nom. *Mémoire d'Ixelles*, 28-29.

KESTELOOT, Ch. (2012). Toponymie et mémoire de la Seconde Guerre mondiale. Les noms de rues à Bruxelles. *Revue Belge d'Histoire Contemporaine*, XII(2-3), 108-137.

LAPIOWER, A., & HOEVEN, R. V. DER (2018). Hip Hop – DB (de Bruxelles) : Le Hip Hop bruxellois : De la rue à la scène, du trottoir aux cimaises (1983-2010). *Cahiers Bruxellois – Brusselse Cahiers*, 1, 313-341.

LIGHT, D. (2004). Street names in Bucharest, 1990–1997: Exploring the modern historical geographies of post-socialist change. *Journal of Historical Geography*, 30(1), 154-172.

MITXELENA-HOYOS, O., & AMARO-MELLADO, J.-L. (2024). GIS-based relationship between pathway names and landscape. A multilingual case study: Euskadi, Spain. *GeoJournal*, 89(3), 1-29.

OUALI, N., LANNOY, P., DESAMOURY, V., GUILLEAUME, S., MAYNÉ, F., MERVILLE, S., ODIER, C., & THÉBAUX, A. (2021). Les femmes dans le nom des rues bruxelloises. Topographie d'une minorisation. *Brussels Studies*. 154.

PIL, L. (1998). Painting at the Service of the New Nation State. In K. Deprez & L. Vos (dir.), *Nationalism in Belgium. Shifting Identities, 1780-1995* (p. 42-50). Palgrave Macmillan.

RICHARD, É. (2001). Femmes dans la rue ou les trous de mémoire de la ville, l'exemple marseillais. In J.-C. Bouvier & J.-M. Guillon (dir.), *La toponymie urbaine, Signification et enjeux* (p. 103-110). L'Harmattan.

RIEUCAU, J. (2021, janvier). *Image à la une. L'odonymie à l'épreuve de l'art urbain, esthétisation oppositionnelle, dans l'espace public, à la ville officielle* (ISSN : 2492-7775) [Document]. Géoconfluences; École normale supérieure de Lyon. <https://geoconfluences.ens-lyon.fr/informations-scientifiques/a-la-une/image-a-la-une/street-art-et-noms-de-rue>

ROSE-REDWOOD, R., ALDERMAN, D., & AZARYAHU, M. (2010). *Geographies of toponymic inscription: New directions in critical place-name studies*. 34(4), 453-470.

SNYERS, F. (2001-2007). Les rues à consonance musicale de la commune de Molenbeek-Saint-Jean (série d'articles). *Molenbecca*.

STENGERS, J. (1995) La Belgique, un foyer de dreyfusisme. In M. Denis, M. Lagrée & J.-Y. Veillard (dir.), *L'Affaire Dreyfus et l'opinion publique en France et à l'étranger* (p. 273-290). Presses universitaires de Rennes.

STIPERSKI, Z., LORBER, L., HERŠAK, E., PTAČEK, P., GÓRKA, Z., KOŁOŚ, A., LONČAR, J., FARIČIĆ, J., MILIČEVIĆ, M., VUJAKOVIĆ, A., & HRUŠKA, A. (2011). Identity through Urban Nomenclature: Eight Central European Cities. *Geografisk Tidsskrift-Danish Journal of Geography*, 111(2), 181-194.

VAN AUDENHOVE, J. (1995). *Les rues d'Anderlecht*. Anderlechtensia.

VILLEIRS, M. (1986). *Une rue de Woluwe-Saint-Lambert porte leur nom*. Musée Communal de Woluwe-Saint-Lambert.

> INDEX VAN KUNSTENAARSNAMEN

Alderson, Pierre	De Praetere, Edmond	Gilsoul, Victor
Ardenne, Jean d' (Dommartin, Léon)	Degas, Edgar	Giraud, Albert
Bach, Johann-Sebastian	Demolder, Eugène	Gounod, Charles
Beethoven, Ludwig van	Des Ombiaux, Maurice	Grétry, André-Ernest-Modeste
Bériot, Charles-Auguste	Deschanel, Paul	Grisar, Albert
Binjé, Franz	Desenfans, Albert	Hiel, Emanuel
Bizet, Georges	Destrée, Jules	Hobbema, Meindert
Bobesco, Lola	Dillens, Adolphe	Hoese, Jean de la
Bouillot, Émile	Dillens, Henri	Hoste, Julius
Bovie, Félix	Dillens, Julien	Huberti, Gustave
Brel, Jacques	Dubois, Alfred	Hugo, Victor
Brueghel, Pieter	Eekhoud, Georges	Javaux, Ginette
Carême, Maurice	Fétis, François-Joseph	Jongen, Joseph
Champaigne, Philippe de	Floris, Frans	Jordaens, Jacob
Chopin, Frédéric	Folville, Juliette	Kessels, Mathieu
Clairbert, Clara	Fourmois, Théodore	Kips, Richard
Claus, Émile	Frankrijk, Anatole	Krains, Hubert
Colyns, Jean-Baptiste	Furuhjelm, Dagmar	Lacomblé, Adolphe
Cordy, Annie	Garnir, George	Lauters, Paul
Correggio	Gauguin, Paul	Le Roy, Grégoire
Courouble, Léopold	Geefs, Guillaume	Lefèvre, Victor
Courtens, Frans	Gevaert, François-Auguste	Léger, Fernand
Crayer, Gaspar de	Gezelle, Guido	Lekeu, Guillaume
De Coster, Charles	Gilkin, Iwan	Lemonnier, Camille
Dagmar	Gille, Valère	Lenders, Léopold

Leys, Henri	Riga, François	Utrillo, Maurice
Limnander de Nieuwenhove, Armand	Rodenbach, Georges	Van de Wiele, Marguerite
Maeterlinck, Maurice	Rodin, Auguste	van der Weyden, Rogier
Magritte, René	Roffiaen, François	Van Eyck (broers)
Mali, Marie	Rossini, Gioachino	Van Gogh, Vincent
Malibran, Maria	Rousseau, Blanche	Van Hasselt, André
Mariën, Marcel	Rubens, Peter Paul	Van Leemputten, Corneille
Markelbach, Alexandre	Sallaert, Antoon	Van Lerberghe, Charles
Matisse, Henri	Schubert, Franz	Van Oost, Jacob
Maurane (Claudine Luypaerts)	Scutenaire, Louis	Van Orley, Barend
Médori (Joséphine-Wilmot Médori, bekend als La Médori)	Séverin, Fernand	Van Ostade, Adriaen
Melba, Nellie	Sibelius, Jean	Verboeckhoven, Eugène
Memling, Hans	Simonau, Gustave	Verdi, Giuseppe
Metsys, Quentin	Sleeckx, Jan	Verhaeren, Émile
Meunier, Jean-Baptiste	Smits, Eugène	Verhas, Frans
Michelangelo	Snieders, Auguste	Veronese
Montald, Constant	Stallaert, Joseph	Verwée, Alfred
Mozart, Amadeus	Sterckmans, Michel	Vieuxtemps, Henri
Murillo, Bartolomé Esteban	Strauwen, Pierre	Vinci, Leonardo da
Navez, François-Joseph	Streuvels, Stijn	Vivaldi, Antonio
Permeke, Constant	Stroobant, François	Voltaire (François-Marie Arouet)
Pierron, Sander	Thelen, Eugène	Waller, Max
Portaels, Jean-François	Thielemans, Toots	Wappers, Gustave
Rembrandt	Tière, Nestor de	Wéry, Nicolas-Lambert
Renoir, Pierre-Auguste	Tinel, Edgar	Wytsman, Juliette
	Tintoretto	Ysaÿe, Eugène
	Titiaan	Zinner, Joachim
	Toussaint, Fritz	Zola, Émile
	Tytgat, Edgard	

TOPONYMIE IN HET MIDDELPUNT VAN POLITIEKE EN MAATSCHAPPELIJKE DEBATTEN

Het derde deel van het boek gaat over de spanningen, controverses en reconfiguraties die zich afspelen rond de Brusselse toponymie. Door te analyseren hoe plaatsnamen het toneel worden van een symbolische, sociale en politieke strijd rond het collectieve geheugen, belicht dit deel de conflictueuze dimensie van toponymie. De hoofdstukken behandelen straatnaamborden als materiële getuigenissen van de evolutie van beleid en ideeën, de invloed van oorlogen op de naamgeving van de openbare ruimte en de hedendaagse debatten rond dekolonisatie en de feminisering van de openbare ruimte. Aan de hand van een analyse van institutionele initiatieven, participatieve benaderingen en concrete voorbeelden van protesten laat dit deel zien hoe straatnaamgeving zowel machtsverhoudingen weerspiegelt als bredere structurele ongelijkheden en pogingen tot toe-eigening van de stedelijke openbare ruimte, waarbij een balans wordt gezocht tussen het behoud van erfgoed, de herinterpretatie van de geschiedenis en de nood aan een meer inclusieve vertegenwoordiging.

VAN DE STRAAT NAAR HET MUSEUM. STRAATNAAMBORDEN, GETUIGEN VAN HUN TIJD

Bérengère DE LAVELEYE (Musea van de Stad Brussel)

In het Brussels Gewest worden al tientallen jaren regelmatig straatnaamborden vervangen, hetzij om de spelling te corrigeren, hetzij omdat de naam van de weg veranderd werd. In het laatste geval kiezen de gemeentelijke autoriteiten er soms voor om de oude naam zichtbaar te behouden op het straatnaambord, totdat de omwonenden aan de verandering gewend zijn. Dit is bijvoorbeeld het geval in de Pieremansstraat, waar het bordje ‘voorheen Pierenstraat’ sinds de vervanging in 1969 op zijn plaats is gebleven (zie hoofdstuk Degryse in dit boek). Maar hoewel straatnaamborden in de eerste plaats dienen om gebruikers van de openbare ruimte te assisteren, doet het feit dat oude borden naast nieuwe borden blijven hangen – en dat er steeds meer namen zijn waarvan er maar één officieel is – vermoeden dat deze werkwijze gebruikers niet helpt om hun weg te vinden in Brussel.

Daarom hebben de gemeentebestuurders er meestal voor gekozen om de achterhaalde borden te verwijderen. Wanneer een bord met de naam van een vandaag de dag omstreden persoonlijkheid wordt vervangen door een andere, meer consensuele benaming, lijkt het bovendien ongepast om de verguisde benaming zichtbaar te laten in de publieke ruimte. De verwijderde platen worden in afwachting van hun vernietiging opgeslagen in gemeentelijke depots, waar geen enkele maatregel genomen wordt om de platen te conserveren.

Voor het Museum van de Stad Brussel hebben deze plaquettes echter een erfgoed-, historische en herdenkingswaarde. Hoe kan een stadsmuseum immers getuigen van de grote hedendaagse stedelijke uitdagingen zoals dekolonisatie en feminisering van de openbare ruimte, mobiliteitsproblemen of netheid? Welke voorwerpen

kunnen deze maatschappelijke veranderingen weergeven? Het museum bewaart de herinneringen van Brussel voor de toekomst. Welke voorwerpen moeten dan in het museum worden bewaard om de evolutie van de openbare ruimte van de stad in de negentiende en twintigste eeuw te documenteren? Nieuw bestelde borden, verwijderde borden, voorwerpen die soms de laatste overblijfselen zijn van verdwenen wegen... Ze lijken allemaal op elkaar, maar zijn toch heel verschillend naargelang het tijdperk en de gemeente. Hun symbolische, emblematische, etnologische en historische waarde maakt hen tot erfgoedobjecten die een plaats verdienen in een museumcollectie.

Als erkenning van de erfgoed- en museale waarde van straatnaamborden als historische getuigen heeft het Museum van de Stad Brussel in april 2022 een grote inzamelingsactie van straatnaamborden opgezet bij de negentien gemeenten van het Brusselse Gewest, om zo licht te werpen op enkele van de grote vraagstukken waar onze samenleving vandaag de dag voor staat. Zo hebben de teams van het museum de gemeentelijke depots doorzocht om de borden te selecteren die hedendaagse maatschappelijke ontwikkelingen reflecteren en om die reden deel van de collecties van het museum zouden moeten uitmaken. Deze aanpak heeft tot een hele reeks geleid. Sindsdien staan de teams van het museum, net als het team van het Historisch Erfgoed, regelmatig in contact met de dienst Openbare Werken van de gemeente om samen de erfgoed- en herdenkingswaarde van deze straatnaamborden te onderzoeken en te bepalen. Dit heeft geleid tot een nieuwe dynamiek in de (her)definitie van een herdenkingsobject in de openbare ruimte.

In 2025 heeft het museum 41 straatnaamborden verzameld bij vier gemeenten: Stad Brussel, Ukkel, Schaarbeek en Elsene. Gemeentelijke opslagplaatsen (die van de Stad Brussel bevindt zich bijvoorbeeld in Haren) slaan zowel de verwijderde als de nieuwe, nog te plaatsen borden op. Een deel van deze nieuwe collectie van het museum is gedigitaliseerd en kan worden geraadpleegd via de collecties van het Museum van de Stad Brussel in de Inventaris van het roerend erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (zie bijvoorbeeld <https://collections.heritage.brussels/nl>). Dit lopende project wordt hier voorgesteld in een galerij met uitgebreide toelichtingen bij elke afbeelding.

In dit hoofdstuk zullen we eerst enkele straatnaamborden presenteren die de verschillende materialen, spellingen en grafische opstellingen van straatnaamborden in Brussel illustreren. Vervolgens gaan we in op de twee eerder genoemde thema's: de feminisering en de dekolonisatie van de openbare ruimte. Het doel is niet zozeer om deze thema's zelf te bespreken, maar om aan te tonen hoe straatnaamborden de huidige herinneringsdynamiek weerspiegelen en daarom erfgoedobjecten zijn die bewaard moeten worden in een stadsmuseum zoals dat van Brussel.

> Afbeelding 17.1-9. Collectie straatnaamborden van de Musea van de Stad Brussel.

1a. Valkeniersgang, stenen plaat, inv. V.1958.1 – Schenking

1b. Waaierstraat, geëmailleerde metalen plaat, inv. V.1958.2 – Schenking

1c. Pens Markt, metalen plaat, inv. V.X.335

2a. Het bord van de Grote Markt met de oude spelling (een apostrof in plaats van een koppelteken). Inv. V.2024.15, <https://collections.heritage.brussels/nl/objects/100243>

2b. Verschillende porseleinen straatnaamborden in Sint-Gillis zijn verzameld door het museum (inv. V.2025.1.1-6, <https://collections.heritage.brussels/nl/objects/102535>)

3. Inv. V.2022.10.4 <https://collections.heritage.brussels/nl/objects/90312>

4. Voorbeeld van regionale wegen met de iris (Inv. V.2022.10.14) <https://collections.heritage.brussels/nl/objects/90325>

5. Inv. V.2022.16.2 <https://collections.heritage.brussels/nl/objects/90338>

Drie afbeeldingen van de Waaiersstraat uit de collecties van het museum.

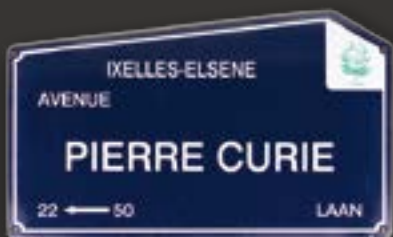
6a. Een tekening van Jean-Baptiste Baes uit 1891 (inv. L.1962.2)

6b. Een tekening van Maurice Bourdon uit 1956 (inv. L.1958.13)

6c. Een schilderij van Jef Bourgeois uit 1954 (inv. K.1956.8)

6d. Het straatnaambord van de Waaiersstraat, waarvan de overeenkomstige straat in 1958 werd vernietigd, draagt het inventarisnummer V.1958.2 – Schenking

7a. De Pierre Curilaan
(inv. V.2022.11.3, ht tps://collections. heritage.brussels/nl/objects/90330)

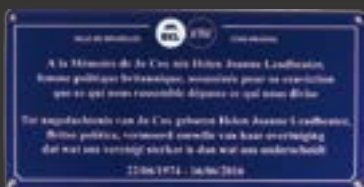
7b. De Korte Malibran-sstraat,
(inv. V.2022.11.6 ht tps://collections. heritage.brussels/nl/objects/90333)

8a. De Eunice N. Osayande-sstraat, aangelegd in 2023 (Inv. V.2024.2, https://collections. heritage.brussels/nl/objects/98878)

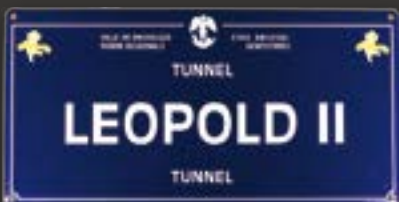

8b. Het Jo Coxplein, aangelegd in 2018
(inv. V.2022.10.10-11, ht tps://collections. heritage.brussels/nl/objects/90321)

9a. 'Place Patrice Lumumba' in rode letters (inv. V.2022.11.1,https://collections. heritage.brussels/nl/objects/86178)

9b. 'Place Patrice E. Lumumba Plein'
(inv. V.2022.11.2,https://collections. heritage.brussels/nl/objects/90329)

9c. Het naambord van de Leopold II-tunnel
(inv. V.2022.10.1,ht tps://collections. heritage.brussels/nl/objects/83549)

1 > DE STRAATNAAMBORDEN VAN BRUSSEL: VERSCHILLENDE MATERIALEN EN SCHRIJFWIJZEN

Tot 2021 bewaarde het Museum van de Stad Brussel-Broodhuis drie straatnaamborden in zijn collecties. Het gaat om de plaat van de Valkeniersgang, de Waaierstraat en de Pensmarkt.

Deze drie straatnaamborden (afb. 17.1) zijn de eerste die door het Museum werden bewaard. Toen de Valkeniersgang en de Waaierstraat in 1958 werden vernietigd, werden de borden aan het museum toevertrouwd. Men was zich dus onmiddellijk bewust van de erfgoedwaarde van deze voorwerpen. Het ging erom de materiële sporen van een verdwijning te bewaren door het behoud van een zeer symbolisch element, namelijk het spoor van de naam. De Pensmarkt werd in 1853 omgedoopt tot de Grasmarkt. Daarnaast staat op de straatnaamborden in het Brussels Gewest momenteel systematisch de Franstalige versie bovenaan en de Nederlandstalige versie onderaan.

Deze borden bestaan uit verschillende materialen: het oudste is van metaal (Pens), en de andere van steen (Valkeniers) en geëmailleerd metaal (Waaier). De kleuren en het lettertype variëren. Zo getuigen deze borden van de verschillende evoluties in de criteria gebruikt voor het vervaardigen van straatnaamborden. Tot op heden is er nog steeds geen gelijkvormigheid van straatnaamborden tussen de verschillende gemeenten, of zelfs binnen elke gemeente.

De uniformisering van straatnaamborden is vaak ook een kwestie van spelling. In 2023 werd een geëmailleerde plaat van lavasteen van de gevel van het stadhuis van Brussel verwijderd (afb. 17.2) en vervangen door een plaat met de huidige spelling van deze straatnaam, namelijk Grand-Place zonder apostrof (zie het hoofdstuk van Pierre Van Nieuwenhuysen in dit boek). In het Nederlands stond er bijna zeventig jaar lang een 'o' te veel.

Er werden ook platen verwijderd als gevolg van vertaalfouten of het ontbreken van een vertaling tussen het Frans en het Nederlands.

Op de plaat 'Warmoesberg' ontbreekt (afb. 17.3) bijvoorbeeld de generieke naam, in dit geval 'Warmoesbergstraat'. Bovendien is de equivalentie tussen het Frans en het Nederlands niet perfect: warmoes wordt in het Frans officieel vertaald met 'bettes', hoewel de straat door het leven gaat als 'Rue Montagne aux herbes potagères'.

Dankzij de collecties van het museum is het ook mogelijk om bepaalde straatnaamborden te koppelen aan oude schilderijen die de betreffende straat afbeelden. Door deze borden te koppelen aan hun vroegere omgeving kan men bijvoorbeeld de oorsprong van de naam visualiseren (de Waaierstraat verwijst naar een herberg), de topografie van de straat bekijken (waardoor men bijvoorbeeld begrijpt waarom ze 'berg' werd genoemd) of de verschillende economische activiteiten observeren van de plaats die haar naam heeft gegeven (afb. 17.4). Het museum kan zo

verschillende objecten uit zijn diverse collecties met elkaar in verband brengen om bezoekers details te tonen uit het dagelijks leven in Brussel.

De huidige straatnaamborden vertonen geen regionale uniformiteit. De borden vallen onder de bevoegdheid van de verschillende gemeenten. Vaak staan er logo's van de gemeenten op, ook wanneer de borden op een regionale weg staan (in dat geval zou normaal gesproken de iris op het bord aangebracht moeten worden; cf. afb. 17.5). Bovendien zijn de logo's van de gemeenten in de loop der tijd soms sterk gewijzigd.

Ook de materialen die voor de vervaardiging van de borden worden gebruikt, verschillen in de loop van de tijd en per gemeente, tot vandaag. Zo is in Schaarbeek dibond om economische redenen vervangen door faiënce.

In sommige gemeenten, zoals in Elsene, werden straatnaamborden ook gebruikt als bron van inkomsten door in een advertentieruimte direct op het bord, onder de straatnaam, te voorzien.

Soms verschijnen er ook andere logo's. Dat is bijvoorbeeld het geval voor de Keulenstraat (afb. 17.6), die in Schaarbeek opnieuw is verschenen nadat ze na de Eerste Wereldoorlog een andere naam had gekregen. De verwijzing naar de Duitse vijand werd omgedoopt tot de Aarschotstraat, naar de Brabantse stad die tijdens de oorlog zwaar gebombardeerd werd. Maar in 2020 wordt de Aarschotstraat geassocieerd met prostitutie, die op een deel van de straat plaatsvindt. De omwonenden van het andere deel van de straat, waar geen prostitutie plaatsvindt, vonden de naam van hun straat te negatief klinken en vroegen om een naamsverandering, wat de gemeente deed door terug te keren naar de oorspronkelijke naam: de Keulenstraat. Voor de gelegenheid werd een Europees logo toegevoegd aan de straatnaambord, waarschijnlijk vanwege de nabijheid van het station Brussel-Noord.

2 > DE FEMINISERING VAN DE BRUSSELSE OPENBARE RUIMTE

Het Stadsmuseum van Brussel is een stadsmuseum met een grote rijkdom aan voorwerpen. Het museum blijft de geschiedenis van Brussel en zijn inwoners documenteren en archiveren door hedendaagse voorwerpen te verzamelen, zoals straatnaamborden, maar ook tal van andere artefacten die de huidige uitdagingen van de stad en regio weerspiegelen. Een van die uitdagingen, de feminisering van de openbare ruimte, heeft een belangrijke plaats ingenomen in het Brusselse openbare leven. De straatnaamborden die als gevolg van deze feminisering zijn verwijderd, dienen als objecten die getuigen van hun tijd.

De naamborden van de Pierre Curielaan werden in 2013 door de gemeente Elsene verwijderd en vervangen door borden met de naam Pierre en Marie Curielaan. Dezelfde keuze werd gemaakt voor de Malibranstraat en de Korte Malibranstraat, die

in 2018 hun naam veranderden om de voornaam van de beroemde zangeres toe te voegen, hoewel Malibran niet haar achternaam was, maar haar artiestennaam (zie Degryse in dit boek) (afb. 17.7).

De Eunice Osayande-straat verwijst naar de jonge Nigeriaanse sekswerker en slachtoffer van mensenhandel die in 2018 op 23-jarige leeftijd werd vermoord (afb. 17.8). Het is een van de weinige straatnaamborden die verwijzen naar een onbekende vrouw: de keuze om deze straat naar haar te vernoemen, benadrukt het streven om de openbare ruimte te feminiseren, niet alleen door beroemde vrouwen te eren, maar ook door de strijd voor vrouwenrechten onder de aandacht te brengen.

Op dezelfde manier werd in 2018 het Jo Coxplein aangelegd ter ere van de Britse vrouw die vermoord werd voor haar inzet tegen Brexit (afb. 17.8). In dit geval werd het straatnaambord vergezeld van een 'versterkende voorziening' (zie Prince in dit boek) om uit te leggen wie zij was en waar zij voor stond.

3 > DE DEKOLONISATIE VAN DE BRUSSELSE OPENBARE RUIMTE

Naast de feminisering van de openbare ruimte is dekolonisatie een andere belangrijke uitdaging voor Brussel in de afgelopen jaren. Sommige straatnaamborden illustreren dit perfect.

Een straatnaambord in Elsene werd symbolisch gewijzigd door met bloedletters 'Patrice Lumumba-plein' te spellen. De eis voor een dergelijk plein in Elsene is al jarenlang een strijdpunt voor diverse activisten en militanten (zie de hoofdstukken van Zian en Degryse in dit boek). Er werd nog een andere officieuze plaat gemaakt voor het Patrice Lumumba-plein met een vermelding in zowel het Nederlands als het Frans, maar zonder vermelding van de gemeentenaam. Het derde bord herinnert eraan dat de Leopold II-tunnel in 2022 door het Gewest werd omgedoopt tot Annie Cordy-tunnel.

Het was de bedoeling van het Gewest om deze tunnel te dekoloniseren en te feminiseren door de Brusselaars via een raadpleging en een stemming om hun mening te vragen. Ook dit straatnaambord is verrassend: een tunnel heeft normaal gesproken geen straatnaamborden, aangezien deze voornamelijk worden geplaatst voor omwonenden en administratieve diensten en postbezorging. Maar een tunnel heeft geen bewoners en geen brievenbussen, en dus ook geen straatnaambord nodig. Bovendien staat op deze plaat de stad Brussel en haar logo, terwijl de tunnel in dit geval een regionale weg is. Deze verschillende elementen maken van dit object een vreemde illustratie van de administratieve en institutionele complexiteit van Brussel. Dit bord illustreert ook hoe de politieke autoriteiten zich de openbare ruimte en haar herinneringen toe-eigenen, in beslag nemen en voor hun eigen doelen gebruiken.

4 > CONCLUSIE

Deze korte presentatie van de collectie die momenteel wordt samengesteld in het Museum van de Stad Brussel toont de erfgoedwaarde van deze objecten aan. Ze illustreren enkele van de grote uitdagingen waarmee westerse steden momenteel worden geconfronteerd, en hebben tegelijkertijd een verankering in Brussel, namelijk de feminisering en dekolonisatie van de openbare ruimte.

Bovendien illustreren deze voorwerpen specifieke problematieken in Brussel. Straatnaamborden zijn bijvoorbeeld communicatiemiddelen die verschillen tussen het Gewest en de gemeenten, met een zekere uniformiteit of bepaalde specifieke kenmerken in de vormgeving van de borden. Deze communicatiemiddelen getuigen dan ook van de moeilijkheden die soms worden ondervonden als gevolg van het tweetalige karakter van het Gewest (willekeurige vertalingen, fouten, enzovoort).

Ten slotte illustreren deze borden enkele emblematische plaatsen van het Gewest en de specifieke kenmerken van elke gemeente. Wanneer ze samengebracht worden met andere voorwerpen uit de collecties van het Museum van de Stad Brussel getuigen deze voorwerpen van het verleden en het dagelijks leven van de inwoners vanaf de negentiende eeuw tot vandaag. Zo komt de museale aanpak centraal te staan in de huidige Brusselse samenleving.

FOCUS. DE DINANTSTRAAT OF BEIERENSTRAAT, RESTANTEN VAN EEN 'VREEMDE' VORST IN DE SPAANSE NEDERLANDEN

Yves HUYBRECHTS (Universität Paderborn)¹

Aan de rand van de Brusselse Zavelwijk liggen de bescheiden Dinantstraat en het Dinantplein. Behalve een kleine barokke woning herinnert niets eraan dat deze straat vroeger de Beierenstraat heette, nadat ze aan het einde van de zeventiende eeuw was aangelegd op verzoek van de gouverneur van de Spaanse Nederlanden, keurvorst Maximiliaan II Emanuel van Beieren. Grondig onderzoek naar de oorsprong van de straat toont dat het een overblijfsel is van een 'buitenlandse' vorst die zijn stempel wilde drukken op Brussel met een gecentraliseerd stedenbouwkundig beleid. Hoewel hij uit het collectieve geheugen is verdwenen, getuigt deze straat daarom van de verwevenheid tussen lokale en Europese politiek in de vroegmoderne tijd.

De aanleg van deze straat viel samen met de wederopbouw van het centrum van Brussel nadat de Franse artillerie de stad had gebombardeerd (voornamelijk om te intimideren) van 13 tot 15 augustus 1695, tijdens de Negenjarige Oorlog. De snelle wederopbouw van de stad met pronkerige burger- en ambachtshuizen op de Grote Markt was een daad van verzet tegen Frankrijk, maar ook een teken van interne strijd. Zowel Max Emanuel, die toen namens de koning de Spaanse Nederlanden bestuurde

¹ Deze focus is een presentatie van het gedetailleerde artikel dat binnenkort in het tijdschrift *Brussels Studies* zal verschijnen.

(ongeveer het huidige België zonder Luik) als het stadsbestuur wilden de stad verfraaien, maar ze waren verwickeld in een machtsstrijd met elkaar en met de ambachten. Omdat Spanje verzwakt was, wilden ze allemaal met nieuwe bouwwerken hun rol in het lokale bestuur bevestigen. Max Emanuel zette onder andere met De Munt en de recollettenkerk zijn leidende rol in de verf, maar ook zijn aanspraak op (bepaalde delen van) het Spaanse rijk. Niet alleen Madrid wantrouwde hem om deze reden, maar ook het stadsbestuur, dat vreesde voor een centralisatie van de macht.

Op het terrein van het gilde van de kruisboogschutters van Sint-Joris probeerde de landvoogd de oppositie van de stad te omzeilen en een eigen nieuwe straat te creëren in een barokke geest van 'gelijkheid'. Op 13 maart 1696 legde hij de eerste steen van wat ter ere van hem de Beierenstraat zou gaan heten. Hij voorzag centrale stilistische richtlijnen voor de ontwikkeling van de aangrenzende percelen, maar zonder veel succes. Terwijl op het nieuwe Beierenplein een overdekte markt met koninklijke symboliek ontstond, bouwden investeerders er naar eigen goeddunken rondom. Het stadsbestuur verzette zich opnieuw en spande een rechtszaak aan tegen de sloop van een deel van de stadsmuren. Toen Max Emanuel enkele jaren later in de Spaanse Successieoorlog de kant van Frankrijk koos en moest vluchten, raakte het project uiteindelijk in een impasse. Kopers van percelen kregen steeds meer vrijheid bij het ontwerp, wat resulteerde in een mengeling van Spaanse, prinselijke en burgerlijke symboliek, in plaats van een uitdrukking van vorstelijk centralisme. De herinnering aan Max Emanuel vervaagde en verdween volledig na de Eerste Wereldoorlog. De herinneringen aan de historische banden met 'Duitse' vorsten moesten verdwijnen en de straat (en het plein) werd in 1919 omgedoopt tot 'Dinantstraat' ter nagedachtenis aan de gruweldaden die in augustus 1914 in Dinant waren begaan. De sloopwoede van de jaren 1950 en 1960 deed de rest.

HEEFT DE OORLOG DE NAAM VAN MIJN STRAAT VERANDERD? OORLOGEN EN STRAATNAMEN: DE BRUSSELSE CASE

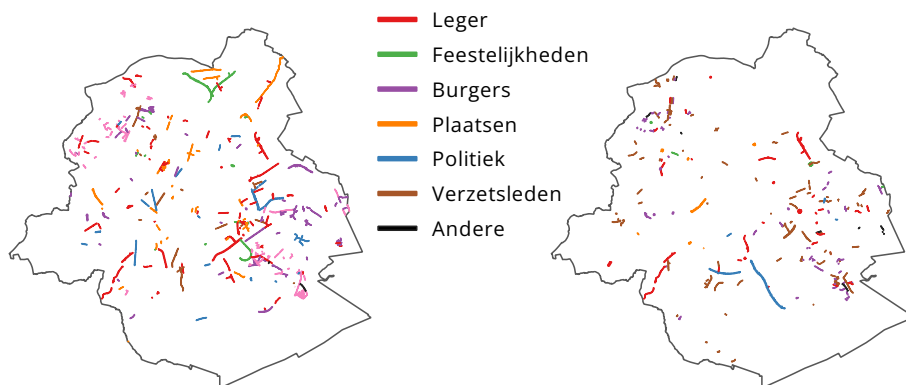
Chantal KESTELOOT (Cegesoma/Rijksarchief)

Oorlogen en revoluties hebben een beslissende invloed op straatnamen. Straatnamen en monumenten worden uit de openbare ruimte verwijderd door boze inwoners of door kersverse politieke verantwoordelijken. Deze ingrepen vinden plaats op het moment dat de gevestigde orde op zijn kop gezet wordt, of zelfs abrupt beëindigd. Maar deze veranderingen kunnen ook op lange termijn plaatsvinden. Het doel van de autoriteiten is dan om de herinnering aan de gebeurtenissen op lange termijn vast te leggen, een vorm van burgerzin over te brengen om nieuwe waarden en lokale, nationale maar ook internationale helden te eren. Hoofdsteden zijn de plaatsen bij uitstek om deze verschillende herinneringen te bewaren (Julien, 2009). Wat minder bekend is, is dat oorlogen ook aanleiding hebben gegeven tot minder opvallende veranderingen. In deze bijdrage zullen we ingaan op de algemene impact van de wereldoorlogen op de straatnamen in Brussel, maar zullen we ons vooral richten op andere (pogingen tot) wijzigingen die hebben plaatsgevonden onder invloed van de twee bezettingen die de Belgische hoofdstad in minder dan 25 jaar heeft ondergaan.

- > **Kaart 191.** Straatnamen die verwijzen naar de Eerste Wereldoorlog en de Tweede Wereldoorlog op het grondgebied van het huidige Brussels Gewest, per categorie.

Eerste Wereldoorlog

Tweede Wereldoorlog

Bron van de ruwe data: DEGRYSE, I., WAYENS, B., KESTELOOT, C., COLICCHIA, H., VAN UYTVANCK, C., REGNIER, N., DUJEU, A., OTJACQUE, R. (2025).

Odonymische database van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (versie 1) [dataset]. EBxl. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17986015>. Selectie, cartografie en grafische bewerking: netwerk van Brusselse studies van de Université libre de Bruxelles (EBxl).

1 > TIJDENS DE EERSTE WERELDOORLOG: DUBBELE NAMEN SCHRAPPEN

Na verloop van tijd breidde de geleidelijke verstedelijking van Brussel zich uit naar de voorsteden. Dorpen veranderden van karakter en werden geleidelijk aan opgenomen in de hoofdstad. Deze uitbreiding leverde praktische problemen op, zowel administratief, maar ook op het vlak van veiligheid, omdat er plots verschillende wegen dezelfde naam waren in dezelfde stad. Namen als Marktplein, Gemeenteplein, Kerkstraat en Molenstraat, om maar enkele voorbeelden te noemen, komen in tal van gemeenten voor. Vanaf 1851 vond in Brussel de eerste grote operatie plaats om namen te wijzigen in de stad zowel als in de nieuwe gemeenten. Alleen al in de stad Brussel ging het om meer dan 80 wegen, en niet de minste, en meer dan 110 in de gemeenten Sint-Joost-ten-Node, Elsene, Schaarbeek, Sint-Jans-Molenbeek, Anderlecht en Sint-Gillis. Later zou de Conferentie van Burgmeesters – een informele instantie die in 1874 werd opgericht – over deze problematiek gaan. Tijdens haar zitting van 26 mei 1910 richtte deze structuur een centraal bureau op, verbonden aan de burgerlijke stand van de stad Brussel, om deze kwestie te beheren. Een van de eerste taken was het opstellen van een lijst van dubbele straatnamen in Brussel. Op dat moment telde de agglomeratie Brussel 15 gemeenten, goed voor ongeveer 1.250 wegen. Hierin identificeerde het centraal bureau 252 dubbele namen, ofwel 20%. Het overgrote merendeel (172) betrof namen die twee keer werden gebruikt. Maar sommige komen nog vaker voor: tot zes (Veldstraat), acht (Kerkstraat en Groenstraat), tot zelfs tien

keer Statiestraat. De lijst houdt geen rekening met het bestaan van een afzonderlijke generieke benaming, zoals 'straat', 'weg', 'laan', enzovoort. De term 'molen' kwam elf keer voor, in straten, lanen en in een gang. Concreet betekende dit dat wanneer gemeenten toetraden tot de Conferentie, hun werd gevraagd de lijst van al hun wegen door te geven, met als doel dubbele namen te elimineren. De gemeenten bekeken dit vaak geval per geval. Ook in andere hoofdsteden zien we dergelijke ingrepen om dubbele namen te elimineren om administratieve en stedenbouwkundige redenen (Bourillon, 2012). Maar sinds de grote operatie van 1851 en ondanks de verdere verstedelijking van de Belgische hoofdstad volgde er nooit meer een grootschalig initiatief.

Verrassend genoeg nam Stad Brussel tijdens de bezetting, in het voorjaar van 1915, het initiatief voor een nieuwe ontdebbelingsoperatie. Het Centraal Bureau stelde een lijst op en stuurde vervolgens naar elke betrokken gemeente verzoeken om de namen te wijzigen. In totaal werden tijdens de oorlog minstens 86 straatnamen gewijzigd, waarvan 74 duidelijk verband hielden met het wegwerken van dubbele namen. Andere naamswijzigingen hielden verband met de oorlogssituatie zelf, zonder dat dit echter enige reactie van de bezetter uitlokte. Dit was het geval bij de oprichting van het Vaderlandsplein in Schaarbeek. Aanvankelijk wilde de gemeente het plein *Place de Liège* noemen, maar omdat er al een *Rue de Liège* in Vorst en een *Rue du Pays de Liège* in Stad Brussel bestonden, gaf het Centrale Bureau een negatief advies. Andere naamswijzigingen vonden plaats naar aanleiding van het overlijden van prominente personen, aan wie een gemeente eer wilde bewijzen door nieuwe straten naar hen te vernoemen of bestaande straatnamen te wijzigen.

Gemeenten waren over het algemeen weinig enthousiast over het idee van veranderingen. Sommige protesteerden of weigerden zelfs veranderingen door te voeren en betwistten het idee dat er sprake was van een dubbele naam. Paul Errera, burgemeester van Ukkel, schreef aan zijn ambtgenoot van Stad Brussel met de vraag om de volledige lijst van te hernoemen wegen: 'Zo kunnen we beoordelen welke offers van ons gevraagd kunnen worden en welke we van andere gemeenten kunnen vragen.'¹

Elke straatnaam bestaat uit een generieke term (die het type weg aangeeft: straat, laan...) en een specifieke term (de eigenlijke naam). In principe gaat de wens om dubbele namen te schrappen verder dan enkel de specifieke naam, wat door sommige gemeenten werd betwist. Zo weigerde Koekelberg in eerste instantie om de naam van de Onafhankelijkheidsstraat en die van de Jef Lambeauxstraat te wijzigen. In beide gevallen motiveerde ze dit door het feit dat, hoewel de specifieke term elders werd gebruikt, de algemene term verschillend was. Er was een Jef Lambeauxlaan in Sint-Gillis en een Onafhankelijkheidsstraat in Molenbeek, zo klonk het. Maar Stad Brussel voerde een tegenargument aan. Volgens hen was het legitiemer om Jef Lambeauxlaan te behouden, aangezien de beeldhouwer het grootste

¹ Brief van Paul Errera aan Louis Steens, 3 juni 1915, Dossier 79, straatnamen, Fonds des rues, Archief van de Stad Brussel.

deel van zijn leven in Sint-Gillis had gewoond.² Wat de Onafhankelijkheidslaan betrof, stelde de stad voor om het bijvoeglijk naamwoord 'Belgische' toe te voegen, zodat het onderscheid met de gelijknamige straat duidelijker werd. Uiteindelijk aanvaardde Koekelberg dit compromis. Wederom reageerde de bezetter op geen enkele manier op deze geladen beslissing.

Andere gemeenten aarzelden niet om het criterium van ouderdom en demografisch belang aan te voeren. Zo vond Molenbeek dat het aan haar zustergemeenten Vorst, Jette, Ukkel en Koekelberg was om in te stemmen met een naamsverandering van hun 'Gemeenteplein'. Van de negentien 'gemeentepleinen' die sinds 1830 in Brussel bestonden – één in elke gemeente – bestaat vandaag alleen nog dat van Molenbeek (in Oudergem luidt de exacte benaming, die dateert uit 1989, Gemeenteplein van Oudergem). Vaak gebeurden deze veranderingen in twee fases. Een eerste, snelle aanpassing bestond erin de naam van de gemeente toe te voegen, bijvoorbeeld Gemeenteplein van Koekelberg, een benaming die van kracht was van juni 1915 tot oktober 1926. Toen werd het plein opnieuw hernoemd en werd het het Henri Vanhuffelplein (Brussel, 1869 – Koekelberg, 1926), naar de burgemeester die een maand ervoor was overleden.

Maar voor Stad Brussel was niet zozeer het criterium van oude traditie doorslaggevend, maar veeleer de connectie tussen de benaming en de gemeente. Soms bood het toevoegen van een voornaam of een bijvoeglijk naamwoord een oplossing. In Watermaal-Bosvoorde werd de Godshuisstraat bijvoorbeeld de Gemeentelijke Godshuisstraat. Soms kozen gemeenten voor vergelijkbare namen, waardoor het utilitaire of beschrijvende karakter van de straatnaam behouden blijft. In Vorst werd de Brekoezenstraat omgedoopt tot Vroegegroentenstraat; in Watermaal-Bosvoorde wordt de Ooienstraat omgedoopt tot Papiermolenstraat (een deel ervan wordt in het voorjaar van 1927 de Lammerendrieslaan). Soms worden oude Vlaamse benamingen gebruikt. De *Rue de la Fontaine* – een veel voorkomende benaming – werd in Watermaal-Bosvoorde de Heiligenborre, wat dichterbij de oude gebruikelijke benamingen ligt.

Sommige doublures zijn verrassend. Zo telde de Brusselse agglomeratie, ondanks eerdere campagnes om straatnamen te veranderen, in 1915 nog steeds acht straten met de naam Groenstraat. Het Centraal Bureau wou er slechts één behouden, namelijk de belangrijkste, die zich uitstrekt over de gemeenten Sint-Joost-ten-Node en Schaarbeek. De zeven andere gemeenten (Laken, Anderlecht, Vorst, Koekelberg, Jette, Molenbeek en Sint-Lambrechts-Woluwe) werden verzocht een andere keuze te maken, wat ze allemaal deden.

Deze wijzigingen boden ook de gelegenheid om de namen nauwkeuriger te maken. In Laken werd de Clementinastraat de Prinses Clementinastraat, wat een gemakkelijker en correctere identificatie mogelijk maakt. Maar ook hier pleitte de

² Brief van het college van burgemeester en schepenen van Koekelberg aan het college van burgemeester en schepenen van de stad Brussel, 31 augustus 1915, Dossier 79, straatnaamgeving, Fonds des rues, Archief van de stad Brussel.

gemeente Laken eerst voor het behoud van de status quo, met als argument haar bevoorrechte banden met de prinses, die op haar grondgebied werd geboren. Pas later sloot ze zich aan bij de door de stad Brussel voorgestelde, meer nauwkeurige oplossing. Een Clementinastraat en -laan, respectievelijk gelegen in Elsene en Vorst, werden overigens behouden ondanks het risico op verwarring. Het feit dat het om leden van de koninklijke familie ging, verklaart ongetwijfeld waarom deze twee straten, die alleen door hun generieke benaming van elkaar verschillen, behouden bleven. Hetzelfde fenomeen deed zich voor bij de Maria-Hendrikalaan in Vorst en bij de Maria-Hendrikastraat in Elsene. In Vorst werd een poging gedaan om de straat in januari 1916 een andere naam te geven, maar dit wekte de woede van de bewoners. De naam werd vervolgens veranderd in de Koningin Maria-Hendrikalaan.

Een van de gemeenten die het meest getroffen waren door dubbele namen was Oudergem. Dit is niet verwonderlijk aangezien deze gemeente juist tijdens de Eerste Wereldoorlog tot de Conferentie toetrad. Er was dus vooraf geen specifieke actie ondernomen om dubbele namen op lokaal niveau te verwijderen.

Door die toetreding investeerden sommige gemeenten al in de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog. Dankzij deze campagne om dubbele namen te verwijderen, heeft de gemeente Jette haar Gemeenteplein – een naam die, zoals we hebben gezien, oververtegenwoordigd was – omgedoopt tot Kardinaal Mercierplein, als eerbetoon aan de symboolfiguur van de Belgische identiteit tijdens het conflict. In Koekelberg werd de Gasstraat omgedoopt tot de Dapperenstraat, een keuze die wordt gezien als een eerbetoon aan de soldaten van het Belgische leger. In april 1916 deelde de gemeente Elsene het Centraal Bureau van de Stad Brussel mee dat zij de Wenenstraat wou vernoemen naar majoor René Dubreucq, een fervent koloniaal propagandist die op 19 oktober 1914 overleed en op de gemeentelijke begraafplaats begraven ligt. Deze beslissing werd uiteindelijk in november 1918 uitgevoerd. Hetzelfde deed zich voor in Molenbeek, dat in april 1916 zijn voornemen bekendmaakte om de Mainzstraat om te vormen tot een weg ter ere van Edmond Van Cauwenbergh, de voetballer die op 6 mei 1915 aan de IJzer ‘glorieus sneuvelde in dienst van het vaderland’. De weg werd uiteindelijk aangelegd in december 1918. De gemeente Oudergem, waar maar liefst 26 dubbele namen werden geïdentificeerd, besloot toen al dat een deel ervan na het conflict zou worden gebruikt om de inwoners van de gemeente te eren die door de oorlog waren omgekomen: ‘Aangezien de lijst vrij lang is, ben ik van plan dit werk uit te stellen tot na de pijnlijke gebeurtenissen die we nu doormaken. De geschiedenis van de heldendaden van onze soldaten zal ons in staat stellen de dubbele namen te vervangen door glorieuze namen.’³ Niettemin werden er tijdens de oorlog al dertien wijzigingen doorgevoerd. De burgers werden hiervan in maart 1916 op de hoogte gebracht via een affiche (afb. 19.1).

3 Brief van de burgemeester van Oudergem aan Louis Steens, 15 september 1915, Dossier ‘straatnamen’, 93, AVB.

Hoewel dit beleid om dubbele namen te schrappen ter gelegenheid van de oorlog zeker niet te verwaarlozen is, was het veel minder omvangrijk en minder bekend dan de wijzigingen die rechtstreeks verband hielden met de oorlog zelf. Deze golf van naamsveranderingen begon in augustus 1914 en bereikte een piek in de onmiddellijke naoorlogse periode. Als we kijken naar de periode van 1914 tot 1925, komen we uit op een totaal van 179 straten waarvan de naam rechtstreeks verband houdt met de herinnering aan de oorlog (Van Ypersele et al., 2014). Dit ging zowel om het hernoemen van bestaande wegen waarvan de naam niet langer wenselijk was in de openbare ruimte – omdat ze direct of indirect werden geassocieerd met Duitsland en zijn bondgenoten – als om het aanleggen van nieuwe wegen. Dit laatste vond vooral plaats in gemeenten die volop aan het verstedelijken waren en waar de ontwikkeling van nieuwe woningen en wijken tal van mogelijkheden bood. Een vorm van rivaliteit zette de gemeenten ertoe aan zo snel mogelijk te handelen om zich ervan te verzekeren dat ze de eerste – en daardoor enige – gebruikers van de naam waren. Dit fenomeen gold met name voor alles wat te maken had met de internationale herinnering aan het conflict. Zo nam de gemeente Anderlecht in december 1918 met spoed de naam Clemenceaulaan aan (afb. 19.2), om ervoor te zorgen dat geen enkele andere gemeente dat zou kunnen doen. Dit is slechts één voorbeeld van vele, maar het illustreert wel het gewicht van het conflict op de lokale herinnering en de herdenkingskoorts die de Brusselse gemeenten in zijn greep hield.

- > **Afbeelding 19.2.** In Anderlecht veranderde deze weg tussen 1865 en 1919 zeven keer van naam. Uiteindelijk kreeg hij de naam Clemenceaulaan.

Foto: Chantal Kesteloot, 2025.

2 > TIJDENS DE TWEDE WERELDOORLOG: TOENEMEND INTERVENTIONISME

Op 18 mei 1940 trokken de Duitsers Brussel binnen en namen letterlijk de controle over de stad over. Net als tijdens de Eerste Wereldoorlog onderhandelden ze bijna uitsluitend met de burgemeester van Stad Brussel, die vervolgens de taak kreeg om de eisen van de bezetter door te geven aan zijn collega's in de andere Brusselse

gemeenten. Terwijl de bezetter tijdens het eerste conflict nauwelijks belangstelling had voor de straatnamen, was dat deze keer anders. In de zomer van 1941 vroeg Stadtkommissar Karl Hahn – voor de oorlog secretaris van de stad Essen – de stadsautoriteiten om hem een lijst te bezorgen van alle straten in de agglomeratie. Dit verzoek ging vergezeld van precieze instructies: de lijst moest zowel de Franstalige als de Nederlandstalige benamingen bevatten, behalve wanneer het om eigennamen ging. Daarnaast moest ook de gemeente worden vermeld, net als de locatie van de straat en een verwijzing naar de kaart van de agglomeratie, die moest worden bijgevoegd. De stad werd gesommeerd om de gevraagde lijst binnen vijftien dagen te verstrekken! De kwestie werd besproken tijdens de vergadering van de Conferentie van de burgemeesters op 24 juli 1941. Alle gemeenten van de agglomeratie stuurden met spoed een lijst naar Stad Brussel. Het was een zware taak die tien medewerkers vereiste. Het opstellen van de lijst liep dan ook enige vertraging op. Niettemin werd ze op 1 augustus 1941 aan commissaris Hahn bezorgd. Tegelijkertijd mengde ook de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, VNV'er Gerard Romsée, zich in de kwestie van de straatnamen. In een omzendbrief van 29 juli 1941 kondigde hij maatregelen aan 'om een einde te maken aan de neiging van schepencolleges om zonder onderscheid de namen van straten, pleinen enzovoort met een historisch of folkloristisch belang of die verband houden met oude toponymische aanduidingen, te vervangen door benamingen die bedoeld zijn om de herinnering aan persoonlijkheden of gebeurtenissen in ere te houden'. Duidelijk in het vizier waren straten die de naam droegen van voormalige verkozenen en van 'helden die voor het vaderland waren gestorven' tijdens de Eerste Wereldoorlog. Deze brief vermeldde ook de noodzaak om elk voorstel tot wijziging voor te leggen aan zowel de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen als de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie. De secretaris-generaal legde zo bepalingen op die op geen enkele wijze opgenomen waren in de gemeentewet. Er werden nieuwe actoren ingeschakeld: de Koninklijke Commissie voor Toponymie, die weliswaar in 1926 werd opgericht, maar tot dan toe vooral een documentaire rol had, en de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, die weliswaar al in 1835 werd opgericht, maar in de context van de bezetting een nieuwe rol kreeg toegewezen krachtens de omzendbrief van Gerard Romsée. Deze twee instanties moesten voortaan worden geraadpleegd. Een jaar later verduidelijkte de secretaris-generaal nogmaals de betekenis van zijn richtlijnen. Hiermee beperkte hij de speelruimte van de colleges van burgemeester en schepenen aanzienlijk, omdat voortaan elk voorstel voor een nieuwe benaming of naamswijziging ook moest worden voorgelegd aan de provinciegouverneurs en aan de twee besproken commissies. Maar hij ging nog verder, want hij maande de gouverneurs aan om een ongunstig advies uit te brengen over elke wijziging die erop gericht was benamingen te geven die verwezen naar 'de huidige periode'. Alle beslissingen die in strijd waren met het advies van de gouverneurs en die de colleges zouden kunnen nemen, moesten nietig verklaard worden. Het is duidelijk dat er een duidelijke wil was om in te grijpen in de straatnaamgeving. Dit was

nieuw: tot dan had de staat zich namelijk nauwelijks gemengd in de keuzes van gemeenten.

Brussel was uiteraard niet de enige betrokken agglomeratie; we zien soortgelijke initiatieven in Gent en Charleroi. De oprichting van grote agglomeraties lijkt in deze context zowel een kans – er is nog maar één entiteit en dus één gesprekspartner – als een noodzaak – omdat het risico op doublures toenam.

Op 27 september 1942 werd Groot-Brussel opgericht, het laatste van de initiatieven van de bezetter om grote agglomeraties op te richten. Voortaan stond één enkel college aan het hoofd van de negentien gemeenten. Dit college bestond uit prominenten van de Nieuwe Orde, ook al behielden een aantal van hen officieel hun traditionele labels. Als schepen van Kunst en Cultuur vinden we Maurits Liesenborgs (1889-1946), een liberale journalist die zich sinds 1940 bij de Nieuwe Orde had aangesloten. In het voorjaar van 1943 nam hij het initiatief om een commissie op te richten die zich bezighield met het onderzoek naar straatnamen. Deze stap sloot aan bij eerdere initiatieven van secretaris-generaal Romsée.

De commissie werd voorgezeten door de schepen en telde twaalf andere leden. Onder hen bevonden zich onder meer de archivaris van de stad Brussel, Charles Pergameni, de schrijver Michel de Ghelderode en een aantal lokale ambtenaren. De Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie en de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen maakten echter geen deel uit van de nieuwe commissie. Deze twee instanties motiveerden hun weigering met het feit dat zij een advies moesten uitbrengen aan de regering en daarom niet betrokken konden zijn bij eerdere stappen in het besluitvormingsproces. Ook de Koninklijke Archeologische Vereniging van Brussel had de uitnodiging om zich bij deze commissie aan te sluiten naast zich neergelegd. De secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken was evenmin vertegenwoordigd.

Na het conflict pochte de KCML – via haar voorzitter baron Carton de Wiart – dat zij zich patriottisch had gedragen door verschillende initiatieven van colleges met rexisten of leden van het VNV te verhinderen.

┐ *Deze raadpleging, die helaas niet langer verplicht is, heeft de Koninklijke Commissie tijdens de Duitse bezetting enige patriottische voldoening verschaft. Op dat moment schrapten sommige steden en gemeenten op brutale wijze de meest interessante en gerespecteerde namen om ze te vervangen door die van ellendige kopstukken van het rexisme en het VNV. Het behoeft geen betoog dat de Koninklijke Commissie met veel plezier en op energieke en gemotiveerde wijze haar verzet tegen deze besluiten kenbaar maakte, en vaak kreeg zij gelijk. Dit was echter niet zonder enig*

*risico. Ze moest niet alleen strijden tegen de landsverraders, maar ook tegen zij die verraad pleegden.*⁵

Toch moet worden vastgesteld dat de commissie tijdens de bezetting volledig in de lijn van Romsée zat ('wij vinden dat wij u moeten herinneren aan de zeer wijze overwegingen in de omzendbrief van de secretaris-generaal van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Volksgezondheid van 29 juli 1941'), door systematisch negatief advies uit te brengen over verzoeken om veranderingen. Maar niet alle adviezen hadden een uitgesproken ideologische inhoud. In het geval van de badplaats Blankenberge gaf de commissie een negatief advies over een voorstel om een straat te vernoemen naar Joris Van Severen, de leider van Verdinaso, die in mei 1940 in Abbeville werd neergeschoten. De gemeente Elsene kreeg dan weer te maken met een weigering om de Pierre Curielaan te veranderen in de Pierre en Marie Curielaan en om de naam van het Raymond Blyckaertsplein te veranderen in Raymond Blyckaerts en Louis Blyckaertsplein⁶.

De oorspronkelijke doelstelling van de commissie, opgericht in het kader van Groot-Brussel, was bijzonder ambitieus, aangezien het om niets minder ging dan 'het herzien van de benamingen van straten en openbare pleinen vanuit administratief, historisch en taalkundig oogpunt'. Naast het schrappen van dubbele namen werden zes categorieën namen geïdentificeerd voor verandering. Het ging om de zogenoemde gewijzigde namen, de namen die door de traditie waren vastgelegd en die waren hernoemd, de namen die recentelijk waren toegekend, de namen die aanleiding gaven tot verwarring of homonymie, de namen die kakofonisch waren of moeilijk uit te spreken en ten slotte de namen die geen betekenis hadden. Over het algemeen bestond er een wens om terug te keren naar tradities en oude benamingen. Op geografisch vlak was het de bedoeling om de werkzaamheden te beginnen in het centrum van Brussel en vervolgens uit te breiden naar de buitenwijken. De voorstellen van de Commissie zouden worden voorgelegd aan het College van Groot-Brussel. Wanneer dat zijn goedkeuring had gegeven, zou het voorstel ter voorafgaande goedkeuring worden voorgelegd aan de provinciegouverneur. Zodra de wijzigingen waren goedgekeurd, was het de bedoeling om een nieuwe plaat aan te brengen en de oude plaat nog enige tijd te laten hangen ter informatie. Er werd overigens overwogen om geen voorafgaand onderzoek te doen, om elke tussenkomenst van voormalige mandatarissen van de Brusselse gemeenten te vermijden. Maar dit ambitieuze doel zou niet worden verwezenlijkt, aangezien de Commissie pas op 16 mei 1944 werd opgericht. Toch verdient zij wat aandacht. Nog voor haar oprichting werd een groot documentatieproject opgestart. De tweetalige lijst van wegen die de bezetter in juli 1941 had opgevraagd, diende hiervoor als basis. De voormalige gemeenten werden gecontacteerd en hun verzocht een lijst van hun straten en een identificatie van de geëerde personen door te geven. Op basis van

⁵ *Bulletin van de Koninklijke Commissies voor Kunst en Archeologie*, Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, LXXXe jaar, 1942, p. 54 e.v., BCRAA_1942-januari-juni.pdf.

⁶ *Ibid.*

deze informatie werd een uitgebreid dossier met 6.155 steekkaarten aangelegd. Helaas lijkt dit dossier verdwenen te zijn. Het diende in ieder geval als basis voor een uitgebreid rapport dat tijdens de eerste vergadering van de commissie werd voorgesteld.

Ondanks haar late officiële oprichting heeft de commissie substantieel werk verricht en in twee maanden tijd maar liefst acht vergaderingen gehouden. De laatste waarvan we sporen hebben gevonden, dateert van 29 augustus 1944, vijf dagen voor de bevrijding van de hoofdstad. De volgende vergadering – die nooit heeft plaatsgevonden – was gepland op 12 september.

Naast de drang naar naamsveranderingen stond ook de kwestie van het wegwerken van doublures op de agenda – en voor het eerst werden deze ook in het Nederlands overwogen – net zoals het opstellen van correcte vertalingen.⁷ Deze kwestie was niet nieuw voor Brussel, maar het is waarschijnlijk geen toeval dat ze juist in de context van Groot-Brussel, met een Vlaamse burgemeester in de persoon van Jan Grauls, een bijzondere betekenis kreeg. Desalniettemin was het merendeel van de documenten van de Commissie wel degelijk in het Frans opgesteld. Gezien de omvang van de taak die de Commissie te wachten stond, begon zij haar werkzaamheden trouwens met deze kwestie van de dubbele namen. In totaal werden 35 gevallen onderzocht. De Commissie zou echter geen tijd hebben om verder te gaan dan deze voorbereidingen.

In tegenstelling tot de situatie tijdens de Eerste Wereldoorlog bleef het bij intenties, aangezien Groot-Brussel uiteindelijk geen beslissing nam over deze kwestie. Na de bevrijding raakte het werk van de commissie in de vergetelheid. Groot-Brussel verdween. Schepen Maurits Liesenborghs, die in september 1944 was gearresteerd, stierf op 9 januari 1946 aan de gevolgen van een bloedklonter tijdens zijn overplaatsing van de gevangenis van Vorst naar die van Sint-Gillis. Twee maanden later, in maart 1946, begon het proces over Groot-Brussel. Het definitieve vonnis werd uitgesproken in mei 1949. De leden van het College werden veroordeeld tot boetes en het verlies van hun politieke en burgerlijke rechten, en ook tot verschillende gevangenisstraffen van minimaal twee jaar tot levenslang. Tegen vier schepenen werden doodvonnissen uitgesproken, maar geen enkel vonnis werd uitgevoerd.

Uiteraard bleef de kwestie van de doublures de Brusselse autoriteiten op langere termijn bezighouden, maar aan het einde van de oorlog woog deze kwestie nauwelijks door. Als we beide conflicten vergelijken, moeten we vaststellen dat er na september 1944 geen sprake is van een grote golf van veranderingen en nieuwe benamingen zoals na de Eerste Wereldoorlog het geval was. Daar zijn verschillende

7 Het blijkt inderdaad dat wegen met verschillende namen in het Frans op dezelfde manier werden vertaald in het Nederlands. Er zijn achttien gevallen geïdentificeerd (klassiek voorbeeld: de Rue de la Gare in Etterbeek en de Rue de la Station in Brussel worden beide vertaald als Statiestraat). Zie 'Lijst van straten, boulevards en openbare pleinen in Brussel en de agglomeratie waarvan de Vlaamse benaming door meerdere verkeersaders wordt gedeeld', Benaming van straatnamen, 126, ASB.

redenen voor geïdentificeerd: het ontbreken van een gemeenschappelijke herinnering (geen koning-ridder of glorieus leger om te eren) en een snel verdeeld verzet, zowel intern (het gewicht van de koningskwestie) als internationaal met het begin van de Koude Oorlog (Kesteloot, 2012). De wil om Duitsland en zijn bondgenoten na de Eerste Wereldoorlog uit te schakelen, had uiteraard de weg vrijgemaakt. In Elsene wordt de Maarschalk Pétainlaan echter omgedoopt tot de Arnaud Fraiteurlaan (1924-1942), naar de jonge verzetsstrijder die ter dood werd veroordeeld voor de moord op de collaborerende journalist Paul Colin en in Breendonk werd geëxecuteerd (afb. 19.4). In Ukkel werd de Japanstraat omgedoopt tot Generaal Mac Arthurstraat (1880-1964), als erbetoon aan een man die een belangrijke rol speelde in de oorlog in de Grote Oceaan. De gemeente Evere, die tijdens de bezetting deel uitmaakte van Groot-Brussel maar pas in 1954 tot de agglomeratie toetrad, was waarschijnlijk de eerste die zich op een meer discrete manier over de kwestie van de naamsveranderingen boog. Op 21 september 1944 besloot het college namelijk om twee straten te hernoemen die waren vernoemd naar twee beruchte collaborateurs: Ernest Claes (1885-1968) en Cyriel Verschaeve (1879-1949). Opmerkelijk is dat deze laatste straat de Rue du Maquis werd, wat aanvankelijk werd vertaald als Kreupelhoutstraat, op zich een correcte term, maar die alleen verwijst naar een landschap met struikgewas. Pas vanaf 1 juli 1945 werd het de Maquisstraat, om ondubbelzinnig te verwijzen naar de gebieden die heldhaftig door het verzet werden verdedigd (afb. 19.3). De Ernest Claesstraat werd de Rue de la Résistance/Weerstandstraat. De gemeente koos er bewust voor om de verzetsstrijders in het algemeen te eren in plaats van in te gaan op het meer concrete verzoek van de bewoners om hun straat de Émile Rijkmansstraat te noemen, naar een verzetsstrijder die daar woonde en tijdens de bevrijdingsgevechten in Ohain om het leven kwam.

- **Afbeelding 19.3.** In Evere werd de straat van de inmiddels zeer controversiële Cyriel Verschaeve in september 1944 omgedoopt tot Maquisstraat.

Foto: Chantal Kesteloot, 2025.

Dat de grote hervormingsbeweging na de Eerste Wereldoorlog ongeëvenaard bleef, kwam ook doordat er veel minder nieuwe straten werden aangelegd door de vertraging van de bevolkingsgroei. De bevolking van alle Brusselse gemeenten groeide tussen 1947 en 1970 met slechts 11%. Sommige gemeenten kenden zelfs een krimp. We kunnen dus spreken van een zekere verzadiging van de ruimte. Tegelijkertijd ontmoedigden de nationale autoriteiten verdere veranderingen. De richtlijnen van Gerard Romsée werden niet volledig terzijde geschoven. Het was duidelijk dat de centrale autoriteiten koste wat kost een herhaling wilden voorkomen van het scenario van na november 1918. In februari 1945 stuurde de liberale minister van Binnenlandse Zaken Adolphe Van Glabbeke een omzendbrief naar de provinciegouverneurs waarin hij hen opdroeg de schepencolleges aan te sporen zo min mogelijk veranderingen door te voeren. Hij herinnerde hen er ook aan dat het advies van de provinciegouverneur voor vereist was voor veranderingen. De raadpleging van de Koninklijke Commissie voor Toponymie (wanneer de benaming historisch, toponymisch of folkloristisch belang had) en van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (indien de benaming al vóór 1890 bestond) bleef in voege. In het algemeen werden de gemeenten aangemoedigd om veranderingen te beperken en zoveel mogelijk te vermijden dat persoonsnamen werden toegekend: 'De naam van een beroemdheid van gisteren kan morgen minder waardig lijken om aan het nageslacht door te geven, een "groot man" die nog in leven is, kan ten val komen, een bondgenoot kan naar een ander kamp overstappen.' Een nauwelijks verholde verwijzing naar maarschalk Pétain enerzijds en Japan anderzijds.

- > **Afbeelding 19.4.** In oktober 1944 hernoemde de gemeente Elsene de Maarschalk Pétainlaan – een naam die dateert uit oktober 1920 – naar Arnaud Fraiteur, als eerbetoon aan de jonge verzetsstrijder die in 1943 door de Duitsers werd geëxecuteerd.

Foto: Chantal Kesteloot, 2025.

3 > CONCLUSIE

Hoewel er vaak wordt gedacht dat er tijdens de bezettingen niets gebeurde op het vlak van straatnamen, was dat wel degelijk het geval. Tijdens de Eerste Wereldoorlog nam de stad Brussel het initiatief om dubbele namen te schrappen. De gemeenten reageerden over het algemeen positief op de verzoeken, ook al werden de daadwerkelijke beslissingen soms pas na het conflict genomen of zelfs opnieuw bediscussieerd. De tweede bezetting was aanleiding voor een interventiebeleid van de centrale staat, een aanpak die na het conflict werd voortgezet. Het was duidelijk de bedoeling om een scenario zoals de naamsveranderingen van na november 1918 te vermijden. Deze strengere wetgeving alleen verklaart echter niet waarom er, zoals opgemerkt, minder veranderingen hebben plaatsgevonden. We moeten vaststellen dat de Tweede Wereldoorlog niet dezelfde plaats heeft ingenomen in de Brusselse openbare ruimte als de Eerste Wereldoorlog, hoewel we de laatste jaren nieuwe benamingen hebben gezien. Dit wijst op een mobilisatie van deze periode in een politieke context van moralisering van het verleden en strijd tegen extreemrechts.

> BIBLIOGRAFIE

Archiefbronnen

Archief van de Stad Brussel, Fonds des rues, dossiers 79, 100 tot 120.

Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, XX, 1946.

Publicaties

BOURILLON, F. (2012). (editor) *Changer les noms des rues de Paris. La Commission Merruau – 1862*. PUR.

Cercle d'Histoire et de Folklore d'Evere (s.d.). *Les rues d'Evere au fil du temps*. Musée communal d'Evere.

GODDEERIS, I. (2017). The Nazi and the Colonizers. Flemish debates on street names in 2017. *Zeitschichte*, 46, 61-82.

JULIEN, É. (2009). *Paris, Berlin. La mémoire de la guerre 1914-1933*. PUR.

KESTELOOT, Ch. (2012). Toponymie et mémoire de la Seconde Guerre mondiale. Les noms de rues à Bruxelles. *Revue Belge d'Histoire Contemporaine*, 2-3, (108-137). https://www.journalbelgianhistory.be/en/system/files/article_pdf/007_Kesteloot_Chantal_2012_2_3.pdf

KESTELOOT, Ch. (2024). L'histoire au bout de la rue. Le passé dans l'espace public bruxellois. *Politika*. <https://www.politika.io/fr/article/lhistoire-au-bout-rue-passe-lespace-public-bruxellois>

KESTELOOT, Ch. (2026). Street Names: Open-air Public History. In Cauvin T, & Wojdon J. [dir], *The Long History of Public History in Europe*. De Gruyter.

VAN YPERSELE, L., DEBRUYNE, E., & KESTELOOT, Ch. (2015). *Brussel. De oorlog herdacht (1914-2014)*, Brussel, La Renaissance du Livre, 2014.

WAAR ZIJN DE VROUWEN? INFOGRAFIE OVER VROUWEN IN DE STRAATNAMEN VAN HET BRUSSELS GEWEST

Iadine DEGRYSE (FRESH/FNRS, ULB, UCLouvain)
en Chantal KESTELOOT (Cegesoma/Rijksarchief)

De methodologie die voor deze infografie is ontwikkeld, wordt op de laatste pagina in detail omschreven

49,7 %

Dat is het percentage persoonsnamen in alle straatnamen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Van de 5.282 straatnamen (straten, lanen, parken, pleinen) zijn er **2.622** die verwijzen naar een persoon of een groep.

Dat vertegenwoordigt 49,7 % van de Brusselse straatnamen.

4,2 %

Van de 5.282 straatnamen in het Gewest zijn er 4,2% gewijd aan vrouwen. Dat zijn **223** straatnamen. Als we kijken naar alle persoonsnamen (2.622), vertegenwoordigen vrouwen 8,5%.

Het gaat om wegen die zijn vernoemd naar een vrouw, naar een vrouw en een man (expliciet met hun voornamen) en naar meerdere vrouwen (muzen, brigittinen, enzovoort).

1

De Willy De Bruynstraat (1914-1989) is de enige straat die een transgenderpersoon eert. Deze Belgische wielrenner werd geboren als vrouw en werd in 1937 wettelijk erkend als man. In 2019 heeft de Stad Brussel een straat naar hem vernoemd. Deze straat wordt tot de mannen gerekend.

In de cultuur en het openbare leven worden vrouwen vaak aangeduid met hun voornaam, zonder vermelding van hun achternaam, in tegenstelling tot mannen. Hoe zit dat bij de **Brusselse straatnamen**?*

7,2 %

Dit is het percentage mannennamen waarbij alleen de voornaam wordt vermeld

- 61,8 % van de mannelijke straatnamen wordt vermeld met de voornaam en de achternaam.
- 31 % van de mannelijke straatnamen wordt alleen met de achternaam vermeld

51,7 %

Dit is het percentage wegen die naar een vrouw zijn vernoemd en waarbij alleen de voornaam wordt vermeld. Het contrast met mannen is dus erg groot.

- 41,5 % van de vrouwelijke straatnamen wordt vermeld met de voornaam en de achternaam.
- 6,8 % van de vrouwelijke straatnamen zijn alleen met de achternaam vermeld.

In de Brusselse straatnamen worden vrouwen dus **meestal alleen met hun voornaam aangeduid**. Mannen worden vaker alleen met hun achternaam aangeduid (31% van de mannelijke straatnamen tegenover 6,8 % van de vrouwelijke straatnamen).

* 176 namen van vrouwen met alleen een voornaam of alleen een achternaam; 2.054 namen van mannen met een voornaam of een achternaam (koppels, groepen, gemeenschappen en generieke namen – Koninginnestraat, Bruidsstraat – zijn buiten beschouwing gelaten om alleen naar individuen te kijken).

0,08 %

Dat zijn vier straatnamen. Dit is het aantal straatnamen dat expliciet verwijst naar **een koppel**: de Albert-Elisabethlaan, de Pierre en Marie Curielaan, de Sarah en Jacques Goldbergdreef en de Albert en Marie-Louise Servais-Kinetstraat. Ze worden hierna opgenomen bij de straatnamen van zowel mannen als van vrouwen. Andere straatnamen bevatten twee familienamen of een algemene naam zonder expliciet te verwijzen naar een koppel (Aartshertogen, Meyers-Hennau, Huart-Hamoir...).

Het gezin is aanwezig in de Brusselse straatnamen, met onder meer een Familielaan, een Paradis des Enfants en zelfs een **Goede Moederstraat** (een verwijzing naar religieuze vrouwen...). Vaders werden niet geëerd met een straatnaam. Achter sommige familienamen gaat echter een hele familie schuil (zie bijvoorbeeld de Tedescolaan in Oudergem).

109

Dat is het aantal straten dat verwijst naar **een beroep** of functie (houthakkers, steenbakkers, edelsmeden, wielrenners, hoefsmeden).

Slechts één daarvan is vrouwelijk: de Herderinlaan. Tot 1993 bestond er ook een Bloemenmeisjesgang in 1000 Brussel, maar die is nu geprivatiseerd.

267 vs 0

In de categorie 'Militairen, soldaten en ontdekkingsreizigers' vinden we 267 mannen, 20 groepen (oud-strijders, helden, bevrijders, dapperen...) en geen enkele vrouw.

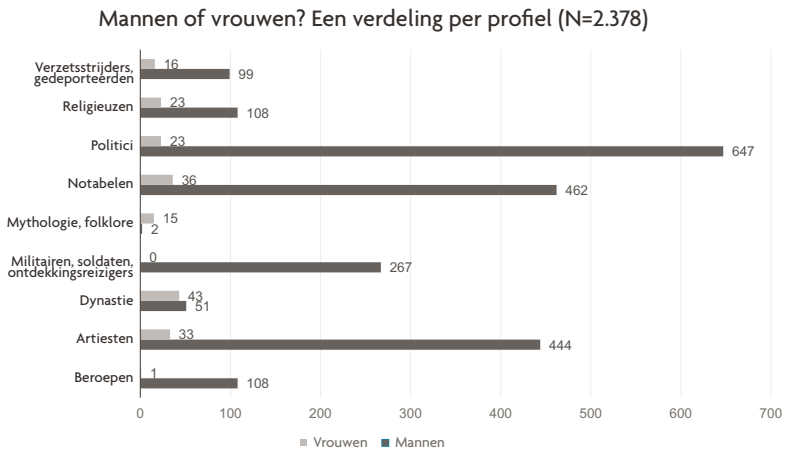
1975

Verrassend? Nee. Vrouwen mochten pas in 1975 toetreden tot het Belgische leger, dus na de conflicten van de twintigste eeuw die in de straatnamen ruimschoots aan bod komen.

Profielen

Wat is het profiel van de 2.622 namen die naar personen verwijzen?

We hebben 2.378 individuen geselecteerd* en negen categorieën gecreëerd: verzetsstrijders (of gedeporteerden), religieuzen, politici, notabelen (buiten de politiek), figuren uit de mythologie (of folklore), militairen (soldaten en ontdekkingsreizigers), leden van de dynastie, kunstenaars en ambachtslieden. Sommige personen kunnen in meerdere categorieën voorkomen. Een politicus kan immers ook verzetsstrijder of gedeporteerd zijn geweest. De categorisering is dus deels arbitrair (zie de methodologische kadertekst aan het einde van deze infografie).

- **Mannen** zijn voornamelijk politieke persoonlijkheden (29,6% van de mannelijke straatnamen), notabelen (21,1%) en kunstenaars (20,3%).
- **Vrouwen** zijn voornamelijk leden van de koninklijke familie (22,6% van de vrouwelijke straatnamen), notabelen (18,9 %) en kunstenaars (17,4%).

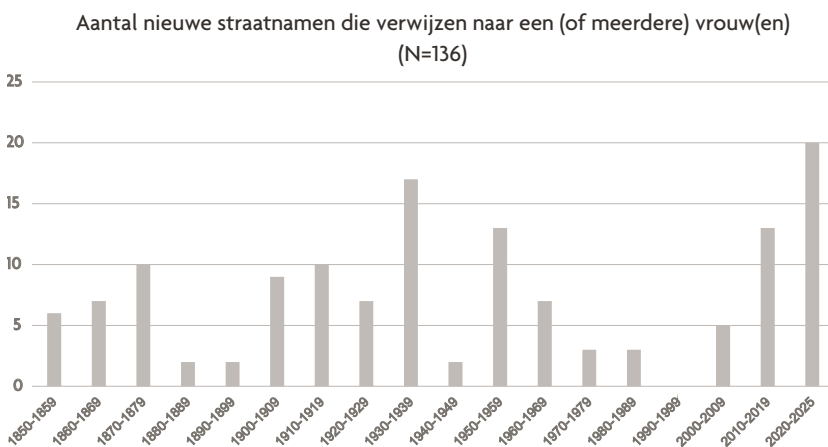
* We hebben de groepen, de onbekenden en de familienamen zonder voornaam weggelaten (N=244).

Datum van verschijning

● Vrouwen

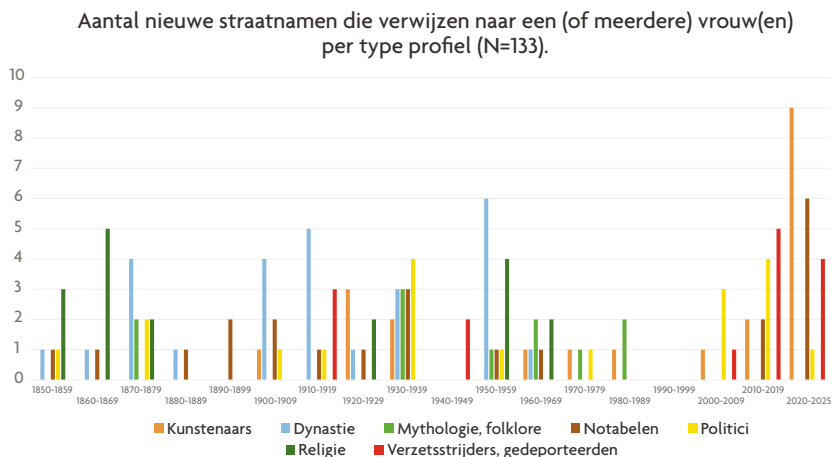
Van de in totaal 223 plaatsnamen die een of meerdere vrouwen eren, kon voor 136 namen (ofwel 60,9%) de datum van ontstaan worden achterhaald. De volgende grafiek toont het aantal straatnamen met vrouwen dat per decennium is gecreëerd:

(de twee namen van vóór 1872 en 1876 zijn meegeteld in het decennium 1860-1869, maar zijn waarschijnlijk ouder)

Rekening houdend met de beperkingen van deze oefening (39% van de vrouwennamen kon niet worden gedateerd), blijkt dat **de eenentwintigste eeuw zich onderscheidt** op het vlak van feminisering met 38 nieuwe namen, waarvan 20 tussen 2020 en 2025: een record. Toch bedroeg het aandeel vrouwennamen in de Brusselse straatnamen al 4,2% in 2021 (Ouali et al., 2021). Deze nieuwe namen hebben dus nog geen invloed gehad op het totale aandeel vrouwen in de Brusselse straatnamen. Veel vrouwennamen zijn in de eerste helft van de twintigste eeuw en in de jaren 1950 verschenen, waarna tussen 1960 en 2000 een vertraging optrad. In die periode werden er namelijk weinig nieuwe wegen aangelegd en werd alles eraan gedaan om naamsveranderingen te ontmoedigen.

Laten we eens kijken naar het profiel van de straatnamen van vrouwen per decennium, aan de hand van zeven categorieën: kunstenaars, dynastieën, mythologie (of lokale folklore), notabelen, politici, religie en verzetsstrijders (of gedeporteerden) (N=133).

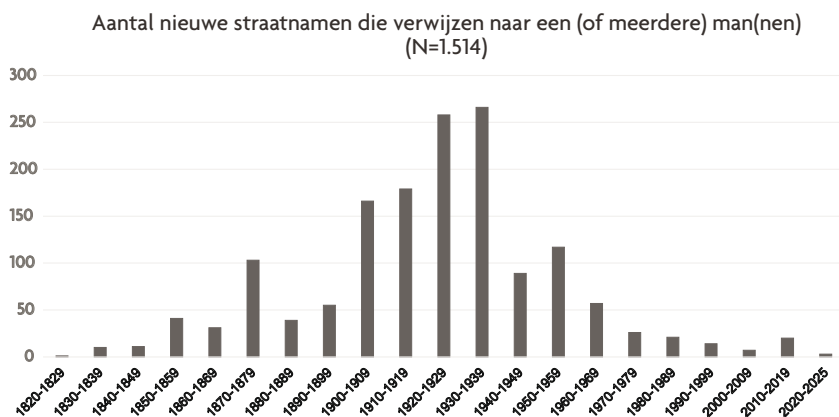

De eenentwintigste eeuw wordt gekenmerkt door een grotere zichtbaarheid van vrouwelijke kunstenaars (+12), verzetsstrijders of gedeporteerden (+10), politici (+8) en notabelen (lokale persoonlijkheden buiten verkozenen, +8).

Daarentegen zijn bepaalde profielen, die voorheen een prominente plaats namen in de straatnaamgeving, niet meer terug te vinden in nieuwe namen: mythologische en folkloristische figuren die vanaf het midden van de negentiende eeuw opdoken, zijn sinds de jaren 1980 niet meer terug te vinden in nieuwe straatnamen, evenmin als religieuze verwijzingen.

● Mannen

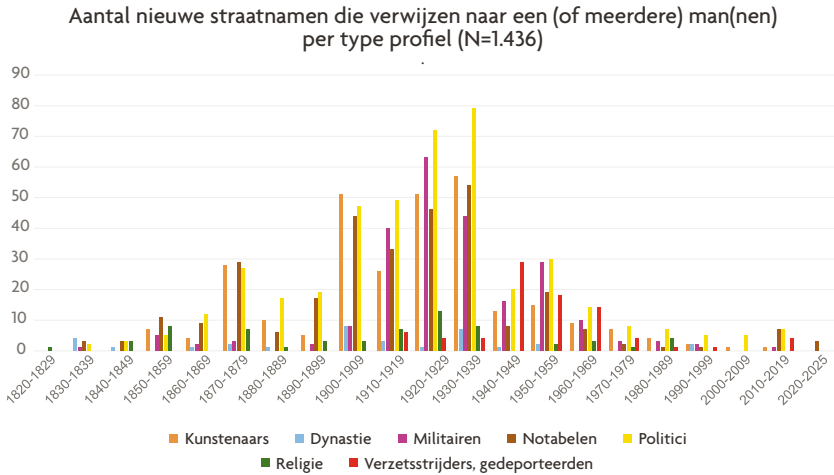
De mannelijke straatnamen (een individu, een koppel, of een groep waarnaar in het Frans wordt verwezen met de mannelijke vorm) vertegenwoordigen 2.295 unieke odoniemen. Voor 1.514 daarvan hebben we de invoering kunnen dateren (65,9%).

Het aantal straten dat tussen 1900 en 1939 naar een man werd vernoemd, is spectaculair en vertegenwoordigt 57% van alle mannelijke straatnamen. Dit komt overeen met de belangrijkste periode van verstedelijking en aanleg van nieuwe straten in Brussel. Dat staat in schril contrast met de eenentwintigste eeuw, met slechts 29 nieuwe wegen die naar een man zijn vernoemd.

Als we het aantal wegen vergelijken dat in de loop der jaren aan mannen en vrouwen is toegewezen, zien we dat het huidige decennium historisch is: met 20 nieuwe vrouwennamen tegenover 3 nieuwe mannennamen sinds 2020 is het voor het eerst in de geschiedenis van Brussel dat er meer vrouwennamen dan mannennamen zijn gecreëerd.

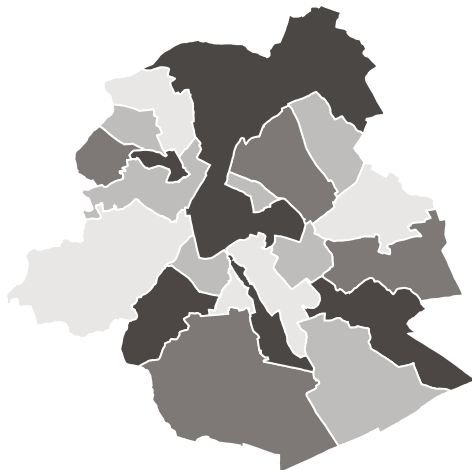
Wat de straatnamen van vrouwen betreft, zagen we eerder dat er sinds de jaren 1960 geen nieuwe wegen meer vernoemd zijn naar religieuzen. Hoe zit het met mannen? Als we de belangrijkste profielen (kunstenaars, dynastieën, militairen, notabelen, politici, religieuzen en verzetsstrijders) bekijken, krijgen we de volgende verdeling (N=1.436).*

In de jaren 1990 zijn nog twee wegen aangelegd ter ere van koning Boudewijn en koning Albert II (terwijl er sinds 1954 geen meer waren aangelegd). In de jaren 1980 zijn vier wegen aangelegd in de categorie religie: Martinus V (2 keer), kardinaal Cardijn en Sint Lendrik(s).

* Voor de verdeling per profiel hebben we de onbekenden, de beroepen, de bevolkingsgroepen en de mythologische figuren weggelaten (N=78).

De negentien Brusselse gemeenten

Voor elke gemeente hebben we het totaal aantal straatnamen, het totaal aantal namen van personen en het totaal aantal straatnamen van vrouwen geteld. Op basis van deze gegevens zijn drie verhoudingen berekend:

1. Het aantal **personen binnen de totale odonymie** van de gemeente (het regionale gemiddelde was 49,7%). Welke gemeenten liggen boven en onder dit gemiddelde?
2. Het aantal **vrouwen binnen de totale odonymie** van de gemeente (met 223 verwijzingen naar een of meer vrouwen is het regionale gemiddelde 4,2%). Welke gemeenten liggen boven en ver onder dit regionale gemiddelde?
3. En ten slotte, het aantal **vrouwen op het totale aantal persoonsnamen** in de gemeente. Als het doel is om gelijkheid te bereiken, zou dit percentage 50% moeten zijn. Welke gemeenten komen hier dicht bij in de buurt en welke liggen er ver vanaf?

1) Verhouding van de persoonsnamen binnen de totale ononymie per gemeente

	Straatnamen	Personen	Verhouding (aantal personen op het totaal)
Watermaal-Bosvoorde	268	57	21,3 %
Sint-Agatha-Berchem	125	42	33,6 %
Brussel	1312	496	37,8 %
Sint-Pieters-Woluwe	321	132	41,1 %
Ukkel	430	179	41,6 %
Sint-Joost-ten-Node	125	53	42,4 %
Sint-Gillis	164	70	42,7 %
Sint-Lambrechts-Woluwe	301	134	44,5 %
Evere	184	85	46,2 %
Vorst	213	101	47,4 %
Sint-Jans-Molenbeek	300	147	49,0 %
Regionaal gemiddelde	5282	2622	49,6 %
Elsene	355	182	51,3 %
Anderlecht	531	273	51,4 %
Oudergem	280	159	56,8 %
Ganshoren	127	75	59,1 %
Koekelberg	79	47	59,5 %
Etterbeek	197	124	62,9 %
Jette	218	155	71,1 %
Schaarbeek	357	256	71,7 %

Uit onze eerste berekening blijkt dat gemeenten als Schaarbeek en Jette een groot aandeel aan persoonsnamen hebben, met percentages van meer dan 70%. De straatnamen van Watermaal-Bosvoorde en Sint-Agatha-Berchem tellen daarentegen weinig persoonlijkheden, met 20 tot 30 %.

2) Verhouding van vrouwelijke straatnamen binnen de totale onomymie per gemeente

	Straatnamen	Vrouwen	Verhouding (aantal vrouwen op het totaal)
Sint-Gillis	164	1	0,6 %
Evere	184	2	1,1 %
Etterbeek	197	3	1,5 %
Oudergem	280	6	2,1 %
Schaarbeek	357	8	2,2 %
Sint-Joost-ten-Node	125	3	2,4 %
Anderlecht	531	16	3,0 %
Sint-Pieters-Woluwe	321	10	3,1 %
Sint-Agatha-Berchem	125	4	3,2 %
Watermaal-Bosvoorde	268	10	3,7 %
Ukkel	430	17	4,0 %
Regionaal gemiddelde	5282	223	4,2 %
Sint-Jans-Molenbeek	300	13	4,3 %
Elsene	355	17	4,8 %
Brussel	1312	65	5,0 %
Jette	218	12	5,5 %
Ganshoren	127	7	5,5 %
Sint-Lambrechts-Woluwe	301	17	5,6 %
Vorst	213	15	7,0 %
Koekelberg	79	6	7,6 %

Deze tweede berekening kijkt naar het aandeel vrouwennamen in alle straten van een gemeente. Gemeenten als Vorst en Koekelberg liggen ruim boven het regionale gemiddelde, met meer dan 7% van hun straten die naar een vrouw zijn vernoemd. Maar Koekelberg is ook de gemeente met het kleinste aantal straatnamen (79 in totaal). Met de vijf vrouwennamen die sinds 2020 zijn ingehuldigd, staat het met slechts zes vrouwennamen helemaal bovenaan de lijst. Ter vergelijking: Anderlecht heeft zestien vrouwen in zijn straatnamen, maar op een totaal van 531 straatnamen is dat slechts 3%. Drie gemeenten hebben ongeveer 1% vrouwelijke straatnamen, namelijk Sint-Gillis, Evere en Etterbeek, die respectievelijk één, twee en drie vrouwen in hun straatnamen hebben.

3) Verhouding van vrouwelijke straatnamen binnen de persoonsnamen per gemeente

	Straatnamen	Vrouwen	Verhouding (aantal vrouwen op het totaal)
Sint-Gillis	70	1	1,4 %
Evere	85	2	2,4 %
Etterbeek	124	3	2,4 %
Schaarbeek	256	8	3,1 %
Oudergem	159	6	3,8 %
Sint-Joost-ten-Node	53	3	5,7 %
Anderlecht	273	16	5,9 %
Sint-Pieters-Woluwe	132	10	7,6 %
Jette	155	12	7,7 %
Sint-Jans-Molenbeek	147	13	8,8 %
Ganshoren	75	7	9,3 %
Elsene	182	17	9,3 %
Ukkel	179	17	9,5 %
Sint-Agatha-Berchem	42	4	9,5 %
Sint-Lambrechts-Woluwe	134	17	12,7 %
Koekelberg	47	6	12,8 %
Brussel	496	65	13,1 %
Vorst	101	15	14,9 %
Watermaal-Bosvoorde	57	10	17,5 %

Onze laatste vraag gaat over het aandeel vrouwen in het totale aantal persoonsnamen in een gemeente. Als het doel is om gelijkheid te bereiken, zou dit percentage dicht bij 50% moeten liggen. De gemeente die hier het dichtst bij in de buurt komt, is Watermaal-Bosvoorde, waar 17,5% van de persoonsnamen vrouwelijk is. Vijf gemeenten zitten boven de 10%. Daar tegenover staat de gemeente Sint-Gillis, met slechts één vrouwelijke straatnaam – ver verwijderd van gelijkheid, een vaststelling die uiteindelijk geldt voor alle gemeenten in het Brussels Gewest.

Een gendergerichte blik op de gemeentelijke straatnamen, enkele bedenkingen

Anderlecht

De enige laan (boulevard) die naar een vrouw is vernoemd, werd in 1972 ingehuldigd en is een eerbetoon aan Maria Groeninckx-De May (1886-1939), schepen van Onderwijs en Schone Kunsten. Op regionaal niveau is de enige andere boulevard die naar een vrouw is vernoemd die van de Keizerin, terwijl 46 boulevards een mannennaam dragen.

In Anderlecht werden als **eerste namen aan vrouwelijke politici** toegekend: de Maria Tillmansstraat (1869-1936) in 1936 en het Elsa Frisonplein (1885-1937) in 1939. In 2021 onderscheidde de gemeente zich opnieuw met de eerste **verwijzing naar een verzetsstrijdster tegen de kolonisatie**: de Marie Koréhoek (1912-1953).

Er is geen enkele vrouw die verwijst naar religie of mythologie, wat kenmerkend is voor de straatnamen in Anderlecht.

Brussel

Het uitgestrekte gebied van de Vijfhoek, Laken, Neder-over-Heembeek en Haren bevat talrijke verwijzingen naar de koninklijke familie (16 vrouwennamen), religie (14) en soms historische politieke figuren (8). In het historische centrum van de stad zijn nog zes sporen te vinden van **vrouwengemeenschappen**: de brigittinen (twee straten), rijke klaren, ursulinen, visitandinen en Maagden (verwijzend naar de zusters van de Heilige Maagd). De afgelopen jaren heeft de Stad Brussel haar eerste vrouwelijke **verzetsstrijders** geëerd met Yvonne Jospa (1910-2000) in 2002, Andrée de Jongh (1916-2007) en Yvonne Nèvejean (1900-1987) in 2019.

Elsene

In 2013 werd de Pierre Curielaan (aangelegd in 1935) omgedoopt tot **Pierre en Marie Curielaan**, een resultaat na jarenlange discussies. Al in 1942 werd door het gemeentebestuur overwogen om 'Marie' aan deze weg toe te voegen (zie het hoofdstuk '(Re)Ageren tegen gecontesteerde gedenktekens' in dit boek).

In 2025 werd de Edmond Picardstraat (een straat die zich uitstrekt over de gemeenten Elsene en Ukkel) omgedoopt tot **Andrée Geulenstraat** (1921-2022), verzetsstrijdster tijdens de Tweede Wereldoorlog. Tegelijkertijd is de gemeente bezig met de opening van een groot aantal nieuwe wegen op de sites van USquare en de Pleinlaan, die gedeeltelijk aan vrouwen zullen worden gewijd.

Etterbeek

Tot 2018 waren de enige vrouwennamen de Sint-Gertrudisstraat en het Prinses Jean de Merodeplein, dat zijn naam gaf aan het metrostation Merode. Op 15 november 2018 heeft het college een straat vernoemd naar de schrijfster en psychoanalytica **Jacqueline Harpman** (1929-2012). Het duurde echter bijna twee jaar voordat deze naamsverwijziging op 19 oktober 2020 officieel werd. Over enkele jaren zou er een park vernoemd naar (de Franse schrijfster en revolutionnaire) Olympe de Gouges moeten verrijzen.

Evere

Naast Artemis, de dochter van Zeus, vinden we in deze gemeente sinds 2012 ook de **Virginie Plasstraat** (1934-1997), ter ere van het gemeenteraadslid (PRL) dat 32 jaar lang in de oppositie heeft gezeten.

Ganshoren

Deze gemeente eert vijf machthebbende vrouwen: de koninginnen Elisabeth, Paola en Fabiola, en de landvoogdessen Margharetta van Oostenrijk en Maria van Hongarije. Sinds 2021 verwijst een van de straatnamen van de gemeente ook naar een vrouw uit de populaire cultuur: de zangeres **Annie Cordy** (1928-2020), naar wie de Leopold II-tunnel – een regionale weg die vier gemeenten doorkruist – in 2021 werd hernoemd (zie het hoofdstuk '(Re)Ageren tegen gecontesteerde gedenktekens' in dit boek).

Jette

Jette wordt gekenmerkt door zijn 155 odoniemen die een eerbetoon zijn aan een persoon, ofwel 71,1% van de straatnamen in Jette. Twaalf daarvan verwijzen naar een vrouw. Zes daarvan zijn **filmsterren**: Ingrid Bergman, Marilyn Monroe, Simone Signoret, Anna Magnani, Audrey Hepburn en Marlène Dietrich. Ze staan tegenover elf straatnamen die een eerbetoon zijn aan mannen uit de filmwereld. Een echte passie voor de zevende kunst!

Koekelberg

Zussen Brontë

Tot 2020 was er slechts één vrouwelijke naam: de Elisabethparkstraat, aangelegd in 1915. In 2021 voegde de herdoping van de Leopold II-tunnel tot Annie Cordytunnel – een regionale weg – een tweede vrouwelijke straatnaam toe aan de gemeente. In 2024 werden vier nieuwe straatnamen gecreëerd: **Gemba** (?-1897), **Renée Douffet** (1920-1987), **Gisèle Halimi** (1927-2020) en de **zussen Brontë**, verwijzend naar Charlotte (1816-1855), Emily (1818-1848) en Anne (1820-1849).

Oudergem

Met 87 personen eert Oudergem op grote schaal personen die betrokken waren bij de Eerste en Tweede Wereldoorlog. Onder hen is er slechts één vrouw: de verzetsstrijdster Louisa Chaudoir (1878-1945), naar wie in 1945 een dreef werd vernoemd. Men had daar ook haar dienstmeisje aan kunnen toevoegen, dat samen met haar werd gearresteerd en naar Ravensbrück werd gedeporteerd, maar de gemeenteraadsleden gaven er de voorkeur aan om enkel de rentenierster te eren (Kesteloot, 2012).

Schaarbeek

In de 'kunstenaarsgemeente' worden twee vrouwelijke kunstenaars geëerd (tegenover 83 mannen). **Marguerite Van de Wiele** (1857-1941), naar wie in 1931 nog tijdens haar leven een straat werd vernoemd, was journaliste, schrijfster en feministe. De tweede kunstenaar is **Maurane** (1960-2018), naar wie in 2020 een plein werd vernoemd, op een steenworp afstand van waar de zangeres daadwerkelijk woonde. Opvallend is ook de enige verwijzing naar religie in deze gemeente: de Koninklijke Sint-Mariastraat.

Sint-Agatha-Berchem

Hier vinden we de enige vrouwelijke beroepsnaam: de Herderinlaan. In de geschiedenis van Brussel werden andere beroepen traditioneel ook door vrouwen uitgeoefend, zoals lakenweverij, borduurwerk en kantklossen. Ze komen terug in de Brusselse straatnamen, maar dan in de mannelijke vorm: de Borduurdersstraat (Brussel), de Lakenweversstraat (Elsene) en de Weversstraat (Koekelberg).

Sint-Gillis

De enige straatnaam in de gemeente die naar een vrouw verwijst, is het **Marie Jansonplein** (1873-1960), die in maart 2003 werd aangelegd ter ere van deze illustere Belgische politica. Al sinds 1957 was aan haar zoon, Paul-Henri Spaak, een laan in dezelfde gemeente toegewezen... Ze moest bovendien wachten tot 2019 voordat er straatnaamborden met haar naam werden aangebracht. Geen enkele andere straatnaam verwijst naar een vrouw, tegenover 62 straten die verwijzen naar een man, voornamelijk politici (31), notabelen (14) en kunstenaars (13).

Sint-Jans-Molenbeek

Molenbeek is de enige gemeente met een **Begijnenstraat**, die al voorkwam op de kaart van *Bruxelles Industriel* uit 1910 (een molen die aan de begijnen toebehoorde is er vlakbij te zien). In het centrum van Brussel is er ook een Begijnhofstraat, een magere troost voor een vrouwelijke instelling die eeuwenlang haar stempel heeft gedrukt op de ontwikkeling en het openbare leven van Brussel (Vranken, 2018).

Molenbeek onderscheidt zich ook met een **Gabrielle Petitstraat** (1893-1916), die op 17 december 1918 werd ingehuldigd ter vervanging van de Hamburgstraat. In 1931 bracht de gemeente ook hulde aan een lerares, **Hélène Ryckmans** (1864-1941), directrice van de Rijksmiddelbare meisjesschool.

Sint-Joost-ten-Node

Drie straten zijn vernoemd naar een vrouw: **Maria-Theresia** (van Oostenrijk) (1717-1780), **Marie Popelin** (1846-1913) en de feministische romanschrijfster **Marguerite Coppin** (1967-1931). Die laatste verving in 2024 de De Bruynstraat zonder dat dit reacties uitlokte (zie het hoofdstuk '(Re)Ageren tegen gecontesteerde gedenktekens' in dit boek).

Sint-Lambrechts-Woluwe

In deze gemeente wordt een bijzondere persoonlijkheid herdacht: **Lenneke Mare**. Volgens een verhaal uit 1679 zou ze in de veertiende eeuw hebben geleefd, toen ze de avances van een ridder afwees. Uit frustratie beschuldigde hij haar van diefstal en hekserij. Hij liet haar om levend begraven en met een staak doorboren. Toen er op de plaats van de tragedie wonderen gebeurden, werd er een kapel gebouwd en naar haar vernoemd. De laan die haar eert, werd in 1958 ingehuldigd, wat kan worden gezien als een vorm van genoegdoening. Enkele jaren eerder, in 1952, had Michel de Ghelderode een toneelstuk geschreven over haar verhaal.

Er zijn ook dynastieke en mythologische figuren (elk vijf), een kunstenaar en recente straten gewijd aan **verzetsstrijdsters**. Na de inhuldiging van een monument voor de politieke gevangenen van het kamp Ravensbrück in 2000, heeft de gemeente in 2013 de Sarah en Jacques Goldbergdreef aangelegd, de Amanda Stassartgaarde (1923-2013) in 2022, en de Adrienne Gommers en Anne-Marie van Oost-de Gerlachedreef (resp. 1920-2007 en 1923-2020) in 2023. Deze initiatieven komen bovenop de in 1945 aangelegde Albert en Marie-Louise Servais-Kinetstraat.

Sint-Pieters-Woluwe

In deze gemeente vinden we vier verwijzingen naar religie, een notabele (Aleyde van Brabant, de stichtster van de priorij Hertoginnedal) en vijf grondbezitters, onder wie **Aurélie Solvay** (1836-1883) en **Maria de Gomrée** (1847-1915), die veel grond aan de gemeente heeft afgestaan.

Ukkel

Onder de 17 vrouwen die in de gemeente worden geëerd, zijn er de **Gatti de Gamondstraat** (gedeeltelijk in Vorst, aangelegd in 1913), **Edith Cavellstraat** (1865-1915) en **Marie Depagestraat** (1872-1915), twee verzetsstrijdsters uit de Eerste Wereldoorlog, die in 1918 werden geëerd. Ook een belangrijke politieke persoonlijkheid is in de gemeente vertegenwoordigd: de geëngageerde feministe **Monique Rifflet** (1933-2013), naar wie in 2019 een plein is vernoemd.

Vorst

In 1913 werd een Gatti de Gamondstraat ingehuldigd, die zich uitstrekt over Vorst en Ukkel, ter ere van Isabelle Gatti de Gamond (1839-1905), een feministe die zich inzette voor het onderwijs aan meisjes. In deze gemeente zijn ook drie gemeenschappen te vinden: de reeds genoemde Goede Moeders, de Bacchantes (priesteressen van Bacchus, ook verwant aan vrouwen van lichte zeden) en de Abdissen. Sinds 2024 zijn er twee nieuwe vrouwelijke straatnamen ingewijd: **Louise De Hem** (1866-1922) en **Suzanne Spaak** (1905-1944).

Watermaal-Bosvoorde

Naast vijf mythologische verwijzingen is er sinds 2005 een plein gewijd aan **Andrée Payfa-Fosseprez** (1921-2004), de **eerste vrouwelijke burgemeester** (FDF) van een Brusselse gemeente. Ze werd in 1976 verkozen en bekleedde deze functie tot 1994.

Methodologie

Om deze infografie te maken, hebben we de URBiS-database met straatnamen in het Brussels Gewest geanalyseerd vanuit een genderperspectief. Elke plaatsnaam werd volgens verschillende criteria geclassificeerd. De eerste stap bestond erin de namen van personen te identificeren. We hebben handmatig één voor één de patroniemen (de familienamen van personen) en de verwijzingen naar een groep personen of een gemeenschap (religieuze gemeenschap, beroep, functie, specifieke bevolkingsgroep, enzovoort) geïdentificeerd. We hebben alleen de verwijzingen naar personen behouden (de Steenbakkerijenlaan of de Kareelovenlaan zijn bijvoorbeeld geen verwijzingen naar personen, in tegenstelling tot het Steenbakkerserf). Zo hebben we 2.623 unieke odoniemen geïdentificeerd die verwijzen naar een persoon of een groep personen. Vervolgens hebben we voor elk van deze odoniemen aangegeven of het een verwijzing was naar een man, een vrouw, een koppel, een familienaam of een groep. We hebben aan elke straatnaam een van de volgende profielen toegekend: kunstenaar, dynastie, beroep/functie, militair/soldaat/ontdekkingsreiziger, verzetsstrijder/ge-deporteerde, mythologie/folklore, notabele, politicus, religie, bevolkingsgroep. Hoewel politieke persoonlijkheden ook notabelen zijn, hebben we ervoor gekozen om de notabelen apart te vermelden, zodat we lokale en internationale persoonlijkheden, architecten, leraren, landeigenaren, ondernemers, industriëlen, mecenasen, wetenschappers en onderzoekers konden groeperen. We hebben elke straatnaam zodra mogelijk gedateerd, waarbij we ofwel de datum van het besluit van de gemeenteraad ofwel de datum van de inhuldiging van de straatnaam hebben vermeld. Ten slotte hebben we aangegeven of er een voornaam, een achternaam en een titel aanwezig was wanneer het om een expliciete verwijzing naar een persoon ging (baron, commandant, korporaal, dokter, burgemeester, schepen, heilige, enzovoort). Straatnamen die in meerdere gemeenten voorkomen, zijn één keer geteld voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en één keer in elke gemeente. Straatnamen die een eerbetoon zijn aan meerdere mannen, zijn één keer geteld bij de mannen, en diegene die een eerbetoon zijn aan meerdere vrouwen, één keer bij de vrouwen. Diegene die een eerbetoon zijn aan een man en een vrouw, werden één keer geteld bij de mannen en één keer bij de vrouwen.

Bron van de ruwe data: Degryse, I., Wayens, B., Kesteloot, Ch., Colicchia, H., Van Uytvanck, C., Regnier, N., Dujeu, A. & Otjacque, R. (2025). Odonymische database van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (versie 1) [dataset]. EBxl. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17986015>. Berekeningen, statistische verwerking en grafische realisatie: Iadine Degryse. Concept en lay-out: Société royale belge de géographie, Quentin Rombaux. Met dank aan Dirk Jacobs voor het nalezen.

DE DEKOLONISATIE VAN DE OPENBARE RUIJTE IN HET BRUSSELS GEWEST: BELEID, OVERHEDEN EN ACTIVISTEN

Yasmina ZIAN (ULB)¹

1 > INLEIDING

De koloniale sporen in de Brusselse openbare ruimte zijn al twintig jaar gecon-
testeerd. Hierbij wordt zowel een eerbetoon gevraagd aan de helden en slachtoffers
van de kolonisatie, zoals Patrice Lumumba, als de naamsverandering van wegen
en het verwijderen of contextualiseren van standbeelden die de kolonisatie eren.²

In dit artikel gaan we alleen in op het debat over de verandering van plaatsnamen
die verband houden met de koloniale geschiedenis. Eerst plaatsen we de eerste
stappen naar de dekolonisatie van de openbare ruimte in hun context aan de hand

van het voorbeeld van het Lumumbaplein en de Leopold II-tunnel. Vervolgens zul-
len we het hebben over de verschillende politieke initiatieven om het koloniale
verleden aan te pakken, op een moment dat de moord op George Floyd de link
tussen politiegeweld en koloniale praktijken in herinnering bracht. Na deze twee
contexten zullen we ons in een derde fase verdiepen in het recente geval van het

¹ Dit onderzoek werd gefinancierd door het onderzoeksprogramma Horizon Europe van de
Europese Unie in het kader van subsidieovereenkomst nr. 101132582 voor het project CONCI-
LIARE (Confidently Changing Colonial Heritage).

² De discussies over de dekolonisatie van de openbare ruimte gaan meestal over standbeelden
zoals dat van Leopold II. Ander onderzoek toont aan dat de kwestie van het verwijderen van
bustes ook binnen de gemeenten wordt besproken, met betrekking tot de bustes die in hun
gemeentehuis worden tentoongesteld: Vaesen *et al.*, 2024.

verzoek tot naamsverandering van het metrostation Pétillon in de gemeente Etterbeek. Aan de hand van dit geval zullen we de actoren identificeren die bij het debat betrokken zijn, waarbij het maatschappelijk middenveld en activisten zich verenigen, de betrokken overheden aan een verschillende tempo werken en beleidsmakers tal van hindernissen ondervinden om een inclusieve openbare ruimte te creëren. Het artikel eindigt met een stand van zaken over deze kwestie en een denkspoor over de oprichting van monumenten die als dekoloniaal kunnen worden beschouwd, hoewel ze strikt gezien niet onder een dekoloniaal label zijn opgericht: het gaat om een gedenksteen en een bushalte ter nagedachtenis aan een minderjarige die in 2019 door een politieauto werd aangereden.

Voor deze analyse gebruik ik een dubbele invalshoek: enerzijds als historica en anderzijds als coauteur van het rapport over de *dekolonisatie van de openbare ruimte*³ en als wetenschappelijk lid van het begeleidingscomité voor het actieplan dat uit dit rapport is voortgekomen. Deze verschillende invalshoeken maken het mogelijk om kritisch na te denken over de manier waarop de bevoegde overheidsinstanties het actieplan voor de dekolonisatie van de openbare ruimte uitvoeren.

Om de gevolgen van het rapport over de dekolonisatie van de openbare ruimte en de zaak-Pétillon te bespreken, twee actuele en nog weinig bestudeerde onderwerpen, hebben we verschillende actoren geïnterviewd en de perceptie van deze debatten in de pers geanalyseerd, ondersteund door enkele wetenschappelijke publicaties over de Belgische casus. Aangezien het debat over het metrostation Pétillon nog recent is, kan dit artikel geen exhaustieve analyse bieden. Het is ook niet de bedoeling om een kwantitatieve analyse te geven, maar eerder om kwalitatieve gegevens te bieden over het landschap van actoren (activisten, politici en overheden) die betrokken zijn bij het proces van dekolonisatie van de openbare ruimte. We hopen dat deze elementen het mogelijk zullen maken om een systematische en kwantitatieve studie op te starten, naar het voorbeeld van het onderzoek van Nouria Ouali over de plaats van vrouwen in de Brusselse straatnamen (Ouali et al., 2021). We sluiten aan bij het onderzoek van Chantal Kesteloot naar straatnamen en herdenkingen in Brussel en dat van Idesbald Goddeeris naar postkoloniaal België en de dekolonisatie van de openbare ruimte (zie bijvoorbeeld Kesteloot, 2022; 2023; 2024; Goddeeris, 2015; 2016). Deze twee historici hebben al veel bijgedragen aan deze kwestie en komen tot dezelfde conclusie die wij ook onderschrijven: België heeft in 2020 een momentum gekend dat een reeks veranderingen teweeg heeft gebracht, met name door de oprichting van werkgroepen op gemeentelijk niveau. In een van zijn recentste artikelen onthult Goddeeris een polarisatie van de samenleving rond dit debat, dat door sommige Belgen wordt gezien als een aanval op hun identiteit: 'They think that they are no longer allowed to be openly proud of their "own" culture and history and constantly have to apologize for misdeeds for which they do not consider themselves responsible (Goddeeris, 2023: 254). Ondanks deze houding, die in de pers en op conferenties wordt geuit, stelt Goddeeris

3 Rapport ingediend in 2022 bij Pascal Smet, Brussels staatssecretaris voor Stedenbouw en Erfgoed

dat de dekolonisatiebeweging op Belgisch niveau in gang is gezet en tal van veranderingen in de openbare ruimte teweegbrengt. Er hebben inderdaad enkele veranderingen plaatsgevonden, die vooral betrekking hebben op standbeelden.⁴ Wat straatnamen betreft, zijn er twee toponymische wijzigingen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (BHG): de aanleg van het Lumumbaplein in 2018 en de naamsverandering van de Leopold II-tunnel in Annie Cordytunnel. Dit artikel biedt meer inzicht in de situatie in Brussel door enerzijds een analyse te geven van het rapport en het actieplan voor de dekolonisatie van de openbare ruimte en anderzijds van het specifieke geval van het metrostation Pétillon.

2 > WELKE ACTIES EN PROTESTEN ZIJN ER TEGEN DE KOLONIALE TOPONYMIE IN BRUSSEL?

In 2007 vond op het Tulpplein in Elsene een mobilisatie plaats om dit plein te hernoemen tot 'Patrice Emery Lumumbaplein'. Onder de deelnemers bevonden zich kunstenaars, activisten, burgers en wellicht ook voorbijgangers. De initiatiefnemers waren Philip Buyck en Nzema Omba, die zouden blijven ijveren voor een Lumumbaplein achter de Sint-Bonifatiuskerk in Elsene (Buyck, 2025). Het heeft elf jaar geduurd voordat de naam Lumumba in de Brusselse openbare ruimte verscheen. In 2018 wijdde de stad Brussel een square (en geen plein, wat prestigieuzer zou zijn geweest) in ter ere van de eerste Congolese premier. Dit plein ligt op de grens met de gemeente Elsene. De voorkeur van de activisten ging uit naar die gemeente om Patrice Lumumba en zijn twee met hem vermoorde metgezellen, Joseph Okito en Maurice Mpolo, te eren en te herdenken (Soiresse, 2018). In Elsene heeft de wijk Matonge – genoemd naar een wijk in Kinshasa in de Democratische Republiek Congo – immers een sterke band met de koloniale geschiedenis, de Congolese onafhankelijkheid en de diaspora van Sub-Sahara Afrika (Arnaut, 2018). In een van de straten van deze wijk speelde African Jazz voor het eerst het nummer 'Indépendance Cha Cha'. Dit concert vond plaats in de marge van de politieke rondetafelconferentie waar over de Congolese onafhankelijkheid werd onderhandeld en waar de vertegenwoordigers van de nieuwe Congolese staat eisten dat Patrice Lumumba – die toen in Belgisch Congo gevangenzat – zou worden vrijgelaten om aan de besprekingen deel te nemen. Matonge ligt bovendien vlak bij het ruitersstandbeeld van Leopold II, een belangrijke plek voor koloniale herdenkingen.⁵ In 2018 huldigde de burgemeester van de stad Brussel, Philippe Close (PS), het

4 In België zijn sinds 2018 vier straten vernoemd naar Patrice Lumumba en zijn vijf straten met de naam Leopold II hernoemd. Goddeeris, I. (2025), Leopold II, Kimpa Vita, and the Local Decolonisation of the Belgian Public Space. *Journal of Modern European History*, 23(3), 309-325.

5 Dit standbeeld is een symbool van de kolonisatie en staat centraal in talrijke controverses, die begonnen met de performance van Théophile de Giraud in 2008 (Kesteloot, 2022). Als reactie op een eerbetoon dat een liberaal parlementslid aan Leopold II wilde brengen (Clette-Gakuba en Vander Elst, 2018) schreven onderzoekers en activisten in 2016 vervolgens een open brief waarin ze vroegen om het standbeeld van Leopold II te dekoloniseren (Collectif, 2016).

Lumumbaplein in, voor het metrostation Naamsepoort – Matonge. Op enkele meters afstand daarvan werd in 2002 voor het eerst een werk van ‘hedendaagse Afrikaanse kunst’ tentoongesteld in de openbare ruimte van Brussel (CEC, s.d.). Het ging om het fresco van Cheri Samba met de titel ‘Porte de Namur ! Porte de l’amour?’.

In 2021 waren er ook initiatieven om de Leopold II-laan, aangelegd tussen 1866 en 1891, een andere naam te geven (Kesteloot, 2023). Deze boulevard, die zich uitstrekt over Sint-Jans-Molenbeek en Koekelberg, werd echter niet hernoemd, omdat de burgemeesters van mening waren dat de naamsverandering niet op unanieme steun zou kunnen rekenen (Bruzz, 2021).

Dit initiatief volgde op de wens om de naam van de Leopold II-tunnel, die onder dezelfde boulevard loopt, te veranderen (Ringelheim et al., 2020). Een jaar later, bij de heropening, werd ze omgedoopt tot Annie Cordytunnel. De keuze voor deze nieuwe naam is het resultaat van een volksraadpleging die in maart 2020 werd gehouden om de openbare ruimte te feminiseren. Het project werd gedragen door Elke Van den Brandt (Brussels minister van Mobiliteit, Openbare Werken en Verkeersveiligheid) en Nawal Ben Hamou (staatssecretaris voor Huisvesting en Gelijke Kansen). De stemmers konden hun favoriete naam kiezen uit 11 namen die waren voorge-selecteerd door experts. Zij hadden op hun beurt een selectie gemaakt uit een lijst van 13.000 namen die was samengesteld op basis van een eerste volksraadpleging, waarbij iedereen een naam kon voorstellen via de website www.tunnelleopold2.be van Brussel Mobiliteit of via een gratis telefoonnummer. De groep deskundigen die door de initiatiefnemers van het project was aangesteld, had oorspronkelijk tien namen uit de 13.000 geselecteerd.⁶ Ze hadden de naam van Annie Cordy, een Franstalige zangeres die enkele maanden eerder was overleden, uitgesloten. Elke Van den Brandt en Nawal Ben Hamou hebben haar echter toegevoegd (La Libre, 2021), blijkbaar onder druk van hun regering (anonieme bron). Enkele dagen later werd de stemming geopend en won A. Cordy met 22% van de stemmen (Commission de mobilité, 2021).⁷ Op dat moment hadden de politieke vertegenwoordigers niet voorzien dat de figuur van Cordy controversieel was bij antiracistische organisaties (rapport ‘Vers la décolonisation’, 2022). De Annie Cordy-tunnel leidde tot

6 De groep van deskundigen bestond uit Pascale Allard (De Vrouwenraad), Stella Nyanchama Okemwa (Hand in hand tegen racisme), Sassia Lettoun (Noms Peut-Être !), Guy Vanthemsche (emeritus hoogleraar aan de Vrije Universiteit Brussel), Romain Landmeters (docent aan het Centre de recherches en histoire du droit, des institutions et de la société van de Université Saint-Louis) en Yves Lodonou (Collectif mémoire coloniale et lutte contre la discrimination).

7 De stemmers konden kiezen uit de volgende namen: Andrée De Jongh, Chantal Akerman, Isala Van Diest, Marguerite Yourcenar, Marie Skłodowska-Curie, Rosa Parks, Semira Adamou, Simone Veil, Sophie Kanza, Wangari Maathai en Annie Cordy. Brussels Parlement, Integraal verslag van de interpellaties en de vragen, Commissie voor de Mobiliteit, belast met het Openbaar Vervoer, de Openbare Werken en de Verkeersveiligheid, Vergadering van dinsdag 23 maart 2021, Zitting 2020-2021, p. 46-49. <https://weblex.irisnet.be/data/crb/biq/2020-21/00103/images.pdf>

debat toen haar interpretatie van 'Cho Ka Ka O', een lied vol koloniaal-paternalistische representaties, in herinnering werd gebracht.

De belangrijkste spelers in het debat over koloniale straatnamen zijn activisten en kunstenaars van Belgische en/of Afrikaanse afkomst. In Brussel is schrijver Lucas Catherine, die verschillende teksten over de koloniale geschiedenis van Brussel heeft gepubliceerd, een van de voorstanders van de dekolonisatie van de openbare ruimte. Sinds 2004 geeft hij ook rondleidingen waarin hij de koloniale sporen in Brussel blootleegt. Samen met onderzoeker en auteur Antoine Tshitungu Kongolo laat Catherine leden van het Collectif Mémoire Coloniale et Lutte contre les Discriminations (CMCLD) kennismaken met dekoloniale rondleidingen. Dit collectief is een feitelijke samenvoeging van pan-Afrikaanse verenigingen. Vandaag heeft dit collectief het stokje overgenomen en organiseert het dekoloniale rondleidingen in verschillende Belgische steden (CMCLD, website). In Brussel is er ook Femiya (voorheen Bamko-Cran), een vzw onder voorzitterschap van Mireille Tsheussi-Robert, die dekoloniale en feministische rondleidingen in Brussel aanbiedt. Er zijn anderzijds ook groepen of personen die zich uitspreken voor het behoud van eerbetuigingen aan vertegenwoordigers van het kolonialisme. Twee verenigingen staan bekend om hun positieve beeld van de kolonisatie. Het gaat om Mémoire du Congo en het Comité Tervueren-Montgomery.⁸ Deze verenigingen houden zich met verschillende taken bezig. De eerste is opgericht met als doel getuigenissen van voormalige kolonisten te verzamelen, terwijl de tweede is opgericht om campagnes te voeren over stedelijke kwesties (bijvoorbeeld tegen het kappen van kastanjebomen tussen het Jubelpark en het Leopold II-plein).

Op het vlak van onderzoek heeft Matthew Stanard, professor aan het Berry College (VS), zich na Lucas Catherine gebogen over de koloniale sporen in de Belgische openbare ruimte (Stanard, 2019). Zijn boek *The Leopard, the Lion, and the Cock* gaat over het eerbetoon aan de kolonisatie en over de periode en de plaatsen waar het werd gebracht. Dit boek getuigt van een internationalisering van de problematiek en van de internationale belangstelling voor de Belgische casus. De moord op George Floyd in mei 2020, die de 'Black Lives Matter'-beweging heeft versterkt en uitgebreid, heeft bijgedragen tot de zichtbaarheid van het protest tegen koloniale standbeelden over de hele wereld, ook in België. Het standbeeld van Leopold II werd al vóór 2020 regelmatig met rode verf besmeurd en telkens opnieuw schoongemaakt, maar sinds juni van dat jaar wordt het systematisch betwist. Het was ook in juni 2020, tijdens de viering van zestig jaar onafhankelijkheid van de Democratische Republiek Congo, dat Filip, koning der Belgen, zijn 'diepste spijt' uitsprak voor de misdaden begaan door het Belgische koloniale regime. De toespraak van

⁸ Het Comité Tervueren-Montgomery publiceerde op zijn website een opiniestuk tegen het verwijderen van het standbeeld van Leopold II: 'A bas Léopold ! Et Godefroid, on en fait quoi ?', <https://tervueren-montgomery.eu/Site-FR/Tervueren-LeopoldII.htm>; De vereniging Mémoire du Congo publiceert eveneens artikelen waarin wordt gepleit voor het behoud van eerbetoon aan Leopold II in de openbare ruimte: <https://www.memoiresducongo.be/deboulonnage-des-statues-de-leopold-ii/>

de koning, die misschien anekdotisch lijkt, creëerde echter een bewustwording bij een deel van de Belgische politieke klasse dat het – voor een deel van de bevolking – nodig is om het koloniale verleden te herzien.

3 > DE STAAT REAGEERT

Het jaar 2020 was dus een scharnierjaar, een politiek momentum voor dekoloniale initiatieven (Kesteloot, 2022). In het begin van de zomer kondigde de federale regering de oprichting aan van een *Bijzondere commissie belast met het onderzoek over Congo-Vrijstaat (1885-1908) en het Belgisch koloniaal verleden in Congo (1908-1960), Rwanda en Burundi (1919-1962), de impact hiervan en de gevolgen die hieraan dienen gegeven te worden* (Chambre des représentants de Belgique, 2024). Op regionaal niveau richtte staatssecretaris Pascal Smet (Vooruit) een werkgroep op die een rapport moest opstellen over de koloniale sporen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest met aanbevelingen aan zijn regering. Deze politieke initiatieven kwamen twee jaar na de heropening van het AfricaMuseum, die een reeks vragen opriep over de manier waarop België in al zijn diversiteit omgaat met zijn koloniale verleden. De heropening van het museum en de polemieken die daaruit voortvloeiden, hebben bijgedragen tot de zichtbaarheid van de eisen van de dekoloniale activisten in de media. Voor een deel van het publiek en de waarnemers is het museum er namelijk niet in geslaagd zich te dekoloniseren.⁹

3.1 Verslag van de werkgroep: diversiteit voor compromissen

De werkgroep, opgericht door Pascal Smet, bestond uit een vijftiental personen die zouden zijn geselecteerd uit 170 kandidaten (informatie verstrekt tijdens een vergadering van de werkgroep). Het kabinet van Smet lijkt veel zorg te hebben besteed aan het samenstellen van een groep waarin diversiteit zo goed mogelijk vertegenwoordigd was. Er is inderdaad sprake van gendergelijkheid en gelijkheid wat betreft Afrikaanse en Europese afkomst.¹⁰

⁹ Bijvoorbeeld: Wastiau, B., Lismond-Mertes, A. 'Tervuren Remains a Place of False Memories': On the Impossibility of an Epistemological Rupture at the Royal Museum for Central Africa (Belgium): An Interview with Boris Wastiau. *Reframing the Ethnographic Museum: Histories, Politics and Futures*, Michael Rowlands et al. (red.), UCL Press, 2025, pp. 55–68. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/jj.19724095.8>. Geraadpleegd op 27 juni 2025.

¹⁰ Wat de beroepsprofielen betreft, waren er twee vertegenwoordigers van Congolese verenigingen (Dido Lakamo van Change ASBL en Georgine Dibua van Bakushinta), een architect en professor aan de Universiteit van Gent (Maarten Liefoghe), twee journalisten (Gia Brassart en Colette Braeckman), een kunstenaar-architect (Laura Nsengyumva), twee juristen (Sandrine Ekofo en Marie-Sophie de Clippele), een kunsthistorica en curator (Sandrine Colard), twee historici (Margot Luyckfassel en Yasmīna Zian), een antropologe en wetenschappelijk commissaris bij het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika (Bambi Ceuppens), een sociologe (Salome Ysebaert), een archeoloog (Didier Viviers), een schrijver (Lucas Catherine), en de directeur van ICOM-Belgium (Alexandre Chevalier).

Het lijkt erop dat de leden van de werkgroep zijn gekozen vanwege hun verschillende profielen, om zo een genuanceerd standpunt te kunnen innemen dat verschillende standpunten vertegenwoordigt. Tijdens de duur van de missie hebben twee leden de groep echter verlaten. Ze verklaarden beiden dat ze zich niet konden vinden in de richting die de werkgroep insloeg. Men kan zich afvragen of de groep erin geslaagd zou zijn om het rapport op te stellen met leden die zulke uiteenlopende meningen hadden. Onder degenen die zijn gebleven, bestond consensus over het idee dat een dekolonisatie van de openbare ruimte wenselijk was (voor de term 'dekolonisatie', zie Groupe de travail, 2022; Kesteloot, 2022). De meningen van de leden van de werkgroep vulden elkaar dus aan en waren weinig tegenstrijdig (Groupe de travail, 2022).

3.2 Verleden, heden en toekomst van het actieplan voor de dekolonisatie van de openbare ruimte

Na de indiening van het rapport bij het Brussels Parlement werd het rapport aan het grote publiek voorgesteld. Afhankelijk van hun strekking hebben de media het rapport toegejuicht of bekritiseerd. Het lijkt erop dat de meeste journalisten en politieke vertegenwoordigers alleen de eindaanbevelingen hebben gelezen en niet de grondige analyse waarin de aanpak en de instrumenten voor de dekolonisatie van de openbare ruimte werden toegelicht. Zoals te verwachten was, trok een van de voorgestelde scenario's om het ruitersstandbeeld van Leopold II om te smelten de aandacht, ondanks de algemene aanbevelingen. Dit voorstel was het doelwit van kritiek (*Présentation du rapport lors au Parlement bruxellois*, 2022; E.L., 2022). De werkgroep was teleurgesteld dat veel commentaren op het rapport zich beperkten tot het voorstel om het ruitersstandbeeld om te smelten, dat niet representatief was voor de mening van de hele groep, noch voor het rapport als geheel. Dat was trouwens de werkwijze van de redacteurs van het rapport: voor elke aanbeveling heeft de groep verschillende voorstellen gepresenteerd en beargumenteerd. Zo konden de verschillende standpunten worden gehoord, niet over het principe van dekolonisatie zelf, maar wel over de manier waarop de dekolonisatie van de openbare ruimte kan worden uitgevoerd.

Op basis van het rapport dat in februari 2022 aan het Brussels Parlement werd voorgelegd, stelde de regering van het BHG een actieplan op (Wauters, 2025). Dit actieplan werd in mei 2023 door de regering goedgekeurd en bestaat uit veertien punten waarop het Brussels Hoofdstedelijk Gewest wil inzetten om de openbare ruimte te dekoloniseren (*Plan d'action*, 2023). Het betreft verschillende groepen en overheidsinstanties.¹¹ De meeste punten worden gecoördineerd door Urban.

¹¹ Het kabinet van minister Ans Persoons, Leefmilieu Brussel, Brussel Mobiliteit, equal.brussels, Brulocalis, Bruxelles Pouvoirs, Regie der Gebouwen, BELPSO, Conseil bruxellois de lutte contre le racisme, Unia, Brussels.international, vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld, leden van de werkgroep die het rapport heeft opgesteld, Beliris (FOD Mobiliteit), De Fédération Wallonie-Bruxelles, HE2B en Bouwmeester.

brussels. Op sommige punten wijkt het actieplan af van de aanbevelingen. Zo laat het weinig ruimte voor participatieve processen. Op andere vlakken volgt het actieplan de geest van het rapport, bijvoorbeeld wat betreft het belang van samenwerking met de gemeenten, geval per geval, en door iemand aan te werven die belast is met de coördinatie van het actieplan (Urban.brussels, 2023). Urban.brussels zet sindsdien het werk voort dat door P. Smet is begonnen en door Ans Persoons (Vooruit) is voortgezet.

Sinds juni 2024 en tot de eindredactie van dit hoofdstuk (december 2025) wordt het Brussels Hoofdstedelijk Gewest bestuurd door een regering die de lopende zaken afhandelt. De verkiezingsuitslag doet vermoeden dat een nieuwe coalitie de initiatieven voor de dekolonisatie van de openbare ruimte zou kunnen stopzetten. Bij de voorstelling van het rapport aan het Brussels Parlement kreeg het namelijk felle kritiek van Geoffroy Coomans de Brachène en Gaëtan Van Goidsenhoven. Deze twee politieke vertegenwoordigers (MR) pleiten voor het behoud van koloniale sporen in de openbare ruimte. De burgemeester van Etterbeek, Vincent De Wolf (MR), en zijn gemeenteraad hebben eveneens geweigerd om de namen van straten te veranderen die een eerbetoon zijn aan koloniale actoren in zijn gemeente. Etterbeek telt 39 koloniale sporen (Castro, 2025), waaronder 26 straatnamen die verband houden met de kolonisatie (Norman, 2022). Dit brengt ons bij het metrostation Pétillon, eveneens gelegen in Etterbeek, dat sinds eind 2023 onder de aandacht staat van acties om het een andere naam te geven.

4 > HET METROSTATION PÉTILLON

In oktober 2023 werd een petitie online geplaatst. Volgens de auteur Jonas Gomes, die onder een pseudoniem tekent, is het belangrijk dat de openbare ruimte geen koloniale actoren eert, ongeacht of ze actief hebben deelgenomen aan een slachtpartij of niet (Gomes, 2025). Waar staan we twee jaar later? Wat vertelt deze stap van het maatschappelijk middenveld en hoe reageert de besluitvormende macht hierop?

4.1 Burgerinitiatief gesteund door het begeleidingscomité

Eind 2023 lanceert J. Gomes een petitie om de naam van het metrostation Pétillon te veranderen (Change.org, 2023). Dit initiatief krijgt enige aandacht in de pers,¹² en

¹² Bijvoorbeeld: Vers un changement du nom de la station Pétillon ? Une pétition le demande, *bx1*, 02.11.2023, <https://bx1.be/categories/news/vers-un-changement-du-nom-de-la-station-petillon-une-petition-le-demande/?theme=classic>; Une pétition pour changer le nom de la station 'Pétillon' qui renvoie au passé colonial de la Belgique', *SudInfo*, 02.11.2023, <https://www.sudinfo.be/id739257/article/2023-11-02/une-petition-pour-changer-le-nom-de-la-station-petillon-qui-renvoie-au-passe>; Petition to change colonial name of Brussels Pétillon metro station, *The Brussels Times*, 03.11.2023; Décolonisation à Etterbeek : débaptiser la station de métro Pétillon, 'une demande qui mérite d'être prise au sérieux', *Le Soir*, 17.12.2023.

de initiatiefnemer krijgt steun van verenigingen die ijveren voor de feminisering en dekolonisatie van de openbare ruimte.¹³ Dankzij zijn contacten slaagt hij erin snel een afspraak te krijgen met de minister van Mobiliteit, Elke Van den Brandt (Groen). De minister lijkt enthousiast over het idee, maar meer dan een jaar later is er nog steeds geen vooruitgang geboekt (Gomes, 2025).

Ondertussen werd historicus Romain Landmeters aangeworven door de vzw Patrimoine et Culture, waarvan de voorzitter, Thierry Wauters, ook directeur Monumenten en Landschappen is bij Urban.brussels. Landmeters werd ter beschikking gesteld van Urban.brussels om het actieplan voor de dekolonisatie van de openbare ruimte te coördineren. Dat wordt eveneens gestuurd door een vertegenwoordiger van Brussel Mobiliteit, dus vanuit van het bestuur van Van den Brandt. Landmeters is goed vertrouwd met het dossier van de koloniale sporen, aangezien hij samen met Chantal Kesteloot de commissie heeft begeleid die belast was met het identificeren en contextualiseren van koloniale voorstellingen in de openbare ruimte van Etterbeek in 2022 (Commune d'Etterbeek, 2022).¹⁴ Hij was ook lid van de commissie die Van den Brandt en Ben Hamou hadden samengesteld om de naamsverandering van de Leopold II-tunnel te begeleiden (Commission régionale de la Mobilité, 2021).

In februari 2024 ontving het toezichtscomité voor het actieplan voor de dekolonisatie van de openbare ruimte een verzoek van regionaal minister Van den Brandt, die advies wilde inwinnen over de naamsverandering van het metrostation Pétilion. Het comité verstrekke biografische informatie over Arthur Pétilion, evenals vier redenen om het initiatief te steunen en de naam van het station te wijzigen: ten eerste kwam het initiatief van het maatschappelijk middenveld, waardoor het als intrinsiek participatief kan worden beschouwd en daarmee in overeenstemming is met de aanbevelingen in het rapport. In overleg met de initiatiefnemers zou echter een bredere participatie moeten worden overwogen. Ten tweede werd Arthur Pétilion onderscheiden voor zijn inspanningen in het kader van de Kongo-Vrijstaat.¹⁵ Ten derde illustreert zijn loopbaan de ambigue verwevenheid tussen

¹³ Het gaat om Ru.Elles, Nom Peut-être, CMCLD en Femiya. De petitie haalde in iets minder dan twee maanden tijd 500 handtekeningen. Vandaag zijn dat er 1154 (op 27.06.25).

¹⁴ Zie hun hoofdstuk in dit boek.

¹⁵ Arthur Pétilion (Péruwelz 01.09.1855 – Etterbeek 08.10.1909) was een militair die van 1891 tot 1894 carrière maakte in de Kongo-Vrijstaat. Hij staat ook bekend onder de titel majoor Pétilion. Als kapitein bij de artillerie ging hij in 1891 naar Congo om een batterij (een versterkt bouwwerk met artillerie) te bouwen in Shinkakassa, vlak bij Boma. Al snel werd hij benoemd tot kapitein-commandant van de Force publique (een gewapende organisatie die in 1885 bij de oprichting van de Kongo-Vrijstaat werd opgericht en belast was met de bezetting van het grondgebied). Twee jaar later, in 1893, werd hij benoemd tot de eerste klasse in zijn rang en nam hij de leiding over de defensiewerken van de Kongo-Vrijstaat. Bij zijn terugkeer in België ontving hij onderscheidingen en decoraties voor zijn verdiensten voor het koloniale project van Leopold II. Hij was een van de oprichters van de Koloniale villa van Watermaal en gemeenteraadslid van Etterbeek. Koninklijk Belgisch Koloniaal Instituut, 'Arthur Pétilion', *Biographie Coloniale Belge*, T. II, 1951, col. 767, geraadpleegd op 03.03.2024, https://www.kaowarsom.be/fr/notices_petillon_arthur

het Belgische leger en het persoonlijke koloniale project van Leopold II. Ten vierde werd de Kongo-Vrijstaat gekenmerkt door militaire veroveringen die tot doel hadden de bevolking te onderwerpen aan het nieuwe, bijzonder extractivistische en gewelddadige regime (Zian, 2024).

In zijn hoedanigheid van coördinator van het actieplan ontmoette Landmeters enkele maanden later vertegenwoordigers van de MIVB om de voortgang van dit dossier te kennen. Uit het verslag van deze vergadering blijkt dat de MIVB geen belangstelling heeft voor de aanwezigheid van koloniale sporen in haar netwerk en voor de weerspiegeling van de Brusselse diversiteit in de namen van haar haltes en stations. Nochtans voorzag actie 37 van het Brusselse plan ter bestrijding van racisme, net als het actieplan voor dekolonisatie, in het uitwerken van een 'strategie (...) met het oog op een globale actie om de namen van haltes die koloniatoren of de kolonisatie roemen te wijzigen, wat ook betrekking heeft op de namen van de wegen die aan die haltes gelinkt zijn' (Plan bruxellois de lutte contre le racisme, 2023). Op het moment van de vergadering, in mei 2024, had de MIVB nog geen stappen ondernomen met betrekking tot deze globale aanpak. De vertegenwoordigers van de MIVB verklaarden dat zij 'eventueel opnieuw contact zullen opnemen met R. Landmeters wanneer er een initiatief wordt gelanceerd met betrekking tot deze globale aanpak van de namen van haltes en stations' (notulen van de vergadering MIVB-Urban.brussels, 2024). Volgens het verslag van de vergadering is de naamswijziging voor deze instelling niet gerechtvaardigd. Enerzijds verklaart de MIVB dat haar prioriteit ligt bij het vergemakkelijken van de oriëntatie van de gebruikers en dus bij het op een coherente manier koppelen van de toponymie van het station aan de geografische omgeving. Anderzijds vindt zij de kosten te hoog: een dergelijke verandering zou 500.000 euro kosten. De vertegenwoordigers van de MIVB raadden Landmeters aan om eerst samen te werken met de gemeente Etterbeek om de naamsverandering van de Major Pétillonstraat te vergemakkelijken, alvorens verder te gaan met het dossier over de naamsverandering van het station. Hoewel de vertegenwoordigers van de MIVB over het algemeen niet geneigd lijken de naam van het station Pétillon te wijzigen, verklaarden zij zich toch bereid om een contextualiserend bord over A. Pétillon te plaatsen (notulen van de vergadering MIVB-Urban.brussels, 2024).

4.2 Terughoudendheid van de besluitvormers

Hoewel de politieke vertegenwoordigers in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zich uitspreken voor de dekolonisatie van de openbare ruimte (Pascal Smet, Ann Persoons, Elke Van den Brandt, Nawal Ben Hamou), is er nog niets concreets gebeurd. Er is dus sprake van weerstand of terughoudendheid. De analyse in de studie over de feminisering van de Brusselse topografie wijst op eenzelfde mechanisme. Hoewel er aan de oppervlakte consensus bestaat, proberen tegenstanders achter

de schermen de maatregelen te ondermijnen die een diversificatie bevorderen van de profielen die in de straatnamen worden geëerd (Ouali, 2021, §17).

Het ontbreken van een Brusselse regering sinds juni 2024 verklaart ook de moeilijkheden die de politieke vertegenwoordigers ondervinden in het dossier-Pétillon. Aangezien de regering zich momenteel met lopende zaken bezighoudt, kan zij momenteel geen budget vrijmaken om het metrostation te hernoemen (Kabinet E. Van den Brandt, 2025; Persoons, 2025). Het is echter mogelijk dat het plan tegen racisme van Equal.Brussels, dat voorzag in de naamsverandering van stations en haltes van de MIVB, hiervoor een budget had uitgetrokken. Op deze vraag hebben we geen antwoord gekregen van het kabinet van Elke Van den Brandt. Eind maart 2025 stuurde het kabinet van de staatssecretaris voor Stedenbouw en Erfgoed ook een brief naar de minister van Mobiliteit om op de hoogte te blijven van de voortgang van het dossier Pétillon. Het herinnert er trouwens aan dat artikel 32 van de dienstverleningsovereenkomst van de MIVB al voorzag in 'een externe analyse over het inclusieve karakter van de vervoersmaatschappij ten aanzien van de reizigers (met name de aspecten infrastructuur, bewegwijzering (...))' (Contrat de service public, 2024). Het is een complexe zaak, die een delicate aanpak vereist op een moment waarop de regering in lopende zaken zich traditioneel moet onthouden van belangrijke beslissingen. Volgens het kabinet van minister Van den Brandt (Groen) en dat van minister Persoons (Vooruit) is de naamswijziging een politieke beslissing en moet het maatschappelijk middenveld zich blijven mobiliseren. Dit standpunt herinnert eraan dat veel inwoners de naamswijziging niet wenselijk vinden. Politici zijn dus – ook al verdedigen ze een politiek standpunt dat inclusiviteit voorstaat en kolonisatie veroordeelt – niet bereid om controverses aan te wakkeren en daarmee hun kiezers tegen zich in het harnas te jagen.

In de argumenten voor het behoud van de status quo wordt echter vergeten dat er een propagandistisch doel aan de grondslag lag van het aanbrengen van deze koloniale sporen in de openbare ruimte (Landmeters, 2022). Zoals Ch. Kesteloot opmerkt, is het verwijderen van standbeelden 'in de eerste plaats het resultaat van opeenvolgende politieke beslissingen op het gebied van herinneringsbeleid' (Kesteloot, 2022).¹⁶ Het gaat hier dus geenszins om het uitwissen van de geschiedenis, maar om het invoeren van een nieuw herinneringsbeleid. Daarom hebben politieke vertegenwoordigers die voorstander zijn van dekolonisatie er alle belang bij ervoor te zorgen dat een meerderheid van de bevolking hen volgt, wat in Brussel misschien nog niet het geval is.

¹⁶ 'avant tout le fruit de décisions politiques mémorielles successives'

5 > BUSHALTE MEHDI BOUDA, EEN DEKOLONIALE DAAD DIE DEZE NAAM NIET DRAAGT

We sluiten af met het geval van de bushalte Mehdi Bouda, een naam die herinnert aan een zeventienjarige jongen die in 2019 door een politieauto werd aangereden. Deze halte, die in februari 2024 werd ingehuldigd, kan worden beschouwd als een stap in de richting van de dekolonisatie van de openbare ruimte, aangezien hij eer betuigt aan een slachtoffer van politiegeweld (Blanchard, 2017). Uit de namen van de slachtoffers van politiegeweld van de afgelopen twintig jaar, gepubliceerd door de Liga voor Mensenrechten, blijkt dat het legitieme geweld van de staat in de overgrote meerderheid van de gevallen wordt uitgeoefend op mensen van kleur (Ligue des droits humains, 2023). In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zijn er twee plaatsen die de herinnering aan Mehdi Bouda levend houden: een gedenksteen op het Anneessensplein in de stad Brussel en een bushalte in Anderlecht. In het geval van de stad Brussel was de positie van de burgemeester gecompliceerd: een eerbetoon aan Mehdi Bouda had tot ontevredenheid bij de politie kunnen leiden. De burgemeester is namelijk ook hoofd van de politie, waardoor hij zijn politie over het algemeen verdedigt om de openbare orde te handhaven en het vertrouwen van de agenten te behouden. De herdenking ter ere van Mehdi Bouda is echter goed verlopen en het lijkt er niet op dat de politie zich heeft gestoord aan de onthulling van deze gedenksteen. Dit voorbeeld, net als de naamsverandering van het busstation (van Peterbos naar Mehdi Bouda) op initiatief van de regionale minister van Openbaar Vervoer, relativeert het risico op conflicten die andere dekoloniale maatregelen in de openbare ruimte zouden kunnen veroorzaken.

6 > CONCLUSIE – DE OPENBARE RUIMTE DEKOLONISEREN: TUSSEN DROOM EN DAAD

Twee jaar na de indiening van het rapport over de dekolonisatie van de openbare ruimte komt het Brussels Hoofdstedelijk Gewest maar moeizaam vooruit. Dit artikel heeft aangetoond dat de moeilijkheden voortkomen uit een gebrek aan consensus binnen de bevolking, uit de terughoudendheid van de politiek en de administraties om het actieplan van de regering uit te voeren, en vandaag uit het ontbreken van een Brusselse regering. Een andere moeilijkheid is de overlapping van bevoegdheden bij het advies- zowel als het besluitvormingsproces. Aangezien er geen consensus bestaat over deze kwestie, is de overheid niet altijd bereid om impopulaire maatregelen door te voeren (Norman, 2022). Het lijkt er dus op dat de dekolonisatie van de openbare ruimte vrij beperkt blijft tot standbeelden of semi-openbare ruimtes, zoals het Van Eetveldehuis of de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, die van plan zijn een kunstinstallatie te plaatsen op het ruitersstandbeeld van Leopold II dat identiek is aan dat op het Troonplein. Naast deze voorbeelden van dekolonisatie van standbeelden, kunnen we ook de verwijdering

van het standbeeld van agent Émile Storms (1846-1918) door het gemeentebestuur van Elsene noemen. Deze verwijdering vond plaats om 7 uur 's ochtends op 30 juni 2022, de dag waarop de onafhankelijkheid van de Democratische Republiek Congo wordt gevierd. Het was het resultaat van een politiek besluit dat op niet-participatieve wijze en zonder publiek werd genomen. Het maatschappelijk middenveld werd niet geraadpleegd en ook niet uitgenodigd voor het evenement. Sindsdien bevindt het standbeeld zich in de gemeentelijke gebouwen. Omdat deze verwijdering plaatsvond zonder de nodige vergunning, werd de gemeente Elsene gesancioneerd en overweegt zij nu een contextuele en participatieve regeling. Urban.brussels, dat de vergunningen verleent, laat de intrekking van de sanctie namelijk afhangen van de toevoeging van een voorziening op de plaats waar het standbeeld is verwijderd, die de verwijdering documenteert en Storms in zijn context plaatst. Volgens Th. Wauters heeft de polemiek rond dit standbeeld een dialoog op gang gebracht rond deze figuur, die bij de Brusselaars weinig bekend was. Voor hem is dit standbeeld een ideale casestudy om te experimenteren met dekoloniale en participatieve installaties. Hij voegt eraan toe dat het ondenkbaar is dat er niets wordt gedaan op de plaats waar het standbeeld is verwijderd en dat de enige manier om de geschiedenis van Storms te kennen zou zijn om naar het museum van Elsene te gaan. Dat zou niet in overeenstemming zijn met de geest van het actieplan dat tot doel heeft de Belgische koloniale geschiedenis aan te pakken (Wauters, 2025). Ook in Elsene laten veranderingen echter op zich wachten. Initiatieven worden er evenzeer vertraagd door 'de verkiezingen van 2024, de verandering van wetgevende macht en (...) het ontbreken van een begroting en een regionale regering' (Veit- hen, 2025).

Het actieplan voor de dekolonisatie van de openbare ruimte wordt gecoördineerd door Urban.brussels, maar deze administratie is niet als enige verantwoordelijk. Voor de coördinatie van het actieplan werd Romain Landmeters aangeworven via de vzw Patrimoine & Culture (Sint-Gorikshallen). Door via de vzw te werken, kon sneller een coördinator worden aangeworven. Aanvankelijk was het de bedoeling dat de coördinator zou worden aangeworven door het AfricaMuseum, maar deze instelling heeft geen gevolg gegeven aan de verzoeken van het kabinet (Wauters, 2025). Hoe dan ook, Urban.brussels is dus een van de vele administraties die belast zijn met het actieplan, maar staat hiërarchisch niet boven de andere. Wanneer bepaalde punten van het actieplan niet vorderen, ligt de verantwoordelijkheid dan ook bij de bevoegde administraties en niet bij Urban.brussels. We hebben vastgesteld dat bepaalde vertegenwoordigers van de verschillende administraties afwezig waren tijdens de vergaderingen van het toezichtscomité voor het actieplan voor de dekolonisatie van de openbare ruimte. Tijdens de eerste vergaderingen was elke administratie nog aanwezig en legde zij uit hoe zij het punt van het actieplan zou uitvoeren waarvoor zij verantwoordelijk was. Na verloop van tijd nam de deelname van bepaalde administraties af en vond de uitwisseling van informatie voornamelijk plaats tussen de coördinator en de leden van het maatschappelijk middenveld. Deze ontwikkeling is te wijten aan de vele bijkomende dossiers die geen direct verband houden met het actieplan. Het metrostation Pétillon, het standbeeld van

Émile Storms en de toekomstige kunstinstallatie op het Lumumbaplein zijn daar enkele voorbeelden van. Hoewel Urban.brussels een onmisbare speler is bij de uitvoering van het actieplan, kan het dus geen vooruitgang boeken in dossiers die onder de bevoegdheid vallen van het kabinet van Elke Van den Brandt (Mobiliteit) of van de gemeentelijke overheden, zoals het geval is voor de straatnaam van de Majoor Pétillonstraat.

Het toezichtscomité brengt adviezen uit die vervolgens door de coördinator worden geherformuleerd.¹⁷ Het is een adviesorgaan dat tot doel heeft de overheden te begeleiden bij het zo goed mogelijk uitvoeren van de dekolonisatie. We zeggen ‘zo goed mogelijk’, omdat de dekolonisatie van de openbare ruimte geen doel op zich is, maar eerder een proces dat met verschillende snelheden verloopt. De hoop en verwachtingen van sommigen kunnen voor anderen als een revolutie overkomen. Elke daad van dekolonisatie van de openbare ruimte zal dus door bepaalde actoren bekritiseerd kunnen worden en bekritiseerd worden. We moeten deze polemieken niettemin levend houden. Het is een proces dat, dankzij deze debatten over de koloniale sporen in de openbare ruimte, de bevolking in staat zal stellen zich haar koloniale geschiedenis eigen te maken.

> BIBLIOGRAFIE

Wetenschappelijke literatuur

ARNAUT, K. (2018). Mediating Matonge: Relocations of Belgian postcoloniality in four films. *Afrika Focus*, 31(2), 149-164

BAWIN, J. (2024). Art public et controverses XIXe-XXIe siècle. CNRS Éditions.

BLANCHARD, E. (2017). La colonialité des polices françaises. In J. Gauthier & F. Jobard (red.), *Police : questions sensibles* (37-53). PUF.

DEMART, S. (2013). Histoire orale à Matonge (Bruxelles) : un miroir postcolonial. *Revue européenne des migrations internationales*, 29(1), 133-155.

GODDEERIS, I. (2025). Leopold II, Kimpa Vita, and the Local Decolonisation of the Belgian Public Space. *Journal of Modern European History*, 23(3), 309-325.

GODDEERIS, I. (2023). The Decolonization of Belgian Society. In: *Memoria e Ricerca*, 31(73/2), 237-254.

GODDEERIS, I. (2016). Square de Léopoldville of Place Lumumba?: De Belgische (post)koloniale herinnering in de publieke ruimte. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 129(3), 349-372.

GODDEERIS, I. (2015). Postcolonial Belgium: The Memory of the Congo. *Interventions*. 17(3), 434-451.

KESTELOOT, Ch. (2022). Décoloniser l'espace public ? *Journal of Belgian History*, 52(4), 125-138.

17 Het gaat om 27 personen uit het maatschappelijk middenveld of het administratief personeel dat verantwoordelijk is voor bepaalde punten van het actieplan voor de dekolonisatie van de openbare ruimte. Onder de deskundige leden van het maatschappelijk middenveld bevinden zich: Christelle Assante, Astérie Mukarwebeya en Patrick Charlier (UNIA), Aliou Baldé, Bambi Ceuppens (AfricaMuseum), Chafik Allal (Centre de formation pour le développement et la solidarité internationale), Julien Truddaiu, Fontaine Atchikiti (Mémoire Coloniale) en Yasmina Zian (ULB).

KESTELOOT, Ch. (2023, 6 juni). Léopold II et les autres. Des statues controversées dans l'espace public en Belgique. *Politika*. <https://www.politika.io/fr/article/leopold-ii-autres-statues-controversees-lespace-public-belgique>.

KESTELOOT, Ch. (2024). L'histoire au bout de la rue. Le passé dans l'espace public bruxellois *Politika*. <https://www.politika.io/fr/article/lhistoire-au-bout-rue-passe-lespace-public-bruxellois>

LANDMETERS, R. (2022). Traces des passés, discriminations monumentales. Vers une décolonisation culturelle en Belgique. *Natrimoine, La revue des héritages culturels*, 1 (sept-nov), 4-11.

NORMAN, A., & KESTELOOT, Ch. (2022). Toponymie et colonie. Rencontre avec l'historienne Chantal Kesteloot. *Natrimoine, La revue des héritages culturels*, 1 (sept-nov), 22-25.

OUALI, N. ET AL. (2021). Vrouwen in Brusselse straatnamen. Topografie van een minorisering. *Brussels Studies* [Online], Algemene collectie, document 154, online geplaatst op 7 maart 2021, geraadpleegd op 12 maart 2025. URL: <http://journals.openedition.org/brussels/5376>; DOI: <https://doi.org/10.4000/brussels.5376>

ROGER, A. (2006). D'une mémoire coloniale à une mémoire du colonial. La reconversion chaotique du Musée Royal de l'Afrique Centrale, ancien musée du Congo Belge. *Cadernos de Estudos Africanos* [Online], 9/10 | online geplaatst op 27 mei 2014, geraadpleegd op 15 februari 2023. <http://journals.openedition.org/cea/1207>

STANARD, M.G. (2019). *The Leopard, the Lion, and the Cock. Colonial Memories and Monuments in Belgium*. Leuven University Press.

VAESEN, J., JAUMAIN, S., DEGRYSE, I., JACOBS, D., & WAYENS, B. (2024). Van QR-code tot verwijdering. Debat over de symbolen van een omstreken verleden in de Brusselse openbare ruimte. *Brussels Studies* [Online], Synthesenota's, document 197, online geplaatst op 3 november 2024, geraadpleegd op 8 juni 2025. URL: <http://journals.openedition.org/brussels/7952>; DOI: <https://doi.org/10.4000/12lwt>

Pers

ADD. (2021, 25 oktober). Burgemeester Koekelberg tegen naamsverandering Leopold II-laan, *Bruzz*, 25. <https://www.bruzz.be/mobiliteit/burgemeester-koekelberg-tegen-naamsverandering-leopold-ii-laan-2021-10-25>

A.F. (2021, 27 januari). Annie Cordy, Rosa Parks, Simone Veil... Voici les onze candidates sélectionnées pour l'attribution du futur nom du tunnel Léopold II. *La Libre Belgique*. <https://www.lalibre.be/regions/bruxelles/2021/01/27/annie-cordy-rosa-parks-simone-veil-voici-les-onze-candidates-selectionnees-pour-lattribution-du-futur-nom-du-tunnel-leopold-ii-YSTYAXP5PBG65F7OPFQIB53HVM/>

Clette-Gakuba, V., & Vander Elst, M. (2018). Tentative de décoloniser la statue de Léopold II. *Bruxelles en mouvement* 297 (numéro 'Bruxelles, ville congolaise'), <https://www.ieb.be/Une-tentative-de-decolonisation-de-la-statue-de-Leopold-II>

Collectif (2016, 16 juni), Comment décoloniser la statue de Léopold II, Comité pour l'abolition des dettes illégitimes, <https://www.cadtm.org/Comment-decoloniser-la-statue-de>

E.L. (2022, 20 februari). Fondre la statue de Léopold II à Bruxelles, bonne ou mauvaise idée? L'histoire ne s'efface pas. *La Libre Belgique*. <https://www.lalibre.be/belgique/societe/2022/02/20/fondre-la-statue-controversee-de-leopold-ii-a-bruxelles-bonne-ou-mauvaise-idee-lhistoire-ne-sefface-pas-X3Y56EI5HRBU3ADY6EYK4BQ7E/Entr>

Ringelheim, S., Scheenaerts, N., & Franchomme, N. (2020, 12 juni). Molenbeek : Catherine Moureaux veut une consultation populaire pour débaptiser ou non le boulevard Léopold II. *Bx1*. <https://bx1.be/categories/news/molenbeek-catherine-moureaux-veut-une-consultation-populaire-pour-debaptiser-ou-non-le-boulevard-leopold-ii/?theme=classic>

SA. (2021, 15 maart). Annie Cordy décriée pour sa chanson «Chaud cacao», accusée d'être raciste. *Le Soir Mag*. <https://soirmag.lesoir.be/360830/article/2021-03-15/annie-cordy-decreee-pour-sa-chanson-chaud-cacao-accusee-detre-raciste-video>

Soirese Njall, K. (2018, 9 juli). Square Lumumba : décoloniser les espaces et les esprits. *Politique. Revue belge d'analyse et de débat*. <https://www.revuepolitique.be/square-lumumba-decoloniser-les-espaces-et-les-esprits/>

Interviews

Gomes Jonas, initiatiefnemer van de petitie om de naam van het metrostation Pétilion te veranderen, 7 februari 2025.

Buyck Philipp, oprichter van de Lumumba-bibliotheek, 28 februari 2025.

Horsten Samuel, kabinet van minister Elke Van den Brandt, 13 maart 2025.

Persoons Ans, staatssecretaris voor Stedenbouw en Erfgoed, 2 april 2025.

Veithen Christoph, projectmanager voor de dienst gelijke kansen van de gemeente Elsene, 3 maart 2025.

Wauters Thierry, directeur Monumenten en Landschappen, Urban.brussels, 13 maart 2025.

Online

Commune d'Etterbeek. Première séance pour la commission chargée d'identifier et de contextualiser les représentations coloniales dans l'espace public. <https://etterbeek.brussels/fr/publications/communique-de-presse/premiere-seance-pour-la-commission-chargee-didentifier-et-de>

Equal.brussels, *Plan bruxellois de lutte contre le racisme. 2023-2026*, https://equal.brussels/wp-content/uploads/2022/12/FR_Plan_Racisme_anysurfer.pdf

Ligue des droits humains (s.d.). *Carte (incomplète) des personnes mortes en Belgique suite à l'intervention de la police (1998 - 2023)*. Police Watch. <https://policewatch.be/cartographie/map>

Patureau, L. (9 januari 2015). *L'attentat chromatique - retour sur l'action contre les statues de Léopold 2*. YouTube (gepubliceerd op het YouTube-kanaal van Théophile de Giraud). <https://www.youtube.com/watch?v=bBoZ4gVljvk>

s.a. (s.d.). *Historique des visites guidées*. CMCLD. <https://www.memoirecoloniale.be/visites-guidees/historique>

s.a. (s.d.). *2002 Cheri Samba: Matonge-Ixelles. La porte de Namur! La porte de l'amour?* CEC (Coopération Education et Culture), <https://www.cec-ong.org/cec-depuis-1977/la-porte-de-namur-la-porte-de-l-amour/>

Stanard, M., free digital appendix of *The Leopard, the Lion, and the Cock*, Excel-tabel met de sporen van de Belgische koloniale aanwezigheid, https://lup.be/digital-appendix-the-leopard-the-lion-and-the-cock/?_pos=2&_sid=62c4ae982&_ss=r, laatst geraadpleegd op 24.02.2025.

VK, P. (2023, 25 oktober). *Décolonisez la Station « Pétilion »*. Change.org <https://www.change.org/p/décolonisez-la-station-pétillon>

Verslagen en publicaties van de overheid

Commission régionale de la mobilité. (23 maart 2021). *Integraal verslag van de interpellaties en de vragen, mondelinge vraag van de heer Emmanuel de Bock aan mevrouw Elke Van den Brandt, minister van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, belast met Mobiliteit, Openbare Werken en Verkeersveiligheid, en aan mevrouw Nawal Ben Hamou, staatssecretaris van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, bevoegd voor Huisvesting en Gelijke Kansen, betreffende 'de organisatie van de naamswijziging van de Leopold II-tunnel'*. pp. 46-51. <https://weblex.irisnet.be/data/crb/biq/2020-21/00103/images.pdf>

Chambre des représentants de Belgique. (7 maart 2024). *Constats des experts (Bijzondere commissie belast met het onderzoek over Congo-Vrijstaat (1885-1908) en het Belgisch koloniaal verleden in Congo (1908-1960), Rwanda en Burundi (1919-1962), de impact hiervan en de gevolgen die hieraan dienen gegeven te worden)*. DOC 55 1462/006. <https://www.lachambre.be/FLWB/PDF/55/1462/55K1462006.pdf>

Contrat de service public entre la Région de Bruxelles-Capitale et la Société des Transports Intercommunaux de Bruxelles (2024-2028). https://data-mobility.irisnet.be/home/media/filer_public/a3/71/a371442b-8de6-44bc-b683-3878fd8eod4d/contrat_de_service_public_stib_24-28.pdf

Groupe de Travail (2022). *Vers la Décolonisation de l'espace public en Région de Bruxelles-Capitale : cadre de réflexion et recommandations*. Urban.brussels. <https://cloud.urban.brussels/s/b624cNZqZy6XXXnr>

Groupe de travail (2023). *Plan d'action Vers la Décolonisation de l'espace public en Région de Bruxelles-Capitale*. Urban.brussels. http://weblex.brussels/data/annexes/uploads/ms20230602120642actieplan_dekolonisatie_fr_def.pdf

Niet-gepubliceerde werkdocumenten

Alana Castro, Chantal Kesteloot, Yasmina Zian, Tableau Excel reprenant les traces coloniales à Bruxelles, Anvers et Mons, Niet-gepubliceerd werkdocument, Conciliare, 2025.

Notulen van de vergadering MIVB-Urban.brussels over het dossier 'Trajectoire spécifique pour le nom de la station de métro Pétilion (Etterbeek)', 23.05.2024.

Zian Yasmina, Biografische nota 'Arthur Pétilion' bestemd voor het kabinet van Ans Persoons, verzonden op 03.03.2024.

FOCUS. HET KOLONIALE VERLEDEN VAN ETTERBEEK

> **Chantal KESTELOOT (Cegesoma/Rijksarchief) en
Romain LANDMETERS (UCLouvain Saint-Louis
Brussel)¹**

In België, net als elders, lijkt het jaar 2020 achteraf gezien een ‘politiek momentum’ te zijn geweest op het vlak van dekoloniale initiatieven. Op 29 juni keurde de gemeente Etterbeek unaniem een motie goed waarin werd opgeroepen tot de oprichting van een commissie die de representaties van het koloniale verleden in de lokale openbare ruimte moest onderzoeken. Dit initiatief paste duidelijk in de context na de moord op George Floyd en was geenszins een op zichzelf staand fenomeen. Ter gelegenheid van de zestigste verjaardag van de onafhankelijkheid van Congo stuurde koning Filip een brief aan de Congolese president Félix Tshisekedi, waarin hij zijn ‘diepste spijt’ uitsprak voor de wonden die de kolonisatie heeft achtergelaten. Twee weken later creëerde de Kamer van Volksvertegenwoordigers een *Bijzondere commissie belast met het onderzoek over Congo-Vrijstaat (1885-1908) en het Belgisch koloniaal verleden in Congo (1908-1960), Rwanda en Burundi (1919-1962), de impact hiervan en de gevolgen die hieraan dienen gegeven te worden*. In het kielzog daarvan werd een groep van deskundigen samengesteld, die op 4 augustus 2020 met zijn werkzaamheden begon. Op regionaal niveau in Brussel werd ook een werkgroep opgericht om een rapport op te stellen over de koloniale sporen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

¹ Dit onderzoek werd gefinancierd door het onderzoeksprogramma Horizon Europe van de Europese Unie in het kader van subsidieovereenkomst nr. 101132582 voor het project CONCILIA-RE (Confidently Changing Colonial Heritage).

1 > WAAROM ETTERBEEK?

Van alle Brusselse gemeenten is Etterbeek veruit diegene met het grootste aantal straatnamen die een eerbetoon zijn aan actoren van de kolonisatie en, meer specifiek, aan degenen die betrokken waren bij de Onafhankelijke Congostaat. Zij vertegenwoordigen meer dan 10% van alle straatnamen in de gemeente.

> Kaart 22.1. Koloniale straatnamen op het grondgebied van de gemeente Etterbeek.

Bron van de ruwe data: DEGRYSE, I., WAYENS, B., KESTELOOT, C., COLICCHIA, H., VAN UYTVANCK, C., REGNIER, N., DUJEU, A., OTJACQUE, R. (2025). Odonymische database van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (versie 1) [dataset]. EBxI. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17986015>. Cartografie en grafische bewerking: Société Royale Belge de Géographie, Quentin Rombaux.

Meer dan andere gemeenten wordt Etterbeek gekenmerkt door zijn militaire verleden en zijn koloniale dimensie. Daarnaast heeft de gemeente een uniek straatnamenbeleid: meer dan de helft van de straten heeft een herdenkingskarakter, gaande van de Gallo-Romeinse tijd tot lokale verkozenen, en niet te vergeten de twee wereldoorlogen. Dit is een bewuste strategie. Minstens tweemaal heeft de gemeenteraad geoordeeld dat de keuze van de straatnamen moest bijdragen tot 'de verheerlijking van het land'² en tot de waardering van 'de heldhaftigheid en zelfopoffering van onze kolonisten

2 'la glorification du pays', Beraadslagingen van de gemeenteraad, 14 december 1920, Gemeentearchief van Etterbeek.

en missionarissen'.³ Deze laatste resolutie paste in een dubbele ambitie: het erfgoed van de Eerste Wereldoorlog én het koloniale verleden valoriseren. Sommige actoren werden zelfs dubbel geëerd.

Bijna al deze wegen met een koloniaal karakter dateren dus uit het interbellum. In die periode waren de drie traditionele partijen op lokaal niveau aan de macht. De beweging vertraagde daarna aanzienlijk: omdat er nauwelijks nieuwe verkeersaders bij kwamen, omdat de naamsveranderingen zich concentreerden op de Tweede Wereldoorlog, en ten slotte omdat het koloniale project tegen dan al minder paste binnen de logica van de verheerlijking van het land dan tijdens het interbellum.

Hoewel het niet verder werd uitgebreid, werd dit erfgoed evenmin betwist. In de gemeentearchieven is slechts één contestatie terug te vinden, namelijk over het Leopoldstadplein, toen de stad in 1966 werd omgedoopt tot Kinshasa. Pas in 2010, met de Franse vertaling van Lucas Catherines *Wandelen naar Kongo: langs koloniaal erfgoed in Brussel en België* (2006), en vooral met de lancering in 2013 van de eerste dekoloniale wandelingen van het collectief *Mémoire coloniale et lutte contre les discriminations*, kwam er kritiek op deze koloniale straatnamen.

2 > EEN GEMENGDE PARTICIPATIEVE COMMISSIE

In de zomer van 2020 besloot ook de gemeente Etterbeek zich over dit verleden te buigen. Daartoe werd een gemengde participatieve commissie (GPC) opgericht, bestaande uit twintig willekeurig gekozen burgers en tien verkozenen die de verschillende stromingen in de gemeenteraad vertegenwoordigen. Deze wens om de discussie binnen een participatieve commissie te voeren, past eveneens in een bredere aanpak, aangezien de gemeente sinds 2020 zestien wijkraden heeft opgericht op basis van het principe van willekeurige selectie. Concreet werden 600 burgers willekeurig geselecteerd en vervolgens uitgenodigd om hun kandidatuur in te dienen, wat 26 van hen hebben gedaan. De keuze werd vervolgens gemaakt op basis van drie criteria: een evenwichtige verdeling tussen mannen en vrouwen, een derde van de leden jonger dan 35 jaar en een representatieve afspiegeling van de verschillende wijken van de gemeente. Er was ook voorzien dat deskundigen – twee historici, Chantal Kesteloot en Romain Landmeters – zouden deelnemen aan het proces. Dat werd gecoördineerd door Marie-Charlotte Heldenbergh, toenmalig ambtenaar verantwoordelijk voor participatie en adjunct-kabinetschef van burgemeester Vincent Dewolf (MR). De commissie stond onder voorzitterschap van Gisèle Mandaila, gemeenteraadslid van Défi van Congolese afkomst en

3 'l'héroïsme et l'abnégation de nos colonisateurs et missionnaires', Beraadslagingen van het college, 24 januari 1929, Gemeentearchief van Etterbeek.

voormalig federaal staatssecretaris voor het Gezin en Personen met een handicap (2004-2007). Aanvankelijk was het schepencollege niet uitgenodigd voor de GPC, maar burgemeester Vincent Dewolf aarzelde niet om onverwachts tussenbeide te komen tijdens vergaderingen en de debatten te beïnvloeden wanneer hij dat nodig achtte.

3 > EEN BERG DIE EEN MUIS HEEFT GEBAARD?

Aanvankelijk zouden de werkzaamheden van de GPC zes maanden duren. In werkelijkheid hebben ze meer dan een jaar geduurd, met in totaal tien vergaderingen tussen februari 2022 en juni 2023. De start ervan was vertraagd door de covidcrisis. Op 18 september 2023 werd het eindrapport voorgelegd aan de gemeenteraad, die vervolgens de geformuleerde aanbevelingen goedkeurde.

Het valt niet te ontkennen dat deze formuleringen zeer gematigd zijn: geen enkele straatnaam wordt veranderd, geen enkel monument wordt ontmanteld. De GPC heeft gekozen voor contextualisering.⁴ Daarnaast heeft zij gekozen voor de organisatie van een jaarlijks evenement over het thema dekolonisatie. Tijdens de vergaderingen waren de debatten soms heftig en verhit.

Verschillende obstakels hebben het werk belemmerd, te beginnen met de covidcrisis. Vanaf het begin was de rolverdeling ongetwijfeld slecht geregeld. In eerste instantie was er niemand echt aangewezen om de debatten te omkaderen. Pas vanaf de vierde zitting heeft de gemeente een team van begeleiders aangesteld. Uit de discussies bleek ook dat er een grote onwetendheid bestond over de realiteit van het Belgische koloniale verleden en de recente ontwikkelingen in de geschiedschrijving.⁵ Voorafgaande lectuur had misschien kunnen helpen, maar is dat niet een te zware last voor burgerparticipatie? Er was in ieder geval een virtuele ruimte gecreëerd waar iedereen leessuggesties kon doen. Uit de debatten bleek hoe moeilijk het soms was om kritisch naar dit koloniale verleden te kijken, zolang de oudere representaties nog steeds zwaar doorwegen. De sessies brachten diepe verdeeldheid tussen de deelnemers aan het licht, tussen degenen die resoluut gekant waren tegen elke dekolonisatie van de openbare ruimte en

4 Zie het verslag van de gemeenteraad van 18 september 2023, 20230918_Registre_Public.pdf en Rapport sur les travaux de la Commission Participative Mixte. Passé colonial: la commune privilégie la contextualisation | Etterbeek. Zveny, Z.-Z., 'Décolonisation de l'espace public : Etterbeek opte pour le maintien et la contextualisation', *SudInfo*, 4 oktober 2023 (<https://www.sudinfo.be/id723643/article/2023-10-04/decolonisation-de-lespace-public-etterbeek-opte-pour-le-maintien-et-la-geraadpleegd> op 4 september 2024).

5 Een gebrek aan kennis over de geschiedenis en de koloniale kwesties, waarschijnlijk net als bij de Belgische bevolking. Brouwers, R., Verleye, Z., & Verheyen, P. (2022). De steun voor dekolonisering in België in kaart gebracht: tussen politieke gevoelheden en maatschappelijke aanvaarding. *Tijdschrift Sociologie*, 3, 128-162.

degenen die een meer genuanceerde mening hadden. Deze verdeeldheid was op zich geen verrassing, maar ze had wel een negatieve invloed op het goede verloop van de werkzaamheden. De lokale verkozenen waren overigens zelf – heel logisch – ook verdeeld over deze kwesties. Het bestaan van parallelle initiatieven – de toevoeging van tijdelijke straatnaamborden vanaf de zomer van 2020,⁶ en het door het Brussels Hoofdstedelijk Gewest gefinancierde onderzoeksproject ‘Inclusie en Vertegenwoordiging in de Publieke Ruimte (IVPR)’;⁷ waarbij de gemeente als partner optrad – droegen niet bij tot de rust.

Uit de debatten bleek ook een zeker wantrouwen ten opzichte van historici, aangezien zij vooral de huidige evolutie van het onderzoek onder de aandacht wilden brengen. Al deze moeilijkheden hadden bovendien een negatieve invloed op de burgerparticipatie, die in de loop van de sessies afnam. Wat publieksgeschiedenis betreft, is het een oefening vol hindernissen die de historicus tot bescheidenheid dwingt wat betreft de moeilijkheid om de resultaten van wetenschappelijk onderzoek over te brengen. Dat is des te meer zo omdat het gaat om een ‘splitsend’ onderwerp, waar emoties en zelfs persoonlijke en familiale herinneringen vaak de overhand hebben op een meer afstandelijke en genuanceerde kijk. Ook op politiek vlak vertoont de oefening haar beperkingen: prioriteiten kunnen snel veranderen naargelang de omstandigheden, aangezien het politieke klimaat van 2020 al niet meer hetzelfde was als dat van 2022-2023. Meer recent, in december 2023, laaide het debat in Etterbeek opnieuw op naar aanleiding van de petitie om de naam van het station Pétillon te veranderen.⁸ Ook hier zijn de zaken complex en is er nog geen beslissing genomen.

Kortom, meer dan twee jaar na de afsluiting van de werkzaamheden van de GPC van Etterbeek laat zelfs de contextualisering nog steeds op zich wachten...

- 6 Fievet, V. Etterbeek rebaptise et féminise ses rues au nom trop ‘colonial’, *RTBF*, 15 juni 2020 (<https://www.rtbef.be/article/etterbeek-rebaptise-et-feminise-ses-rues-au-nom-trop-colonial-10522431>, geraadpleegd op 4 februari 2022). Zie ook de bijdrage van Iadine Degryse, ‘(Re)ageren tegen gecontesteerde herinneringen’, in dit boek.
- 7 IVPR is een *Co-create*-project van Innoviris waarbij de ULB, de gemeente Etterbeek, het Brussels Centrum voor Interculturele Actie (CBAI) en de Amis du Collectif Mémoire coloniale et lutte contre les discriminations betrokken zijn: <https://www.cocreate.brussels/projet/irep-inclusion-et-representation-dans-lespace-public/>.
- 8 Zie hierover het artikel van Yasmina Zian in dit boek; Fadoul, K. Décolonisation à Etterbeek : débaptiser la station de métro Pétillon, ‘une demande qui mérite d’être prise au sérieux’, *RTBF Info*, 17 december 2023 (<https://www.rtbef.be/article/decolonisation-a-etterbeek-debaptiser-la-station-de-metro-petillon-une-demande-qui-merite-detre-prise-au-serieux-11302264>, geraadpleegd op 26 april 2024); Dobruszkes F. (2013). Pétillon, station de métro, in S. Jaumain (red.), *Dictionnaire d’histoire de Bruxelles* (p. 616). Prosopon.

(RE)AGEREN TEGEN GECONTESTEERDE GEDENKTEKENS. BRUSSELSE STRAATNAMEN ALS CASE

Iadine DEGRYSE (FRESH/FNRS, ULB, UCLouvain)

Met graffiti bekladde straatnaamborden, vervangen namen, petitie om zich tegen deze veranderingen te verzetten... Overal ter wereld zijn talrijke voorbeelden te vinden van protesten tegen straatnamen. Deze odoniemen – gedefinieerd als de namen van wegen en dus de officiële namen voor het domicilie van inwoners en bedrijven – zijn het resultaat van een politieke beslissing (van ‘bovenaf’) of het gevolg van een oud en wijdverbreid gebruik dat uiteindelijk officieel is geworden (dus van ‘onderuit’)¹. Zowel de zogenoemde ‘politieke’ als de zogenoemde ‘populaire’ odonymie weerspiegelt diepgaande maatschappelijke dynamieken die kritisch kunnen worden geanalyseerd om de geopolitieke context op het moment van hun ontstaan (verovering, revolutie, opkomst, commercialisering...) te achterhalen. Ze bieden ook een blik op de gebruikte technologieën (verwijdering, restauratie, nummering, participatie...), de betrokken actoren (overheid, privésector, maatschappelijk middenveld) en de geïsoleerde locaties (centraal, perifeer...) (Giraut & Houssay-Holzschuch, 2023). Deze benadering gaat dus verder dan de analyse van betekenissen van namen en maakt het mogelijk om de identitaire, politieke en sociale uitdagingen te ontcijferen die gepaard gingen met het besluitvormingsproces. Ze maakt het mogelijk om de ‘herinneringsarena’ te begrijpen die de openbare ruimte is: een gebied waar verschillende krachten met elkaar in conflict zijn om hun herinneringen en referenties op te leggen. Door hen in de openbare ruimte te banaliseren, normaliseren ze een hegemone discours over de herinnering en

¹ Het schijnbare contrast tussen deze twee bewegingen moet echter worden genuanceerd: talrijke voorbeelden getuigen van een complexe relatie tussen gebruik en officiële erkenning (zie bijvoorbeeld Bouvier, 1999). Dit enigszins karikatuurale onderscheid maakt het niettemin mogelijk om een onderscheid te maken tussen de beslissing van de overheid en de reactie erop door de gebruikers van de openbare ruimte.

de relatie tot het verleden (Rose-Redwood, 2008). Het betwisten van deze referenties past dus in het verlengde van identitaire, politieke en sociale eisen die zich verzetten tegen deze hegemone orde, of haar juist verdedigen en haar voortbestaan verzekeren (Alderman, 2023).

Dit hoofdstuk buigt zich over het grondgebied van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest met een analyse van de herinneringsdynamiek rond de straatnaamgeving. Aan de hand van een typologie van overheidsstrategieën ontwikkeld in reactie op betwistingen van gedenktekens (Vaesen et al., 2024), worden verschillende gevallen van betwistingen van Brusselse straatnamen geanalyseerd. Dit gebeurt op basis van gemeentelijke archieven (gemeentebladen en verslagen van gemeenteraadsvergaderingen) en persartikelen (met behulp van een discoursanalyse). Door de verschillende toponymische maatregelen (Giraut & Houssay-Holzschuch, 2023) te onderzoeken rond de (re)acties van de overheid op gevallen van betwisting van straatnamen, zullen we de recente herinneringsdynamiek in kaart brengen. Dit gebeurt door de betwistingen zowel als de reacties te belichten.

> BETWISTINGEN, EISEN EN (RE)ACTIES

Welke straatnamen worden betwist? Welke eisen worden gesteld? Welke reacties zien we en wie zijn de betrokken actoren? Om deze vragen te beantwoorden, zijn we uitgegaan van de zes strategieën die de overheid hanteert wanneer ze wordt geconfronteerd met een betwist gedenkteken (Vaesen et al., 2024). Deze strategieën, specifiek toegepast op straatnamen, zijn de volgende:

- a Verdediging van de status quo: geen verandering accepteren, de ruimte in haar oorspronkelijke staat behouden van voor de betwisting.
- b Directe/officialle toevoeging: nieuwe straatnamen creëren die verband houden met de betwisting.
- c Directe/officialle betwisting: de betwiste straatnaam gedeeltelijk wijzigen.
- d Indirecte/symbolische toevoeging: symbolische borden aanbrengen in andere straten.
- e Indirecte/symbolische betwisting: symbolische borden toevoegen aan de betwiste straatnaam.
- f Verwijdering: de betwiste straatnaam vervangen door een andere straatnaam.

Aangezien de strategieën B-C-D-E verward kunnen worden, geeft de volgende tabel een overzicht van de verschillen tussen deze strategieën:

➤ **Tabel 23.1. Strategieën van (re)actie door de openbare overheden op contestatie van straatnamen.**

	Officiële waarde, officiële naam	Symbolische waarde, officieuze naam
Elders in de openbare ruimte	B) Directe toevoeging	D) Indirecte toevoeging
Over de straatnaam	C) Directe betwisting	E) Indirecte betwisting

Voor elk van deze zes strategieën volgt minstens één voorbeeld uit Brussel ter illustratie, om de geuite eisen, de betrokken actoren en de reacties van de beleidsmakers te analyseren. In dit stadium heeft deze kwalitatieve en inductieve studie zich niet gebogen over het terugkeren van gemaakte keuzes, noch over het verschillend belang van elk van deze strategieën in de recente geschiedenis.

1 > VERDEDIGING VAN DE STATUS QUO: HET LUMUMBAPLEIN

Deze eerste strategie bestaat erin geen gevolg te geven aan de betwisting, door een gecontesteerde straatnaam ongewijzigd te laten (betwisting van de aanwezigheid) of door te weigeren een nieuwe straatnaam te creëren (betwisting van de afwezigheid). Laten we ons voor een Brussels voorbeeld buigen over de contestatie van het ontbreken van een Patrice Lumumbaplein in het hart van de Matongewijk in Else- ne, en de aanvraag voor een dergelijk plein. Patrice Lumumba (1925-1961) was de eerste premier van Congo na de onafhankelijkheid in 1960, een onafhankelijkheid waarin hij een cruciale rol had gespeeld. Zijn politieke engagement en anti-imperialisme hadden België en de Verenigde Staten aangezet tot zijn politieke moord door de CIA (zie de conclusies van het parlementaire onderzoek dat op 4 februari 2002 door De Kamer werd voorgesteld).

Het verzoek om een Lumumbaplein aan te leggen achter de Sint-Bonifatiuskerk, wat al sinds 2007 door omwonenden werd geëist, werd op 24 oktober 2013 formeel ingediend bij de gemeenteraad van Elsene door twee gemeenteraadsleden van de oppositie (Ken Ndiaye, Ecolo en Julie de Groote, CdH). De verwerping van deze motie tijdens een rumoerige gemeenteraadsvergadering (na een 'klassieke' stemming tussen de oppositie en de meerderheid) heeft dekoloniale verenigingen ertoe aangezet om in 2015 zelf symbolisch het Lumumbaplein in te wijden en het 'Futur [sic] place Lumumba' op Google Maps te registreren (Abrassart et al., 2022). Er werd een naamplaatje gemaakt (zonder officiële erkenning van de gemeente) en aangebracht op een muur achter de kerk. Sindsdien toont de gemeente Elsene een vorm van impliciete tolerantie door dit symbolische plaatje te laten hangen, zonder echter over te gaan tot een officiële erkenning.

De dekoloniale verenigingen hebben zich vervolgens met hun eis tot andere steden gewend: in december 2017 kondigde Charleroi de eerste straatnaam ter ere van Patrice Lumumba in België aan, waarbij de Rue P. Pastur werd vervangen (wat op 2 juli gebeurde). In januari 2018 kondigde Stad Brussel de aanleg aan van een Patrice Lumumbasquare op het deel van haar Bolwerksquare. Dit plein werd op 30 juni 2018 ingehuldigd, elf jaar na de eerste eisen in Elsene. Sindsdien heeft deze gemeente geen gevolg meer gegeven aan de eis, hoewel het onderwerp sinds 2013 tijdens acht gemeenteraadsvergaderingen op de agenda gestaan heeft.²

De case van het Lumumbaplein illustreert de strategie om de status quo te verdedigen tegenover een eis van omwonenden en collectieven.³ Hoewel de ruimte achter de Sint-Bonifatiuskerk geen straatnaam heeft en het gebied een directe link heeft met de voorgestelde straatnaam, hebben de autoriteiten van Elsene herhaaldelijk een formele naamswijziging geweigerd. Hun argumenten hiervoor waren dat het deel van het Bastionplein dat in Elsene ligt, privéterrein is dat onder de Bastiontoren valt, dat de bewoners van de toren (voornamelijk bedrijven) zich tegen een naamsverandering hebben verzet, en dat de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie (KCTD) een negatief advies had uitgebracht omdat de term 'bastion' verwijst naar de geschiedenis van dit gebied en behouden moest blijven.⁴ Voor sommige verkozenen van Elsene was de figuur van Patrice Lumumba 'niet consensueel genoeg' om in de officiële straatnaamgeving van de gemeente te worden opgenomen (Gemeenteraad van Elsene, 24.10.2013). Met de aanleg van de Lumumbasquare was de gemeente Elsene van mening dat het toevoegen van een Lumumbaplein tot verwarring zou leiden (C. Doukeridis, persoonlijke mededeling, 15 december 2022). In 2024 heeft Elsene ervoor gekozen om een citaat van Patrice Lumumba op een straatmeubilair op de Bolwerksquare aan te brengen.

2 > DIRECTE/OFFICIËLE TOEVOEGING: SIMONE VEILLAN & MARIE JANSONPLEIN

Een andere strategie van de autoriteiten is om nieuwe straatnamen te creëren als antwoord op militante eisen, dat wil zeggen straatnamen toe te voegen in plaats

2 Gemeenteraad van Elsene: 19/09/2013, 24/10/2013, 16/06/2016, 23/03/2017, 21/09/2017, 26/04/2018, 03/06/2019, 21/01/2021.

3 Vier opeenvolgende colleges waren hierbij betrokken en hadden verschillende politieke samenstellingen: burgemeester Willy Decourty, PS (2001-2015), burgemeester Dominique Dufourny, MR (2016-2018) en burgemeester Christos Doukeridis, Ecolo (2018-2024). Op het moment van schrijven heeft de huidige burgemeester van de gemeente, Romain Dereusme (PS), zich nog niet over de kwestie uitgesproken.

4 In 1966 werd de Rue du Bastion opgeheven door de gemeente Elsene, die er een complex bouwde en een deel van de verkeersader opnam in een 'aan te leggen groene ruimte op de hoek van de chaussée d'Ixelles en de avenue Marnix', met het voorstel om deze ruimte Square du Bastion te noemen, als een 'historische herinnering' (Archief van de CRMS, Fonds toponymie, straatnamen, Elsene, BXL60014, doos nr. 1).

van ze te veranderen. Deze toevoeging kan plaatsvinden wanneer een nieuwe straat wordt aangelegd. Dit was bijvoorbeeld het geval voor de Simone Veillaan, die in 2019 in Anderlecht werd aangelegd in een wijk in aanbouw. Om de naam van de toekomstige laan te bepalen, deed het gemeentebestuur een beroep op de inwoners. Er werden verschillende namen voorgesteld en uiteindelijk werd gekozen voor de Franse politica Simone Veil (1927-2017). Hoewel normaal gesproken de persoon die geëerd wordt minstens twintig jaar geleden overleden moet zijn, wat bij Simone Veil niet het geval was, gaf de KCTD op 8 februari 2019 een positief advies over deze benaming. Dit leidde tot de officiële goedkeuring van de straatnaam door de gemeente (gemeenteraad van Anderlecht, 25/04/2019). De KCTD hield namelijk ook rekening met andere criteria, zoals het belang van de persoon en diens daden, en diens bekendheid (zie het interview met Pierre Van Nieuwenhuysen in dit boek). Aangezien Simone Veil gedeporteerd werd naar het kamp van Auschwitz, waar ze een deel van haar familie verloor, verklaarde de gemeente ook dat ze 'eer wilde betonen aan Simone Veil, maar ook de nagedachtenis van de joodse gemeenschap van Anderlecht wilde eren', die vóór de Tweede Wereldoorlog vooral aanwezig was in de wijk Kuregem (persbericht van Anderlecht, 29.04.2019, onze vertaling). De nieuwe laan ligt echter ver van Kuregem.

De toevoeging van nieuwe namen kan ook gebeuren op bestaande plaatsen die nog geen naam hadden, zoals rotondes, kruispunten, het midden van een laan en andere lege ruimtes. Dat is het geval voor het Marie Jansonplein in Sint-Gillis. Op dit plein stond vroeger het oude Munthof (waarvan de herinnering voortleeft in de naam van een metrostation). In 1973 besloot het ministerie van Financiën de instelling te verhuizen en verkocht het gebouw aan de gemeente Sint-Gillis, die het liet verloederen en vervolgens liet afbreken, waardoor in 1986 een plein ontstond (Reflexcity). Dit plein werd toen algemeen aangeduid als Muntplein. In maart 2003 besloot de gemeente deze ruimte officieel Marie Jansonplein te noemen, waarmee de plek een naam kreeg die voorheen enkel in het dagelijks gebruik voorkwam, terwijl 'geen enkel plein of straat in de gemeente de naam van een vrouw droeg' (Le Soir, 28.03.2003, onze vertaling). Maar omdat de gemeente merkte dat deze officiële naam niet bekend was bij de gebruikers van de ruimte, plaatste ze tijdens een ceremonie op 29 september 2019, zestien jaar later, vier straatnaamborden in het kader van de Matrimonium-dagen (Gemeenteraad van Sint-Gillis, 26.09.2019).

Of het nu gaat om het toevoegen van een naam voor een nieuwe straat in aanbouw of voor een ruimte die nog geen naam had, de strategie bestaat er hier in om elke wijziging of schrapping van het bestaande te vermijden en tegelijkertijd binnen het officiële (en niet zuiver symbolische) register te blijven.

Bij het benoemen van lege ruimtes ontstaat echter een risico: de verzadiging van de lokale toponymie. Door ruimtes een naam te geven zonder dat daar een reële behoefte voor bestaat, bijvoorbeeld omdat er niemand woont, er geen opvallend straatmeubilair is (speeltuinen, park...) en er geen specifiek gebruik van de plek is waardoor ze gemakkelijk te benoemen is, dreigt deze strategie de straatnaamgeving

te verzwakken. De toponymie is een instrument dat dient om een weg aan te duiden omdat er mensen wonen of omdat hij een communicatie- en mobiliteitsas vormt (bijvoorbeeld een voetgangersbrug). Maar wanneer de toponymie noch een adres, noch een specifiek gebruik van de plaats (recreatief, sociaal...) weergeeft, ontstaat het risico van verzadiging. Om maar één voorbeeld te noemen: kijk naar de indeling van de Roger Van der Weydenstraat, het 3 September plein, de Herschel Grynszpan square en het Brigittinenpark⁵. Deze straatnamen verwijzen naar nabijgelegen ruimtes die moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn. Het gebruik van straatnamen ter herdenking bij de aanleg van het plein en het park lijkt hier verwijderd van hun utilitaire functie om de locatie aan te duiden, wat leidt tot verwarring over de ruimte.

- **Afbeelding 23.1.** Links het bordje ‘Herschel Grynszpan square’, net achter dit bordje ligt het Brigittinenpark. In het midden het bordje ‘Rogier Van Der Weydenstraat’ en rechts het bordje ‘3 Septemberplein’. De foto is genomen vanuit de Brigittinenstraat.

Foto: Iadine Degryse, april 2025.

Het toevoegen van toponymie kan dus leiden tot verzadiging en mogelijk tot verwarring. Bovendien leiden deze initiatieven, omdat ze zich in de “tussenruimtes” van de stad nestelen, niet tot een grotere zichtbaarheid, zoals Alexandra Mallah heeft aangetoond in het geval van de nieuwe vrouwelijke odoniemen in de regio Parijs (2025).

⁵ Het 3 Septemberplein werd in 2018 ingehuldigd en verwijst naar de razzia's van 3 september 1942 en 1943, en naar 3 september 1944, de dag van de bevrijding van Brussel. Het Herschel Grynszpanplein werd in 2017 ingehuldigd en verwijst naar de joodse verzetsstrijder die in 1938 de moord op een nazi-diplomaat in Parijs organiseerde. Dit eerbetoon ‘deed mensen uit de joodse gemeenschap huiveren’ (Fondation pour la Mémoire Contemporaine, persoonlijke mededeling, onze vertaling), omdat deze moord als voorwendsel diende om de Kristallnacht te lanceren, een periode van verschrikkelijk geweld tegen joodse gemeenschappen in Duitsland.

3 > DIRECTE/OFFICIËLE BETWISTING: DE PIERRE EN MARIE CURIELAAN

Een derde strategie die we hebben waargenomen, bestaat erin de straatnaam gedeeltelijk te wijzigen. Neem bijvoorbeeld de Pierre en Marie Curielaan in Elsene. De Pierre Curielaan werd aangelegd in mei 1934 (La Dernière Heure, 18.05.1934). Pierre (1859-1906) en Marie (1867-1934) Curie wonnen echter samen de Nobelprijs voor Natuurkunde in 1903, waarna Marie Curie na de dood van haar man haar onderzoek alleen voortzette en in 1911 een tweede Nobelprijs won, voor Scheikunde (en zo nog steeds, in 2025, de enige vrouw is die twee Nobelprijzen heeft gewonnen). Het odonymische eerbetoon aan Pierre Curie zonder zijn echtgenote riep dan ook al snel vragen op (betwisting van de afwezigheid).

Er werden verschillende pogingen ondernomen om dit eerbetoon uit te breiden. Op 13 februari 1942 vroeg het College van Elsene de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (KCML) om advies om de Pierre Curielaan te veranderen in 'Pierre en Marie Curie', omdat zij 'zich volledig aan hetzelfde werk hebben gewijd en terecht worden beschouwd als grote weldoeners van de mensheid' (archief van de KMCL, BXL60014, onze vertaling). Het voorstel kreeg echter een negatief advies van de Commissie, die deze wijzigingen 'ongelukkig' vond en vreesde dat ze praktische bezwaren zouden oproepen (verwarring wijzigingen in de registers...). De Commissie concludeerde: 'Deze benamingen zijn te lang. Het zou beter zijn om gewoon "Curielaan" te zeggen. Iedereen weet naar wie deze naam verwijst» (archief van de CRMS, BXL60014, onze vertaling). Op 25 oktober 1967 werd de Rue Pierre Curie in Parijs omgedoopt tot Rue Pierre et Marie Curie ter gelegenheid van de honderdste geboortedag van Marie Skłodowska en het eerbetoon van de Unesco, een nieuwsbericht dat ook Brussel bereikte (Le Soir, 29.08.1967). Het onderwerp zou in 1998 opnieuw de gemeenteraad van Elsene aanzetten met een motie om de voornaam van Marie toe te voegen, maar tevergeefs (Le Soir, 23.02.1998). Op 8 november 2004 werd een identiek voorstel ingediend en op 5 september 2005 nam het college een besluit om de naamsverandering door te voeren. Hoewel het besluit werd vastgelegd, werd het blijkbaar niet uitgevoerd. Op 15 maart 2012 stemde het college van Elsene opnieuw over een motie ingediend door Anne Delvaux (PS) en Gauthier Calomne (MR) om de straatnaam te wijzigen, waarna uiteindelijk tussen juli 2013 en juni 2014, acht jaar na het eerste officiële besluit, de veertien gemailleerde borden werden vervangen (Pierre en Marie Curielaan, Inventaris van het bouwkundig erfgoed; Gemeenteraad van Elsene, 15.03.2012; foto's op Google Maps).

Deze wijziging lijkt dus op een vorm van symbolische genoegdoening voor wat als een onrechtvaardigheid werd beschouwd.⁶ De directe toevoeging aan een straatnaam is ook een compromis om de eisen voor verandering te verzoenen met de bestaande situatie. Maar de vele wendingen in de zaak van de Pierre en Marie Curielaan getuigen van de moeilijkheden die gepaard gaan met straatnaamwijzigingen. Er is veel weerstand tegen dit soort veranderingen omdat het bijzonder veel met zich meebrengt: wijzigingen van adressen, gevolgen voor de post, aanpassingen van adressen in administratieve databases, kosten van de verandering voor de omwonenden zowel als de gemeente (een geëmailleerde plaat kostte in 2021 595 euro exclusief btw [Interpellatie in de gemeenteraad van Elsene, 12 maart 2021])... Terwijl in dit geval de overlast voor de omwonenden beperkt was, aangezien de nieuwe benaming sterk lijkt op de oude. De digitalisering van onze samenlevingen heeft deze procedures ook vergemakkelijkt in vergelijking met de twintigste eeuw (door decentralisatie van gegevens, de daling van papieren post...). Dit blijkt uit het relatieve gemak waarmee de gemeente Elsene in 2018 de Malibransstraat heeft veranderd in Maria Malibransstraat. Maar hoewel deze toevoegingen bedoeld waren om vrouwen meer zichtbaarheid te geven in de straatnamen van Elsene, hebben ze geen invloed op de gemeente in haar geheel, die in 2025 17 vrouwennamen tegenover 149 mannennamen op haar straten heeft, en één naam van een koppel (op 182 straatnamen die verwijzen naar één of meerdere personen).⁷

De terughoudendheid van omwonenden voor het wijzigen van hun straatnaam blijft echter een belangrijke zorg voor de gemeentelijke autoriteiten, die gemakkelijker kiezen voor een andere strategie: het aanbrengen van symbolische bordjes in de publieke ruimte. Dit kan in de vorm van een verduidelijkend bord onder een straatnaam (zoals een biografie onder de namen van vrouwen in Elsene, een QR-code onder de namen van slachtoffers van de Wereldoorlogen in Oudergem...) of symbolische straatnaamborden zonder officiële waarde. Die zijn namelijk veel goedkoper (85 euro exclusief btw in 2021 [Interpellatie in de gemeenteraad van Elsene, 12 maart 2021]) en hebben geen dure en dwingende administratieve gevolgen voor de gemeente, de omwonenden en de bedrijven die aan de straat zijn gevestigd. We bekijken nu twee voorbeelden, één in Ganshoren (de strategie van symbolische toevoeging, punt 4) en één in Etterbeek (strategie van symbolische betwisting, punt 5).

6 Andere straatnamen zouden aanleiding kunnen geven tot soortgelijke overwegingen, zoals de Louis Wittouckstraat, die zo genoemd is ter ere van... zijn echtgenote. Zij had in 1892 namelijk een aanzienlijk bedrag nagelaten om vier jonge vrouwen in nood in Laken te helpen, wat de gemeente ertoe aanzette haar te bedanken door een straat naar haar man te vernoemen (Rue Louis Wittouck, Inventaris van het bouwkundig erfgoed).

7 Met de aanleg van talrijke nieuwe wegen op de sites van Usquare en La Plaine zullen deze verhoudingen veranderen, aangezien een groot deel van deze nieuwe wegen aan vrouwen zal worden gewijd.

4 > INDIRECTE/SYMBOLISCHE TOEVOEGING: RUES ELLES (GANSHOREN)

In Ganshoren stelt de gemeente sinds 2022 elk jaar (ter gelegenheid van Vrouwendag, 8 maart) een parcours voor om acht nieuwe symbolische bordjes te onthullen als eerbetoon aan vrouwelijke kunstenaars. De route 'Rues Elles', uitgedacht door het cultureel centrum La Villa en de dienst Franse cultuur van de gemeente, bestaat in 2025 uit 32 symbolische plakkaats (te raadplegen op een kaart op website van de gemeente). Deze paarse borden zijn willekeurig geplaatst in de openbare ruimte van Ganshoren en hebben geen officiële geldigheid. Een soortgelijk parcours is ook te vinden in Sint-Agatha-Berchem.

Dit soort routes is bedoeld om de ondervetegenwoordiging aan te pakken van vrouwen in de straatnamen van een gemeente. In plaats van bestaande straatnamen te veranderen of nieuwe officiële straatnamen te bedenken voor lege plekken, kiest de gemeente hier voor een symbolische toevoeging. Dit vereist geen aanpassing van de omwonenden, maar vergroot wél de zichtbaarheid van vrouwen in de openbare ruimte. De symbolische bordjes worden willekeurig in de straten van de gemeente geplaatst, in bestaande straten zowel als op lege plekken.

Maar net als bij de creatie van nieuwe officiële straatnamen op ongebruikte plekken kan de toename van het aantal borden, waarvan sommige een officiële en andere een symbolische waarde hebben, leiden tot verzadiging en verwarring. Dat is waarschijnlijk de reden waarom de kleur van de borden verschilt: paars in Ganshoren en groen in Sint-Agatha-Berchem. Langs de Negen Provinciënlaan in Ganshoren bijvoorbeeld is een rotonde gedoopt tot 'Fairplay-rotonde' en wordt deze aangegeven met een wit bord, terwijl onder het bord van de Negen Provinciënlaan een paars bord is aangebracht om de 'Evelyne Axelllaan' in 2025 aan te duiden. Drie platen, in drie verschillende kleuren, staan dus naast elkaar op een kleine ruimte.

In dit voorbeeld verwijzen de symbolische platen niet naar de officiële namen waaronder ze zijn aangebracht. Er is immers geen verband tussen deze route 'Rues Elles' en de persoonlijkheden die in de straatnamen van Ganshoren worden genoemd. Dat is precies wat deze route onderscheidt van het volgende voorbeeld.

5 > INDIRECTE/SYMBOLISCHE BETWISTING: WOMEN'S RIGHT (ETTERBEEK)

Op 15 juni 2020 creëerde de gemeente Etterbeek de route 'Women's Right' door elf 'tijdelijke straatnaamborden te plaatsen die de openbare ruimte feminiseren in de straten, die de namen dragen van militairen die actief hebben deelgenomen aan de kolonisatie' (Gemeenteraad van Etterbeek, 29 juni 2020, onze vertaling). Deze dubbele benamingen zijn, net als in Ganshoren, symbolisch en hebben geen

officieel karakter. Maar in tegenstelling tot Ganshoren is hun locatie zorgvuldig gekozen: de symbolische straatnaamborden van vrouwen zijn naast omstreden straatnamen geplaatst. De vrouwen die voor deze route werden gekozen, zetten zich ook in voor dekoloniaal en intersectioneel feminisme.

> **Afbeelding 23.2.** Het 'Women's Right'-parcours in Etterbeek.

Bron: toelichtende brochure, Dienst Gelijke Kansen en Diversiteit van de gemeente Etterbeek. Grafische bewerking: Quentin Rombaux, *Société Royale Belge de Géographie*.

Een ander opvallend verschil tussen de route in Ganshoren en die in Etterbeek is het tijdelijke karakter. Terwijl in Ganshoren elk jaar nieuwe kunstenaars aan de route worden toegevoegd, zijn de elf symbolische plakkaats in Etterbeek tijdelijk geplaatst voor een periode van negen maanden. Ze hadden in 2021 moeten worden verwijderd en kunnen op elk moment worden weggehaald.

Deze twee routes stellen de gemeentelijke autoriteiten in staat om in te spelen op de protesten en eisen van hun inwoners (het feminiseren en/of dekoloniseren van de straatnamen), zonder de ontevredenheid van de direct betrokken omwonenden

op te wekken, aangezien er geen officiële veranderingen worden doorgevoerd. Het gaat dus om een vorm van compromis door het oude en het nieuwe naast elkaar te plaatsen. Maar deze toevoegingen brengen ook een verder risico op verzadiging en verwarring met zich mee. Hoe weet je eigenlijk wat de officiële naam van een straat is als je twee heel gelijkaardige borden van de gemeente voor je ziet? Bovendien maakt het symbolische karakter van deze strategie haar ook kwetsbaar voor mogelijke politieke omwentelingen. Aangezien ze geen concrete implicaties hebben, is toevoegen heel eenvoudig, maar verwijderen ook. Deze symbolische borden kunnen kwetsbaar zijn voor het herinneringspolitiek.⁸

6 > DE OMSTREDEN STRAATNAAM VERWIJDEREN

Ten slotte bestaat de laatste strategie eruit een omstreden straatnaam te vervangen. In Brussel zijn hier verschillende voorbeelden van te zien: de Leopold II-tunnel werd de Annie Cordytunnel, de Wapenstilstandstraat werd gedeeltelijk de Gembastraat en de Gisèle Halimistraat, de Dapperenstraat werd het Zussen Brontëplein, de Herkoliersstraat werd gedeeltelijk de Renée Douffetstraat, de Edmond Picardstraat werd volledig vervangen door de Andrée Geulenstraat, net als de De Bruynstraat, die de Marguerite Coppinstraat werd...

Deze voorbeelden illustreren twee verschillende procedures: ofwel de volledige vervanging van de omstreden straatnaam (Léopold II-tunnel, Edmond Picardstraat, De Bruynstraat, Dapperenstraat), ofwel de opsplitsing van de straat in verschillende delen, waarvan één een nieuwe naam krijgt (Gembastraat, Gisèle Halimistraat, Renée Douffetstraat).

Deze voorbeelden illustreren ook de diversiteit van de thema's waartegen bezwaar wordt gemaakt. Alle nieuwe straatnamen zijn vrouwelijk, wat de bereidheid illustreert van de verschillende gemeentelijke (en regionale) autoriteiten om genderongelijkheid in de Brusselse straatnamen te verhelpen. Deze ongelijkheid is door feministische verenigingen aan de kaak gesteld en heeft veel weerklank gekregen sinds de publicatie van de interactieve kaart EqualStreetNames.brussels in 2021. Maar de straatnamen die voor vervanging zijn geselecteerd, hebben diverse profielen.

⁸ Hieraan kan worden toegevoegd dat dubbele benamingen ook een officieel karakter kunnen hebben. Dit is het geval voor straatnamen die verwijzen naar stripfiguren in het centrum van Brussel. Deze plakaten, die sinds 2004 op een speelse manier zijn gecreëerd, hebben een officiële waarde en kunnen dus bijvoorbeeld worden gebruikt voor het versturen van post, waardoor paradoxaal genoeg het risico op verwarring wordt verminderd, aangezien alle zichtbare namen geldig zijn. Dit is een voorbeeld van officiële dubbele straatnamen. Deze strategie wordt soms ook toegepast bij naamswijzigingen, waarbij de oude naam naast de nieuwe blijft bestaan totdat iedereen aan de verandering gewend is (zie punt 6).

> Afbeelding 23.3. Straatnaambord Pieremansstraat in de Stad Brussel.

Bij een naamswijziging bestaat de oude naam soms een tijdje naast de nieuwe naam om de overgang tussen beide straatnamen te vergemakkelijken. Deze praktijk is te zien op verschillende plaatsen, maar ook in Brussel, waar in de Pieremansstraat nog steeds het bordje 'Pierenstraat' hangt met de vermelding 'vroeger'. Zo kunnen gebruikers van de openbare ruimte de naamswijziging integreren die op 13 juni 1960 werd doorgevoerd om een vertaalfout te corrigeren die de achternaam van de voormalige eigenaar van gebouwen in deze straat, de heer Pieremans, had veranderd in 'Rue des Vers – Pierenstraat' (Fonds toponymie van de KCTD, doos BXL60014).

Foto: Bérangère de Laveleye, oktober 2025.

6.1 Volledige vervangingen – Annie Cordy-tunnel, Andrée Geulenstraat, Marguerite Coppinstraat, Zussen Brontëstraat

Koning Leopold II (1835-1909) wordt bekritiseerd vanwege zijn koloniale activiteiten in Centraal-Afrika en het geweld waarmee de bevolking door het leger onder zijn bevel werd onderworpen. De exploitatie van mens en natuur ging gedurende de hele koloniale periode en zelfs daarna door, waarbij tal van Belgische particuliere en institutionele actoren betrokken waren. Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, met zijn in 1986 ingehuldigde Leopold II-tunnel, heeft de as op 22 mei 2022 hernoemd naar de zangeres Annie Cordy (1928-2020), na een volksraadpleging die in september 2020 werd gestart en een stemming in februari 2021, met de steun van een commissie van deskundigen.⁹

Edmond Picard (1836-1924) was een Belgisch schrijver, geëngageerd in de arbeidersstrijd en het algemeen kiesrecht voor mannen, maar ook een groot voorstander van racistische en antisemitische theorieën. Vooral met dat laatste werd rekening gehouden bij de vervanging van zijn naam, toen de gemeenten Elsene en Ukkel kozen voor de naam van Andrée Geulen (1921-2022), een verzetsstrijdster tijdens de Tweede Wereldoorlog die driehonderd joodse kinderen redde van deportatie. Het voorstel werd voorgelegd in 2019 (gemeenteraad van Elsene, 25.04.2019) en nadat de gemeenten Elsene en Ukkel er een akkoord over bereikten, vroegen ze het advies van de KCTD. Op 21 november 2023 bracht de Franstalige kamer van de commissie een negatief advies uit, met als argument dat de persoon die herdacht zou worden nog geen twintig jaar geleden was overleden, terwijl de Nederlandstalige kamer van de KCTD een positief advies uitbracht (gemeenteraad van Elsene, 23.05.2024). Elsene en Ukkel hebben vervolgens de omwonenden van de straat geraadpleegd: zij konden hun bezorgdheid per brief kenbaar maken, maar in maart 2024 werd een online petitie gelanceerd. Sommige bewoners hekelden met name het verwijderen van een persoonlijkheid 'die deel uitmaakt van de geschiedenis' (onze vertaling). Anderen betreurden dat de omwonenden niet waren geraadpleegd (ze waren allemaal op de hoogte gebracht van de verandering en hadden vijftien dagen de tijd om hun opmerkingen door te geven, overeenkomstig de aanbevelingen van de KCTD) of verklaarden dat Andrée Geulen eerder een plein of een standbeeld verdiende (petitie 'contre le changement de nom de la rue Edmond Picard à Ixelles', petitionenligne.be). Deze petitie werd door een honderdtal

⁹ In tegenstelling tot de Leopold II-laan bovengronds, die niet werd hernoemd. De Leopold II-tunnel had het voordeel dat er geen bewoners waren: in tegenstelling tot de laan zijn er geen particulieren of bedrijven gevestigd. De overheid heeft geen gevolg gegeven aan de verzoeken om de Leopold II-laan te hernoemen en heeft ervoor gekozen om de status quo te handhaven. De commissie van deskundigen en de dekoloniale verenigingen die de naamsverandering van de Leopold II-tunnel hadden gesteund, hadden echter gevraagd dat de nieuwe straatnaam verband zou houden met de oude, en stelden uitsluitend vrouwen voor, voornamelijk personen die zich inzetten voor feminisme en/of dekolonisatie. Zie hoofdstuk van Yasmina Zian in dit boek.

mensen ondertekend (onder wie ook mensen die niet in Brussel woonden). Elsene en Ukkel bekrachtigden uiteindelijk de nieuwe straatnaam officieel op 23 mei 2024 en grepen daarmee ‘een kans om de feminisering van de openbare ruimte voort te zetten’ en ‘bij te dragen aan een essentieel werk van bewustmaking en bestrijding van antisemitisme’ (Gemeenteraad van Elsene, 23.05.2024, onze vertaling). De gemeenten hebben ook een reeks maatregelen genomen om deze verandering te begeleiden zonder kosten voor de omwonenden (Rijksregister, Bpost, energie- en telefoonleveranciers, Vivaqua, Sibelga, dringende medische hulp, FOD Financiën (kadaster), Kruispuntbank van Ondernemingen, enzovoort). De enige veranderingen die de omwonenden zelf moesten doorvoeren, waren die aan hun abonnementen, klantenkaarten en verzekeringen. Er werd ook een dubbele plaat op straat aangebracht om de oude naam ‘gedurende een voldoende lange overgangsperiode’ te behouden; de naamswijziging trad in werking op 1 november 2024 (Gemeenteraad van Elsene, 23.05.2024, onze vertaling). Op 7 september 2025 werd de nieuwe Andrée Geulenstraat definitief ingehuldigd (zie het artikel van Chantal Kesteloot op belgiumwwii.be voor meer informatie).

Albert De Bruyn was ten slotte eigenaar van het perceel waarop een straat werd aangelegd in Sint-Joost-ten-Node. Als dank voor de overdracht van dit terrein gaf het gemeentebestuur zijn naam aan de nieuwe straat die in 1878 werd aangelegd. In 2024 werd besloten om de straat te hernoemen naar Marguerite Coppin (1867-1931), een Belgische dichteres die in Sint-Joost-ten-Node werd geboren. Het initiatief kwam van het feministische centrum Amazone, dat in de gemeente is gevestigd. De gemeente erkende zonder meer dat ‘het geen belangrijk persoon betreft, noch iemand die een rol heeft gespeeld in de geschiedenis van de gemeente’ en dat van de 93 straatnamen in de gemeente er slechts één de naam van een vrouw draagt: Marie Popelin (Gemeenteraad van Sint-Joost-ten-Node, 27.03.2024, onze vertaling). In tegenstelling tot het vorige geval was er hier vrijwel geen weerstand van de omwonenden, met slechts één eigenaar die bezwaar maakte tijdens het openbaar onderzoek dat tussen 15 en 29 januari 2024 werd gehouden (Gemeenteraad van Sint-Joost-ten-Node, 27.03.2024). De factoren die verzet meer of minder waarschijnlijk maken, vereisen verder onderzoek. In toekomstig onderzoek zouden verschillende pistes kunnen worden onderzocht, zoals het sociaal-economische profiel van de omwonenden, hun vermogen om te reageren op een beslissing van de gemeentelijke autoriteiten, de nabijheid van de verkozenen tot hun burgers, de rol van actoren in de wijk (zoals het centrum Amazone in Sint-Joost-ten-Node) en zelfs de mate van symbolische identificatie met de personen wier naam werd gewijzigd.

6.2 Splitsing van een as en een nieuwe naam voor een deel ervan: de Simoniswijk en Vanderlindenstraat

In Koekelberg zijn vier straten gedeeltelijk vernoemd naar een vrouw. De Wapenstilstandsstraat werd opgesplitst in drie delen, waarvan er twee werden omgedoopt

tot de Gisèle Halimistraat en de Gembastraat. De Herkoliersstraat werd opgesplitst in twee delen: Herkoliersstraat en Renée Douffetstraat. Ten slotte werd de Dapperenstraat volledig hernoemd tot de Zussen Brontëstraat na werkzaamheden in deze straat.¹⁰ Dit viervoudige besluit werd op 17 april 2023 door de gemeenteraad van Koekelberg goedgekeurd en vervolgens in maart 2024 uitgevoerd. Er werd duidelijk gestreefd naar zichtbaarheid van de nieuwe namen: deze vier straten liggen vlakbij de metrostations Simonis – Elisabeth, waar ook talrijke bushaltes (MIVB, TEC en De Lijn) te vinden zijn, en er werden grote groene borden aangebracht om deze vrouwen voor te stellen. De oude namen verwezen naar de Eerste Wereldoorlog (Wapenstilstandstraat en Dapperenstraat) en naar een voormalig schepen, Pierre-Jean Herkoliers, die in 1912 met een straat werd geëerd (Herkoliersstraat, Inventaris van het bouwkundig erfgoed). In het geval van de Wapenstilstandstraat werd niet alleen gekeken naar de drie delen van de straat, maar ook naar de oorsprong van de naam. Er werd immers gesuggereerd dat de wapenstilstand zou kunnen verwijzen naar andere wapenstilstanden die sinds de twee wereldoorlogen hebben plaatsgevonden, dat veel straten in de gemeente verwijzen naar conflicten, dat een vredesstraat in de gemeente ‘beter is dan een wapenstilstand...’ (gemeenteraad van Koekelberg, 29.06.2020, onze vertaling). Ten slotte werd de Gembastraat als een dekoloniserende actie geplaatst op de as waar de oude gebouwen van chocoladebedrijf Godiva staan, waarvan het logo nog steeds duidelijk zichtbaar is, net als de fontein in de vorm van een cacao boon in het midden van het kruispunt. Voor deze vier straten zijn geen petitie of protestacties gedocumenteerd van omwonenden die door de naamsverandering werden getroffen, wat erop wijst dat de ingreep haar doel gemakkelijk lijkt te hebben bereikt.

Dit was beslist niet het geval voor de Vanderlindenstraat in Schaarbeek. Daar leidde de felle tegenstand van de omwonenden, die werden geraadpleegd om een deel van de straat te hernoemen naar Habiba en Ahmed Isnasni, ertoe dat de gemeentelijke autoriteiten het project opgaven. Dit echtpaar werd op 7 mei 2002 vermoord door een racistische extreemrechtse buurman, Hendrik Veyt, tegen wie Habiba en Ahmed meerdere keren een klacht hadden ingediend. De man probeerde ook de vier aanwezige kinderen te vermoorden, maar zij konden ontsnappen dankzij de hulp van een buurman, Gérard Buyck. Deze racistische misdaad wordt sinds enkele jaren herdacht door de oudste dochter van het gezin, KENZA ISNASNI, die ook heeft gestreden om een deel van de Vanderlindenstraat, waar haar familie woonde, te hernoemen ter ere van haar ouders. Ze legt uit dat ze ook ‘de aanwezigheid van de Marokkaanse gemeenschap in de openbare ruimte [van Brussel] zichtbaar wil maken door middel van straat- of plaatsnamen’ (RTBF, 2024, 7 mei, onze vertaling). Immigrantengemeenschappen die in de recente geschiedenis van de stad een belangrijke rol hebben gespeeld bij de opbouw ervan (bijvoorbeeld bij de aanleg van de metro) zijn namelijk onzichtbaar in de straatnamen. Zo is er in Brussel slechts één straatnaam

¹⁰ Dit voorbeeld zou in het vorige punt moeten staan, bij de ‘volledige vervangingen’, maar we laten het hier staan om de wijklogica te illustreren die de gemeente Koekelberg heeft gevolgd rond het metrostation Simonis – Elisabeth.

gevonden die verwijst naar een persoon van Maghrebijnse afkomst: de Gisèle Halimistraat, die Frans-Tunesisch was. In mei 2019 gaf de gemeente Schaarbeek groen licht om de procedure voor de naamswijziging op te starten, nadat er een petitie in de gemeente was verspreid en Agnes Pietrak een burgerinterpellatie hierover had ingediend (RTBF, 2019, 3 mei). Er werden verschillende maatregelen genomen om de inwoners te informeren en vervolgens werd tussen 17 en 27 september 2019 een officieel onderzoek gehouden onder de 138 meerderjarige omwonenden, waarbij 1 stem voor de verandering en 82 tegen werden verzameld (Gemeenteraad van Schaarbeek, 18.12.2019). De gemeente is dus niet overgegaan tot de splitsing van de as en de naamsverandering van een deel ervan.

Ondanks deze mislukking blijven verschillende verenigingen (zoals de Fondation Habiba-Ahmed) deze eis formuleren en blijven ze de omwonenden sensibiliseren, om opnieuw om de naamsverandering te vragen zodra zich een nieuwe gelegenheid voordoet.

7 > CONCLUSIE

In dit hoofdstuk zijn we uitgegaan van een theoretisch kader op basis van zes strategieën die de overheid toepast wanneer ze wordt geconfronteerd met protest tegen een gedenkteken in de openbare ruimte. Vervolgens hebben we dit kader toegepast op de straatnaamgeving in Brussel aan de hand van recente voorbeelden. We hebben elk geval voorgesteld, de context waarin de betwisting is ontstaan, de belangrijkste actoren die ze hebben gevoerd, de reacties van de besluitvormers en de verschillende argumenten. Deze analyse illustreert de spanningen die inherent zijn aan de naamgeving van straten, waarbij elke keuze (inclusief de keuze om geen keuze te maken) een betekenisvolle politieke daad is. Hierbij wordt steeds gestreden om de erkenning en zichtbaarheid van verschillende sociale groepen in de openbare ruimte en in de samenleving in het algemeen. Beleidsmakers moeten een evenwicht vinden tussen enerzijds het behoud van de geschiedenis van een plaats en de herinneringen eraan, en anderzijds het tegemoetkomen aan hedendaagse eisen om andere herinneringen zichtbaar te maken. Tegelijkertijd moeten ze de administratieve en sociale implicaties van hun beslissingen zo goed mogelijk beheersen om de steun van hun burgers te verzekeren en protesten tegen hun initiatieven te voorkomen.

Bij het lezen van deze verschillende strategieën en hun voorbeelden komen een aantal terugkerende elementen naar voren. Ten eerste lijkt de oriëntatiefunctie van straatnamen in de openbare ruimte soms te worden verdrongen door de herdenkingsaspecten achter de naam, wat leidt tot verzaaiing en verwarring bij de territoriale interpretatie van een locatie. Ten tweede zijn de herinneringsdynamieken rond de Brusselse straatnaamgeving soms conflictueus en mobiliseren ze actoren uit het maatschappelijk middenveld zowel als omwonenden, om bepaalde sociale groepen die traditioneel afwezig zijn in de openbare ruimte (vrouwen,

immigranten, voormalige gekoloniseerden...) zichtbaar te maken of juist om lang gevestigde identiteitsreferenties met een erfgoedwaarde te beschermen. Ten derde vormden de administratieve moeilijkheden inzake straatnaamwijziging een rem in de geschiedenis van Brussel. De laatste jaren lijken die obstakels echter overwonnen te zijn, zoals blijkt uit de Maria Malibran- en de Marguerite Coppinstraat en straten in de Simoniswijk. Ten slotte, en dit is waarschijnlijk de belangrijkste les van deze analyse, stuiten sommige initiatieven op geen enkel verzet ondervonden van de omwonenden. Zo werden de naamsverandering van de Malibranstraat (naar de Maria Malibranstraat) en de vervanging van de Debruynstraat (door de Marguerite Coppinstraat), de Dapperenstraat (door de Zussen Brontëstraat), de Wapenstilstandstraat (door de Gemba- en de Gisèle Halimistraat) en de Herkoliersstraat (naar Renée Douffetstraat) probleemloos doorgevoerd. Andere initiatieven daarentegen leidden tot een sterke polarisatie, zoals in Elsene en Ukkel (de Edmond Picardstraat) en in Schaarbeek (de Vanderlindenstraat). Om te begrijpen wat deze voorbeelden van elkaar onderscheidt, moet verder onderzoek worden gedaan naar de mechanismen van aanvaarding en weerstand tegen deze initiatieven.

Ten slotte pleit deze analyse voor een herziening van de regels en praktijken rond straatnaamgeving. Talrijke instanties zijn actief op een beperkt en vaak gedeeld grondgebied, zoals de KCTD, de negentien gemeenten, het Brussels Hoofdstedelijk Gewest via Brussel Mobiliteit en Brussel Milieu, de MIVB, Cambio, de TEC, De Lijn en de NMBS. Een grotere harmonisatie en meer overleg zouden duidelijker procedures in de hand werken. Die moeten beter aansluiten bij de huidige behoeften van lokale besturen, het maatschappelijk middenveld en de omwonenden, zodat de Brusselse straatnamen een betere weerspiegeling vormen van de samenstelling van de inwoners die ze huisvesten en begeleiden.

> DANKWOORD

Wij danken de anonieme proeflezers van dit artikel voor hun suggesties, evenals het documentatiecentrum van Urban, de archiefdienst van Elsene en de website Reflexcity en haar coördinator Vincent Vangoethem.

> BRONNEN

Bulletin des Commissions Royales d'Art et d'Archéologie. (1942). Volume LXXXI (januari-juni).

Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (KCML). *Fonds toponymie*.

Gemeenteraad Anderlecht. *Processen-verbaal van de gemeenteraad*.

Gemeenteraad Etterbeek. *Processen-verbaal van de gemeenteraad*.

Gemeenteraad Ganshoren. *Processen-verbaal van de gemeenteraad*.

Gemeenteraad Elsene. *Processen-verbaal van de gemeenteraad*.

Gemeenteraad Koekelberg. *Processen-verbaal van de gemeenteraad*.

Gemeenteraad Sint-Gillis. *Processen-verbaal van de gemeenteraad*.

Gemeenteraad Sint-Joost-ten-Noode. *Processen-verbaal van de gemeenteraad*.

Gemeenteraad Schaarbeek. *Processen-verbaal van de gemeenteraad*.

Degryse, I., Wayens, B., Kesteloot, Ch., Colicchia, H., Van Uytvanck, C., Regnier, N., Dujeu, A., & Otjacque, R. (2025). *Base de données odonymique de la Région de Bruxelles-Capitale* (Version 1) [Jeu de données]. EBxl. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17986015>.

Inventaris van het bouwkundig erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

La Dernière Heure (1934, 18 mai), *La Dernière Heure*, p. 3.

Le Soir (1967, 29 aout), Notes parisiennes. *Le Soir*, p. 2.

Van Goethem, V. (s.d.) *Reflexcity. Tout Bruxelles dans un site*. <https://www.reflexcity.net/>

> BIBLIOGRAFIE

ABRASSART, G., CATHERINE, L., CEUPPENS, B., CHEVALIER, A., COLARD, S., DE CLIPPELE, M.-S., DIBUA MBOMBO, G., EKOFO, S., LAKAMA, D., LIEFOOGHE, M., LUYCKFASSEEL, M., NSENGIYUMVA, L., YSEBAERT, S., & ZIAN, Y. (2022). *Vers la Décolonisation de l'espace public en Région de Bruxelles-Capitale : Cadre de réflexion et recommandations. Rapport du groupe de travail*. Urban Brussels. <https://cloud.urban.brussels/s/b624cNZqZy6XXNr>

ALDERMAN, D. (2023). Commémorer par la toponymie : Nommer les lieux, revendiquer le passé, réparer l'avenir. In F. Giraut & M. Houssay-Holzschuch (Eds.), *Politiques des noms de lieux, dénommer le monde* (pp. 3–30). ISTE Londres.

ANDERLECHT (2019, avril 29). *Une nouvelle avenue Simone Veil à Anderlecht* [communiqué de presse]. Commune d'Anderlecht <https://www.anderlecht.be/sites/default/files/medias/Files/CP/CP434F.pdf>

BERNAERTS, A., & KERVYN DE MARCKE TEN DRIESSCHE, R. (1951). *Les noms de rues à Bruxelles. Leur histoire, leur signification, leur sort*. De Visscher.

BOUVIER, J.-C. (1999). Odonymes d'agglomération entre l'écrit et l'oral. *Nouvelle revue d'onomastique*, 33(1), 303-310.

BOURTON, W. (1998, 23 février). Marie Curie vaut-elle une carte d'identité ? *Le Soir*. https://www.lesoir.be/art/marie-curie-vaut-elle-une-carte-d-identite-_t-19980223-ZoEwV1.html

CARLOT, P. (2024, 7 mai). Bientôt une rue au nom de Habiba et Ahmed, les parents assassinés de Kenza Isnasni à Schaerbeek ? *RTBF*. <https://www.rtbf.be/article/bientot-une-rue-au-nom-de-habiba-et-ahmed-les-parents-assassines-de-kenza-isanasni-a-schaerbeek-1137035>

CARTON, A. (2022, 12 mai). Petites rues pour les femmes, boulevards pour les hommes : ce que révèlent les noms de rues à Bruxelles (infographies). *RTBF*. <https://www.rtbf.be/article/petites-rues-pour-les-femmes-boulevards-pour-les-hommes-ce-que-revelent-les-noms-de-rues-a-bruxelles-info-graphies-10990785>

CATHERINE, L. (2006). *Wandelen naar Kongo*. EPO.

DUMONT, S., & BELGA (2022, 22 mai). Le tunnel Annie Cordy sera inauguré le 22 mai en présence de nombreux artistes. *RTBF*. <https://www.rtbf.be/article/le-tunnel-annie-cordy-sera-inaugure-le-22-mai-en-presence-de-nombreux-artistes-10978616>

FADOUL, K. (2019, mai 3). Crime raciste en 2002 à Schaerbeek : La rue Vanderlinden pourrait devenir la rue Habiba-Ahmed. *RTBF*. <https://www.rtbf.be/article/crime-raciste-en-2002-a-schaerbeek-la-rue-vanderlinden-pourrait-devenir-la-rue-habiba-ahmed-10211183>

FADOUL, K. (2022, 20 mai). Le tunnel Léopold II devient le tunnel Annie Cordy : retour en archives sur la construction de cet ouvrage d'art de 2,5 kilomètres. *RTBF*. <https://www.rtbf.be/article/le-tunnel-leopold-ii-devient-le-tunnel-annie-cordy-retour-en-archives-sur-la-construction-de-cet-ouvrage-d-art-de-2-5-kilometres-10996491>

GENSBÜRGER, S., & WÜSTENBERG, J. (Eds.). (2023). *Dé-commémoration : Quand le monde déboulonne des statues et renomme des rues*. Fayard.

GENTILE, L. (2020, 6 juillet). Charleroi : une première rue « Patrice Lumumba ». *Télesambre*. <https://www.telesambre.be/info/charleroi-une-premiere-rue-patrice-lumumba/38033>

GIRAUT, F., & HOUSSAY-HOLZSCHUCH, M. (Eds.). (2023). *Politiques des noms de lieux, dénommer le monde*. ISTE Éditions.

GODDEERIS, I. (2016). Square de Léopoldville of Place Lumumba? De Belgische (post)koloniale herinnering in de publieke ruimte. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 129(3), 349-372. <https://doi.org/10.5117/TVGESCH2016.3.GODD>

HUWART, A.-C. (2003, mars 28). Brèves Bruxelles SAINT-GILLES Place Marie Janson. *Le Soir*. https://www.lesoir.be/art/breves-bruxelles-saint-gilles-place-marie-janson-faits-_t-20030328-Z0MZE3.html

KESTELOOT, Ch. (2012). Toponymie et mémoire de la Seconde Guerre mondiale. Les noms de rues à Bruxelles. *Revue Belge d'Histoire Contemporaine*, 52(2-3), 108-137.

KESTELOOT, Ch. (2022). Léopold II et les autres. Des statues controversées dans l'espace public en Belgique. *Politika*. <https://www.politika.io/index.php/fr/article/leopold-ii-autres-statues-controversees-lespace-public-belgique>

KESTELOOT, Ch. (2024). L'histoire au bout de la rue. Le passé dans l'espace public bruxellois. *Politika*. <https://www.politika.io/fr/article/lhistoire-au-bout-rue-passe-lespace-public-bruxellois>

KOOPMANS, R., & STATHAM, P. (2000). Political Claims-Making against Racism and Discrimination in Britain and Germany. In *Comparative Perspectives on Racism*. Routledge.

LEPRINCE, P. (2012, 22 mars). Marie rejoint Pierre Curie. *Le Soir*. https://www.lesoir.be/art/stib-lignes-1-et-5-renforcees-ixelles-marie_t-20120322-01VMLF.html

LEPRINCE, P. (2012, 27 mars). Curier a bien qui Curiera le dernier. *Le Soir*. https://www.lesoir.be/art/curiera-bien-qui-curiera-le-dernier_t-20120327-01VUUD.html

MALLAH, A. (2025). Présentes mais invisibles : Les femmes dans la toponymie parisienne. *Annales de géographie*, n° 764(4), 76-101. <https://doi.org/10.3917/ag.764.0076>

MORENVILLE, C. (2019, 24 novembre). *Redonner une visibilité à Marie Janson* [Communiqué de presse]. Catherine Morenville Échevine Saint-Gilles. <https://www.catherinemorenville.be/2019/11/24/redonner-une-visibilite-a-marie-janson/>

OUALI, N. (2015). Les rapports de domination au sein du mouvement des femmes à Bruxelles : Critiques et résistances des féministes minoritaires. *Nouvelles Questions Féministes*, 34(1).

OUALI, N., LANNOY, P., DESAMOURY, V., GUILLEAUME, S., MAYNÉ, F., MERVILLE, S., ODIER, C., & THÉBAUX, A. (2021). Les femmes dans le nom des rues bruxelloises. Topographie d'une minorisation. *Brussels Studies*, 154. <https://doi.org/10.4000/brussels.5376>

ROSE-REDWOOD, R. S. (2008). From number to name: Symbolic capital, places of memory and the politics of street renaming in New York City. *Social & Cultural Geography*, 9(4), 431-452. <https://doi.org/10.1080/14649360802032702>

ROSOUX, V., & VAN YPERSELE, L. (2012). The Belgian national past: Between commemoration and silence. *Memory Studies*, 5(1), 45-57. <https://doi.org/10.1177/1750698011424030>

SOIRESSE, K.N. (2018, 9 juillet). Square Lumumba : décoloniser les espaces et les esprits. *Politique*.

VAESEN, J., JAUMAIN, S., DEGRYSE, I., JACOBS, D., & WAYENS, B. (2024). Du QR code au déboulonnage. La mise en débat des symboles d'un passé contesté dans l'espace public bruxellois. *Brussels Studies*, 197.

LIJST VAN KAARTEN, TABELLEN EN < AFBEELDINGEN

Kaart 1.1. De wijk Spiegel in Jette en Berenkuil in Schaarbeek.....	23
Kaart 1.2. Selectie van werken die een gemeentelijke of microlokale benadering hebben gevolgd	25
Kaart 2.1. Geografie van de generieke betekenisgevers van de wegen in Brussel: steenwegen; lanen (<i>avenues</i> en <i>boulevards</i>); straten; kaaien en gangen (<i>impasses</i>); gaardes (<i>clos</i>); dreven en wegen (<i>sentiers</i>)	47
Kaart 2.2. Geografie van de drie macrocategorieën van odoniemen in Brussel: utilitair-beschrijvend, herdenkingsgericht en symbolisch	50
Kaart 2.3. Geografie van de categorieën en subcategorieën van utilitair beschrijvende straatnamen in Brussel: verkeer; fysiek; economisch leven; bebouwing	52
Kaart 2.4. Geografie van de categorieën en subcategorieën van herdenkingsgerichte straatnamen in Brussel: historische periodes vóór 1830; Belgische staat; Eerste Wereldoorlog; Tweede Wereldoorlog; buitenlandse relaties; religie; lokale notabelen; Belgische persoonlijkheden; buitenlandse persoonlijkheden; wetenschappers; architectuur; kunst en cultuur	54
Kaart 2.5. Geografie van de subcategorieën van straatnamen die voortkomen uit het nationale verhaal: Gallo-Romeinse periode; Bourgondische Nederlanden; Spaanse Nederlanden; revolutie en onafhankelijkheid; instellingen; dynastie	55
Kaart 2.6. Geografie van de categorieën en subcategorieën van symbolische odoniemen: kosmografie en natuur; fauna en flora; astronomie en luchtvaart; waarden en deugden; regio's en plaatsen; sport, vrije tijd en jacht	60
Kaart 3.1. De <i>chaussées</i> in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest	71
Kaart 3.2. De <i>sentiers</i> en <i>drèves</i> in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest	72
Kaart 3.3. De nieuwe <i>drèves</i> van het gerenoveerde terrein van Tour et Taxis	73

Kaart 7.1. Overzicht van de laatste toponymische enquêtes die door het NGI in het Brussels Gewest zijn uitgevoerd	114
Kaart 8.1. Het geslacht van de namen van haltes van de MIVB in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.....	133
Kaart 10.1. Thematische wijk rond het huidige Klein Kasteeltje.....	152
Kaart 12.1. Toponiemen vermeld onder de parochie van Anderlecht en de naburige parochies van Molenbeek, Dilbeek, Vorst, Obbussel, Itterbeek en Vlezenbeek (dertiende-vijftiende eeuw)	171
Kaart 12.2. Gegevens over de tiendgebieden van de parochies van Anderlecht, Molenbeek en Dilbeek (1365 en 1511).....	173
Kaart 12.3. Toponiemen die worden vermeld onder de parochie van Anderlecht (dertiende-vijftiende eeuw) en onder de naburige parochies, tiendexclave in Elegem en vergelijking met de gemeentegrenzen (midden negentiende eeuw)	174
Kaart 14.1. De spreiding van straatnamen gerelateerd aan de productie van bouwmaterialen op het platteland (steenbakkerijen en zandgroeves)	186
Kaart 15.1. De tuinwijken die in de jaren 1920 werden gebouwd op het huidige grondgebied van het Brussels Gewest.....	197
Kaart 16.1. Verdeling van straatnamen die verwijzen naar kunstenaars of kunstdisciplines in Brussel.....	204
Kaart 19.1. Straatnamen die verwijzen naar de Eerste Wereldoorlog en de Tweede Wereldoorlog op het grondgebied van het huidige Brussels Gewest	238
Kaart 22.1. Koloniale straatnamen op het grondgebied van de gemeente Etterbeek	290
Tabel 2.1. Onderverdeling van de Brusselse straatnamen in macrocategorieën, categorieën en subcategorieën	43
Tabel 8.1. Het geslacht van de namen van haltes van de MIVB in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.....	132
Tabel 9.1. Brusselse stations en hun eventuele overeenkomst met bovengrondse haltes van MIVB, De Lijn en TEC.....	141
Tabel 14.1. Categorieën in de database van Brusselse toponiemen gebruikt voor analyse	182

Tabel 14.2. Straatnamen in de database van Brusselse toponiemen die verwijzen naar een bouwberoep, met indicatie van het aantal (zelfstandige) vaklui en ondernemers gevestigd in die straat per steekproefjaar	183
Tabel 14.3. Straatnamen in de database van Brusselse toponiemen die verwijzen naar bouwmaterialen, met indicatie van het aantal bouwondernemers gevestigd in die straat per steekproefjaar	185
Tabel 14.4. Straatnamen in de database van Brusselse toponiemen die verwijzen naar de productie van bouwmaterialen in het rurale hinterland van de stad	186
Tabel 14.5. Straatnamen in de database van Brusselse toponiemen die verwijzen naar de individuele ondernemers in de bouwsector	187
Tabel 23.1. Strategieën van (re)actie door de openbare overheden op contestatie van straatnamen	297
Afbeelding 4.1. De Impasse Desfuisseau (soms gespeld als Desfuisseaux) in de Hoogstraat, foto uit 1925	88
Afbeelding 4.2. Vooraf gedrukte petitie met handgeschreven handtekeningen, verzonden naar de gemeenteraad van Brussel, waarin wordt gevraagd om het herstel van de tweetaligheid voor de inscripties op straatnaamborden	90
Afbeelding 6.1. Thematische infografie over de aanbevelingen van de KCTD aan de Franstalige gemeenten van België. (4 blz.)	105
Afbeelding 7.1. Voorbeelden van verschuivingen in de spelling van bepaalde plaatsnamen	118
Afbeelding 9.1. Overeenstemming tussen de namen van de NMBS stations en die van bovengrondse haltes	139
Afbeelding 10.1. Verklarend plakkaat van de Marie Depagestraat in Ukkel.....	147
Afbeelding 12.1. Landboek van het Sint-Janshospitaal – Parochie van Anderlecht	172
Afbeelding 14.1. De vestigingen van bouwmaterialenhandelaars langs de Baksteenkaai en omgeving in 1833	184
Afbeelding 14.2. Werffoto van de bouw van de tentoonstellingszaal voor iguanodons in de nieuwe vleugel van het Koninklijk Natuurhistorisch Museum in Brussel.....	189
Afbeelding 14.3. De 'Noorse chalet', de villa van Edmond Parmentier.....	191

Afbeelding 16.1. ‘Counter-platen’ om de onzichtbaarheid van vrouwelijke figuren in straatnamen aan te klagen.....	207
Afbeelding 16.2. Oude reclamemuurtekening in Schaarbeek	210
Afbeeldingen 17.1-17.9. Collectie straatnaamborden van de Musea van de Stad Brussel (3 blz.)	227
Afbeelding 19.1. Affiche die de bevolking informeert over de naamsveranderingen van straten in Oudergem in 1916.....	242
Afbeelding 19.2. Straatnaambord Clemenceaulaan in Anderlecht	243
Afbeelding 19.3. Straatnaambord Maquisstraat in Evere.....	248
Afbeelding 19.4. Straatnaambord Arnaud Fraiteurlaan in Elsene	249
Afbeelding 23.1. De wijk van de Herschel Grynszpan square in de Stad Brussel	300
Afbeelding 23.2. Het ‘Women’s Right’-parcours in Etterbeek	304
Afbeelding 23.3. Straatnaambord Pieremansstraat in de Stad Brussel	306

MARION ALECIAN is historica en stedenbouwkundige van opleiding. Sinds 2019 leidt ze het Atelier de Recherche et d'Action Urbaines (ARAU) en is ze voorzitter van het netwerk "Explore Brussels", dat grote erfgoedevenementen organiseert.

LAURENCE BROGNIEZ is gewoon hoogleraar aan de Université libre de Bruxelles, waar ze literatuurgeschiedenis en vergelijkende literatuurwetenschap doceert. Haar onderzoek richt zich onder meer op de literaire geografie van Brussel en kunstenaarsateliers.

HUGO COLICCHIA is geograaf en werkt momenteel aan een doctoraatsthesis aan de Université libre de Bruxelles. Zijn onderzoek bevindt zich op het snijvlak van ruimtelijke analyse, stedelijke morfologie en stedenbouw.

BÉRENGÈRE DE LAVELEYE (Museum van de Stad Brussel) is directeur van de Musea van de Stad Brussel. Zij heeft het initiatief genomen tot het verzamelen van straatnaamborden die worden bewaard in het Broodhuis.

DENNIS DE VRIESE is gastdocent (VUB) en senior data manager (UAntwerpen), gespecialiseerd in de geschiedenis van sociale (on)gelijkheid, economische regulering en legitimatieprocessen van sociale en economische verandering (18e-19e eeuw).

TATIANA DEBROUX is geograaf (ULB). Haar onderzoek richt zich op de stedenbouwkundige en sociale veranderingen in Brussel tijdens de afgelopen twee eeuwen, bekeken door de lens van culturele productie en consumptie.

MATTHIJS DEGRAEVE (FWO, VUB) is historicus en postdoctoraal onderzoeker. Hij bestudeert de vaklui en bedrijven die de stedelijke ruimte van Brussel vorm gaven (19e-20e eeuw), onder meer in relatie tot een veranderend watergebruik in de stad.

IADINE DEGRYSE is doctoraatsstudente (FRESH/FNRS) in de geschiedenis aan de ULB (MMC, AmericaS) en in politieke wetenschappen aan de UCLouvain (ISPOLE). Ze bestudeert de verbanden tussen geschiedenis, herinnering en de openbare ruimte.

FRÉDÉRIC DOBRUSZKES is FNRS-*maître de recherches* verbonden aan de ULB. Zijn onderzoek richt zich op de geografie van stedelijke en langeafstandsmobiliteit in relatie tot sociale, politieke en milieukwesties.

VALÉRIE DUFOUR is *maîtresse de recherche* (FNRS) en hoogleraar musicologie (ULB). Aan de ULB leidt ze ook het *Laboratoire de musicologie* (LaM), waar ze verschillende onderzoeksprogramma's uitvoert.

CHRISTINE DUPONT (Huis van de Europese Geschiedenis, ULB) is historica. Haar onderzoek richt zich op kunstenaars en de kunstwereld in de 19de eeuw. Ze is conservator in het Huis van de Europese Geschiedenis in Brussel.

JEANNE HENRION is geograaf en verantwoordelijk voor het toponymieteam van het Nationaal Geografisch Instituut.

YVES HUYBRECHTS is junior professor in de wereld- en Europese geschiedenis van Vlaanderen aan de Universiteit van Paderborn. Hij houdt zich voornamelijk bezig met staatsvorming en het ontstaan van het douanesysteem in de Spaanse Nederlanden in de 17e eeuw.

CHANTAL KESTELOOT (Cegesoma/Rijksarchief) is verantwoordelijk voor publieksgeschiedenis bij Cegesoma. Ze coördineert de website www.belgiumwwii.be. Haar onderzoek richt zich op de herinnering aan oorlogen en de plaats van het verleden in de openbare ruimte.

ROMAIN LANDMETERS is onderzoeker en gastdocent aan de UCLouvain Saint-Louis Brussel (CRHiDI / IRIS-L). Hij doet onderzoek naar de geschiedenis van de Belgische kolonisatie en de geschiedenis van de postkoloniale migraties in België.

CHRISTOPHE LOIR is professor aan het departement *Histoire, Arts et Archéologie* (ULB) en lid van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen in het Brussels Gewest. Hij doet onderzoek naar de geschiedenis van stedelijke ruimtes tussen de 18e en de 20e eeuw.

BRICE PRINCE is assistent hedendaagse geschiedenis aan de Université libre de Bruxelles (MMC, AmericaS, CREG). Zijn onderzoek richt zich op de Eerste Wereldoorlog, internationale solidariteit en trans-Atlantische betrekkingen.

ALIX SACRÉ (ARAU) is *chargée de mission* in stedenbouw en permanente educatie voor het *Atelier de Recherche et d'Action Urbaines*, waar ze werkt over vraagstukken op het gebied van openbare ruimte, erfgoed en mobiliteit, en rondleidingen uitdenkt.

SVEN STEFFENS is doctor in de geschiedenis (ULB), archivaris van de gemeente Sint-Jans-Molenbeek en conservator van het Gemeentelijk Museum van Molenbeek (MoMuse), dat gewijd is aan de lokale geschiedenis, in het bijzonder de geschiedenis van verstedelijking en toponymie.

MARIE TIELEMANS is doctor in de geschiedenis, gespecialiseerd in historische geografie (ULB). Haar proefschrift ging over de parochiale geografie van de Brusselse regio in de middeleeuwen. Momenteel werkt ze voor het project ArchiSols (Innoviris, RAB).

PIERRE VAN NIEUWENHUYSEN is filoloog en sinds 2012 lid van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, waar hij advies geeft over naamswijzigingen in de negentien Brusselse gemeenten.

BENJAMIN WAYENS (ULB) is *logisticien de recherche* en docent toegepaste geografie. Als coördinator van het *réseau des études bruxelloises* (EBxl) streeft hij naar een holistische en empirische wetenschappelijke benadering van Brussel.

YASMINA ZIAN is doctor in de geschiedenis. Haar onderzoek richt zich op het koloniale culturele erfgoed in de openbare ruimte en musea (ULB), alsook op antisemitisme, de uitzetting van vreemdelingen en herkomstonderzoek.

De namen van straten en pleinen vertellen veel over een stad. Naar wat verwijzen de ongeveer 5000 straatnamen in Brussel? Welke thema's, verhoudingen en territoriale logica's komen eruit naar voren? Hoe verhouden de namen van de haltes van de MIVB, de TEC, De Lijn en de NMBS zich tot elkaar? Wat is de normalisatie van toponiemen? Hoe werkt de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie? Hoe worden straatnamen gekozen, wanneer en door wie? In dit uitzonderlijke werk werpen een twintigtal auteurs een nieuwe blik op de plaatsnamen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Brusselse plaatsnamen. Uitdagingen van vroeger en nu is een onmisbaar naslagwerk voor onderzoekers, beleidsmakers en iedereen die Brussel wil begrijpen via haar plaatsnamen.

Het **Brussels Studies Institute** draagt sinds 2012 bij tot een meer geïntegreerde kennis over Brussel. Onderzoekers en experts met uiteenlopende profielen kijken samen naar de grootstedelijke uitdagingen waar Brussel voor staat. De brede verspreiding en valorisatie van de onderzoeksresultaten, en het debat daaromtrent staan hoog op de agenda van het BSI. De publicatiereeks **BSI Series** is een van de communicatiekanalen hiertoe.

ISBN 978-94-6270-518-0

9 789462 705180